

**МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ
ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ВЕТЕРИНАРНОЇ
МЕДИЦИНИ ТА БІОТЕХНОЛОГІЙ
імені С.З. ГЖИЦЬКОГО**
заснований у 1998 році

Серія “Економічні науки”

**Scientific Messenger
of Lviv National University
of Veterinary Medicine and Biotechnologies
named after S.Z. Gzhytskyj**

Series “Economical sciences”

**Том 12, № 2 (44)
Частина 5**

Львів - 2010

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

ГУНЧАК В.М. – головний редактор, ректор університету, д.вет.н., професор кафедри фармакології та токсикології ЛНУВМБТ;
КИРИЛИВ Я.І. – заст. головного редактора, д.с.-г.н., проф., член-кор. НААНУ, академік АН ВО України, проректор з наукової роботи, зав. каф. технології виробництва продукції дрібного тваринництва ЛНУВМБТ;
МУЗИКА П.М. – д.е.н., професор, зав. каф. економіки підприємства, інновацій та дорадництва в АПК імені проф. І.В. Поповича ЛНУВМБТ;

ГУТИЙ Б.В. – відповідальний секретар, к.вет.н., ст. викладач каф. фармакології та токсикології ЛНУВМБТ.

Члени редакційної колегії

М.В.ГЛАДІЙ – д.е.н., акад. НААНУ, голова наглядової ради університету депутат Верховної ради України;
П.М. ГАРАСИМ – д.е.н., професор, декан обліково – економічного факультету, Львівська державна фінансова академія;
С.В. ВАСИЛЬЧАК – д.е.н., професор каф. економіки підприємства, інновацій та дорадництва в АПК імені проф. І.В. Поповича ЛНУВМБТ;
М.В.БРИК – д.е.н., професор, зав. каф. історії України та економічної теорії ЛНУВМБТ;
В.І. ЄЛЕЙКО – д.е.н., професор, каф. інформаційних систем менеджменту ЛНУВМБТ;
Б.М. ПУНЬКО – д.е.н., доцент каф. менеджменту ЛНУВМБТ;
І.Р.МИХАСЮК – д.е.н., професор, зав. каф. економіки підприємства ЛНУ ім. І.Франка;
М.Г.ШУЛЬСЬКИЙ – д.е.н., професор, зав.каф. менеджменту ЛНУВМБТ;
П.В.ФІЛЕВИЧ – д.ф.-м.н., професор, зав.каф. інформаційних систем менеджменту ЛНУВМБТ;
Б.Б. БАТЮК – к.е.н., доцент, декан факультету економіки та менеджменту ЛНУВМБТ;
С.І. ПОПЕРЕЧНИЙ – к.е.н., доцент, зав. каф. маркетингу ЛНУВМБТ;
А.Я. ДОМАНСЬКИЙ – к.с.-г.н., доцент каф. економіки підприємства, інновацій та дорадництва в АПК імені проф. І.В. Поповича ЛНУВМБТ;
І.В. Поповича ЛНУВМБТ;
О.Я. ГРИМАК – к.е.н., доцент каф. економіки підприємства, інновацій та дорадництва в АПК імені проф. І.В. Поповича ЛНУВМБТ;
О.І. СТЕПАНЮК – к.е.н., доцент каф. інформаційних систем менеджменту ЛНУВМБТ, голова методичної комісії факультету економіки та менеджменту;
В.А. ЧЕМЕРИС – к.е.н., доцент каф. економіки підприємства, інновацій та дорадництва в АПК імені проф. І.В. Поповича ЛНУВМБТ;
В.Г. КІТ – к.е.н., доцент каф. економіки підприємства, інновацій та дорадництва в АПК імені проф. І.В. Поповича ЛНУВМБТ;
Р.Б.КУХАР – к.ф.-м.н., професор каф. інформаційних систем менеджменту ЛНУВМБТ;
Б.І. КОЗІЙ – к.ф.-м.н., професор каф. інформаційних систем менеджменту ЛНУВМБТ;
З.С. КАДЮК – к.е.н., доцент каф. менеджменту ЛНУВМБТ;
Р.П. ПАРАНЯК – д.с.-г.н., професор, д.с.-г.н., проф., зав. каф. екології ЛНУВМБТ;
Й.М.БЕРКО – д.б.н., проф., зав. каф. біології ЛНУВМБТ;
Г.І.КАЛАЧНИК – д.б.н., проф., дійсний член Нью-Йоркської АН, директор Науково-дослідного інституту біотехнологічних основ підвищення продуктивності тварин ЛНУВМБТ;
Ю.Ю.ВАРИВОДА – к.т.н., доцент, декан факультету харчових технологій ЛНУВМБТ;
Д.Ф.ГУФРІЙ – д.вет.н., проф., зав. каф. фармакології та токсикології ЛНУВМБТ;
М.В.ДЕМЧУК – д.вет.н., проф. каф. гігієни тварин ЛНУВМБТ;
Г.В.ДРОНИК – д.б.н., проф., академік УААН, зав. каф. молока і молочних продуктів ЛНУВМБТ;
А.О.ДРУЖИНИН – д.т.н., проф., зав. каф. напівпровідникової електроніки НУ “Львівська політехніка”;
В.І.ЗАВІРЮХА – д.вет.н., проф. каф. хірургії ЛНУВМБТ;
О.Я.ЗАХАРІВ – д.с.-г.н., проф., зав. каф. мікробіології і вірусології ЛНУВМБТ;
О.І.КАНЮКА – д.вет.н., проф. каф. фармакології та токсикології ЛНУВМБТ;
М.В.КОЗАК – к.вет.н., проф., акад. УТА, декан факультету ветеринарної медицини ЛНУВМБТ;
О.В.КОЗЕНКО – д.с.-г.н., проф., зав. каф. гігієни тварин ЛНУВМБТ;
Є.М.КОЛТУН – д.с.-г.н., проф., зав. каф. клінічної діагностики ЛНУВМБТ;
Р.П. МАСЛЯНКО – д.б.н., проф., зав. каф. епізоотології ЛНУВМБТ;
М.Ф.ПАДУРА – к.філол.н., проф., зав. каф. української та іноземних мов ЛНУВМБТ;
Я.І. ПШТОРАК – д.с.-г.н., проф. каф. годівлі с.-г. тварин, декан факультету заочної освіти ЛНУВМБТ;
П.З.СТОЛЯРЧУК – д.с.-г.н., проф., акад. АН ВО України, зав. каф. годівлі с.-г. тварин ЛНУВМБТ;
В.Г.СТОЯНОВСЬКИЙ – д.вет.н., проф. академік УАН, зав. каф. патології ЛНУВМБТ;
П.П.УРЬЯНОВИЧ – д.вет.н., проф. каф. патанатомії і гістології ЛНУВМБТ;
Б.Р.ЦІЖ – д.т.н., проф., зав. каф. технології м'яса, м'ясних та олієжирових виробів ЛНУВМБТ;
З.Є.ЩЕРБАТИЙ – д.с.-г.н., зав. кафедри генетики, проф., декан біолого-технологічного факультету ЛНУВМБТ.

Рішенням Президії ВАК України від 10.03.2010 року вісник включений до Переліку фахових видань з економічних наук.

Усі статті проходять обов'язкове рецензування членами редакційної колегії, докторами наук з відповідного профілю наук або провідними фахівцями (докторами наук) інших наукових і освітніх установ. Статті написані здобувачами, аспірантами і кандидатами наук обов'язково представляє доктор наук з відповідного профілю.

Рекомендовано Вченою Радою ЛНУВМБТ імені С.З.Гжицького (протокол № 3 від 15.05.2010 р).

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 14133-3104 ПР від 11.06.2008 року

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА ТА ПЕРЕРОБКИ ПРОДУКТІВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

ECONOMIC EFFICIENCY OF PRODUCTION AND AGRICULTURAL PRODUCTS ALTERATION

УДК 65.012.32

Батюк Б.Б.¹, к.е.н., доцент, **Батюк О.Я.²**, асистент ©

Львівський національний університет

ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького¹

Львівський національний аграрний університет²

ПАРТИСИПАТИВНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ОДИН З МЕТОДІВ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

Постановка проблеми. Новий підхід до управління дедалі більш базується на визнанні пріоритету особистості перед виробництвом, перед прибутком, інтересами підприємства, фірми, установи. Людина в організації виявляє себе не тільки як виконавець якоїсь конкретної роботи чи функції. Вона проявляє зацікавленість у тому, як організована робота, в яких умовах вона працює, як її праця впливає на діяльність організації. Тобто у людини є природне прагнення брати участь у процесах, які відбуваються в організації і пов'язані з її діяльністю, але при цьому виходять за межі її компетенції, роботи та завдань.

Кожна людина - це особистість. Вона керується не тільки й не стільки прагненням до задоволення первинних потреб (фізіологічних, безпеки), скільки намаганням задовольнити потреби вищого порядку. Зокрема, людина відчуває потребу брати участь у прийнятті управлінських рішень, повсякденному житті організації, визначенні перспектив її розвитку.

Термін «партисипація» запозичений із зарубіжної теорії і практики управління, означає залучення найманих працівників до прийняття управлінських рішень. За концепцією партисипативного управління участь працівника в діяльності організації, яка виходить за межі його функціональних обов'язків, сприяє підвищенню ефективності організаційно-управлінських рішень, реалізації певних вторинних потреб працівника, якщо він отримує задоволення від роботи. Якщо людина із задоволенням бере участь у внутрішньоорганізаційній діяльності, вона працює з більшою віддачею, краще, якісніше та продуктивніше. По-перше, партисипативний менеджмент, надаючи працівнику права на прийняття рішень, пов'язаних з його роботою, мотивує

© Батюк Б.Б., Батюк О.Я., 2010

людину до ефективнішої праці. По-друге, партисипативний менеджмент не тільки сприяє тому, що працівник краще виконує свою роботу, але й призводить до більшої віддачі та внеску окремої людини в життя організації, тобто відбувається більш повне використання потенціалу людських ресурсів організації.

Партисипативний менеджмент - це один із сучасних методів менеджменту, що передбачає його демократизацію, участь найманих працівників в управлінні виробництвом. Спочатку партисипативний менеджмент пов'язували виключно із запровадженням нових методів мотивації праці. Проте нині його розглядають як ефективний засіб використання потенціалу людських ресурсів організації та його розвитку. Розвиток партисипативного менеджменту не можна пов'язувати лише з процесом мотивації, а слід розглядати як один із напрямів управління потенціалом організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомий американський менеджер Лі Якокка вважав, що знання з психології особистості, які він одержав відвідуючи паралельно і медичний факультет університету, допомогли йому в всесвітньовідомій кар'єрі. Тепер вже однієї інтуїції, особистісної зацікавленості недостатньо, тому що менеджеру необхідні наукові знання про особистість робітника, професійний підхід до роботи з персоналом. Ось чому у великих фірмах вважається необхідним мати не відділ кадрів, а службу управління людськими ресурсами, цілу систему управління персоналом [4].

У 70-ті роки кадрова служба на підприємствах США була перетворена у «службу людських ресурсів». Суть цих змін полягає у тому, що люди — персони, особистості — розглядаються як конкурентне багатство компанії, яке необхідно формувати, берегти та примножувати. Створюються та існують центри з оцінювання, в яких робітників ретельно вивчають саме як особистостей. Зовсім не випадково гаслом окремих американських підприємств було: «Підприємство спочатку проводить відбір кваліфікованих людей, а потім продукцію» [5].

Американський соціолог П. Друкер вважає, що поняття «менеджмент» стосується тільки ділового підприємства, що робить товари або різні послуги [6]. Окремі вважають [3], що менеджери — це керівники в бізнесі, державі, громадських організаціях, збройних силах. Однак у якій би сфері не працював менеджер, він завжди має справу з керівництвом підлеглими. З психологічної точки зору менеджмент — це процес здійснення керівництва людьми з урахуванням основних уявлень про людський характер і поведінку.

Формулювання цілей статті. Метою нашого дослідження було висвітлення одного із сучасних методів управління - партисипативного менеджменту, як методу прийняття управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження. У підприємствах, зокрема колективах, існує чіткий поділ управлінських відносин: одні управляють, керують, інші виконують розпорядження керівництва. Суб'єктом управління виявляється найчастіше керівник колективу, але ним може бути і колегіальний орган або комітет. Іноді суб'єктом управління є рядовий член колективу, що є в

ньому неформальним лідером. Останнім часом активно приймається ідея партисипативного менеджменту, тобто такого управління справами підприємства, коли в розробці та прийнятті найбільш важливих рішень беруть участь члени підприємства.

Усвідомлення значимості спеціального прошарку людей, що здійснюють професійну роботу управління, у нашій історії в роки індустріалізації втілюється у формулу: «Кадри вирішують все!». В той же час на заході критикують широко поширену там систему управління Г. Форда («фордизм»), в основі якої лежить добре налагоджена організація, і знаходять новий підхід — менеджеризм. При цьому підході вирішальне значення надається не тільки підприємству, а й особистим якостям управлінців, від яких залежать ефективність, прибутковність виробництва, успіх справи [4].

У науці управління психологи розрізняють управління і лідерство. Керівництво завжди пов'язане з владою, цей феномен, похідний від офіційних, формальних відносин, а лідерство породжене системою неформальних (неофіційних) відносин. Керівник, як правило, призначається ззовні, вищими інстанціями, одержуючи від них владні повноваження, у тому числі право на застосування позитивних і негативних санкцій. Лідер висувається стихійно, у штатних розкладах він ніколи не передбачається. Він призначається своїм оточенням, а також може використовувати право на санкції стосовно своїх партнерів, однак ці санкції також неформальні.

Підприємець - творча, винахідлива й енергійна людина. В основному непересічна, вольова особистість, яка називає себе підприємцем ніяк не може проявити себе в адміністративно-корпоративній культурі.

Партисипативні організації — організації, що використовують участь працівників у керуванні. У таких організаціях працівники можуть: брати участь у прийнятті рішень; брати участь у процесі постановки цілей; брати участь у рішенні проблем організації. Вони мають право: висувати пропозиції; виробляти альтернативи вирішення проблем; вибирати остаточне рішення [5].

Розрізняють три ступені участі: висування пропозицій, вироблення альтернативи, вибір остаточного рішення. Висування пропозицій не потребує внесення значних змін у традиційну організацію і може здійснюватися керівником. Вироблення альтернативи передбачає створення в організації тимчасових або постійних комітетів і комісій, яким доручається виконувати цю роботу. Прикладами таких утворень є конфліктні комісії на підприємствах, комітети з набору кадрів у робочі групи на американських фірмах, гуртки щодо якості в японських організаціях.

Вибір остаточного рішення передбачає, що участь в керуванні організується у формі роботи комітету, до якого належать ради, комісії, збори, команди, товариства, групи тощо.

Комітет – група, якій організація делегує повноваження для виконання конкретного завдання [2, С.38].

До складу комітету можуть входити, особи з наступного за рівнем керівника більш низького рівня ієрархії в організації.

Комітети можуть виконувати наступні функції:

- відповідати за координацію діяльності підрозділів, підлеглих керівникові, якому належить цей комітет;
- відповідати за інтеграцію діяльності підрозділів, представлених у ньому, з діяльністю вищих рівнів керування;
- визначати політику (правила й процедури) підлеглих їм підрозділів, сумісну із двома іншими рівнями.

Розвиток партисипативного менеджменту передбачає залучення працівників до керування організацією. Партисипативний менеджмент дозволяє об'єднати мотиви, стимули й потреби людей, що працюють у групах, на основі різноманітних форм самоврядування трудових колективів. Участь у керуванні мотивує людину до кращого виконання роботи, що впливає на продуктивність праці та якість. Відкриваючи працівникові доступ до прийняття рішень із питань його діяльності в організації, партисипативний менеджмент, по-перше, мотивує його до кращого виконання своєї роботи, по-друге — сприяє більшій віддачі, та вагомому внеску окремого працівника в життя організації. Таким чином, залучається потенціал людських ресурсів організації.

Основними елементами партисипативного менеджменту є тісний зв'язок з іншими теоріями мотивації, які основну увагу приділяють питанням, вплив у різних груп потреб, які впливають на поведінку людини. Участь працівників у прийнятті рішень, визначенні завдань і в їх подальшій реалізації сприяє задоволенню потреб. Завдяки широкій участі працівників у виробленні заходів для вдосконалення діяльності організації задовольняються потреби самореалізації, самоствердження.

Використання ідей партисипативного менеджменту дає менеджерам ключ до побудови системи мотивації працівників організації. Важливим також, є участь найманих працівників в управлінській діяльності, що не означає посягання на принцип єдиноначальності. Партисипація в жодному разі не зменшує значення, прав і відповідальності керівників. В основі їх стосунків з найманими працівниками є делегування повноважень, використання дорадчих принципів. Одночасно треба зауважити, що на рівні первинних структур (бригад, ланок) допускається повна виробнича автономія на базі самоуправління. У компетенцію таких структурних утворень входить досить широке коло виробничо-організаційних питань. Нарешті можна зазначити, що цілі партисипативного менеджменту полягають в тому, щоб, по-перше, досягти підвищення рівня задоволення працівників своєю діяльністю в організації, а по-друге, забезпечити ефективніше функціонування виробництва.

Висновок. Партисипативний менеджмент можна успішно використати на підприємствах, де висока частка творчих, працьовитих, старанних працівників і де можна вивчати можливість логічного зв'язку між самоврядуванням і мотивацією працівника.

Партисипативний менеджмент може бути реалізоване у наступних напрямках:

- працівники одержують право самостійно приймати рішення щодо того, як їм здійснювати трудову діяльність з виконання планового завдання;

- безпосередній керівник залучає їх до прийняття рішень із питань виробництва;
- працівникам надається право операційного контролю якості продукції, встановлюється особиста або групова відповідальність за кінцевий результат;
- працівники беруть особисту й групову участь в інноваційній, винахідницькій і раціоналізаторській діяльності з різними способами винагороди за впровадження інновацій;
- виробничі й функціональні підрозділи створюються з урахуванням побажань працівників. Цим досягається можливість перетворення неформальних груп на формальні підрозділи.

Література

1. Кризовий менеджмент для керівників: пер. с англ. – К.: Всеуито, Наук. думка, 2002. – 556 с.
2. Кузьмін О.Є., Мельник О.Г. Основи менеджменту. – К.: Академвидав, 2003. – 414 с.
3. Управління людськими ресурсами: філософські засади / За ред. В.Г.Воронкової. – К.: ВД Професіонал, 2006. – 576 с.
4. <http://www.library.if.ua/book/3/370.html>.
6. http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1266_page_46.html.
7. <http://masters.donntu.edu.ua/2002/fem/belan/diss/libr/12.htm>.

Summary

Bohdan Batyuk, Oksana Batyuk

PARTISIPATIVNIY MANAGEMENT AS ONE FROM METHODS OF ACCEPTANCE ADMINISTRATIVE DECISIONS

The question of partisipativnogo management which studies the modern method of management is considered, that foresees his democratization, participation of the hired workers in the operations management. Development of partisipativnogo management foresees bringing of workers in to the management by organization. Workers can: to take part in acceptance of decisions, process of raising of purposes, in the decision of problems of organization. Workers have a right: to throw out suggestions, to produce the alternatives of decision of problems, to choose the final decision.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2010

УДК: 339.16/17

Бенцак О. В., здобувач©*Львівський національний аграрний університет***ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В ПРОЦЕСІ СТВОРЕННЯ
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ СУМІЖНИХ ТЕРИТОРІЙ**

Державні кордони можуть бути вагомою перешкодою для розвитку сусідніх держав. Транскордонне співробітництво мало важливий вплив на інтеграційні процеси в Європі і довело свою актуальність. В даній статті розглянуто і проаналізовано транскордонне співробітництво в процесі створення транскордонних зв'язків суміжних територій.

Ключові слова: *транскордонне співробітництво, євро регіон, взаємозв'язок.*

Постановка проблеми. Однією з закономірностей світового розвитку в загальному та кожної країни зокрема є розгортання інтеграційних процесів, які мають значний вплив на функціонування регіональних та міжнародних систем, а також на існування окремих держав, їхню внутрішню та зовнішню політику.

В загальному розумінні інтеграція (від лат. слів *integer* – цілий та *integratio* – поповнювати, відновлювати) означає об'єднання окремих частин в одну цілісну функціональну систему.

Перші кроки України в напрямку європейської інтеграції було здійснено підписанням Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та Європейським Союзом в 1994 році, і це стало хорошим початком для подальшого розвитку стосунків між даними державами. Однією з форм європейської економічної інтеграції виступає транскордонне співробітництво.

Термін “транскордонне співробітництво” вперше був введений 21 травня 1980р в Мадриді і “Європейською рамковою Конвенцією про транскордонне співробітництво різноманітних об'єднань і органів територіальної влади” визначається як “... будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними громадами або територіальними владами, що знаходяться під юрисдикцією двох або кількох Договірних Сторін, а також на укладання з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей” [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Світова економічна наука приділяє значну увагу різним формам розвитку європейської економічної інтеграції. Серед вітчизняних дослідників слід назвати Н. Мікулу, А. Поручника, В. Приходька, Д. Гунського та ін. Дослідженню проблеми транскордонного співробітництва як форми і чинника розвитку європейської економічної інтеграції присвячені праці Б. Бієна, М. Долішнього, П. Беленького, В. Кравціва, а також напрацювання вітчизняних дослідницьких центрів:

© Бенцак О. В., 2010

Державного аналітичного центру Інституту реформ, Українського незалежного центру політичних досліджень, Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, Інституту регіональних досліджень, Інституту Схід–Захід, Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України.

Різні вчені розглядають транскордонне співробітництво по-різному і дають свою оцінку цьому процесу. Наприклад, Шкоталюк Т. В. розглядає транскордонне співробітництво як “сукупність економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших взаємозв’язків (як правило, у вигляді конкретних проектів та програм), що налагоджені на регіональному та місцевому рівнях з метою реалізації спільних інтересів територіальних громад прикордонних адміністративно-територіальних одиниць суміжних країн” [2, 3, 4]. Вони виникають в процесі спільних дій у сфері політики, економіки, охорони навколишнього середовища, культури, освіти та інших галузях в межах визначеного транскордонного простору, і є системою економічних відносин та інтересів на міжрегіональному рівні.

Дацків Р. М. пропонує структурувати транскордонні економічні зв’язки на три основні види, а саме:

- **зовнішньоторговельні транскордонні зв’язки** (охоплюють економічні відносини, пов’язані з рухом експортно-імпортних товаропотоків);
- **фінансово-інвестиційні транскордонні зв’язки** - зв’язки, які виникають з приводу вивезення, або ввезення капіталу у будь-якій формі (саме валютних коштів, продукції, послуг, робіт, прав інтелектуальної власності та інших немайнових прав) із метою отримання прибутків від виробничої та інших форм господарської діяльності в рамках транскордонного простору. Крім того до фінансово-інвестиційних транскордонних зв’язків відноситься вся сукупність зв’язків, що виникають у фінансово-банківській
- **соціально-економічні транскордонні зв’язки** - комплекс соціально-економічних проблем; зв’язки, що виникають у сфері соціально-економічної інфраструктури транскордонного простору, зокрема в таких напрямках, як модернізація прикордонної інфраструктури, регулювання ринку робочої сили, еміграційних процесів, міжнародного туризму та ін. [5, с.148].

Постановка завдання. Метою даної статті є висвітлення транскордонного співробітництва, як процесу створення взаємозв’язків між державами сусідами, а також детальний розгляд кожного з видів транскордонних економічних зв’язків.

Виклад основного матеріалу. Зовнішньоторговельні транскордонні зв’язки охоплюють економічні відносини, пов’язані з рухом експортно-імпортних товаропотоків, тому з метою створення умов для швидкого та безпечного пересування вантажів і пасажирів між країнами у другій половині ХХ ст. почався процес розбудови так званих “міжнародних транспортних коридорів” (МТК), завдяки яким забезпечується єдиний ритм руху та узгоджуються необхідні для цього технологічні, економічні, нормативно-правові та екологічні умови. У даний час уся система МТК поступово об’єднується для створення єдиної планетарної транспортної системи на основі

інтеграції континентальних транспортних комунікацій між Європою та Азією, Азією та Америкою, Європою та Африкою тощо [6].

Першочерговим у цьому контексті є напрямок Європа – Азія, оскільки саме тут розгортаються головні події міжнародної торгівлі і у найближчій перспективі очікується значне зростання торгового обміну. Це вимагатиме узгодженої політики щодо розвитку транспортної інфраструктури, впровадження контейнерних перевезень, модернізації прикордонних і придорожніх станцій, відкриття нових маршрутів тощо [6].

Транспортна політика кожної країни спрямована на повне задоволення потреб населення, галузей економіки та підприємств у перевезеннях, а також на реалізацію власного транзитного потенціалу, і до цієї транспортної мережі слід інтегруватися й Україні [6]. З метою визначення її ролі у формуванні МТК, варто зауважити, що одним з перших у цьому відношенні був досвід, започаткований у рамках виконання проекту “ТРАСЕКА”. Ця ідея була розвинута у програмі розбудови європейської мережі транспортних коридорів, у яку включена також територія України, а саме:

- Коридор № 3: Берлін (Дрезден)-Вроцлав-Львів-Київ;
- Коридор № 5: Трієст-Любляна-Будапешт (Братислава)-Львів;
- Коридор № 7: Дунайський (водний);
- Коридор № 9: Гельсінкі-Санкт-Петербург-Мінськ (Москва)-Київ-Кишинів (Одеса)-Димитровград-Александрополіс [7, с. 227].

Формування національної мережі транспортних коридорів здійснюється відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 346 від 20.03.98р. "Про затвердження Програми створення та функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні".

Цим документом передбачено, що Україна доповнює міжнародну мережу наступними транспортними коридорами:

- коридор Балтика-Чорне море: Гданськ-Варшава-Ковель-Одеса;
- коридор Європа-Азія: Франкфурт-Краків-Львів-Дніпропетровськ-Алмати;
- коридор ЧЕС: Анкара – Єреван – Тбілісі (Баку) – Ростов-на-Дону-Донецьк-Одеса-Одеса (Кишинів) – Бухарест (Тирана) – Димитровград (Афіни)-Стамбул;
- коридор Транскавказький: Одеса-Тбілісі (Єреван)-Баку-Ашгабат [7, с. 228].

Розроблено план розвитку транспортних мереж до 2020 р., вартість якого становить 220 млрд. євро. Передбачається збудувати нові та модернізувати існуючі транспортні магістралі, зв'язавши країни Західної Європи з новими членами ЄС. Усі комунікаційні шляхи мають бути об'єднані глобальною супутниковою системою навігації. Планується оновити парк рухомого складу, розробити єдині правові норми, спростити перетинання кордонів у середині ЄС. Інвестування залізничних проектів на 60 % здійснюється державами і на 40 % - за рахунок коштів бюджетів ЄС і країн його учасниць. Загальні обсяги фінансування створення транс'європейських структур до 2010 р. мають становити 36 млрд. євро [6].

Активізація та розвиток транспортних мереж позитивно вплине на розвиток транскордонної експортно-імпортної торгівлі на зовнішніх кордонах

Євросоюзу, зокрема і з Україною. Це дасть змогу конкурентноспроможним українським товаровиробникам зайняти чільне місце у міжнародній торгівлі, а іноземним - мати доступ до внутрішнього ринку України.

Другим видом транскордонних зв'язків є фінансово-інвестиційні, які виникають з приводу вивезення, або ввезення капіталу у будь-якій формі. Це можуть бути валютні кошти, готова продукція, товари та послуги, права інтелектуальної власності. Вони також охоплюють інтенсивний обмін благ та циркуляцію таких чинників виробництва як праця, капітал та послуги і створення спільних економічних ринків. Ці процеси є суттєвим чинником формування як територіального, так і транскордонного регіону [8, с.184-185].

Серед даного виду транскордонних зв'язків іноземні інвестиції займають особливе місце. Вони, як свідчить міжнародний досвід, здатні забезпечити інтеграцію національних ринків у міжнародні, дають можливість впроваджувати нові технології та зарубіжний досвід, сприяють заходам макроекономічної стабілізації, а також дозволяють вирішувати окремі соціальні проблеми трансформаційного періоду.

Встановлено, що іноземні інвестиції на даний час є одним з основних факторів глобалізації та зростання національної економіки. Залучення іноземних інвестицій в Україну посилює процеси інтеграції економічної діяльності, зростання взаємозалежності національних господарств, розширення інтеграційних процесів на всіх рівнях, що унеможливує відокремленість країни від зовнішнього світу і сучасних загальносвітових тенденцій розвитку.

Інвестиційна привабливість відіграє не останню роль у розвитку транскордонних зв'язків кожного регіону. Проте на даному етапі розвитку для економіки України характерна нестабільна соціально-економічна та політична ситуація, відсутність гарантій, пов'язаних із поверненням коштів, що в свою чергу відлякує від нас іноземних інвесторів, які хочуть бути впевнені у завтрашньому дні. Тому на території України переважають здебільшого реалізації малих та середніх інвестиційних проектів, які мають строк окупності не більше двох років. Це дає можливість інвесторам не ризикувати великими сумами в умовах економічної та політичної нестабільності та недосконалості податкової системи.

Третім видом транскордонних зв'язків є соціально-економічні. Вони виникають у соціально-економічній сфері в таких напрямках, як модернізація прикордонної інфраструктури, регулювання ринку робочої сили та еміграційних процесів, міжнародного туризму та ін. В конвенціях, Європейській Хартії прикордонних та транскордонних регіонів, не одноразово підкреслювалося, що однією з визначальних цілей транскордонного співробітництва є розвиток туризму. Важливим для розвитку зеленого туризму у прикордонних областях України є облаштування пунктів перепуску через кордон. Сьогодні в Україні немає жодної туристичної стежки з сусідніми державами, яка б відповідала міжнародним стандартам, що ускладнює пересування та обмежує можливості туриста. Однак є ще низка стримуючих факторів серед яких недостатня активність місцевих органів державної влади та відсутність централізованого фінансування з боку держави, а також власних

коштів регіонів на ці цілі. Окремою проблемою є розбіжності в митному, податковому та іншому спеціальному законодавстві країн-сусідів.

Висновки. Отже, ефективність транскордонних зв'язків залежить від ряду принципів, а саме:

- збільшення обсягів експортно-імпортних операцій,
- зміни структури експорту-імпорту,
- залучення іноземних інвестицій,
- вдосконалення механізмів захисту економічної безпеки,
- розбудови об'єктів прикордонної інфраструктури тощо.

Не останнє місце займає також реалізація спільних проектів у прикордонних регіонах, у тому числі за фінансовою підтримкою міжнародних фінансових організацій за програмами ТАСІС, ПАУСІ, Карпатського Фонду, Фонду DFID (Велика Британія).

Таким чином транскордонна та міжрегіональна співпраця стали одним з потужних двигунів європейського економічного розвитку, які започаткували і дали змогу реалізувати спільні проекти, щодо розвитку інфраструктури, будівництва, малого підприємництва, міжмуніципальних контактів та інших програм. Це стало важливою передумовою для ефективного транскордонного співробітництва і дало можливість перетворити традиційно негативні риси периферійності, на переваги.

Література

1. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (21 травня 1980 р., м. Мадрид). Текст українською мовою. – Рада Європи. - 35 с.

2.Штокалюк Т.В. До питання транскордонного співробітництва у Європі та Україні //Формування ринкових відносин: Збірник наукових праць. Спеціальний випуск. Ч.ІІ. /Під ред. І.К.Бондар. - К., 2002.- С.172-177.

3. Пила В.І., Штокалюк Т.В. Функціонування єврорегіонів: окремі аспекти зарубіжного та українського досвіду //Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – Хмельницький, 2002. - №3. - С.18-24

4. Штокалюк Т.В. Основні тенденції регіонального розвитку в контексті економічної глобалізації //Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. Вип.18 /Під ред. І.К.Бондар.- К., 2002. - С.180-182.

5.Дацків Р.М. Транскордонне співробітництво та гео економічні інтереси України // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Ринкова інфраструктура і зовнішньоекономічна діяльність регіонів (Щорічник наукових праць). Випуск V / Під редакцією М.І.Долішнього. - Львів: НАН України, Інститут регіональних досліджень, 1998. С. 146-151.

6.Прейгер Д. Формування ЄСАТП: місце і роль України //Київ. 2006 //- №8. – Економіка України. - С.64-74.

7.Мікула Н.А. Розвиток комунікаційної інфраструктури у прикордонному регіоні та його особливості// Інфраструктурне забезпечення конкурентної економіки регіонів (методологія і механізми) / НАН України, ІРД. За ред. П.Ю. Беленького. – Львів, 2002. – 308 с. – С.216-263.

Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: Монографія. – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 395 с.

Summary

National borders often present obstacles to the development of neighbouring countries and can be a great barrier. The first experiments in cross-border regional cooperation took place in Europe and proved to be an important tool for the integration process in Europe. Cross-border cooperation as a process of creating correlations of neighboring regions are investigated and analyzed in this article.

Key words: *cross-border cooperation, euroregion, correlations of neighbouring regions.*

Стаття надійшла до редакції 20.04.2010

УДК 332.33:631.6

Велесик Т. А., © аспірант, (E-mail: tanja-excite@mail.ru)*Національний університет водного господарства та природокористування,
м. Рівне***ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕЛІОРАЦІЇ, ЯК ПОШТОВХ ДО ФОРМУВАННЯ
РИНКУ МЕЛІОРОВАНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ**

Розглянуто основні проблеми, пов'язані з формуванням ринку меліорованих сільськогосподарських земель. Наведено питому вагу площі, що обслуговується осушувальними системами в загальній площі угідь в Рівненській області. Наголошено на доцільності та ефективності меліорації.

Ключові слова: *ефективність меліорації, меліоровані землі, меліоративні системи, ринок сільськогосподарських меліорованих земель.*

Вступ. Земля як частина природи є основою життєдіяльності людини [4, с. 265]. Цю істину можна розглядати з різних точок зору. Однією з головних умов існування людини є використання унікальної особливості землі - її родючості, а в економічному розумінні - як предмету праці та засобу праці для виробництва продуктів харчування.

Надзвичайно актуальною є проблема використання меліорованих земель, у розвиток яких в двадцятому столітті було вкладено значний капітал (за різними оцінками - майже 20 млрд. грн.). Однак через неврегульованість організаційно-економічних механізмів функціонування даних земель, останнім часом спостерігається досить низький рівень їх використання у сільськогосподарському виробництві. Але не варто забувати про ефективність меліорації, яка полягає в тому, що вона забезпечує як можливість одержання орнопридатних земель, так і збереження в розумних межах характерних для природних біогеоценозів компонентів живої і неживої природи. Меліорація дає змогу елімінувати вплив погодних умов, забезпечити стабільність урожаїв, залучити в сільськогосподарський обіг нові землі, що були неперспективними при традиційних технологіях ведення господарства [2, с. 191].

Матеріал і методи. У даній статті застосовуються такі методи дослідження, як: абстрактно-логічний, історичний, монографічний, методи індукції та дедукції тощо.

Використання абстрактно-логічного методу означає, що кожне економічне явище необхідно розглядати як систему з врахуванням усіх взаємозв'язків і взаємозалежностей [5].

Історичний метод дає змогу проаналізувати явища і факти, розкрити сутність проблеми в ретроспективі.

Монографічний метод дозволяє вивчати окремі хронологічні явища і факти, розкрити і описати проблеми, особливості їх існування, тенденції і

© Науковий керівник: Кожушко Л.Ф., д. техн. н., професор
Велесик Т. А., 2010

закономірності розвитку, які є характерними для всієї сукупності об'єктів, що досліджуються [5].

Метод індукції полягає в тому, що дослідження ведеться від часткового до узагальнення, від причин до результатів.

Дедукція означає, що дослідження здійснюється від загальних фактів до часткових, від результатів до причин [5].

Крім того, у статті використовуються матеріали нормативно-правових та законодавчих документів, зокрема: Постанови Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2000 року № 1704 “Про комплексну програму розвитку меліорації земель і поліпшення екологічного стану зрошуваних та осушених угідь на період до 2010 року” [1], Закону України “Про меліорацію земель”, Редакції Проекту Закону України “Про ринок земель сільськогосподарського призначення”, запропонована Держземагенством тощо.

Результати наукового дослідження за допомогою наведених вище методів та законодавчих актів висвітлені в статті у вигляді теоретичних висновків і пропозицій.

Результати дослідження. Дослідженням питань еколого-економічної оцінки меліорованих земель займалися такі вітчизняні та іноземні вчені, як: С. Аверьянов, А. Аскоченский, В. Бакарасов, Г. Висоцький, В. Гей, В. Драчинська, Ю. Жариков, В. Ковда, Л. Кожушко, С. Кондрашев, А. Костяков, Д. Лико, Т. Микитин, А. Рокочинський, П. Скрипчук, Н. Фроленкова, М. Хвесик, А. Черкасов, А. Шевченко, Б. Шумаков та інші.

Меліоровані сільськогосподарські землі займають у світі близько 425 млн. га. Наприклад, у США площа меліорованих земель складає 60% від загальної площі ріллі; Німеччині - 50%; Нідерландах - 100%; Росії - 8% меліорованих земель. В Україні площа цих земель становить 5,8 млн. га, в загальній площі оброблюваних територій їх питома вага становить 14% [1] загальної площі сільськогосподарських угідь (41,8 млн. га).

У багатьох країнах (Фінляндія, Швеція, Нідерланди) всі перезволожені сільськогосподарські угіддя повністю осушені, у Німеччині та США – на 60%, в Україні – менше половини [3, с. 6].

В Україні в сільськогосподарському виробництві використовується 72,2% її території, а 57,5% території країни ореться. Для порівняння, у Великобританії, Франції, Німеччині сільськогосподарські угіддя займають біля 30% їх території, а розораність складає біля 17%.

Урожайність полів України з її найкращими у світі чорноземами в середньому у 2 рази нижча за середньоєвропейську. Таке значне навантаження на природу не може не викликати екологічних порушень [3, с. 7].

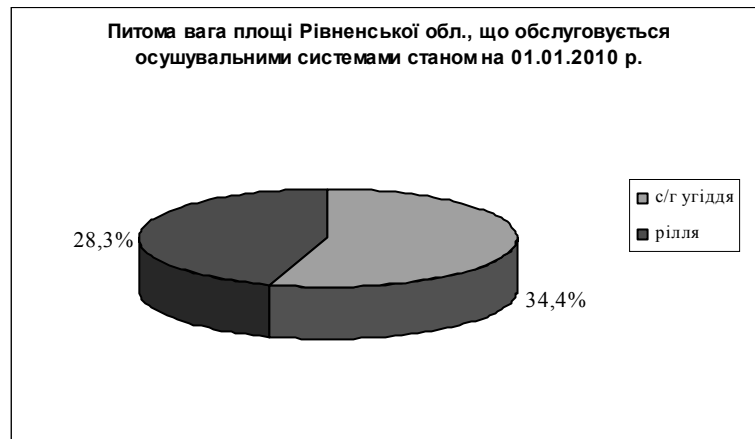
В Україні інтенсивна меліорація велась у 1960 – 1990 рр. За цей час було осушено 3,4 млн. га, зрошено 2,6 млн. га, що складає 14% сільськогосподарських угідь. Зокрема, за даними Головного управління Держкомзему у Рівненській області, у 1967 році в даній області площа сільськогосподарських угідь, на яких була розташована осушувальна мережа становила 139,9 тис. га. Нині цей показник становить 320,8 тис. га. Як бачимо, площа осушуваних сільськогосподарських угідь збільшилась більш, ніж у двічі.

Проте здійснення заходів з покращення стану меліоративних систем та прилеглих до них земель практично припинилось.

Із загальної площі осушено гончарним дренажем – 275 тис. га. З двобічним регулюванням водно-повітряного режиму нараховується 224,3 тис. га. Значні площі займають польдерні меліоративні системи – 50,6 тис. га. На польдерних системах функціонують 88 державних насосних станцій.

Організації Рівненського облводгоспу обслуговують 5935,6 км меліоративних каналів міжгосподарської мережі, із них 3052,7 км водоприймачів та магістральних каналів, 3407 одиниць гідротехнічних споруд, 716,9 км захисних дамб.

Питому вагу площі, що обслуговується осушувальними системами в загальній площі угідь в Рівненській області станом на 01.01.2010 рік наведено на рис. 1.

Рис. 1. Питома вага площі Рівненської області, що обслуговується осушувальними системами в загальній площі угідь

Безперечно, грандіозна програма меліорації земель не повністю виправдала покладені на неї сподівання. Це пояснюється недостатньою зацікавленістю і можливостями сільського господарства у зростанні обсягів виробництва, звідси, на жаль, народжується хибна думка, що меліорація – економічно нерентабельний та екологічно небезпечний захід. Проте, про необхідність введення меліорованих земель в економічний обіг не варто сперечатись, оскільки, у світі 17% меліорованих земель дають 50% сільськогосподарської продукції. Цифри завжди переконливіші, ніж емоції [3, с. 6].

В розвинених країнах світу вже давно зрозуміли важливість та необхідність формування ринку сільськогосподарських земель. Незабаром в Україні відмінять мораторій на продаж сільськогосподарських земель і земельний ринок почне активно функціонувати. Звичайно, до цього повинна бути максимально підготовлена як вся необхідна законодавча база, так і землі, як об'єкт купівлі-продажу, в тому числі меліоровані та технічні споруди на них.

Висновки. Вітчизняний і світовий досвід свідчать, що меліорація земель здатна значно зменшити вплив примхливих погодних умов на врожай. Тільки завдяки меліорації можна перетворити болота і пустелі на родючі землі. Вихід з ладу гідромеліоративних систем означає перетворення полів знову на болота чи пустелі [3].

Проте не все так просто, як може виявитись на перший погляд. При формуванні ринку меліорованих земель виникає ряд проблем, які потребують першочергового вирішення. Основними серед них є: паювання частини меліорованих земель, що порушило майнову і технологічну цілісність сільськогосподарського виробництва на меліоративних системах, зробивши землекористування малоприбутковим; невизначеність власності на інженерну інфраструктуру на меліорованих землях тощо. Як відомо, з 2003 року після розпаювання меліорованих земель, частина інженерної інфраструктури перейшла на баланс сільських рад, а частина залишилась зовсім без господаря і відповідно без належного фінансування. Ця катастрофічна ситуація потребує нагального вирішення при формуванні ринку земель.

Тому першочергове врегулювання цих проблем повинно бути на порядку денному земельного законодавства, як поштовх до формування цивілізованого ринку сільськогосподарських земель, в тому числі меліорованих.

Література

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2000 року № 1704 “Про комплексну програму розвитку меліорації земель і поліпшення екологічного стану зрошуваних та осушених угідь на період до 2010 року”.

2. Велесик Т. А. Землекористування на меліоративних системах: проблеми та перспективи розвитку / Т. А. Велесик // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. -2009. - №7. – С. 190-192.

3. Лазарчук М. О. Основи гідромеліорацій. Осушення земель: Навч. посібник / Лазарчук М. О. – Рівне: НУВГП, 2005. – 283 с.

4. Павлов В. І. Нерухомість в Україні: Підруч. для студ. вищ. навч. закладів / Павлов В. І., Пилипенко І. І., Кривов'язюк І. В. - К.: Державна академія статистики обліку та аудиту, 2008. – 765 с.

5. Удалов В. А. Экономический анализ на сельскохозяйственных предприятиях: Учебно-практическое пособие / В. А. Удалов. – М: МСХА, 2000. – 152 с.

Summary

T. A. Velesik, graduate student of the *National University of Water Management and Nature Resources Use, city Rivne, Ukraine*

EFFICIENCY OF LAND-RECLAMATION, AS SHOVE TO FORMING OF MARKET OF THE RECLAMATED AGRICULTURAL EARTHS

Basic problems, related to forming of market of the reclaimed agricultural earths, are considered. Specific gravity of area which is served the reclamative systems in the general area of lands in the Rivne area is resulted. It is marked expedience and efficiency of land-reclamation.

Стаття надійшла до редакції 1.04.2010

УДК: 631.115.11.009.11

Войничка Л.Й., асистент©
ЛНАУ, м.Дубляни

ОСОБИСТІ СЕЛЯНСЬКІ ГОСПОДАРСТВА У ФОРМУВАННІ КООПЕРАТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Сьогодні, власне, особисті селянські господарства забезпечують продовольчу безпеку держави в умовах економічної кризи. У статті досліджується економічна доцільність особистих селянських господарств у формуванні кооперативних організацій та функціональні перспективи їх розвитку.

Ключові слова: селянство, особисті селянські господарства, продовольча безпека, економічна криза, кооперативні організації, державна підтримка.

Вступ. Аналізуючи історію нашої держави, можна стверджувати, що селянство впродовж усього часу було і є годувальником свого народу. Саме земля цілеспрямовано і безваріантно зробила українців хліборобами. Український селянин змушений був усвідомлювати, що його хліборобство від Бога – чи не остання можливість вижити самому чи зберегти свій рід [1]. А що ж сьогодні?

З цього приводу дуже вдало висловлюється В.В.Юрчишин: «Замість того, щоб селянство, нарівні з державою, було одним з основних суб'єктів аграрних перетворень, воно поставлено в умови об'єкта прикладання до нього недосконалих за формою і далеко не найкраще організованих аграрних перетворень. При чому перекинувши на його плечі ручну працю, виробництво двох третин і більше продукції сільського господарства, держава не зробила ні найменшого пороку, щоб допомогти йому у цьому» [2].

Так, сьогодні в Україні основними виробниками сільськогосподарської продукції є особисті селянські господарства. Члени особистих селянських господарств є особами, які забезпечують себе роботою самостійно і відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» належать до зайнятого населення за умови, що робота в цьому господарстві для них є основною [3]. Саме тут мобілізуються основні фінансові і трудові ресурси селян.

Матеріали і методи. Вчені ведуть багато дискусій про безперспективність існування особистих селянських господарств, адже розвивати сільське господарство і підвищувати його ефективність означає укрупнювати сільськогосподарські підприємства. Але вони існують, і стали найбільш масовою і гнучкою формою господарювання.

У ситуації, що склалась, автор вважає доцільним розглядати особисті селянські господарства як рівноправну форму господарювання і дати поштовх для її розвитку, а не розцінювати як тимчасовий вид діяльності, і, власне, такий

розвиток він вбачає у створенні самими селянами повністю контрольованих ними кооперативних організацій. А важливу роль тут повинна відіграти цілеспрямована діяльність держави.

Результати дослідження. Згідно із статистичним збірником «Сільське господарство Львівщини у 2008 р.» у користуванні особистих селянських господарств налічувалось 799,0 тис.га сільськогосподарських угідь, у тому числі 519,2 тис.га ріллі. У структурі посівних площ на зернові припадало 37,0%, картоплю – 28,3%, кормові культури – 27,1%.

За останні роки спостерігається зниження показників діяльності селянських господарств. У 2008р. обсяги виробництва сільськогосподарської продукції порівняно з 2000р. зменшилися на 225,6 млн.грн., або на 6,3%. Це відбувається за рахунок зменшення обсягів виробництва продукції тваринництва – на 16,0%. Деякі вчені говорять, що особисті селянські господарства уже вичерпують свої можливості. Автор дозволить собі не погодитись, особливо в умовах так званого «курячого», «свинячого» грипу.

У 2008р. селянськими господарствами Львівської області було зібрано 42,6% зернових культур, 21,7% - цукрових буряків, 97,4% - картоплі, 93,4% - овочів, 98,8% - плодів та ягід; вироблено – 65,9% м'яса (в забійній вазі), 96,8% - молока, 76,5% - яєць. Всього ж цими господарствами було вироблено 73,8% всієї валової продукції сільського господарства області, у тому числі рослинництва 80,4%, тваринництва 76,1%. Можна зробити висновок, що на плечі особистих селянських господарств покладено вирішення проблеми забезпечення продовольчої безпеки області. Але існують й інші реалії, а саме: селяни зустрічаються з великими труднощами під час збуту продукції, відсутня система яка б дозволяла індивідуальним виробникам реалізовувати продукцію на справедливих умовах, забезпечуючи вимоги споживачів; невідповідна система матеріального, технічного обслуговування; відсутня необхідна виробнича і соціальна інфраструктура. Вчені вже сьогодні б'ють на сполох, щодо катастрофічної демографічної ситуації на селі. Соціальні фактори даються в знаки: відсутність належних умов праці, побуту, необхідних об'єктів охорони здоров'я, освіти, культури. Де вихід ?

Автор погоджується із думкою багатьох вчених, що найбільш ефективним буде створення самими селянами повністю ними контрольованих кооперативних організацій. Але світовий досвід свідчить, що кооперація рідко виникає сама по собі. Для успіху потрібне організаційне підґрунтя, яке б дало певний поштовх. Важливу роль тут може відіграти цілеспрямована діяльність держави. Так, саме держава, повинна сприяти формуванню кооперативної системи. За визначення відомого американського дослідника кооперації Девіда Бартона, принцип кооперації – це верховне правило керівництва, загальна основоположна істина, всебічний і універсальний порядок, що відображає особливі цілі та унікальність кооперативної форми бізнесу. Специфіка його полягає у тому, що функціонуючи в якості інтегрального зв'язку між окремими господарськими суб'єктами, кооператив не може мати власних інтересів поза інтересами тих, заради кого він створюється, не може діяти у напрямках, які б були не вигідні цим суб'єктам, повністю належить їм і контролюється ними,

дозволяючи своїм членам додаткові економічні переваги[4]. У Законі України «Про кооперацію» кооператив розглядається як юридична особа, утворена фізичними та (або) юридичними особами, які добровільно об'єдналися на основі членства для ведення спільної громадської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування. Виділимо фактори, що спонукатимуть сільськогосподарських товаровиробників (тут автор має на увазі особисті селянські господарства) кооперуватися: вигода від участі у великих за обсягом ділових операціях, уникнення конкуренції між собою, використання професійного менеджменту; можливість отримати прибутки не лише від виробництва, а й від подальших стадій руху виробленої ними продукції у межах маркетингового ланцюга певного товару; вихід на ринки збуту, постачання і послуг. Крім цього кооперативне господарювання у своїй суті має соціальну спрямованість, а саме зміцнення соціальної інфраструктури і культурно-побутової сфери. Отже, Україні потрібна вдала державна політика у цьому напрямку, яка б дала селянину можливість працювати собі на користь та державі.

Сучасний досвід і наукові дані підтверджують, що кооперація виконує не лише антикризові функції, а й має суттєве значення навіть в умовах нормально функціонуючої ринкової економіки. Цим зумовлюється стратегічне значення розвитку кооперації у сільському господарстві як важливого напрямку ефективного формування ринкових відносин в аграрному секторі.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2009р. №184-р було схвалено Концепцію Державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року. Метою Програми є удосконалення організаційно-правових та економічних умов формування інфраструктури сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, забезпечення доступу особистих селянських господарств та фізичних осіб, які займаються сільськогосподарським виробництвом до аграрних ринків та підвищення рівня добробуту і зайнятості населення .

Фінансування Програми здійснюється за рахунок коштів державного бюджету в межах бюджетних призначень, передбачених на відповідний рік, коштів особистих селянських господарств та фізичних осіб – сільськогосподарських товаровиробників, залучених інвестицій та інших передбачених законодавством джерел [6].

Початок добрий, та постає питання, чи знайде новий Уряд кошти на реалізацію цієї Програми.

Висновки. Сьогодні в Україні основними виробниками сільськогосподарської продукції є особисті селянські господарства. Саме тут мобілізуються основні фінансові і трудові ресурси селян.

Особисті селянські господарства зустрічаються з великими труднощами під час збуту продукції; невідповідна система матеріального, технічного обслуговування; відсутня відповідна виробнича і соціальна інфраструктура.

Автор погоджується із думкою багатьох вчених, що найбільш ефективним буде створення самими селянами повністю ними контрольованих

кооперативних організацій. Принцип кооперації – це верховне правило керівництва, загальна основоположна істина, всебічний і універсальний порядок, що відображає особливі цілі та унікальність кооперативної форми бізнесу. Важливу роль тут може відіграти цілеспрямована діяльність держави. Так, саме держава, повинна сприяти формуванню кооперативної системи. Кооперативна ідея повинна стати однією з базових ідей аграрної політики держави.

Література

1. Паламар А. Дух української нації. Звідки він береться і на що переводиться // Культура і життя. – 2009.- 15 квіт.
2. Юрчишин В.В. До проблеми невідповідності суспільної долі сучасного вітчизняного селянства віковичним надбанням історично-селянського роду України// Економіка АПК. – 2010. - №1 - С.110-123.
3. Закон України «Про особисте селянське господарство». Відомості ВРУ .- 2003. - №29 - С.232.
4. Блок Р., Гончаренко В.В., Іванова Н.А. та ін. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи // Практ. посіб. - К.: Урожай. – 2001. – 288с.
5. Про схвалення Концепції Державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року.// Офіційний вісник України. - № 14 – 2009.- 11 лют.

Summary

At present time just personal peasant economies protect food security in the condition of economic crisis. In this article observed economic expediency of personal peasant economies in the system of cooperation, functioning perspectives of their development.

Key words: *villagers, personal peasant economies, food security, economic crisis, the system of cooperation, power support.*

Стаття надійшла до редакції 3.03.2010

УДК 338.4: 636.4

Гірняк К.М., аспірант ©

*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького***ОБГРУНТУВАННЯ ПЕРСПЕКТИВНИХ ПАРАМЕТРІВ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ СВИНАРСТВА**

Розраховано споживчі потреби у виробництві м'яса свинини для населення України, та районів Львівської області зокрема, на перспективу в рік виходячи з раціональних норм споживання.

Ключові слова: свинарство, м'ясо свинини, норма споживання, прогнозування.

Постановка проблеми. Соціально-економічна ситуація у галузях тваринництва, та свинарстві зокрема, потребує використання прогнозування економічних параметрів розвитку з метою забезпечення ефективного планування та регулювання перспективних показників внутрішнього виробництва продукції. Прогнозування – наукове, обгрунтоване системою встановлених причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей виявлення стану та вірогідних шляхів розвитку явищ і процесів [5, с.9]. Дане наукове бачення здійснюється за допомогою різних прогнозних методів, які є способом розробки прогнозів, які б давали можливість на основі аналізу даних, зовнішніх і внутрішніх факторів впливу здійснювати переконливі майбутні бачення щодо розвитку досліджуваної галузі [10, с. 222].

Аналіз останніх досліджень. Розвиток та проблеми галузі свинарства у своїх працях розглядали багато вчених економістів аграріїв, а саме О.А. Богуцький, П.С. Березівський О.П. Дрига, П.К. Канінський, О.В. Мазуренко, В.П. Рибалка, І.В. Свиноус та інші. Методи для прогнозування використовують у своїх працях С. Глазьев, В. Єлейко, Н. Макарова, В. Маєвський, О. Олійник. Однак, прогнозування оцінки напрямів розвитку галузі свинарства в господарській практиці недостатньо вивчені.

Мета статті. Визначення потреб населення у м'ясі свинини на регіональному рівні та фактичного рівня задоволення нормативних потреб за рахунок внутрішнього виробництва.

Результати дослідження. Вважається, що людині потрібно 100-105 г білка на добу, в тому числі 65-67 г тваринного походження [1, с. 145]. Слід зазначити, що в нежирному м'ясі свиней кількість повноцінних білків досягає 90%, тоді як у яловичині та баранині – 75-85%. Коефіцієнт використання білків для нежирної свинини і телятини становить 90%, яловичини – 75, баранини – 80% [8, с. 215].

У країнах з добре розвинутим тваринництвом та відповідною аграрною політикою збільшують виробництво свинини, і в загальній структурі

виробництва м'яса вона становить від 50 до 80 % (Китай, Данія, Нідерланди) [2, с. 80]. У 2008 р. в світі вироблено більш ніж 106 млн. тонн свинини у забійній вазі при щорічному прирості 2-3 %. У багатьох країнах виробництво свинини на душу населення дорівнює 50-100 кг і більше, а в Данії перевищує 320 кг [3, с. 33].

В Україні сучасний стан споживання основних продуктів харчування на душу населення характеризується значним зменшенням його обсягів порівняно з 1990 року і є критичним, що представляє собою загрозу здоров'ю нації, продовольчій та національній безпеці держави [3, с. 32]. У 2007 році споживання свинини становило близько 13 кг/люд. Раціональна норма споживання м'яса і м'ясопродуктів становить 83 кг (в т. ч свинини – 41,5 кг), а мінімальна норма споживання – 52 кг (свинина – 26 кг) [6]. Фактичне споживання продукції свинини є значно меншим від нормативної потреби. Виходячи з точки задоволення потреб населення, існує реальна потреба у збільшенні виробництва мяса й розширенні асортименту продукції його переробки [3 с. 33]. Тому, для 46 млн. населення України необхідно виробляти більше 1,2 млн. тонн свинини, а споживання на душу населення цього продукту доводити до 80-100 кг [4, с. 50].

Доцільність розв'язання проблеми забезпечення населення м'ясом та продуктами його переробки зумовлюється корисними властивостями свинини та сала: із загальної кількості корму, який з'їдається тваринами різних видів, в поживні речовини в організм людини попадає з свининою 20%, молоком – 15%, м'ясом птиці – 5%, яловичиною та бараниною – 4%; за повідомленнями вчених-медиків сало свиней має біологічну властивість виводити радіонукліди із організму людини. Слід зазначити і біологічні особливості свиней: всеїдність, багатоплідність і плодючість, висока скороспілість тварин, декілька опоросів від однієї свиноматки протягом одного року, високий забійний вихід маси – 70-80% від живої маси [9, с. 10].

Одночасно слід зауважити, що обсяг споживання м'яса свиней населенням залежить, в першу чергу від попиту на продукцію, яку ми розглядаємо з двох сторін. Перша – забезпечення фізіологічних потреб людини, друга – купівельна спроможність населення. В Україні по купівельній спроможності населення склалася така соціально-економічна ситуація, яка характеризується економічною, соціальною та політичною нестабільністю, порушенням економічних зв'язків, спадом виробництва, інфляцією, що призвело до зниження платоспроможності населення і до зниження обсягів виробництва та споживання сільськогосподарської продукції, і зокрема продукції свинарства [3 с. 34].

Проблема прогнозування регіональних обсягів виробництва і пропозиції м'яса свинини може бути вирішена, враховуючи можливі обсяги споживання і попит на неї. Загальні обсяги споживання залежать від передбачення динаміки чисельності населення у прогнозованому періоді при відомих нормативних величинах середньодушового споживання свинини [6]. Керуючись нормативними показниками, а також враховуючи чисельність населення, розраховано необхідні обсяги виробництва м'яса свинини. Проведені

розрахунки (табл. 1) показали, що рівень задоволення нормативних потреб населення України не відповідає навіть мінімальній нормі споживання м'яса свинини. Для того, щоб досягнути мінімальної норми споживання необхідно збільшити виробництво на 49,7% або на 598,1 тис. тонн, рівня споживання в країнах ЄС – 1306,4 тис. тонн.

Таблиця 1

Рівень задоволення споживчих потреб населення регіонів України м'ясом свинини на перспективу в рік за рахунок внутрішнього виробництва,

тис. тонн

Регіони	Кількість населення тис. осіб (2009) р.	Потреба у виробництві м'яса свинини на рік визначена на основі:		Фактично вироблено забійною масою у 2008 році	Рівень задоволення нормативних потреб	
		мінімальні х норм споживання (26 кг)	при рівні споживання країн ЄС (41,5 кг)		відносно мінімальні х норм споживання	відносно при рівні споживання країн ЄС
Україна	45692,9	1188,0	1896,3	589,9	-598,1	-1306,4
Ар Крим	2345,8	61,0	97,4	32,2	-28,8	-65,2
Вінницька	1650,6	42,9	68,5	22,7	-20,2	-45,8
Волинська	1036,7	27,0	43,0	35,3	8,3	-7,7
Дніпропетровська	3355,5	87,2	139,2	45,8	-41,4	-93,4
Донецька	4466,7	116,1	185,4	38,0	-78,1	-147,4
Житомирська	1285,8	33,4	53,4	17,3	-16,1	-36,1
Закарпатська	1244,8	32,4	51,7	22,4	-10,0	-29,3
Запорізька	1811,7	47,1	75,2	31,8	-15,3	-43,4
Івано-Франківська	1380,7	35,9	57,3	16,0	-19,9	-41,3
Київська	4506,9	117,2	187,0	41,0	-76,2	-146,0
Кіровоградська	1017,8	26,5	42,2	21,5	-5,0	-20,7
Луганська	2311,6	60,1	95,9	11,7	-48,4	-84,2
Львівська	2549,6	66,3	105,8	21,8	-44,5	-84,0
Миколаївська	1189,5	30,9	49,4	8,9	-22,0	-40,5
Одеська	2391,0	62,2	99,2	23,3	-38,9	-75,9
Полтавська	1499,6	39,0	62,2	20,9	-18,1	-41,3
Рівненська	1151,6	29,9	47,8	25,1	-4,8	-22,7
Сумська	1172,3	30,5	48,7	16,8	-13,7	-31,9
Тернопільська	1088,9	28,3	45,2	13,7	-14,6	-31,5
Харківська	2769,1	72,0	115,0	24,1	-47,9	-90,9
Херсонська	1093,4	28,4	45,4	17,4	-11,0	-28,0
Хмельницька	1334,0	34,7	55,4	13,5	-21,2	-41,9
Черкаська	1295,2	33,7	53,8	32,8	-0,9	-21,0
Чернівецька	904,4	23,5	37,5	17,4	-6,1	-20,1
Чернігівська	1109,7	28,9	46,1	18,5	-10,4	-27,6

Джерело: власні дослідження

Найнижчий рівень насичення ринку м'ясом свинини у областях: Луганській (19,5%), Миколаївська (28,8%), Донецькій (32,7%).

Рівень забезпечення населення м'ясом свинини у Львівській області подано у табл. 2.

Таблиця 2

Рівень задоволення споживчих потреб населення Львівської області м'ясом свинини на перспективу в рік за рахунок внутрішнього виробництва, тис. тонн

Райони	Кількість населення тис. осіб (2009) р.	Потреба у виробництві м'яса свинини на рік визначена на основі:		Фактично вироблено забійною масою у 2008 році	Рівень задоволення нормативних потреб	
		мінімальних норм споживання (26 кг)	при рівні споживання країн ЄС (41,5 кг)		відносно мінімальних норм споживання	відносно при рівні споживання країн ЄС
Всього по області	2531,2	65,8	105,04	58,837	-6,963	-46,203
Бродівський	61,3	1,594	2,544	1,864	0,270	-0,680
Буський	46,7	1,214	1,938	3,733	2,519	1,795
Городоцький	69,5	1,807	2,884	1,382	-0,425	-1,502
Дрогобицький	74,4	1,934	3,087	0,158	-1,776	-2,929
Жидачівський	72,8	1,893	3,021	3,211	1,318	0,190
Жовківський	109,7	2,852	4,553	3,088	0,236	-1,465
Золочівський	70,6	1,836	2,930	5,010	3,174	2,080
Камянка-Бузький	57,7	1,500	2,395	0,665	-0,835	-1,730
Миколаївський	63,4	1,648	2,631	5,649	4,001	3,018
Мостиський	57,6	1,498	2,390	0,240	-1,258	-2,150
Перемишлянський	41,0	1,066	1,702	0,896	-0,170	-0,806
Пустомитівський	112,0	2,912	4,648	7,598	4,686	2,950
Радехівський	49,0	1,274	2,034	1,013	-0,261	-1,021
Самбірський	70,0	1,82	2,905	5,995	4,175	3,090
Сколівський	47,3	1,230	1,963	0,002	-1,228	-1,961
Сокальський	94,0	2,444	3,90	2,170	-0,274	-1,730
Старосамбірський	78,5	2,041	3,26	0,114	-1,927	-3,146
Стрийський	62,1	1,615	2,58	11,663	10,048	9,083
Турківський	50,6	1,316	2,10			
Яворівський	122,6	3,188	5,088	4,377	1,189	-0,711
Міста обласного значення	1120,4	29,130	46,497	0,009	-29,121	-46,488

Джерело: власні дослідження

Аналізуючи показники прогнозу виробництва м'яса свинини, можна відзначити, що для забезпечення населення Львівської області м'ясом до мінімальної норми споживання, необхідно збільшити його обсяги на 6,963 тис. тонн, а до рівня споживання в країнах ЄС – на 46,230 тис тонн. Найбільшими виробниками свинини є Стрийський, Самбірський, Пустомитівський та

Миколаївський райони. Лише у 10 районах області (Бродівський, Буський, Жидачівський, Жовківський, Золочівський, Миколаївський, Пустомитівський, Самбірський, Стрийський, Яворівський) вирощується м'ясо свинини більше від мінімальної норми споживання, а у семи – більше рівня споживання в країні ЄС. Значну недостатність у свинині відчувають Дрогобицький (91,8%), Сколівський (99,8%), Старосамбірський (94,4%) райони та мешканці міст обласного значення.

Слід зазначити, що подані розрахунки узгоджені з рядом об'єктивних параметрів, а саме - дотримання науково-обґрунтованих нормативів споживання м'яса свинини.

Висновки. Отже для нарощення виробництва м'яса свинини у обсягах більше мінімальної норми споживання та досягнення рівня споживання у країнах ЄС на Україні необхідно: працювати над нарощуванням продукції свинарства шляхом стабілізації чисельності наявного поголів'я свиней ефективно використовуючи основні засоби виробництва, підвищуючи їх продуктивність. Для цього наша країна має необхідний генофонд і племінну базу, володіє родючими землями, має висококваліфікований кадровий потенціал.

Література

1. Батюк Б. Б., Минів Р. М. Функціонування та розвиток птахівничих підприємств: організаційно-економічні засади. Монографія. – Львів: Ліга-Прес, 2008. – 232 с.
2. Безуглий М., Мирос В., Ткачов А., Понамаренко В. Проблеми сучасного свинарства. – Пропозиція. – 2001. – №2. – С. 80-82.
3. Лукомська Т. В. Формування попиту мяса свиней на продовольчому ринку / Т. В. Лукомська // Наука і економіка. – 2009. – №4 (16), Т.2. – С. 32-36.
4. Месель-Веселяк В. Я. Розвиток мясопродуктового підкомплексу України / В. Я. Месель-Веселяк, О. В. Мазуренко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2004. – 198 с.
5. Осовська Т. В. Менеджмент організацій : [навч. посібник] / Т. В. Осовська, О. А. Осовський – К.: Кондор, 2005. – 853 с.
6. Прогнозування економічних параметрів ринку свинини на основі циклічної діаграми [Електронний ресурс] / М. Горлачук // Наукові записки. – 2006. – випуск 15. – Режим доступу до журналу http://www.library.tane.edu.ua/images/nauk_vydannya/cJ0MMt.pdf.
7. Сучасний стан та проблеми розвитку свинарства в Україні [Електронний ресурс] / В.Й. Шиян, О.М. Мотирін // Режим доступу http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vkhnu/Ekon/2009_14/pdf/14_04.pdf.
8. Технологія виробництва продукції тваринництва: Підручник / О.Т. Бусенко, В. Д. Столюк, О. Й. Могильний та ін.; За ред. О. Т. Бусенка. – К.: Вища освіта, 2005. – 496 с.: іл.
9. Чертков Д. Д. Аспекти стабільного розвитку тваринництва в умовах ринкових відносин / Д. Д. Чертков, В. І. Богачев, Б. Д. Чертков // Ефективне тваринництво. - №4, 2009. – С. 9-11.

10. Чичун В. А. Прогнозування інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств / В. А. Чичун // Вісник Хмельницького національного університету 2009. - № 3. - Т. 2. – С. 222-225.

Summary

**GROUND OF PERSPECTIVE PARAMETERS OF PRODUCTION OF
GOODS OF PIG BREEDING**

Consumer requirements are expected in the production of meat of pork for the population of Ukraine, and districts of the Lviv area, in particular, on a prospect in a year coming from the rational norms of consumption.

Стаття надійшла до редакції 9.03.2010

УДК 004:338.43:636.4

Гончарова В.М., асистент, Неділько Т.М., асистент, ©

Шейко К.В., асистент, tanedelko @yandex.ru

Полтавська державна аграрна академія

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНІХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ВИРОБНИЦТВІ ПРОДУКЦІЇ СВИНАРСТВА

У статті викладені результати дослідження проблеми сучасного забезпечення інформаційними технологіями при виробництві продукції свинарства та його економічної ефективності в умовах формування ринкової економіки. Узагальнено теоретичні та методичні основи моделювання економічних процесів в свинарстві, враховуючи особливості виробництва продукції

Ключові слова: інтеграція аграрного сектора, економіко-математичні методи, моделювання економічних процесів, економічна ефективність, виробництво свинини.

Вступ. Інформатизація АПК і сільського населення – необхідна складова аграрної реформи в Україні. Її засобами створюються умови для інноваційного розвитку агропромислового виробництва і сталого розвитку сільських територій, ефективного функціонування ринкових механізмів, інтеграції аграрного сектора економіки країни в світову економічну систему. Інтеграція аграрного сектора економіки України в європейський і світовий економічний простір потребує переходу на міжнародні стандарти, налагодження зв'язків з міжнародними, зарубіжними і вітчизняними ринковими, науковими, інформаційними центрами [4, с. 70-72].

Сільськогосподарським товаровиробникам необхідно чітко орієнтуватися в законодавчому полі, прогнозних показниках щодо умов виробництва і збуту, географії цін та продукцію і ресурси з тим, щоб визначати стратегію розвитку господарств і впровадження нових технологій, тактично правильно будувати виробничі, заготівельно-збутові і фінансові взаємовідносини. Досвід країн постіндустріального, інформаційного розвитку показує, що така інформатизація агропромислового сектора економіки України неможлива без застосування нових інформаційних технологій [2, с. 10-11].

Матеріал і методи. Застосування економіко-математичних методів в дослідженні виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств та їхніх структурних підрозділів є однією з передумов при плануванні та прогнозуванні їх подальшого розвитку. Впровадження оптимізаційних методів в управління діяльністю підприємств сприятиме розширенню вивчення спектра факторів, що впливають на окремі аспекти діяльності суб'єктів господарювання, а отже, і визначенню можливих додаткових резервів підвищення ефективності виробництва [1, с.34].

Метою статті є дослідження особливостей сучасного забезпечення інформаційними технологіями при виробництві продукції свинарства та використання програмних засобів для складання оптимальної структури стада та раціону годівлі.

Важливо застосовувати економіко-математичні методи для конкретної галузі сільського господарства, враховуючи особливості виробництва продукції. Аналіз показників економічної оцінки результатів господарської діяльності аграрних підприємств повинен найбільш об'єктивно відображати рівень ефективності виробництва. Зокрема, тваринницька галузь має свою специфіку і особливу роль у виробництві продукції відіграють земля та сільськогосподарські тварини. Тому оцінка економічної ефективності та планування діяльності підприємства тут завжди пов'язана з посівною площею і поголів'ям худоби.

При цьому сільськогосподарським підприємствам необхідний науковий підхід для розширення виробництва, моделювання економічних процесів в галузі свинарства. За допомогою методів оптимізації, заснованих на методах математичного програмування та планування виробничих процесів можна розрахувати оптимальний кормовий раціон для різних вікових категорій свиней, що враховує зоотехнічні та економічні вимоги, оптимальну структуру стада тварин [5, с.83-84].

Визначення оптимальної структури посівних площ з метою найкращого забезпечення галузі тваринництва кормами та оптимізації кормових раціонів – одна з перших економічних задач, до розв'язання якої було застосовано методи лінійного програмування. Вони актуальні головним чином для господарств, що займаються вирощуванням і відгодівлею свиней та спеціалізуються на виробництві продукції свинарства і в структурі товарної продукції виробництво продукції свинарства становить 34-36%.

При використанні методів лінійного програмування (симплексного методу) для планування діяльності аграрного підприємства та прогнозування його подальшого розвитку слід підготувати та використати наступну інформацію:

- статеві-вікові групи тварин, для яких розраховується кормовий раціон, запланована продуктивність тварин на даний період;
- нормативна кількість поживних речовин, які повинні бути в раціоні тварини, щоб досягти заплановану продуктивність;
- граничні норми згодовування окремих видів кормів даному виду тварин по групах: концентровані, соковиті, зелені корми, коренеплоди. По кожній групі у відповідності з зоотехнічними нормами повинні бути визначені граничні межі у відсотках. Необхідно також встановити зв'язок між кількістю складу кормів по групах (наприклад, якщо концентрованих згодовується більше, то відповідно збільшується вміст соковитих кормів). Ураховується наявність деяких кормів, заготівля або закупка кормів, а також біологічні особливості тварин, обмеження щодо деяких мінеральних кормів, хімічних добавок;
- види кормів та кормових добавок, з яких будуть складати раціони (кормові суміші). У їх склад включають: заготовлені в своєму господарстві, придбані, добавки рослинного і тваринного походження, мінеральні та хімічні добавки;
- собівартість одиниці корму і добавок з урахуванням цін або фактичних затрат.

Крім того, можуть застосовуватися інші додаткові дані про виробничі умови підприємства: урожайність кормових культур, площі, які відведені під кормові культури, середньодобова продуктивність різних статеві-вікових груп тварин, умови утримання, собівартість отриманої продукції [3, с.203-206].

Завдання даної економіко-математичної моделі, тобто її цільова функція – визначення мінімальних сільськогосподарських посівних площ під кормові культури в аграрному підприємстві.

Результати дослідження. У результаті обробки даних аграрне підприємство отримує оптимальні раціони годівлі та сільськогосподарську площу, що повинна бути відведена для вирощування кормових культур. Обробка економічної інформації проводиться за допомогою ПЕОМ та сучасних моделей, що дозволяє точно, не всупереч нормативному складу, визначити оптимальні показники розвитку аграрного підприємства [1, с.86].

Такі моделі реалізуються на основі програмного пакету Microsoft Office і зокрема засобами електронних таблиць Microsoft Excel: Пошук рішення, Аналіз даних (однофакторний дисперсійний аналіз, двофакторний аналіз, кореляція, регресія) [2, с. 38].

Порівняння фактичної та оптимальної структури засобами електронних таблиць Microsoft Excel виявляє значні резерви збільшення й здешевлення виробництва всіх видів продукції агропромислового комплексу.

Для розрахунку оптимального раціону годівлі свинопоголів'я на відгодівлі в сільськогосподарському підприємстві необхідний такий кормовий раціон, який складається з комбікорму, цукрових буряків і трав'яного борошна. Добова потреба корму в розрахунку на 1 голову складає 2,90 корм.од. і 300 г перетравного протеїну. Вміст трав'яного борошна в кормовому раціоні не може бути більшим 0,25 кг.

За допомогою програмного пакету Microsoft Office і засобами електронних таблиць Microsoft Excel: Пошук рішення необхідно скласти кормовий раціон, який задовольняв би фізіологічні потреби свинопоголів'я на відгодівлі та мав би мінімальну вартість.

Далі розв'язуємо задачу у середовищі Microsoft Excel з використанням засобу Пошук рішення, що виконується командою Сервіс. Вікно засобу Пошук рішення зображено на рис.1, де показано цільову чарунку, тобто функціонал – мінімальну вартість кормового раціону, чарунки, що визначають мінімальну вартість раціону по кожному виду кормів та обмеження, які задані умовою оптимізаційної задачі.

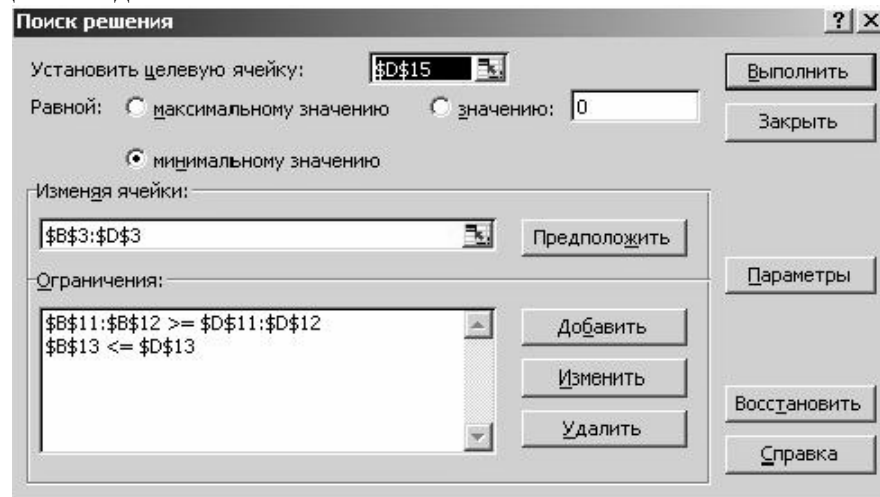

Рис.1. Вікно Пошук рішення для обчислення оптимізаційної задачі

	A	B	C	D
1	Визначення складу кормового раціону для свиногоголів'я на відгодівлі в сільськогосподарському підприємстві			
2	Складові раціону	Комбікорм X_1	Цукрові буряки X_2	Трав'яне борошно X_3
3	Значення шуканих змінних, кг	2,71	0,17	0,25
4				
5	<i>Вихідна інформація</i>			
6	Поживність корму, корм. од./кг	1,00	0,25	0,6
7	Вміст перетравного протеїну, г/кг	117	12	120
8	Вартість 1 кг, корму, грн.	0,80	0,20	0,40
9				
10	<i>Обмеження:</i>			
11	по добовій потребі тварин у кормових одиницях, кг	2,90	$\geq$	2,90
12	по добовій потребі тварин у перетравному протеїні, г	348,76	$\geq$	300
13	по вмісту трав'яного борошна в раціоні, кг	0,25	$\leq$	0,25
14				
15	Мінімальна вартість кормового раціону, грн.			2,30

Отже, в результаті обробки даних, якщо до складу кормового раціону включити 2,71 кг комбікорму, 0,17 кг цукрових буряків та 0,25 кг трав'яного борошна, то буде витримано усі вимоги щодо поживності раціону свиногоголів'я на відгодівлі та його мінімальної вартості, яка становитиме 2,30 грн. (рис.2)

Висновки. Отже, використання економіко-математичних методів при плануванні діяльності аграрного підприємства та прогнозуванні їх подальшого розвитку, зокрема в галузі свинарства, дозволяє вивчити рівень показників ефективності і порівняти їх з попередніми періодами, оцінити зв'язок і взаємозв'язок техніки, технології й економіки, їх вплив на фактичні та планові рівні показників ефективності; вивчити ступінь використання виробничих можливостей, трудових, матеріальних і фінансових ресурсів; відшукати резерви підвищення рівня економічних показників; впровадити досягнення науки й передового досвіду щодо підвищення ефективності виробництва; розробити заходи щодо реалізації резервів і шляхів зростання ефективності сільськогосподарського виробництва.

Література

1. Гайдар Н.П., Товма І.П. Економічний аналіз у виробничому підприємстві. - Київ, 1998.- 140 с.
2. Калініченко А.В., Костоглод К.Д., Протас Н.М. Використання оптимального програмування при розв'язанні задач сільськогосподарського виробництва: Навчальний посібник для студентів вищих аграрних закладів освіти. Полтава, 2004. – 102 с.

3. Математическое моделирование экономических процессов в сельском хозяйстве / Гатаулин А.М., Гаврилов Г.В., Сорокина Т.М.; Под ред. А.М. Гатаулина.- М.: Агропромиздат, 1990. – 432 с.
4. Мацибора В.І. Економіка сільського господарства. – К.: Вища школа, 2003. – 415 с.
5. Михайлов С.І., Бугуцький О.А. Економіка виробництва свинини. – К.: Урожай, 1990. – 216 с.

Summary

The article is dedicated to the use of modern information technology in pig breeding. In ag market forming environment such use could create reasonably sufficient advantages for the ag companies involved in porky production. Some theoretical and methodical basics of economic process' modeling in pig breeding industry were summarized.

Key words: *integration of agrarian sector, economic-mathematical methods, designs of economic processes, economic efficiency, production of pork.*

Стаття надійшла до редакції 15.04.2010

УДК 339.727

Гринчишин Я.М., к.е.н., доцент ©
Львівська державна фінансова академія

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЧИННИКІВ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ ЯК ФАКТОР ЕФЕКТИВНОСТІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Розглядається класифікація зовнішніх і внутрішніх причин фінансової кризи підприємств та її значення в антикризовому управлінні.

Ключові слова: фінансова криза, зовнішні причини, внутрішні причини, антикризове управління.

Вступ. В умовах конкурентного ринкового середовища частина неефективно функціонуючих суб'єктів господарювання постійно перебуває в кризовій ситуації. Під фінансовою кризою розуміють фазу розбалансованої діяльності підприємства та обмеженого впливу його керівництва на відновлення стійкої фінансової рівноваги. Наслідками кризового стану підприємства можуть бути санація чи банкрутство.

Одним з індикаторів фінансової кризи на підприємствах є наявність збитків. За період з січня по травень 2009 року частка збиткових в Україні становила 45,6%, тоді як у 2007 році 32,5%. Найбільша частка підприємств з від'ємними фінансовими результатами працювала у будівництві – 58,4%, транспорті і зв'язку – 51,4%, промисловості – 49,5% [1].

Іншою негативною тенденцією зміни фінансового стану українських підприємств є значне зростання кредиторської заборгованості. Так її сума протягом 2008 року зросла з 992,3 млрд. грн. до 1449,4 млрд. грн., тобто на 46,1% [1]. Зростання неплатоспроможності суб'єктів господарювання призводить до зростання кількості банкрутств та ліквідації підприємств, що приносить збитки акціонерам, кредиторам, виробничим партнерам, споживачам продукції. Крім цього, негативними наслідками банкрутства є скорочення податкових надходжень до бюджетів різних рівнів, зростання безробіття, що на регіональному рівні веде до соціально-економічної напруги, а на макрорівні сприяє економічній нестабільності.

Ефективність виходу підприємства з кризової ситуації залежить від своєчасності виявлення фінансової кризи та її характеристик, якими є: чинники, масштаби, можливі наслідки, глибина прояву кризи.

Матеріал і методи. Метою статті є обґрунтування системного підходу до аналізу і класифікації причин кризового стану підприємств.

Теоретичні, методологічні засади і практичні інструменти антикризового управління підприємствами досліджують Василенко В.О., Лігоненко Л.О., Штангрет А.М., Копилюк О.І. Антикризове фінансове управління розглядається ними як частина менеджменту підприємства.

Дослідження, що стосуються фінансової кризи підприємства, механізму управління фінансовою санацією проводять Терещенко О.О., Бланк І.О., Благодетелева-Вовк С.Л., Тюріна Н.М., Карвацка Н.С. та інші автори.

Результати дослідження. Більшість авторів чинники фінансової кризи поділяють на зовнішні і внутрішні. До зовнішніх відносять фактори, що не залежать від підприємства. Вони, в свою чергу, теж можуть поділитися на підгрупи за певними критеріями.

Великий Ю.М., Косарева І.П., Прохорова В.В., Майборода О.В. зовнішні причини фінансової кризи поділяють на три підгрупи: ринкові (психологічні, науково-технічні, конкурентні), національні (економічні, політичні, демографічні) і міжнародні [2]. З такою класифікацією важко погодитися, оскільки в ній відсутній єдиний критерій. І національні і міжнародні чинники фінансової кризи можуть мати ринковий характер.

Такий же недолік має класифікація причини криз, що подає Василенко В.О. Він виділяє об'єктивні, суб'єктивні, природні, техногенні, зовнішні і внутрішні причини [3].

Не зовсім правильним є поділ усіх зовнішніх факторів на соціально-економічні і ринкові, як пропонують Тюріна Н.М. і Карвацка Н.С. [4], межу між якими важко провести. Негативні ринкові чинники такі як зростання цін, зростання відсотків за кредит та інші є також соціально-економічними.

Одним з критеріїв класифікації зовнішніх причин є місце виникнення, відповідно до якого розрізняють міжнародні і національні чинники. Міжнародні кризові фактори обумовлюються, станом та тенденціями розвитку світової економіки тобто ситуацією поза межами країни.

Одним з таких глобальних факторів можна назвати світову фінансову кризу і зниження темпів росту світової економіки, що спричинило збільшення кількості неплатоспроможних підприємств у всьому світі у 2008 році на 27% порівняно з попереднім [5].

Національні фактори розвитку кризових явищ формуються у межах країни і можуть бути поділені на такі підгрупи: економічні, соціальні, політично-правові, техніко-технологічні та інші.

Економічні причини характеризують стан розвитку економіки, її галузеву та територіальну структуру; посилення конкуренції або зростання монополізації на ринку; тенденції зниження реального рівня доходів населення; високі рівні інфляції, оподаткування, кредитних ставок, низький рівень державної підтримки окремих галузей (у тому числі сільського господарства); зниження обсягів кредитування економіки тощо.

Соціальні причини визначають розмір і структуру потреб населення, низький рівень захисту його малозабезпечених верств з боку держави.

Вплив політично-правових чинників проявляється у ставленні держави до підприємницької діяльності, характері державного регулювання економіки, ставленні до реформування відносин власності. Це може забезпечуватися стабільністю і чіткістю податкового, валютного, господарського законодавства, своєчасністю прийняття державного бюджету, встановленням державою правил, що спонукають до прозорості ведення бізнесу, а не до його тінізації.

Вплив науково-технічних факторів пов'язаний із впровадженням досягнень науки і техніки, сприятливим інвестиційним кліматом.

До інших зовнішніх факторів можна віднести криміногенну ситуацію, екологічні фактори, стихійні лиха, техногенні катастрофи тощо.

Вплив підприємства на зовнішні фактори є обмеженим, натомість внутрішні фактори повністю залежать від підприємства. З метою здійснення ефективного антикризового управління їх теж необхідно класифікувати.

В науковій літературі автори використовують різні критерії агрегування внутрішніх причин фінансової кризи – вид кризи, яку зумовлюють чинники, джерело формування грошового потоку, вид ресурсів, функціональне спрямування менеджменту.

Найбільш корисною, на нашу думку, є класифікація за сферами виникнення проблем і недоліків у діяльності підприємства. Найближче до такої класифікації підійшла Благодетелева-Вовк С.Л., яка виділяє такі підгрупи внутрішніх причин фінансової кризи підприємства [6]:

- недоліки в системі управління – проблеми кваліфікації, креативності, адаптації, навчання керівництва, неефективний фінансовий менеджмент, недостатньо якісна система бухгалтерського обліку і звітності;
- недоліки організаційної структури – функціональна та структурна неповнота;
- проблеми виробництва – використання застарілих технологій, високий ступінь зносу засобів виробництва, висока енерго-, матеріало- і трудомісткість; недостатня диверсифікованість джерел постачання сировини
- проблеми використання трудових ресурсів – недостатнє стимулювання працівників, низька продуктивність праці;
- недоліки системи маркетингу – неефективність товарної, цінової збутової та комунікаційної політики, незадовільне вивчення та прогнозування попиту, втрата покупців та ринків збуту;
- наявність фінансових проблем – недостатність власного капіталу, неможливість обслуговування позикового капіталу, висока собівартість, низький дохід, недоотримання прибутку, збитковість.

Локалізація внутрішніх чинників фінансової кризи є необхідною при проведенні фінансової санації підприємства та розробки відповідних антикризових заходів. При неможливості чи неефективності проведення санації підприємству загрожує банкрутство і ліквідація.

З метою швидкої ідентифікації фінансової кризи, виявлення причин, що її зумовлюють, та розробки антикризових заходів на підприємствах доцільно впроваджувати систему раннього попередження та реагування. Система раннього попередження та реагування, як один із важливих елементів системи контролінгу підприємства повинна своєчасно сигналізувати керівництву про потенційні ризики, які можуть надходити як із зовнішнього, так і з внутрішнього середовища.

Висновки. Для зменшення негативних наслідків зовнішніх чинників фінансової кризи необхідно враховувати їх ймовірність при побудові стратегії розвитку підприємства. Також слід брати до уваги зовнішні фактори при

розробці державної політики (програм) розвитку підприємництва та модернізації окремих галузей, зокрема сільського господарства.

Виявляти та аналізувати потенційні ризики, які можуть насуватися на підприємство як із зовнішнього, так і з внутрішнього середовища, і можуть загрожувати банкрутством, повинна особлива інформаційна система – система раннього попередження та реагування.

Література.

1. Держкомстат України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

2. Управління фінансовою санацією : навч. посіб. [Текст] / Ю. М. Великий, І. П. Косарева, В. В. Прохорова, О. В. Майборода. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2007. – 368 с.

3. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством: навч. посіб. [Текст] / Василенко В.О. - К.: ЦНЛ, 2005. – 504 с.

4. Тюріна Н.М. Управління фінансовою санацією підприємства : підручник. [Текст] / Н. М. Тюріна, Н. С. Карвацка. – Львів: «Новий Світ–2000», 2008. – 396 с.

5. Euler Hermes Economic Outlook [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.eulerhermes.pl/>

6. Благодетелева-Вовк С.Л. Управління фінансовою санацією підприємств: підручник. [Текст] / Благодетелева-Вовк С.Л. - К: КНЕУ, 2006.- 552 с.

Summary

Y.M. Grynchshyn

IDENTIFICATION OF REASONS OF FINANCIAL CRISIS AS FACTOR OF EFFICIENCY OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT ENTERPRISES

The classification of external and internal reasons of enterprises financial crisis are considered.

Key words: *financial crisis, external reasons, internal reasons, anti-crisis management, bankruptcy.*

Стаття надійшла до редакції 4.03.2010

УДК 338.43.01:330.341.1

Дорош М.М., асистент*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С.З. Гжицького*

РОЛЬ АГРАРНОЇ НАУКИ ТА ІННОВАЦІЙНИХ ВПРОВАДЖЕНЬ У ПОДОЛАННІ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ ТА ФОРМУВАННІ НОВОЇ ЕФЕКТИВНОЇ ЕКОНОМІКИ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ ТА КРАЇНИ В ЦІЛОМУ

Безперечно, в останні роки аграрна наука перебуває на одному із найважчих етапів свого становлення. І, зважаючи на події, що відбуваються останнім часом у країні, – всеохоплююча криза не є єдиним чинником, який впливає на складність її розвитку. Відсутність дієвих механізмів підтримки сільськогосподарського виробництва, дефіцит налагодженої системи інтеграції науки з виробництвом, мінімальне використання модернізації сільського господарства і, врешті, брак кваліфікованих спеціалістів та досвідчених кадрів – це саме ті фактори, які є основними складовими в складній системі аграрної науки і, яких нам так не вистарчає сьогодні.

Ключові слова: *сільське господарство, АПК, наукова сфера, національна економіка, західний регіон, агропромисловий комплекс, агротехнопарки, інноваційні інкубатори, кооперація, індустріалізація, інфраструктура, інноваційна ідея, конкурентоспроможна продукція, екологізація продукції, агроринок.*

Постановка проблеми. Якщо реально і свідомо дивитись на речі, то можна навіть неозброєним оком побачити, що в Україні на сьогоднішній день немає сучасної економічної аграрної науки високого гатунку міжнародного зразка. Негаразди в українській науці вже доволі тривалий час бентежать свідому громадськість. Особливо яскраво виражена неспроможність сільськогосподарської науки, зокрема її технічного напрямку. Аграрна наука, частково втрачає своє підґрунтя, так і не сягнувши рівня фундаментальних наук. Натомість вона має бути орієнтована виключно на проблеми аграрного сектора і мати чіткий системний характер.

Не слід забувати й про те, що сільське господарство — це не просто один із секторів народного господарства. Аграрне виробництво експлуатує більше половини загальної території країни, а в сільській місцевості проживає кожен третій українець. А отже, аграрна наука повинна функціонувати потужно й стратегічно. Крок за кроком робити свій внесок у підвищення ефективності системи виробництва, переробки та збуту сільськогосподарської продукції, задля тривкої конкурентоспроможності агропромислового комплексу країни.

Аналіз останніх досліджень. У вітчизняній і зарубіжній економічній літературі питанням науково-технологічного та інноваційного розвитку країни постійно приділяли особливу увагу та їх досліджували такі вітчизняні вчені, як П.Т. Саблук, М.В. Зубець, О.В. Крисальний, О.І. Дацій, С.О. Тивончук,

М.М.Гаврилюк, В.В. Россоха, П.І. Гайдуцький, З.Є. Кириленко, С.І. Мельник та інші. Серед закордонних науковців, які досліджували проблеми інноваційного розвитку аграрної науки слід відзначити наукові праці Е.Н.Крилатих, А.І. Алтухова а також І.С. Санду.

Досвід багатьох провідних країн світу засвідчує, що економіка в цілому і сільське господарство не можуть розвиватися без постійної взаємодії з науковою сферою.

Мета статті полягає в детальному вивченні сучасного стану аграрної науки України і визначенні напрямів інноваційного розвитку аграрного сектору та економіки країни в цілому.

Виклад основного матеріалу. Перебудова наукової сфери, пошук власних ніш у інноваційному просторі відбувається непросто, оскільки одночасно вимагає кардинальних змін утверджених протягом попередніх десятиліть стереотипів економічної поведінки як окремих вчених, так і наукових установ загалом. Однак увесь світовий і вітчизняний досвід підтверджує правильність розрахунків зарубіжних економістів, що успіх будь-якої справи на 84% залежить від людини й лише на 16% від ресурсного забезпечення. Це повинно справджуватися в першу чергу стосовно науки, де, порівняно з іншими галузями суспільного виробництва, працює найбільша питома вага творчих особистостей.

Аналізуючи географічні, природні, історичні та економічні умови нашої держави, можна з впевненістю констатувати, що західний регіон України в світовому співтоваристві має стати своєрідним "полігоном", де розумна економічна політика може успішно поєднувати регіональні, державні та міжнародні інтереси країни, забезпечивши при цьому прогрес у соціально-економічному житті регіону. Якщо керуватися тим, що Карпати є географічним центром Європи, а у природному відношенні – унікальна екосистема на заході України, то при формуванні політики освоєння цього краю необхідно розумно використовувати його географічні переваги і зберегти екологічний феномен території. Тобто, виходячи з того, що Карпати є унікальним із екологічної точки зору, майбутня соціально-економічна концепція регіону має бути економічно вигідною для України і екологічно сумісною з прилеглими територіями сусідніх країн.[5]

Необхідні нестандартні ходи рішення при виборі пріоритетів і конкретних сфер, розвиток яких забезпечив би прогресивні зміни в економічному регіоні, що в свою чергу ініціюватиме приплив інвестицій, як вітчизняних так і зарубіжних.

Економічний розвиток західного регіону України повинен бути спрямований на раціональне використання природних ресурсів і збереження навколишнього природного середовища, а це означає насамперед: підвищення ефективності виробництва та використання енергетичних та водних ресурсів; ощадливе використання сировини і реалізація всіх існуючих можливостей з переробки чи вторинного використання відходів; зниження рівня забруднення навколишнього середовища; екологізація "культури споживання" товарів і

послуг населення; впровадження та раціональне використання інноваційних технологій, які б безпосередньо вплинули на розвиток регіону.

Цих результатів можна досягти за умови створення агротехнопарків, метою яких буде інтеграція з наукою через інноваційні інкубатори для прискорення і поглиблення трансформаційних процесів у виробничих сферах регіону шляхом розширення ринкового середовища, як форми територіальної структури науки, освіти і виробництва у вигляді об'єднання наукових організацій, навчальних закладів, виробничих підприємств, тощо. [6]

Географічно вони повинні охоплювати природно-кліматичні, демографічні і підприємницькі середовища. Центром генерації інтелектуальних ідей повинні стати інноваційні інкубатори. Це дозволить забезпечити вигідні умови реалізації виробленої продукції та надання послуг.

Інноваційний інкубатор — це складний багатофункціональний комплекс, що забезпечує сприятливі умови для ефективної діяльності новоутворених малих інноваційних фірм, які реалізують цікаві наукові ідеї. [4]

Таким фірмам у центрах-інкубаторах надаються численні інноваційні послуги, до яких, зокрема, належать: оренда приміщень; прокат наукового і технологічного устаткування на певний період; консультації з економічних та юридичних питань; фінансові послуги; експертиза інноваційних проєктів (науково-технічна, екологічна, комерційна); інформаційне та рекламне забезпечення.

Практика свідчить, що в конкурентному середовищі значно більше інноваційних малих підприємств виживають у межах інкубаторів, ніж поза ними. Діяльність інкубаторів досить ефективна, адже їх розвиток не потребує бюджетних асигнувань (можливо за винятком мінімальних коштів у вигляді стартового капіталу). Інкубатор, як правило, забезпечує себе на засадах самофінансування. Він зацікавлений у тому, щоб малі інноваційні структури якомога швидше ставали рентабельними: інкубатору гарантується значна частка в їхніх майбутніх прибутках. [3]

Що стосується інноваційного розвитку промислового виробництва в західному регіоні України, то тут основними завданнями агротехнопарків та інноваційних інкубаторів є:

- мінімізація маркетингових витрат, що пов'язані з інформаційним забезпеченням ділових партнерів вітчизняних та закордонних комерційних структур, рекламними, експедиторськими та іншими витратами, які мають місце у збуті продукції і придбанні матеріально-технічних ресурсів;
- здійснення досліджень з розробки ресурсозберігаючих технологій вирощування насіння, створення нових сортів сільськогосподарських культур та виведення нових порід тварин;
- інтеграція за територіальним принципом навчальних закладів різних категорій, науково-дослідних установ, дорадчих служб, виходячи з економічних, ґрунтово-кліматичних, соціально-демографічних та інших умов, та інтеграцій з транс-прикордонними територіями сусідніх країн у питаннях навколишнього середовища.

Науково-технічні парки створюються як безприбуткові структури, які підтримують новаторів, молоді фірми та підприємства. Разом з тим, неприбуткова і комерційна сторона діяльності парків повинні бути збалансовані [5]. Для їх функціонування необхідно забезпечити відповідну інфраструктуру: комерційний банк, банк і біржу передових технологій і розробок, фірму із маркетингу і пошуку зарубіжних партнерів, центр підготовки і перепідготовки кадрів і т.п., що спроможна підвищити віддачу й прискорити впровадження розробок у практику. [1]

Доцільність створення агротехнопарків і перспективи їх діяльності залежить здебільшого від активності малого бізнесу. Як правило, агротехнопарки формуються за участю державних органів, що виступають або як партнери, або як ініціатори їх створення. Основна мета, яку переслідує підприємницькі структури наукових установ та університетів, є сприяння доведенню передових наукових ідей до стадії товарної реалізації та створення умов для аграрного сектора і інших галузей національного господарства, зацікавлених в збільшенні фінансування наукових досліджень.

Така кооперація у проведенні наукових досліджень знижує їх затрати та підвищує ефективність. Особливе місце тут повинно мати інноваційне спрямування аграрної політики держави, що зумовлює пошук нових форм інтеграції науки і виробництва.

Висновки. Науково-технологічний прогрес міг би стати основним фактором економічного зростання в нашій державі, але в силу різних причин відбувається спад в розвитку та запровадженні інноваційних технологій. Фінансування науки з державного бюджету скорочується, а комерційні структури не отримують додаткових стимулів для фінансування інноваційних структур, або окремо взятих проектів. Потрібно сказати, що недосконала законодавча база в нашій країні стимулює лише відтік коштів та технологій.

Звісно, існує низка законів, але як завжди не має чіткого механізму їх виконання. Крім того державні органи та служби, яким поставлено за мету створювати та фінансувати інноваційні структури часто використовують кошти не за призначенням. Тому вже зараз необхідно прийняти такі невідкладні заходи: сформувати сучасну інфраструктуру, яка б обслуговувала сільське господарство, забезпечувала переробку агросировини й виробництво якісних продуктів; максимально сприяти розвитку агронауки. Інтегрувати її безпосередньо в сільськогосподарське виробництво; зробити сільськогосподарське виробництво високоефективним і прибутковим, – шляхом інноваційно-інвестиційного зміцнення матеріальної і технічної бази; забезпечити всебічну підтримку аграрного ринку; врегулювати земельні відносини; зайняти своє місце на жорстко збалансованому й інтегрованому світовому агроринку; максимально збільшити експортні можливості АПК. Перестати бути ринком збуту для інших країн. Ми повинні керуватися доброякісним національним аграрним егоїзмом у зовнішньоекономічній сфері; удосконалити систему управління в АПК на всіх рівнях; спрямувати подальші сили на індустріалізацію сільськогосподарського виробництва; сотувати

фахівців, здатних забезпечити сучасний маркетинг та ефективний менеджмент як великотоварним господарствам, так і окремим галузям АПК.

Література

1. Амбросов В. Механізми ефективного функціонування агроформувань / В. Амбросов, // Економіка управління.- 2006.- № 6 - С. 60-66.
2. Гайдучий П.І. Аграрний сектор: від реформи до стратегії розвитку (питання власності та господарювання) /П.І. Гайдучий //Економіка АПК.- 2003.- № 2.- С. 29-32.
3. Кириленко І.Г. Аграрна реформа: час соціальних пріоритетів /І.Г. Кириленко //Економіка АПК.- 2004.- № 3.- С. 71-76.
4. Кириленко З.Є. Інвестиційні ресурси та ефективність їх використання в АПК /З.Є. Кириленко //Економіка АПК.- 2003.- № 11.- С. 45-49.
5. Корецький М.Х. Державне регулювання інноваційної діяльності в АПК /М.Х. Корецький, О.І. Дацій //Економіка АПК.- 2004.- № 4.- С. 14-18.
6. Мельник С.І. Світові тенденції ефективності ресурсовикористання в агропромисловому комплексі /С.І. Мельник //Економіка АПК.- 2003.- № 10.- С. 3-11.

Summary

Dorosh M.M., assistant

Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies named after S.Z. Gzhyskyj

ROLE OF AGRARIAN SCIENCE AND INNOVATIVE INTRODUCTIONS IN OVERCOMING OF WORLD ECONOMIC CRISIS AND FORMING OF NEW EFFECTIVE ECONOMY OF WESTERN REGION AND COUNTRY ON THE WHOLE

Indisputably, in the last years agrarian science is on one of the heaviest stages of becoming. And, having regard to events, which take place lately in a country, - an all-embracing crisis is not an only factor which influences on complication of her development. Absence of effective mechanisms of support of agricultural production, deficit of the adjusted system of integration of science with a production, minimum use of modernisation of agriculture and, in the end, shortage of skilled specialists and experienced shots are exactly those factors which are basic constituents in the difficult system of agrarian science and, which we so are not enough today.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2010

УДК 631.1

Дутка Г.І., здобувач ©

*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького***АГРОПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС ЯК ОСНОВА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ**

В статті на основі статистичних даних розглядається сучасний стан розвитку галузей сільського господарства України.

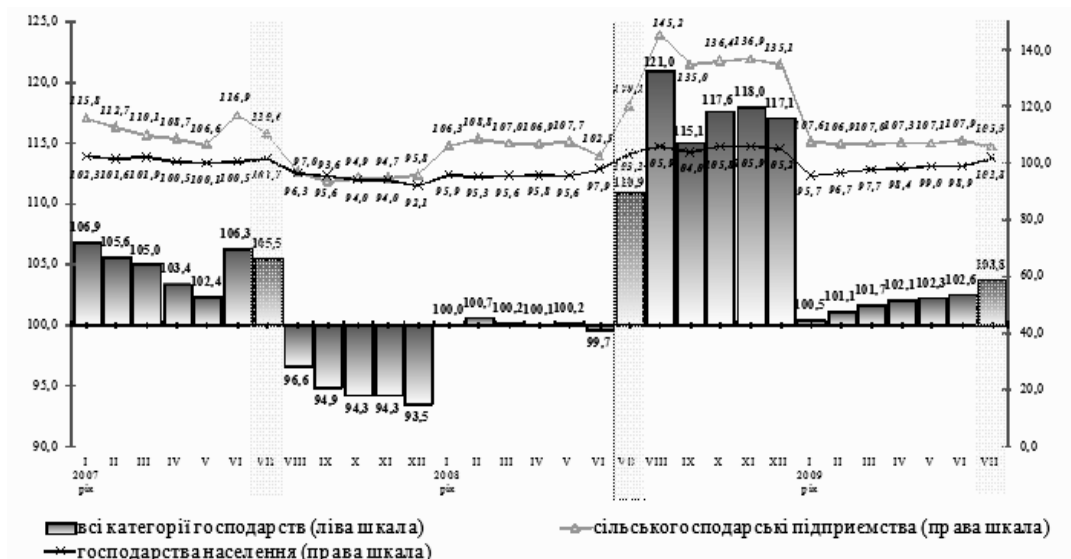
Ключові слова: *сільське господарство, рослинницька продукція, тваринницька продукція, харчова промисловість*

В Україні сільське господарство відіграє важливу роль в економіці. Агропромисловий комплекс (АПК) країни використовує 90-95% сільськогосподарських угідь, 50% водних і 30% трудових ресурсів, в ньому зосереджено 25-30% основних фондів, використовується 10-15% загальнонаціональних інвестицій. Все-таки, незважаючи на те, що на території України знаходиться четверта частина світових запасів чорноземів а природні умови є сприятливими для аграрного виробництва, на жаль, показники розвитку її сільського господарства гірші, ніж в інших країнах, наприклад, середня урожайність зернових культур у три-чотири рази нижча порівняно з розвинутими країнами. У порівнянні з країнами Західної Європи та Північної Америки нижча у три рази. Також низькою є продуктивність праці у сільському господарстві нашої країни.

Виходячи з тих статистичних даних, котрі відбулись за період 2007 - 2009 років, продовжує демонструвати сталу тенденцію щомісячного нарощування обсягів виробництва сільського господарства. Все ж за підсумком січня-липня зростання виробництва становило 3,8%, що є найвищим показником з початку року. Необхідно зауважити, що даний показник було досягнуто на фоні надзвичайно високої порівняльної статистичної бази минулого року (температура приросту у січні-липні 2008 року становив 10,9%)[1].

Крім того, за підсумком січня-липня вперше у поточному році спостерігалось зростання виробництва у господарствах населення (на 1,8%). У сільськогосподарських підприємствах обсяг виробництва зріс на 5,9%.

Говорячи про зростання виробництва було досягнуто, передусім, за рахунок зростання обсягів виробництва рослинницької продукції (у січні-липні на 4,8%, у січні-червні 2009 року на 4,9%[рис. 1]).

Рис.1. Динаміка обсягу сільськогосподарського виробництва (за категоріями господарств, у % до відповідного періоду попереднього року), [Держкомстат України]

Станом на 31 липня 2009 року загальний валовий збір зернових культур становив 26,5 млн. тонн (у початкове оприбуткованій вазі), що на 0,4% більше, ніж на аналогічну дату минулого року. Валовий збір картоплі збільшився на 16,7%. овочів відкритого ґрунту на 14,5%.

Поряд з цим, зросли обсяги виробництва тваринницької продукції (у січні-липні на 3,1 %, у січні-червні на 2,3%).

В сільськогосподарських підприємствах зростання обсягів реалізації худоби та птиці становило 2,3%, виробництва молока - 3,8%, виробництва яєць - 4,5%. Загалом у всіх категоріях господарств зросло поголів'я свиней та птиці всіх видів (на 7,3% та 7,5% відповідно)[Держкомстат України].

Аналіз останніх досліджень.

Різні аспекти діяльності агропромислового виробництва висвітлені в працях П.Т.Саблука, В.Г.Андрійчука, М.І.Крупки, В.М.Трегобчука, А.М.Михайлова та інших.

Відомий американський економіст Д. Гелбрейт стверджував, що державне втручання в інтереси сільського господарства має вагомe значення для його збалансованого розвитку, оскільки при відсутності державних заходів впливу сільське господарство опинилося б у критичному становищі [2, с. 5].

Мета статті.

Дослідження базувались на комплексному використанні статистичних даних економічного аналізу, на розгляді найважливіших галузей сільського господарства

Виклад основного матеріалу.

Першочерговим завданням є забезпечення прискореного переходу від спаду до динамічного розвитку аграрного виробництва та підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції. [7, с. 8].

Рис. 2. Основні галузі сільського господарства

Важливою галуззю сільського господарства є багатогалузеве тваринництво. Від рівня його розвитку залежить наповнення ринку висококалорійними продуктами харчування — м'ясом, молочними продуктами, яйцями тощо. Тваринництво дає сировину для харчової і легкої промисловості (м'ясо, молоко, шкіра, вовна, віск, пух тощо), а також для виробництва лікувальних препаратів.

Галузь рослинництва — одна з основних галузей сільського господарства, що пов'язана з обробкою землі і вирощуванням

сільськогосподарських рослин. Воно забезпечує населення продуктами харчування, тваринництво -кормами, легку, харчову і переробну промисловість - сировиною. Питома вага продукції рослинництва у валовій продукції сільського господарства України становить близько 45%. Рослинництво є комплексною галуззю, яка поділяється на рільництво, овочівництво, лувківництво, плодівництво, тощо. Всередині кожної з цих галузей виділяють групи однорідних культур і окремі культури.

У цілому продовольчим зерном ми забезпечуємо свої потреби, але не вистачає якісного зерна, сильної і твердої пшениці, круп'яних культур. В зв'язку з цим, у вирішенні зернової проблеми пріоритетне значення надаватиметься збільшенню виробництва високоякісного зерна твердих і сильних пшениць, носінні площі під якими мають збільшуватися в степових і лісостепових областях України [табл. 1.].

Табл.1.

Реалізація основних видів продукції аграрними підприємствами у січні-листопаді 2009р. [Держкомстат]

	Обсяг реалізованої продукції		Середня ціна реалізації		Довідково: листопад 2009р.	
	тис.т	у % до січня-листопада 2008р.	грн. за т (тис.шт.)	у % до січня-листопада 2008р.	грн. за т (тис.)	у % до жовтня 2009р.
Зернові і зернобобові культури у тому числі пшениця	26725,8	140,1	789,2	94,7	870,7	102,9
жито	13605,3	129,5	782,9	99,8	859,0	100,0
ячмінь	447,0	145,3	606,7	72,7	572,5	94,3
кукурудза	5179,9	110,4	716,3	83,7	734,6	100,2
Насіння соняшнику	6487,5	-	823,1	-	904,8	1003,8
Соя	4263,5	211,0	1823,5	123,1	2070,6	117,5
Ріпак	403,5	-	2598,5	-	2731,7	104,5
Цукрові буряки	1447,7	-	2370,7	-	2581,9	106,9
Худоба та пшениця	5210,0 ¹	61,9	383,7	188,1	455,9	136,5
у тому числі велика рогата худоба	1282,2	107,4	10394,2	102,8	9951,2	97,0
свині						
птиця	193,7	87,9	8757,4	93,0	8383,6	98,1
Молоко і молочні продукти	243,6	97,7	144415,0	11,7	13598,0	94,2
Яйця, млн. шт.	841,5	116,9	9611,4	102,5	9334,5	97,8
	1841,2	108,9	1814,7	88,6	2159,5	114,0
	7638,2	111,5	388,0	106,1	507,0	113,7

¹ Включаючи давальницьку сировину

Особливість сільського господарства полягає в тому, що і рослини, і тварини виступають одночасно і як засоби, і як предмети праці. Для них характерні природні цикли виробництва.

Розвиток сільського господарства як галузі, що забезпечує населення продуктами харчування, а промисловість сировиною, має пріоритетне значення. Проте ця проблема зараз вирішується в надзвичайно складних економічних умовах. У розв'язанні актуальних проблем аграрного сектора, повинні відігравати більш активну роль усі форми господарювання на землі колективні сільськогосподарські підприємства, орендні, фермерські, сімейні господарства тощо.

Весь обсяг сільськогосподарської продукції розподіляється таким чином, що 60% надходить на промислову переробку, 25% споживається у свіжому вигляді, решта - використовується в самому сільському господарстві. Із переробленої сільськогосподарської продукції 85% як сировина поступає на підприємства харчової, а 15% — у галузі легкої промисловості. Тобто основна галузь, що переробляє сільськогосподарську сировину і є важливим інтегратором АПК - це харчова промисловість, яка виробляє близько 16,3% продукції промислового виробництва України.

Харчова промисловість має складну структуру. До її складу входить більше 20 галузей. Провідними галузями харчової промисловості України є цукрова, м'ясна, молочна, олійножирова, плодоовочеконсервна, кондитерська, спиртова, виноробна, соляна.

Висновок

Ще раз хочу наголосити на актуальності всіх галузей сільського господарства, бо все ж на ринку існує дефіцит якісних продуктів після часткового зняття заборони на ввезення продукції до країни, яка стосувалась головним чином саме проблем якості вхідної сировини. Зважаючи на це, переробники віддають перевагу продукції, яка виробляється з дотриманням необхідних технологій, підвищуючи ціну на цю продукцію, що суттєво впливає на громадян.

У проекті бюджету - 2010 закладено серйозні ризики для аграрної галузі. Низка програм державної підтримки скасовується, для решти — різко згортається фінансування. Змінюється й схема асигнувань: видатки плануються за рахунок стабілізаційного фонду, наповнити який навряд чи вдасться. Отже, фінансування агросектору погіршиться навіть порівняно з нинішнім кризовим роком, наголошували доповідачі під час круглого столу «Бюджет-2010; запланована катастрофа АГЖ?».[8] Все-таки потрібно більшу увагу звернути на аграрну галузь, бо жодна людина не зможе існувати без продуктів харчування.

Потрібно розглянути та внести зміни в законодавчі акти, що спрямовані на забезпечення розвитку агропромислового комплексу, Держава повинна надати рівні умови для усіх типів сільгосппідприємств і надавати підтримку: а) перейти до прямих платежів; б) створити рівні умови діяльності та доступу для всіх типів сільгосппідприємств з тим, щоб кожне мале підприємство мало перспективу; в) надавати підтримку сільськогосподарській продукції.

Література

1. Держкомстат України
2. Галушко В.П. Методологічні та практичні аспекти оцінки рівня державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників в Україні / Галушко В.П., Діброва А.Д., Діброва Л.В./ Економіка АПК. - 2006. - №3. - С. 3-8.
3. Розміщення продуктивних сил України / за редакцією Є.П. Качана. — Київ:Вища школа,1997
4. Соціально-економічна географія України / за редакцією О.І. Шаблія. —Львів: Світ,1994
5. Основи економічної теорії / За ред. С. В. Мочерпого. — К.: Ви-дав. Центр «Академія», 1998. —464 с.
6. Пістун М. Д. Географія агропромислових комплексів./ Пістун М. Д., Гуцал В. О., Лрвотар П. І. /—К.: Либідь. — 1997. — 198 с.
7. Юрчишин В.В. Деякі узагальнення і проблеми сучасної аграрної політики / Юрчишин В.В./ Економіка АПК. - 2007. - №4. - С.3-12.
8. www.golos.com.ua
9. www.uk.wikipedia.org

Summary**Dutka G. I.****AGROINDUSTRIAL COMPLEX AS BASIS
OF AGRICULTURE OF UKRAINE**

In the article on the basis of statistical information modern development of industries of agriculture of Ukraine status is examined

Стаття надійшла до редакції 15.03.2010

УДК 631.164.23

Жарун О.В., кандидат економічних наук (E-mail: zharun.elena@mail.ru)
Уманський національний університет садівництва

РОЗВИТОК ТА СТАН ІНВЕСТИВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Проаналізовано сучасний стан розвитку сільського господарства України. Визначено обсяги інвестицій в основний капітал галузі та їх ефективність.

Ключові слова: інвестиції, сільськогосподарські підприємства, інвестор, сільське господарство

Вступ. Проблема функціонування інвестиційної діяльності в сільськогосподарських підприємствах відрізняється особливою її складністю і багатогранністю, оскільки саме в ній поєднуються інтереси всіх суб'єктів господарювання.

Матеріал і методи. Питання теорії і практики інвестицій, формування джерел їх фінансування, дослідження інвестиційної діяльності підприємств досліджували: В.Ф. Беседін, І.О. Бланк, В.І. Благодатний, П.І. Гайдуцький, О.І. Гутуров, М.Д. Денисенко, М.І. Долішній, М.І. Кісіль, М.Ю. Коденська, Т.В. Майорова, А.А. Пересада, П.Т. Саблук, В.Г. Федоренко та багато інших. У процесі підготовки статті використовувалися такі методи економічних досліджень: діалектичний та абстрактно-логічний; емпіричний; статистико-економічні.

Результати дослідження. Конкурентоспроможність аграрного виробництва в будь-якому регіоні України залежить від його інвестиційного забезпечення. Інвестиції потрібні підприємствам і організаціям для переходу до стабільної господарської діяльності, для переозброєння виробництва, а також поліпшення якості продукції. Інвестиції є важливим джерелом формування фінансово - кредитних ресурсів країни, усунення локальних диспропорцій [6], але цю проблему держава досі так і не вирішила. Рівень інвестування села на сьогодні залишається незадовільним. Криза перехідного періоду боляче вдарила по соціальній сфері села, яка значною мірою залежала від сільськогосподарських підприємств. Не останню роль тут зіграло формування нових організаційно-правових форм господарювання, створення приватного землевласника, технічне переоснащення в АПК.

Напевне, жодна галузь економіки України не зазнала за останнє десятиліття таких докорінних реформених трансформацій, як аграрна. Метою ринкових перетворень в агропромисловій сфері економіки України, на думку Л.О. Мармуль, є формування високоефективної її моделі, покликаної забезпечити відповідність рівню високо розвинутих країн, насичення продовольчого ринку товарами за доступними цінами для всіх верств населення, а промисловість – сировиною. Тільки за таких умов аграрний сектор морже забезпечити належний рівень життя народу України [2, с.155].

У більшості аграрних формувань відсутні необхідні кошти для нормального функціонування сільськогосподарського виробництва. Фермерам потребують як довго-, так і короткострокові кредити на нормальних умовах та підтримка з боку держави, а її в даний час не має, тому вони змушені залучати кошти з інших джерел, як зовнішніх, так і внутрішніх. В цілому аграрний сектор економіки країни має значну інвестиційну привабливість. В той же час, суттєвого процесу інвестування в цю сферу не спостерігається. Агропромисловий комплекс України, як ні одна із існуючих галузей, потребує припливу капіталу для відродження продуктивності земель, нарощування поголів'я тварин та формування конкурентоспроможного виробництва.

Інвестиційна криза в аграрному секторі України надто глибока, а наслідки її більш згубні, ніж в інших галузях національної економіки [3 с. 11]. Незадовільний стан сільськогосподарської техніки, високий рівень її зношеності, завищений рівень ціни на нафтопродукти та мінеральні добрива, низький рівень технічної оснащеності новостворених підприємств є причиною порушення строків виконання сільськогосподарських робіт, що відображається на ефективності господарювання. Якщо брати до уваги стан економіки аграрних формувань, то міцну технічну базу можуть мати лише економічно сильні підприємства.

Формування ринкових форм агропідприємства ставить у практичну площину, проблему початкових, «піонерних інвестицій», або стартового капіталу. В процесі приватизації землі, виник значний прошарок так званих «інсайдерів» - внутрішніх інвесторів, де основою стартового капіталу є приватизована ділянка землі, одержана згідно з чинним законодавством. Формуються основи цивілізованого ринку землі та землекористування. Для власників паїв ринок землі та землекористування є джерелом доходу, для агропідприємств – це об'єкти інвестування [6, с.93].

Аналізуючи реалії інвестиційної політики в Україні, її серйозні проблеми і недоліки, визначаючи та обґрунтовуючи її перспективні напрями, більшість дослідників акцентували увагу на одній з найгостріших проблем національної економіки – надзвичайно високому і постійно зростаючому рівні фізичного спрацювання і морального старіння основних засобів [4, с.32]. В зв'язку з тим, що економічні показники аграрного сектору знижуються, існує проблематична можливість залучення інвесторів до заздалегідь не прибуткових галузей. Однак, Україна має і низку чинників, які приваблюють іноземних інвесторів: вигідне географічне розташування, низька ціна робочої сили, сприятливі кліматичні умови [1].

За оцінками фахівців Міністерства аграрної політики України загальна потреба в інвестиціях у сільське господарство та інші галузі АПК країни перевищує суму, еквівалентну 35 млрд. дол. США, у тому числі на оновлення машинно-тракторного парку – 3 млрд., у цукрову галузь – близько 12 млрд., на переоснащення борошномельної галузі – 2,1 млрд. дол. Інвестування в обсязі понад 1 млрд. дол. США потребують м'ясо – та молокопереробні підприємства, масложирова галузь. Однак ні в сільськогосподарських, ні в переробних підприємствах продовольчого підкомплексу АПК таких коштів немає [5, с. 56].

В системі ринкового механізму господарювання рентабельності належить одне з центральних місць, особливістю її як елемента цього механізму є комплексний характер і різноманітність виконуваних функцій. Найчастіше рівень рентабельності розглядається як головний оцінний показник із нормою прибутку як провідною.

Рівень рентабельності сільського господарства у 2008 році становив 13,4%, але у рослинництві він був на рівні 19,6%, а в тваринництві - знизився до 0,1%.

Як показали розрахунки, рентабельним було вирощування зернових культур, соняшнику, овочів відкритого ґрунту і картоплі, а також виробництво молока та яєць. Виробництво решти основних видів тваринницької продукції залишається збитковим (табл.1).

Таблиця 1.

Рентабельність (збитковість) виробництва продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах України, %

Продукція	Рік									
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	
Зернові та зернобобові культури	64,8	43,3	19,3	45,8	20,1	3,1	7,4	28,7	16,4	
Насіння соняшнику	52,2	68,7	77,9	64,3	45,2	24,3	20,7	75,9	18,4	
Цукрові буряки (фабричні)	6,1	1,5	-8,6	6,2	-0,8	4,8	11,1	-11,1	7,1	
Картопля	14,0	11,4	24,2	33,5	-0,7	17,8	56,2	24,7	7,9	
Овочі відкритого ґрунту	-1,7	-0,8	8,9	30,9	-5,0	16,1	14,8	14,1	11,1	
М'ясо великої рогатої худоби	-42,3	-21,4	-40,5	-44,3	-33,8	-25,0	-38,4	-41,0	-24,1	
М'ясо свиней	-44,3	-7,2	-16,9	-33,0	-14,4	14,9	-9,2	-27,6	0,3	
М'ясо овець і кіз	-46,4	-24,9	-26,7	-37,8	-44,3	-32,1	-34,3	-46,4	-38,6	
М'ясо птиці	-33,2	-1,7	-1,1	11,0	3,8	24,9	12,1	-19,0	-11,3	
Молоко	-6,0	-0,8	-13,8	9,9	-0,4	12,2	-3,7	13,8	4,1	
Яйця	10,6	25,1	14,6	18,5	15,2	23,5	-6,8	9,1	13,0	
Вовна	-75,8	-69,6	-78,9	-75,4	-74,7	-72,8	-78,1	-80,6	-74,7	

Можна перекопатися, що стабільно розвивається рослинництво. По Україні збитковим є виробництво м'яса та вовни. В умовах формування ринкового механізму важливим фактором рентабельного ведення виробництва є зниження собівартості продукції й збільшення її виходу на основі інтенсифікації виробництва та інноваційного розвитку і, насамперед, підвищення рівня використання землі.

За досліджуваний період після поживлення інвестиційної діяльності, яке набуває особливого значення в сільськогосподарському виробництві, обсяги фінансових ресурсів, вкладених в аграрний сектор, постійно зростають (табл.2).

У період з 2003 року інвестиції в сільське господарство, мисливство та пов'язані з ним послуги зросли майже у 8 разів поряд зі сталою тенденцією до збільшення інвестування інших галузей економіки України.

Стрімке нарощування обсягів інвестиційних вкладень відбувається на фоні загальноекономічного зростання виробничого потенціалу країни. Насамперед це відобразалося у збільшенні номінального валового внутрішнього продукту, розміру заробітних плат і купівельної спроможності населення майже в усіх сферах економічної діяльності.

Таблиця 2.

**Обсяг інвестицій в економіку України і сільське господарство,
мисливство та пов'язані з ним послуги**

Показник	2003р.	2004р.	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.
Інвестиції в основний капітал - усього по економіці, фактичні ціни, млн грн	51011	75714	93096	125254	188486	233081
у т.ч. сільське господарство, мисливство, лісове господарство	2141	3381	5016	7309	9519	16890
Інвестиції в основний капітал сільського господарства, мисливства та лісового господарства до загального підсумку, %	4,2	4,5	5,4	5,8	5,1	7,2

Водночас сільськогосподарське виробництво помітно поліпшило свою інвестиційну привабливість і за період фінансової кризи змогло подолати хронічну збитковість, а також певною мірою забезпечити попит на сільськогосподарську продукцію не тільки в Україні, але й у світі.

Проведений аналіз показав, що в Україні в умовах кризи недостатньо обґрунтовані основні напрями інвестиційної політики в агропромисловому виробництві, що призведе до руйнування матеріально-технічної бази сільського господарства. Як і раніше головним джерелом інвестування залишаються власні ресурси аграрних підприємств. За їх рахунок у 2008 року освоєно 53,4% усіх капіталовкладень.

Висновок. Дослідження показали, що інвестиційна діяльність є важливою складовою прискорення ефективного розвитку сільськогосподарського виробництва. В аграрних підприємствах спостерігається недосконалість процесу освоєння інвестицій через їхню слабку адаптивність і низьку інноваційну активність; відсутність комплексності впровадження. Тому з метою інтенсивного розвитку аграрного виробництва доцільне: врахування регіональних і галузевих особливостей при залученні інвестицій згідно з розробленими пріоритетними інвестиційними проектами; створення вільних економічних зон; розробка регіональних програм стимулювання приватних інвестицій; концентрація внутрішніх інвестиційних ресурсів і координація заходів щодо раціонального їх використання; надання можливостей придбання іноземними інвесторами акцій вітчизняних виробників; страхування інвестицій від некомерційних ризиків; здійснення державного контролю за дотриманням вимог інвестиційного законодавства.

Література:

1. Бурковський І. Д. Інвестиційне забезпечення економічного розвитку аграрного виробництва / І. Д. Бурковський, І. О. Іртищева // Економіка АПК. — 2005. — №12. — С. 71—73.

2. Мармуль Л. О. Фундаментальне дослідження розвитку аграрних відносин в Україні / Л. О. Мармуль // Економіка АПК. — 2005. — №10. — С. 155—157.

3. Трегобчук В. Інноваційно - інвестиційний розвиток національного АПК: Проблеми, механізм і напрями / В. Трегобчук // Економіка України. — 2006. — №2. — С. 11.

4. Червова Л. Порівняльний аналіз динаміки інвестицій в економіку країни / Л. Червова, М. Назарчук // Економіка України. — 2007. — №3. — С. 32.

5. Шибаніна О. В. Інвестиційне забезпечення розвитку продовольчого підкомплексу АПК / О. В. Шибаніна // Економіка АПК. — 2007. — №2. — С. 56.

6. Юзефович А. Е. Пріоритети інноваційного розвитку : наук. доп. / А. Е. Юзефович, Д. Ф. Крисанов. — К.: Об'єднаний інститут економіки НАН України, 2005. — 55с.

Summary

Analyzed the current state of agricultural development in Ukraine. Specified amount of capital investment and industry performance.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2010

УДК 330.322(477)

Катинська М.З., здобувач кафедри економічної теорії,
(maryana_katinska@mail.ru)
Львівська комерційна академія

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА ІНФЛЯЦІЇ. ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРІЇ ІНФЛЯЦІЇ

Розкрито суть та природу інфляції, визначено та охарактеризовано теорії інфляції.

Ключові слова: інфляція, теорії інфляції, грошова маса, сукупний попит, сукупна пропозиція.

Вступ. Проблема інфляції займає важливе місце в економічній науці, оскільки її показники і соціально-економічні наслідки відіграють велику роль в оцінці економічної безпеки країни і всесвітнього господарства.

Матеріал і методи. Як економічне явище інфляція існує вже тривалий час. Вважається, що вона з'явилася, мало не з виникненням грошей, з функціонуванням яких нерозривно пов'язана. Термін інфляція (від лат. «inflatio» - здуття) вперше був ужитий у Північній Америці в період громадянської війни 1861-1865. Інфляція-це підвищення загального рівня цін. [2] Найбільш загальне визначення інфляції-це знецінення паперових грошей унаслідок їх надмірного випуску. Проте, це трактування не можна вважати повним. У той же час не всі ціни підвищуються при інфляції. Навіть у періоди досить швидкого зростання інфляції деякі ціни можуть залишатися відносно стабільними, а інші падати. Дійсно, одним з головних „хворих місць” інфляції є те, що ціни мають тенденцію підніматися дуже нерівномірно. Одні підскакують, інші піднімаються більш помірними темпами, а треті зовсім не піднімаються. Інфляція - складне соціально-економічне явище, породжене диспропорціями відтворення в різних сферах ринкового господарства. Вона являє собою одну з найбільш гострих проблем сучасного розвитку економіки в багатьох країнах. Інфляція проявляється у знеціненні грошей по відношенню до товарів і іноземних валют, що зберігають стабільність. Деякі додають до цього ще й золото. Але це в тому випадку, коли золото вважалось загальним еквівалентом, і будь-які гроші забезпечувалися золотом, що зараз вже не відбувається. Коли підвищується попит над пропозицією на якомусь окремому товарному ринку, ціни починають рости, але це ще не можна назвати інфляцією [3].

Інфляція - це підвищення загального рівня цін по всій країні. Л. Хейне писав, що не слід забувати: змінюються ціни не тільки товарів, але і вимірників їх цінності, тобто грошей. Інфляція - це не збільшення розміру предметів, а зменшення довжини лінійки, якою ми користуємося. Він звертає увагу на те, що в умовах натурального обміну (при відсутності грошей) ми жодним чином не зіткнулися б з інфляцією, одночасне підвищення всіх цін було б логічно неможливо. Провокувати зростання цін можуть і конкретні економічні

обставини. Огляд інфляційних процесів можна показати на прикладі США з 1920 року. Стабільність цін в 20-і роки і дефляція 30-х поступилися місцем гострої інфляції, яка настала відразу після другої світової війни. Період з 1951 по 1965г.г. характеризується досить стабільним рівнем цін, а з 1965р. явно настав «вік інфляції». У 1979 і 1980 роки рівень цін щорічно підвищувався на 12-13%. Однак до середини 80-х рівень цін знизився і став нижче 4%. Але інфляція не виключно американське явище. Майже всі промислові країни, крім Західної Німеччини і Японії, пережили більш високі темпи інфляції. В економічній науці інфляційні процеси давно досліджувалися і аналізувалися. Але різноманіття їх причин і форм протікання обумовлює стабільний інтерес до цього питання.

Сучасне визначення інфляції буде звучати так: інфляція - це розбалансованість сукупного попиту та сукупної пропозиції, яка, як правило, супроводжується перевищенням сукупного попиту над сукупною пропозицією і підвищенням цін.

Не всяке зростання цін, виходячи з визначення, буде ознакою інфляції. Приклад: підвищення роздрібних цін в результаті припинення субсидування з держбюджету виробництва будь-яких товарів з передачею вивільнених коштів споживачам - не буде інфляційним. До інфляції, у прийнятій статистичній практиці, також не відносять сезонні коливання цін на товари; короткочасне підвищення цін, викликане форс-мажорними обставинами.

В даний час існує три основних напрями у теорії інфляції: кейнсіанська теорія інфляції, монетаристська кількісна концепція і теорія надзвичайних витрат [1].

Представники **кейнсіанської теорії інфляції** (Дж. М. Кейнс і Б. Хансен), вважають, що збільшення попиту з боку держави та підприємців призводить до збільшення виробництва та зайнятості. В той же час збільшення попиту населення, оскільки попит носить невиробничий характер, призводить до інфляції. Тому вони рекомендують стимулювати приватні та державні інвестиції, але обмежувати заробітну плату працівників.

На базі кейнсіанської теорії з'явилася крива Філіпа (рис. 1), яка відображає обернену залежність в розвитку цін і зайнятості.

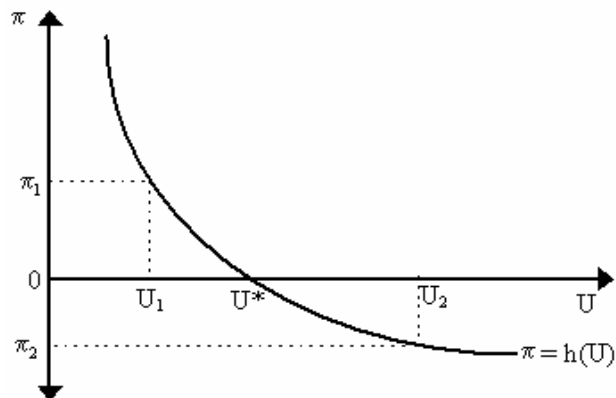

Рис. 1. Крива Філіпа

Згідно з кривою Філіпа були розроблені рекомендації щодо призупинення інфляції, утриманню її на певному рівні: або довести безробіття до високого рівня, або ж профспілкам вести більш стриману політику при переговорах про підвищення заробітної плати.

Представники **монетаристської концепції інфляції** (М. Фрідмен), розглядають інфляцію як грошовий феномен, тобто результат надлишкової кількості грошей в обігу. З цією метою вони порівнюють індекси грошової маси та фізичного обсягу ВВП. Монетаристи виступають проти неокейнсіанських заходів анти циклічного регулювання, розглядаючи розвиток промислового циклу як зміну інфляції та дефляції.

Теорія інфляції, викликаной надлишковими витратами виробництва (Д.М. Кейнс, У. Торн, Р. Куен). Ця теорія пояснює зростання цін збільшенням витрат виробництва, вона тісно пов'язана із концепцією Кейнса, який вважав, що якщо перша стадія інфляції подає собою інфляцію попиту, то друга стадія – результат інфляції витрат виробництва. На думку представників даної теорії, інфляцію викликають лише витрати, пов'язані з заробітною платою.

Результати дослідження. У цій статті розкрито суть та природу інфляції, визначено та охарактеризовано теорії інфляції.

Висновки. Можна зробити висновок, що інфляція це дуже багатогранне явище, яке потребує постійного контролю та дослідження. Уряд повинен знайти правильний вихід з кризової ситуації, зменшити рівень інфляції, бо від нього залежить добробут населення. Також розглянули теорії інфляції, тобто розуміння цього явища різними вченими.

Література

1. Томашик Л. Еволюція теорій інфляції // Вісник Львівської комерційної академії. - 1998. - Т. 2. - Ч. 1. - С. 243-254.
2. Томашик Л. Інфляція в Україні: причини виникнення та особливості розвитку // Вісник Львівської комерційної академії.- 1998. - Т. 2. - Ч. 1. - С. 126-136.
3. Макроекономічна теорія / За ред. проф. Г.І. Башнянина, доц. Л.С. Томашик. – Львів: «Новий Світ-2000», 2005. – С. 161-175.

Summary

The essence and nature of inflation, defined and characterized the theory of inflation.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2010

УДК 339.178.4

Климюк О.М., студентка II курсу ФЕМ**Дадак О.О.**, к.е.н., науковий керівник ©*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С.З. Гжицького*

РОЛЬ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ СТРАХОВОГО БРОКЕРА В РОЗВИТКУ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

У сучасних економічних умовах страховий ринок України перебуває ще на початковому етапі розвитку, де існують проблеми в діяльності самих суб'єктів страхового ринку, тобто страховиків, посередників, зокрема страхових брокерів. Страхові брокери відіграють дуже важливу роль у розвитку страхового ринку, надаючи посередницькі послуги, відтворюючи конкуренцію між страховими компаніями.

Ключові слова: страхування, брокер, страховий агент, перестраховання.

Аналіз останніх досліджень. У вітчизняній економічній науці проблеми діяльності страхових брокерів досліджували такі науковці і фахівці, як В. Базелевич, О. Ба-рановський, В. Гончарук, Е. Губарь, Ю. Журавльов, Н. Задерій, В. Дарков, А. Матешевич, А. Павлюк, С. Слесарук, В. Хенке, А. Чувакова, А. Шульга, проте питання подальшого розвитку брокерських послуг на страховому ринку України сьогодні залишаються невирішеним і потребують подальшого дослідження.

Постановка проблеми. На страховому ринку України почали розвиватися такі допоміжні структури страхових компаній, як страхові посередники, тобто страхові брокери й страхові агенти. Слід відзначити, що в сучасній ринковій економіці страхові брокери відіграють дуже важливу роль: надаючи посередницькі послуги, вони відтворюють конкуренцію між страховими компаніями, одночасно стимулюючи розвиток самого страхового ринку.

Метою статті є розгляд діяльності страхових брокерів на страховому ринку України й визначення їх ролі.

Виклад основного матеріалу. Згідно з чинним законодавством, страхові брокери — це юридичні особи або громадяни, які зареєстровані у встановленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності та здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у страхуванні від свого імені на підставі брокерської угоди з особою, яка має потребу у страхуванні як страхувальник. Або страхові брокери — громадяни, які зареєстровані в установленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності які не мають права отримувати та перераховувати страхові платежі, страхові виплати та виплати страхового відшкодування.

Перестрахові брокери — юридичні особи, які здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у перестрахованні від свого імені на підставі

брокерської угоди зі страховиком, який має потребу в перестрахованні як перестраховальник.

Страхові агенти — громадяни або юридичні особи, які діють від свого імені та за дорученням страховика й виконують частину його страхової діяльності, а саме: укладають договори страхування, одержують страхові платежі, виконують роботи, пов'язані із здійсненням страхових виплат та страхових відшкодувань [1, с. 15].

Страховий брокер — це посередник, що дає поради своїм клієнтам (страховальникам) і укладає угоди від їхнього імені. Брокер — експерт в галузі законодавства і практики страхування. Як професіонал він знає все можливе про страхування, і його знання повинні сприяти забезпеченню найкращих умов страхування і ставок премії для заявника. (табл.1)

Основні види діяльності страхового брокера в Україні, згідно з чинним законодавством, це консультування, експертно-інформаційні послуги; укладання та виконання (супровід) договорів страхування (перестраховання), у тому числі щодо врегулювання збитків у частині одержання та перерахування страхових платежів, страхових виплат та страхових відшкодувань за угодою відповідно із страховальником або перестраховальником [1, с. 15].

Табл. 1

Порівняльна характеристика діяльності суб'єктів страхування.

Страховий брокер	Страховий агент	Страхова компанія
Мета брокерської компанії: - пропонувати страховий поліс і представляти інтереси клієнта протягом терміну його дії.	Мета агента: -реалізувати страховий поліс своєї страхової компанії.	Страхова компанія пропонує лише свої послуги
Надає об'єктивну інформацію про страхові компанії. Гарантує укладання угоди з надійною страховою компанією.	Надає інформацію яка є вигідною для страхової компанії. Гарантує укладання договору зі своєю компанією.	Пропонує страхування по стандартним схемам.
Скорочує витрати при оплаті страхових внесків.	Не пропонує скорочення витрат клієнта при оплаті страхових внесків.	Пропонує страхові послуги за

Враховуючи види діяльності страхового брокера, можна виділити їх основну роль у посередництві на страховому ринку, яка складається з таких основних частин:

- головного обов'язку брокера представляти свого клієнта;
- діяти як консультант клієнта, інформувати його щодо кількості та якості страхових послуг, що ним пропонуються;
- вести переговори від імені свого клієнта на користь свого клієнта;
- забезпечувати повний цикл від розміщення ризиків до регулювання збитків при їх виникненні;
- розподіляти ризик та надавати гарантії щодо страхового захисту, який він повинен забезпечувати та відповідати найвищим стандартам;

➤ створювати стійку схему заохочування клієнтів [3].

Згідно з чинним законодавством України, страхові брокери можуть вести свою діяльність тільки після того, як вони зареєструвались у державному реєстрі страхових брокерів, який ведеться Держфінпослужом.

В Україні, найбільша частина населення страхується за необхідністю (в основному при оформленні кредитів або страхуванні авто) зовсім рідко медичне страхування та життя.

Головною відмінністю страхового брокера від страхового агента є те, що агент працює безпосередньо на страхову компанію, у той час як брокер не прив'язаний до жодної страхової компанії діє в інтересах свого клієнта. Брокер, допомагає страховим компаніям розширювати та розвивати свій ринок, виводить страховий ринок України до світового рівня розвитку, надає гарантії за виплатами та відшкодувань за страховими випадками, що може змінити менталітет населення, щодо придбання страхових продуктів. Так, звернувшись до брокера, клієнт може зекономити час на пошук майбутнього страховика. Брокер постійно проводить відбір страхових компаній, консультує клієнта, бере на себе зобов'язання з обслуговування клієнта він не просто приводить його у страхову компанію, а й зобов'язується консультувати при настанні страхового випадку.

Також брокери допомагають своєму клієнту протягом усього терміну страхування. надає не тільки добру пораду, а й у випадку настання страхового випадку вимагає від страхової компанії виконати її зобов'язання щодо відшкодування збитку. Якщо страхова компанія не виконує їх, брокер заносить цю компанію в «чорний список» й більше не рекомендує її своїм клієнтам. Таким чином, він створює конкуренцію між страховиками. Однак такі послуги можуть обійтися клієнту близько 15 — 20% від ціни страховки. Згідно з чинним законодавством, оплата за надану комісіонером (брокером) послугу здійснюється в порядку, визначеному сторонами в договорі [2, с. 113].

Кількість страхових брокерів в Україні за останні п'ять років постійно зменшується. Зменшення страхових брокерів на ринку страхування пов'язано з виникненням проблем з винагородою.

Провідну роль у страхуванні посідає страхування майна. Це можна пояснити тим, що, по-перше, при отриманні кредиту в банку обов'язково потрібна страховка, по-друге, майно страхується, коли є вірогідність стихійного лиха. Найбільш поширеним та прибутковим є обов'язкове страхування. Маючи найбільший показник укладання угод, воно приносить 70,7% прибутку.

Висновки Отже, розвиток страхових брокерів впливає на загальний розвиток страхового ринку в Україні та допомагає країні вийти на світовий страховий ринок та посісти на ньому гідне місце. Тобто страхові посередники, а саме страхові брокери, спроможні сприяти розвитку конкуренції на страховому ринку, сприяючи при цьому його розвитку але основною проблемою в розвитку страхового посередництва є те, що сьогодні на ринку страхування не до кінця визначені питання з винагородою. У світовій практиці винагорода узгоджується зі страховиком та вираховується з суми страхового платежу. В Україні ж

існують деякі протиріччя в законодавстві стосовно комісійної винагороди страховим брокерам.

Література

1. Закон України «Про страхування» // Нормативна база України. — №6 (582). — 2007.
2. Цивільний Кодекс України. — К. : Парламентське вид-во. — 2003. — 252 с.
3. Деловые встречи страховых посредников. Как выжить? // Страховой клуб. апрель. — 2006. — С. 26 — 35.

Summary

Klimyuk o.m., student of the II course FEM

Dadak O.O., k.e.n., scientific leader

Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies named after S.Z. Gzhytskyj

A ROLE AND ACTIVITY OF INSURANCE BROKER IS IN INSURANCE MARKET OF UKRAINE DEVELOPMENT

In modern economic terms an insurance market of Ukraine is yet on the initial stage of development, where problems are in activity of subjects of insurance market, that insurers, mediators, in particular insurance brokers. Insurance brokers act very important part in insurance market development, providing intermediary services, reproducing a competition between insurance companies.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2010

УДК 338.12:637.12

Кобрин Л.М., здобувач (lesya_kobryn@ukr.net)©
Львівський національний аграрний університет, м. Дубляни

ВПЛИВ ЗОВНІШНЬОГО І ВНУТРІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ МОЛОКОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті проаналізовано чинники, які впливають на формування ефективності функціонування молокопереробних підприємств, а також досліджено рівень їх впливу на господарську діяльність підприємств молочної галузі.

Ключові слова: чинник, ефективність функціонування, молокопереробні підприємства, виробництво, якість, диверсифікація.

Вступ. У сучасних ринкових умовах за цінової нестабільності, залежності від низької платоспроможності населення, недосконалому державному механізму регулювання імпорту та експорту продукції скотарства, застарілій матеріально-технічній базі, низькому рівні інтеграційних процесів із розвинутими країнами, недосконалій системі підготовки кадрів, головним показником оцінки ефективного функціонування будь-якого підприємства є його прибуток і рівень рентабельності. Для досягнення їх високого рівня необхідно постійно економічно досліджувати формування фінансових результатів діяльності для подальшого прийняття управлінських рішень щодо їх регулювання та ефективного використання.

Матеріал і методи. Деякі аспекти формування фінансових результатів на молокопереробних підприємствах, вивчення методології оцінки економічної ефективності виробництва молочної продукції досліджувались у працях таких вчених, як Г. Черевка, П. Березівського, О. Шпичака, П. Гарасима, П. Канівського, П. Саблука, В. Шияна, З. Борисенка, С. Васильчака, В. Андрійчука, О. Єрмакова, М. Ільчука, В. Дієсперова та ін. Зокрема, П.С. Березівський вважає, що критерій ефективності можна виразити формулою – максимум продукції при мінімумі виробничих витрат. Зростання ефективності виражається у зменшенні сукупних витрат живої та уречовленої праці на одиницю продукції. Будь-яка економія виробничих витрат у кінцевому підсумку зводиться до економії робочого часу. Критерієм ефективності виробництва є економія часу, досягнення найбільшого результату за найменших витрат суспільної праці [1]. Найбільш узагальнюючим показником економічної діяльності підприємства, на думку Г. В. Черевка, є рентабельність. У цьому показнику відображаються результати затрат не лише живої, а й уречовленої праці, ступінь використання засобів виробництва, якість реалізованої продукції, рівень організації виробництва та його управління [2].

В умовах конкурентної боротьби, нестабільного економічного та політичного середовища, невизначеності в країні для забезпечення успішного функціонування молокопереробних підприємств виникає потреба у дослідженні чинників, які формують ефективність функціонування молокопереробних підприємств з метою пошуку напрямів підвищення результатів їх діяльності. Це і стало завданням нашого дослідження.

Для забезпечення ефективної діяльності молокопереробних підприємств необхідно оцінювати і прогнозувати, а найголовніше – випереджати зміни у зовнішньому і внутрішньому середовищі. Для цього використовують такі методи проведення аналізу як SWOT-аналіз зовнішнього середовища, аналіз дій, аналіз перехресної дії, матриця можливостей та інші. Дані методи забезпечують комплексне вивчення зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства, визначення зовнішніх чинників для полегшення сприйняття інформації та оцінку їх впливу на діяльність підприємства.

Результати дослідження. У своїй доповіді про стан і перспективи розвитку агропромислового комплексу України на сьомому пленумі СЕУ та Всеукраїнській науково-практичній конференції директор ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН, професор, академік НААН Саблук П.Т. наголосив, що низька ефективність сільськогосподарського виробництва не забезпечує розширеного відтворення, на селі найгострішими залишаються соціальні проблеми, відбувається деіндустріалізація сільського господарства. Такі чинники, як кредитування, податкові відносини, фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників, страхування є найважливішими складовими підвищення ефективності аграрного виробництва [3].

Проаналізуємо деякі чинники, що формують ефективність функціонування молокопереробних підприємств.

Умовами великомасштабного розвитку підприємства виступає насамперед людський фактор, стартовий капітал, фінансова (дотації, субсидії) і політична підтримка держави, її грошово-кредитна, податкова, інвестиційна політика, сприятливе макроекономічне середовище (паритет цін між сільським господарством і підприємствами промисловості), управління якістю продукції, кооперація, інтеграція. До внутрішніх чинників розвитку підприємства та економічної ефективності виробництва молочної продукції віднесемо забезпечення конкурентоспроможності продукції та зниження її собівартості; відтворення основного, оборотного і фінансового капіталу, кадрового потенціалу.

Для молокопереробних підприємств, крім вище згаданих, особлива увага приділяється суворому дотриманні технологічних вимог щодо елементного виконання годівлі, догляду за тваринами, доїння корів; високому рівні організації праці, своєчасному і точному виконанню в часі всіх елементів процесу виробництва; створенні сприятливих умов для працівників (двозмінна робота, дотримання санітарно-гігієнічних умов); узгодженості робіт між різними категоріями робітників, диверсифікацію.

За даними Державного комітету статистики України станом на 1 травня 2009 року у порівнянні з аналогічною датою 2008 року в усіх категоріях

господарств поголів'я корів зменшилося на 6,8% і склало 2883,4 тис. голів, в тому числі у сільськогосподарських підприємствах – на 6,4% (625,9 тис. голів), у господарствах населення – на 6,9% (2257,5 тис. голів), що суттєво вплинуло на надходження молока на переробні підприємства. Дані наведемо у таблиці 1. [4].

Таблиця 1.

**Надходження молока на переробні підприємства за I квартал 2009 року
(тис.тонн)**

	I квартал 2008 року	I квартал 2009 року	2009 до 2008, у %	Середня ціна закупівлі, грн. за тону (без ПДВ)	
				2007 рік	2008 рік
Молоко та молочні продукти	1119,0	884,7	79,1	1951,9	1675,7
у тому числі: сільськогосподарські підприємства	357,3	391,1	109,5	2312,5	1921,8
господарства населення	676,7	437,3	64,6	1749,4	1420,5
Інші господарські структури	85,0	56,3	66,3	2049,1	1948,2

Виробництво молочної продукції характеризується великою енерго- і матеріаломісткістю та високою собівартістю готової продукції. Чим вищий рівень фондозабезпеченості та продуктивності праці й менше значення матеріальних витрат, тим вищий рівень прибутку. Для зменшення витрат на придбання матеріально-технічних ресурсів і забезпечення необхідними товарами кращої якості за нижчими цінами сільськогосподарські товаровиробники створюють молочарські кооперативи. Такі об'єднання дадуть змогу на засадах співпраці, організації ефективного збуту виробленої молочної продукції збільшувати дане виробництво у своїх подвірних господарствах, за рахунок чого розширювати останні та сприяти трансформуванню їх у потужніші й ефективніші – фермерські господарства, що забезпечить розв'язання ряду соціальних проблем на селі [5].

Що стосується інтеграції України у світове співтовариство, то вона потребує від вітчизняних товаровиробників переходу на сучасні технології виробництва й переробки продукції, нових підходів до організації заготівлі сировини та збуту товарів.

Податки як обов'язкові платежі державі також впливають на функціонування підприємства, адже вони відображають специфіку фінансових відносин у сільському господарстві і потребують науково обґрунтованих і виважених механізмів функціонування.

Наступний чинник зовнішнього середовища, який впливає на ефективність функціонування підприємства – інвестиційна політика. Адже сприятливий інвестиційного клімат у державі приваблює інвесторів не тільки в промисловість, а й – в окремі галузі сільського господарства. До пріоритетних напрямів інвестування належать технічне переозброєння та реконструкція діючих підприємств, вкладення в охорону навколишнього природного середовища, активізація науково-технічних розробок та їхнє впровадження у

практичну діяльність підприємств, зміцнення виробничої і соціальної інфраструктури підприємств [6].

Для виробництва високоякісної молочної продукції спеціалісти повинні не тільки вивчати передові досягнення науки і техніки у даній сфері, а й аналізувати вплив усіх факторів на формування, планування і покращання якості молочної сировини та якості праці. За перше півріччя 2009 року служба державного нагляду Держспоживстандарту України перевірила 937,8 тонн молочної продукції на підприємствах-виробниках і на підприємствах, що спеціалізуються на зберіганні та оптовій реалізації молочної продукції. Вимогам нормативних документів не відповідало 76,9 тонн (19,3%). Серед основних порушень, виявлених під час перевірок, слід назвати недостовірне інформування споживача про характеристики продукції. На якість вітчизняної молочної продукції, відповідно і на фінансовий результат підприємства, негативно впливає низька якість сировини, зокрема молока. За українськими нормами допустима кількість бактерій у молоці у 6 разів більша за аналогічні норми Європейського Союзу. Проте в більшості приватних господарств та переробних підприємств не запроваджені системи управління безпечністю харчових продуктів, які б мали забезпечувати дотримання сучасних санітарно-гігієнічних вимог до процесу виробництва та переробки молочної сировини [7].

На фінансове становище підприємства впливає і обсяг поточних фінансових ресурсів, оскільки він відображає стан його ліквідності та платоспроможності. Для підтримання складу і обсягів власного капіталу необхідно грамотно управляти грошовими потоками, дебіторською заборгованістю, залучати додаткові внески засновників чи акціонерів, використовувати можливості залучення іноземних інвестицій та отримання фінансової державної політики.

Не потрібно забувати і про такий внутрішній чинник, як технологія утримання тварин, що впливає на рівень продуктивності корів і формує собівартість виробленої продукції. Оскільки відомо, що помірний мікроклімат приміщень, зручність роздачі кормів і поїдання їх тваринами сприяє кращому виробленню молока та його віддачі.

Враховуючи вище згадані чинники зовнішнього і внутрішнього середовища молокопереробні підприємства для посилення своїх конкурентних ринкових позицій і збільшення ефективності виробництва продукції розробляють напрями свого розвитку – стратегії диверсифікації. Основними стратегіями диверсифікації є: стратегія концентрованої диверсифікації, яка базується на пошуку і використанні додаткових можливостей виробництва нових продуктів, що укладені в існуючому бізнесі; стратегія горизонтальної диверсифікації – припускає пошук можливостей росту на існуючому ринку за рахунок нової продукції, що вимагає нової технології, відмінної від використаної; стратегія конгломеративної диверсифікації полягає в тому, що фірма розширюється за рахунок виробництва технологічно не пов'язаних товарів, що реалізуються на нових ринках [8]. Рациональний вибір однієї з даних стратегій диверсифікації дасть змогу зменшити величину ризику, підтримати

діяльність підприємства в момент кризи і економічного спаду та дозволить досягти переваг в конкурентному середовищі.

Висновки. Зростанню продуктивності праці та ефективності виробництва й переробки продуктів молочної галузі сприятимуть кооперація, концентрація, оновлення капіталу, високий професійний рівень підготовки персоналу та спеціалістів з цієї галузі, постійна адаптація підприємства до кон'юнктурних змін, впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу, використання в системі оподаткування критерію вертикальної справедливості, формування інноваційного потенціалу АПК, залучення інвестицій для підвищення конкурентоспроможності продукції, а також проведення інвестування в людський капітал. Підвищення продуктивності сільськогосподарських тварин, відповідно, збільшення обсягів виробництва та отримання прибутку, досягається за рахунок покращання кормової бази, її якості; організації селекційно-племінної роботи та утриманні корів; управління персоналом, введення ефективної системи мотивації праці, впровадження у діяльність молокопереробних підприємств стратегічне маркетингове планування.

Література

1. Березівський П. С. Ефективність виробництва і формування ринку продуктів скотарства у Карпатському регіоні / Березівський П. С. – Львів: Українські технології, 1998. – С. 22-23.
2. Економіка підприємств: навчальний посібник / Г. В. Черевко, Ф. В. Горбонос, Г. Б. Іваницька, Н. Ф. Павленчик. – Львів : Априорі, 2004. – 284с.
3. Саблук П. Т. Стан і перспективи розвитку агропромислового комплексу України / П. Т. Саблук // Економіка України. – 2008. – №12. – С. 4-18.
4. <http://ukrexport.gov.ua>
5. Організація молочарських кооперативів як чинник ефективного господарювання. С. Р. Теслюк // Економіка АПК. – 2009. – №7. – С. 143-146.
6. Використання методу коефіцієнтів для оцінки фінансового стану підприємства. Клочан В. П., Клочан В. Ф., Костаневич Н. І., Костирко А. Г. // Економіка АПК. – 2008. – №7. – С. 54-55.
7. <http://www.kmu.gov.ua>
8. <http://www.educate.com.ua>

Summary

The article analyzes indicators influencing formation of functioning effectiveness of milk-processing enterprises and investigates level of their influence on economic activity of dairy industry enterprises.

Key words: *indicator, functioning effectiveness, milk-processing enterprises, production, quality, diversification.*

Стаття надійшла до редакції 5.03.2010

УДК 620.91:631.11

Ковальчук Р.Л., к.вет.н. ©

Виконавчий керівник ДАК України, м. Київ

**АЛЬТЕРНАТИВНА ЕНЕРГІЯ В СІЛЬСЬКОМУ
ГОСПОДАРСТВІ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ**

Проведено вивчення проблеми альтернативних джерел енергії в сільському господарстві та вказано переваги та недоліки щодо традиційних видів палива. Водночас велика увага приділена виробництву біодизельного палива з ріпаку. Запропоновано альтернативні підходи до вирішення проблеми та вказані перспективи розвитку біопалива в Україні.

Постановка проблеми. Глобальний вплив на розвиток суспільства мають енергія та паливо. Однак протиріччя між наявністю власних енергоресурсів країн та потребами в них обумовлюють тенденцію загострення енергетичних проблем в життєдіяльності населення кожної окремої країни. Для забезпечення виживання України є необхідним вибір ефективної моделі розробки стратегії щодо виробництва альтернативних джерел енергії.

Але проблема забезпечення виробництва паливо-енергетичними ресурсами постає для сільського господарства. Для гарантованого проведення сільськогосподарських робіт в агропромисловому комплексі за технічними нормами щорічно необхідно приблизно 1870 тис. т. дизельного пального і 620 тис. т бензину. Для виробництва такої кількості пального використовується майже 4,5 млн. т нафти, переважна більшість якої імпортується [1]. Але, у той же час, Україна має унікальний потенціал для того щоб перетворити вітчизняне сільське господарство зі споживача традиційних видів палива на виробника альтернативної енергетики (біопалива).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми альтернативних джерел енергії були і залишаються актуальними, особливо для сільськогосподарського виробництва. Широкий спектр питань, присвячених альтернативній енергії, зокрема біодизелю, висвітлено в працях Білоусова Н., Гутніка Е., Єгорова О., Ільчука М., Михайлова Ю., Пасічника Т., Подлепіна П., Черевка Г. та багатьох інших.

Мета дослідження. Вивчення переваг та недоліків альтернативних джерел енергії та формуванню напрямів розвитку біодизеля для сільського господарства України.

Виклад основного матеріалу. Виробництво біопалива в Україні є наслідком і геополітичного інтеграційного вектору нашої держави, так як згідно з вимогами європейських країн щодо використання біологічних та інших видів палива з відновлюваних ресурсів їх частки в структурі енергоспоживання країн-членів ЄС становить 2,75 % та становитиме 5,75 % до кінця 2010 року. Таким

чином, Україна проголосила свій політичний вибір щодо вступу до ЄС, повинна виробляти та споживати у 2010 році не менше 520 тис. т біопалива [2].

З точки зору економічної ефективності, найкращою вихідною сировиною для біопалива в Україні є ріпак, оскільки його агротехнічні та цінові характеристики дозволяють оптимізувати вартість цього альтернативного виду палива. Так досвід таких країн, як США, Німеччина, Австрія, Франція, Чехія свідчить, що для вирощування ріпаку використовується 10 - 14 % ріллі. Загалом 28 країн світу вважають ріпак основною культурою альтернативних видів енергії.

В Україні ріпак, як жодна інша культура, має великі можливості щодо розширення площ його вирощування. Альтернативне джерело енергії має великі перспективи на вирощування в зоні екологічної катастрофи ЧАЕС, завдяки унікальним властивостям цієї культури очищати ґрунт від шкідливих речовин без накопичення їх у насінні. Отже, ріпак може впроваджуватись для рекультиваци забруднених земель, використовуючи насіння для біопалива.

Один гектар ріпаку дає при відповідній технології вирощування 20 т. зелених кормів, 20 т зелених добрив, 100 кг меду, 3,0 – 3,5 т насіння, 13 ц олії, 16 ц макухи, 500 кг паперу. Макуха (шрот) 00-сортів, що містить 37 % протеїну, може використовуватися в будь-якій кормо суміші для тварин, може замінити соєвий та соняшниковий шрот. У 1 кг макухи ріпаку міститься 14 – 16 г незамінних амінокислот, зокрема лізину (в зерні ячменю, вівса, кукурудзи і пшениці – 5 г). Використання нехарчової олії ріпаку зараз широко вивчається у різних галузях промисловості, особливо тоді, коли є загроза ризику попадання олії у воду і проникнення її у ґрунтові води.

Олія з елітних сортів використовуються для виробництва змащувальних матеріалів з високою стійкістю: гідравлічні мастила, змащувальні, охолоджуючі змащувальні, антикорозійні, для змащування пилових ланцюгів та пил, масла для видалення іржі, біодизельне паливо, пилезатримуючі масла в приміщеннях для зберігання зерна, моторне і трансмісійне масла. У найближчому майбутньому більшість мінеральних масел можуть бути замінені рослинними.

Таблиця 1

Витрати або емісія речовин на 100 л палива

Показник	Дизельне паливо	Біодизельне паливо
Видобуток нафти, вирощування ріпаку, виробництво палива, транспортування		
Витрати нафти, л	117	20
Виділення CO ₂ , кг	38	45
Виділення шкідливих для оточуючих середовища газів (як еквівалент CO ₂) кг	15	11
Виділення SO ₂ , кг	0,17	0,06
Спалювання		
Виділення CO ₂ , кг	265	немає CO ₂ із нафти
Виділення шкідливих для оточуючих середовища газів (як еквівалент CO ₂) кг	58	57
Виділення SO ₂ , кг	0,33	-

Джерело: адаптовано автором [1]

Крім цього з олії ріпаку одержують гліцерин, метиловий ефір, жирні кислоти, з яких виготовляють кислоти, мила, спирти, сульфати та аміни. Масло ріпаку може конкурувати з іншими рослинними оліями та тваринними жирами, які використовують для технічних цілей.

Біодизель порівняно із звичайним дизелем він має ту перевагу, що завдяки високій частці ріпакової олії при згорянні виділяється тільки така кількість CO₂, яку рослини взяли з атмосфери, що не впливає на клімат. В табл. 1 наведені дані про кількість речовин, які виділяють при використанні 100 л звичайного дизельного палива і 100 л такої ж кількості біологічного.

Позитивні якості біодизеля можна згрупувати за такими пунктами: - відновлюваність сировинної бази; - позитивний енергетичний баланс; - закритий кругообіг CO₂; - дуже низька моторна емісія; - відсутність вмісту сірки; - відкриття нових ринків для сільськогосподарського виробництва.

Водночас є й критичні сторони цього нововведення, зокрема: - підвищення вивільненого окису азоту; - небезпека монокультури; - висока потреба у субвенціях; - високий виробничий потенціал.

Використання ріпакової олії в звичайних дизельних двигунах, як правило, неможливе, оскільки воно по своїх властивостях сильно відрізняється від дизельного палива. Технічно це завдання можна вирішити двома шляхами: пристосувати паливо до двигуна або створити двигун, що працює на рослинному паливі. Дані табл. 2 свідчать, що обидва варіанти мають свої як переваги, так і недоліки. У країнах Західної Європи віддають перевагу метилуванню ріпакової олії.

Німеччина вже більше як на 1000 станціях заправляють автомобілі біодизельним паливом. За умовами відведення в Україні під ріпак 10 % ріллі, що технологічно можливо, і досягнення урожайності 30 ц/га, що також реально, можна щорічно виробляти до 8,5 млн. т ріпаку. Після переробки цієї сировини можна одержати 3 млн. т біодизелю, що на 75 % забезпечило б річну потребу у паливі агропромисловий комплекс України [3].

Таблиця 2

**Переваги та недоліки використання ріпакової олії
в якості біодизельного палива**

Технічне рішення	Переваги	Недоліки
Переробка ріпакового ефіру	Метилефір із ріпакової олії можна використовувати в звичайних дизельних двигунах без переробки. Використання існуючої техніки можливо уже найближчого часу.	Зниження коефіцієнту корисної дії, оскільки перетворення на ефір потребує додаткової енергії. Додаткові фінансові затрати. Іноді трапляється розрідження моторного мастила.
Двигуни ротаційні на рослинній олії	Немає необхідності в переробці олії, немає додаткових витрат як енергії, так і фінансів. Відсутня проблема утилізації стічних вод. Немає проблеми із реалізацією побічних продуктів, наприклад гліцерину.	Серійно вироблених двигунів майже немає, малосерійне виробництво. Під час запуску іноді потрібне звичайне дизельне паливо. Наступна підготовка двигуна для використання звичайного палива коштує дуже дорого.

Джерело: адаптовано автором [1]

Під час роботи двигуна на біодизелі значно зменшуються шкідливі викиди інших продуктів згорання, в тому числі сірки – на 98 %, а сажі – від 50 до 61 %, гідрокарбонатів – та вуглекислих моно оксидів – на 30 – 34 %. При використанні 100 г біодизеля викиду в атмосферу вуглекислого газу зменшуються на 78,5 т порівняно з використанням нафтового пального.

В Україні за умов паливного дефіциту і недосконалої законодавчої нормативної бази біопаливна індустрія розвивається стихійно: фермери й сільськогосподарські підприємства виробляють моторне паливо (яке переважно є сурогатним) із власної сировини на малопотужних і напівкустарних установках. Багато компаній (і вітчизняних, і закордонних) уже нині пропонують устаткування для дрібнотоварного виробництва біодизеля – таких оголошень безліч у друкованих та інтернет – виданнях.

Напівкустарне виробництво спрямоване передусім на задоволення власних потреб у дизельному паливі й лише потім – на продаж. Таке виробництво використовує власну сировину, воно може бути економічно вигідним для виробника, однак жодного контролю якості сировини та продукції не існує. Наслідки від використання біодизеля можуть бути частково небезпечними для сільськогосподарської техніки.

На думку Черевка Г.В. – на сьогодні Україні доцільніше експортувати ріпак, ніж переробляти його на олію або біопаливо. Оскільки, згідно до розрахунків, експорт 1 т ріпаку вигідніший на 417,87 грн, ніж експорт ріпакової олії (у перерахунку на 1 т ріпаку), або на 271,69 грн, ніж експорт ріпакового біодизеля. Тобто, для розвитку біодизельної промисловості держава повинна надавати не менше 350-450 грн в перерахунку на 1 т ріпаку дотацій на виробництво ріпакового біодизелю [5].

Врегулювання законодавчих питань щодо створення сприятливих умов для функціонування повномасштабного виробництва біодизелю повинно передбачати розробку стандартів, а також створення в Україні повного циклу виробництва, орієнтованого, насамперед, на забезпечення її власних потреб. Проте орієнтація вітчизняного сільськогосподарського виробництва на ріпак, як кінцеву продукцію на триваліший період є небезпечною через перетворення сільського господарства України на сировинний придаток до економіки країн Європейського Союзу.

Висновок. Найсприятливішою альтернативою для традиційного палива є біодизель, особливим виробником якого може бути на даний час сільське господарство. Україна має достатній потенціал і перспективи, які може реалізувати.

Література

1. Подлепіна П.О. Олійні культури як альтернативне джерело енергії // http://www.confcontact.com/2007mart/10_podlep.htm.
2. «Програма розвитку виробництва дизельного палива на період до 2010 року в Україні», затверджена постановою Кабінету Міністрів України. - №1774. – 22.12.2006 р.
3. Макачук О. Світові та вітчизняні тенденції розвитку виробництва біопалива // Аграрний тиждень. - №46. – 2007. – С.12.

4. Михайлов Ю. Біопалива: одна з найбільших дурниць в історії людства // Пропозиція. - №2(152). – 2008. – С.16-19.
5. Черевко Г.В. Організаційно-економічні аспекти розвитку альтернативної енергетики в сільському господарстві // Вісник ЛДАУ: Економіка АПК. - №15. – Львів, 2008. – С.3-16.

Summary

The study of problem of alternative energy sources is conducted in agriculture and advantages and failing are indicated in relation to the traditional types of fuel. At the same time large attention is spared to production of biodizelnogo fuel with to ripacou. Alternative approaches to the decision of problem and indicated prospects of development of biotopliva are offered in Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 5.03.2010

УДК 636.09

Козій Б.І., кандидат технічних наук, професор©*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
ім. С.З. Гжицького*

МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ В СИСТЕМІ АНАЛІЗУ ДАНИХ МЕТЕОРОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ

Пропонується інформаційно-аналітична система, яка поєднує систему збору та обробки первинних даних ветеринарного обліку в рамках традиційного автоматизованого робочого місця лікаря ветеринарної медицини із системою метеорологічного моніторингу, що дає можливість проаналізувати вплив факторів навколишнього середовища на виникнення захворювань сільськогосподарських тварин.

Ключові слова: захворювання тварин, метеорологічний моніторинг, база даних.

Відомо, що на виникнення захворювань серед сільськогосподарських тварин впливають фактори навколишнього середовища. Тому бажано мати математичний інструмент для кількісної оцінки такого впливу. Оскільки зв'язок між факторами навколишнього середовища та кількістю захворювань тварин носить ймовірнісний характер, то, очевидно, одержати відповідні математичні моделі такого зв'язку можна на основі статистичної обробки даних ветеринарного обліку в сукупності з даними метеорологічного характеру.

Такі дослідження вимагають опрацювання значного обсягу інформації, яку необхідно нагромаджувати протягом тривалого проміжку часу. Тому їх виконання є можливими лише за допомогою сучасних інформаційних технологій із застосуванням ЕОМ [1, 2].

Запропонована в [2] інформаційно-аналітична система, яка поєднує можливості системи збору та обробки первинних даних ветеринарного обліку в рамках автоматизованого робочого місця (АРМ) лікаря ветеринарної медицини з можливостями системи метеорологічного моніторингу, що проводиться в межах досліджуваного району протягом тривалого проміжку часу, дозволяє, шляхом застосування відповідних математичних методів, одержати кількісну оцінку впливу факторів зовнішнього середовища на виникнення та подальшого перебігу захворювань сільськогосподарських тварин. Такий кореляційно-регресивний аналіз може бути реалізований наступним чином.

При виконанні кореляційного аналізу для обчислення відповідних величини використовуються відомі вирази, а саме:

- коефіцієнт кореляції:

$$k_r = \frac{\sum_{i=1}^n x_i y_i - \frac{\sum_{i=1}^n x_i * \sum_{i=1}^n y_i}{n}}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i)^2 - \frac{\sum_{i=1}^n x_i * \sum_{i=1}^n x_i}{n}} * \sqrt{\sum_{i=1}^n (y_i)^2 - \frac{\sum_{i=1}^n y_i * \sum_{i=1}^n y_i}{n}}}; \quad (1)$$

- похибка коефіцієнта кореляції:

$$m_r = \sqrt{\frac{1 - (k_r)^2}{n - k_r}}; \quad (2)$$

- достовірність:

$$t_r = \frac{k_r}{m_r}, \quad (3)$$

Тут і далі n - кількість варіант, яка у нашому випадку рівна кількості записів у відповідній таблиці бази даних, що містить результати обліку захворювань тварин та результати метеорологічного моніторингу [2]. Варіанта x – кількість хворих тварин, або загиблих та вимушено забитих тварин; варіанта y – середньомісячна температура, або сума додатних температур, або місячна кількість опадів.

Як відомо [3], якщо дано розподіл системи двох випадкових величин x і y , то регресією y на x називається довільна функція $g(x)$, що наближено представляє статистичну залежність y від x . При цьому величина y подається як сума двох випадкових величин

$$y = g(x) + h(x, y), \quad (4)$$

де $h(x, y)$ розглядається як поправка.

Зокрема, середня квадратична регресія y на x

$$g(x) \equiv M\{y|x\} = \sum yp(y|x) \quad (5)$$

мінімізує середній квадрат відхилення

$$M[y - g(x)]^2 = M[h(x, y)]^2. \quad (6)$$

Відповідна крива

$$y = M\{y|x\} \quad (7)$$

- крива середньої квадратичної регресії величини y .

Часто виявляється достатньо апроксимувати регресію лінійною функцією

$$g(x) = \xi_y + \beta(X - \xi_x); \quad \beta = \rho \frac{\sigma_y}{\sigma_x}. \quad (8)$$

Дане рівняння описує пряму лінію – пряму регресії величини y ; β є коефіцієнт регресії y на x . Остання формула є лінійною функцією $ax + b$, коефіцієнти якої

$$a = \beta \quad \text{і} \quad b = \xi_y - \beta \xi_x$$

мінімізують середнє квадратичне відхилення

$$M[y - (ax + b)]^2 = \sigma_y^2 + a^2 \sigma_x^2 - 2a \rho \sigma_x \sigma_y + [\xi_y - (a \xi_x + b)]^2. \quad (9)$$

Система нормальних рівнянь для обчислення параметрів рівняння регресії лінійного типу має такий вигляд:

$$\begin{cases} an + b \sum_{i=1}^n x_i = \sum_{i=1}^n y_i; \\ a \sum_{i=1}^n x_i + b \sum_{i=1}^n (x_i)^2 = \sum_{i=1}^n x_i y_i. \end{cases} \quad (10)$$

Система (10) є системою лінійних рівнянь відносно a та b і для її розв'язку можна використати один з відомих методів.

Аналогічно, використовуючи метод найменших квадратів, можна скласти системи нормальних рівнянь і знайти параметри інших типів функцій, які апроксимують регресію.

Система нормальних рівнянь для знаходження коефіцієнтів рівняння параболи $y = a + b_1 x + b_2 x^2$:

$$\begin{cases} an + b_1 \sum_{i=1}^n x_i + b_2 \sum_{i=1}^n (x_i)^2 = \sum_{i=1}^n y_i; \\ a \sum_{i=1}^n x_i + b_1 \sum_{i=1}^n (x_i)^2 + b_2 \sum_{i=1}^n (x_i)^3 = \sum_{i=1}^n x_i y_i; \\ a \sum_{i=1}^n (x_i)^2 + b_1 \sum_{i=1}^n (x_i)^3 + b_2 \sum_{i=1}^n (x_i)^4 = \sum_{i=1}^n (x_i)^2 y_i. \end{cases} \quad (11)$$

Виберіть параметри, кореляційний зв'язок між якими потрібно дослідити:

Кількість випадків (за місяць):

Результати обчислень:

Коефіцієнт кореляції з похибкою **3**
достовірністю

r = **mr =** **tr =**

Виберіть тип апроксимаційного виразу:
 $Y = a + bx$

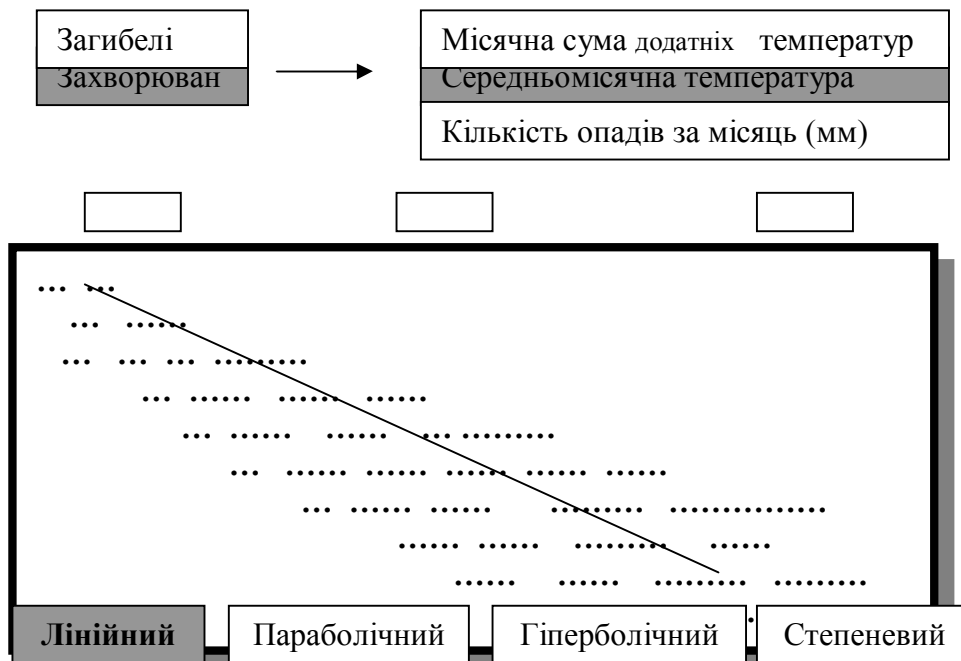

Рис. 1. Екранна форма діалогу при виконанні кореляційно – регресивного аналізу.

Система нормальних рівнянь для знаходження коефіцієнтів рівняння гіперболи $y = a + b/x$:

$$\begin{cases} an + b \sum_{i=1}^n \frac{1}{x_i} = \sum_{i=1}^n y_i; \\ a \sum_{i=1}^n \frac{1}{x_i} + b \sum_{i=1}^n \frac{1}{(x_i)^2} = \sum_{i=1}^n \frac{y_i}{x_i}. \end{cases} \quad (12)$$

Система нормальних рівнянь для знаходження коефіцієнтів рівняння степеневі функції $y = ax^b$:

$$\begin{cases} n \ln a + b \sum_{i=1}^n \ln x_i = \sum_{i=1}^n \ln y_i; \\ \ln a \sum_{i=1}^n \ln x_i + b \sum_{i=1}^n (\ln x_i)^2 = \sum_{i=1}^n \ln x_i \ln y_i. \end{cases} \quad (13)$$

Екранна форма діалогу та виводу результатів кореляційного та регресійного аналізів наведено на рис. 1.

При виконанні кореляційно-регресивного аналізу система пропонує задати параметри, для яких слід виконати аналіз (в нашому випадку це захворювання – середньомісячна температура). Далі система виводить обчислені значення коефіцієнта кореляції, його похибки та достовірності, а також – емпіричні точки залежності кількості захворювань від температури. На основі візуального аналізу користувач може вибрати один з запропонованих системою варіантів виразу функції регресії (на рис. 1 показано варіант лінійного рівняння). Після цього система обчислює коефіцієнти рівняння та виводить їх на екран, а також здійснює побудову відповідної до рівняння лінії.

Отже, використовуючи описану систему, можна визначити, чи впливає певний фактор зовнішнього середовища на виникнення захворювання тварин та одержати кількісну оцінку такого впливу. Маючи відповідні рівняння регресії, можна моделювати ситуації захворювань тварин при різних можливих значеннях факторів зовнішнього середовища; наприклад, знаючи метеорологічний прогноз на деякий часовий проміжок можна визначити чи є загроза виникнення певного захворювання в даний час, і, відповідно, врахувати це при плануванні ветеринарних заходів.

Література

1. Козій Б. Автоматизоване робоче місце лікаря ветеринарної медицини. // Праці Міжнародної конференції з управління «Автоматика – 2000». – Львів, 2000. – с. 133-136.
2. Козій Б.І. Комп'ютерна система для нагромадження та аналізу даних метеорологічного моніторингу // Науковий вісник ЛНУВМ та БТ, т.11, № 3 (42), ч. 1. Львів, 2009 – с. 382-386.

3. Корн Г., Корн Т. Справочник по математике для научных работников и инженеров. – М.: Изд. «Наука», 1968. – 720 с.

Summary

Kozij B.I.

Lviv National University of Veterinary Medicine named after S.Z. Gzhytskyj

**MATHEMATICAL MODEL FOR ANALYSIS OF SUCH
METEOROLOGICAL MONITORING**

It is proposed the information and analytical system, which combine the system of collection and the processing of primary information of veterinary registration within the limits of traditional automated place of work of veterinary doctor with the system of meteorological monitoring, that gives the possibility to analysis the influence of environment factors on the beginning of farm animals diseases.

Key words: *animal disease, meteorological monitoring, database.*

Стаття надійшла до редакції 5.04.2010

УДК 631.1.027

Кравців С.М., аспірант©*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнології імені С.З.Гжицького***АЛЬТЕРНАТИВИ ДО ФОРМУВАННЯ ТОВАРНОЇ ПОЛІТИКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ.**

Розглядають проблеми формування товарної політики сільськогосподарських підприємств шляхом організації виробництва органічної продукції. Показано, що це дозволить уникнути конкуренції зі сторони іноземних виробників дешевої продукції, забезпечити стійкі позиції на вітчизняному ринку.

Ключові слова: *товар, товарна політика підприємств, конкуренція, ціна, поведінка споживачів.*

Постановка проблеми. Товарна політика є центральною в системі маркетингової діяльності підприємства. Вона розробляється відповідно до загальної мети і спрямовується на її реалізацію. Сучасні глобалізаційні процеси, входження України до СОТ, посилення конкуренції та санітарних вимог суттєво ускладнюють формування асортименту і забезпечення конкурентних переваг. Це поєднується з мінливою кон'юктурою ринку, проблемами з адаптацією виробників до нього, пошуком прийнятих для виробників ринкових ніш.

Метою даної статті є дослідження альтернативних підходів до формування маркетингової товарної політики сільськогосподарських підприємств.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Традиційні підходи до формування товарної політики в аграрних підприємствах полягають у адаптації до ринкової ціни шляхом розробки асортименту та забезпечення оптимального рівня інтенсивності виробництва. За останні роки появились публікації можливості підприємств удосконалення товарної політики на основі альтернативних підходів — виробництва генетично модифікованої або органічної продукції. Цим проблемам присвячені публікації таких вчених як : : Артиш В. І., Гуцаленко О. О., Малиновський А. С., Саврук Я. М., Соловій І. П., Сохні А. Я., Сучкова В. М., Чопенко В.М., Шлапак В. О. тощо.

У наукових публікаціях велика увага приділяється генетично модифікованим товарам. Такі товари мають велике значення для товарної політики сільськогосподарських підприємств, оскільки вони є більш стійкими до клімату та шкідників. Виробляючи таку продукцію сільськогосподарське підприємство може застрахуватися від несприятливих кліматичних умов, забезпечити більш стабільне функціонування.

Шлапак В. О., та Чопенко В. М. наводять приклад компанії Monsanto, яка пропагує використання генетично модифікованої картоплі сорту "Новий лист", що містять у собі ген ґрунтової бактерії *Bacillus turingiensis* ssp.

© Науковий керівник – Поперечний С. І., к. е.н., доцент
Кравців С.М., 2010

tenebrionis, який відповідає в рослині за синтез БТ-білка. БТ-білок має інсектицидні властивості й від нього гинуть колорадські жуки. Незважаючи на запевнення компанії, багато людей піддають сумніву її аргументації щодо того, що зазначений сорт картоплі є абсолютно нешкідливим для здоров'я людини. У світовій практиці широко застосовується генетично модифіковані сорти сої (54%), кукурудзи (28%), ріпаку(9%), бавовни(9%) завдяки їх стійкості до гербіцидів та шкідників. Із овочевих культур для комерційного виробництва в ряді країн дозволено використовувати трансгенні помідори, гарбузи, буряки та інші овочеві культури [5. с59].

Артиш В. І. вказує, що термін "органічне землеробство" загальноприйнятий в офіційній термінології США і англійських країнах ЄС й означає такий спосіб сільськогосподарського виробництва, за якого виключається використання синтетичних хімікатів (добрив, пестицидів, антибіотиків тощо) та генетично модифікованих організмів для одержання екологічно чистої продукції. [1. с.127].

Приблизно так же трактують сутність органічного виробництва Чопенко В.М., Шлапак В.О.. Вони вказують, що до органічних можна віднести «продукти, вирощені без застосування пестицидів; штучно виготовлених мінеральних добрив; вирощені на ґрунті, вміст гумусу в якому збільшено шляхом внесення органічних речовин; вирощені на ґрунті, вміст мінералів в якому збільшено шляхом внесення природних мінеральних добрив; не були оброблені консервантами, гормонами, антибіотиками і т.п.» [5. с59].

Деякі вчені вважають, що екологічно чисті та органічні товари — це одне і те саме поняття.

Гуцаленка О.О. наголошує на державному контролі за виробництвом товарної продукції. Сільськогосподарські виробники країн ЄС для одержання статусу екологічного господарства повинні пройти інспекцію. Проводиться вона без попередження і її вимоги досить суворі. Статус екологічного господарства видається на 12 місяців, на що фермер одержує відповідну ліцензію. Наприклад у Польщі даний статус мають лише 15 % господарств, при тому, що всі ґрунти країни без суттєвих забруднень[3. с153].

Умовами органічного сільськогосподарського виробництва є :

- не повинні порушуватися структура та родючість ґрунтів;
- мають забезпечуватися високі стандарти утримання сільськогосподарської худоби;
- не використовувати генетично-модифіковані організми (ГМО);
- не використовувати синтетичні добрива, гормони та антибіотики.

Лише за умов дотримання на 95 % перерахованих умов і пройшовши офіційну перевірку, вироблена продукція маркується спеціальним знаком. [3. с153].

В Україні займаються лише поодинокі товаровиробники. Як відмічає Артиш В.І., нині в Україні не застосовується жодного економічного інструменту, який би сприяв виробництву та реалізації екологічно чистої сільськогосподарської продукції.

Державна регуляторна політика не стимулює впровадження екологічно чистих технологій розвитку сільськогосподарських структур, які займаються виробництвом екологічно чистої продукції.. [2. с117].

Сучкова В.М. звертає увагу на те, що незважаючи на існування в Україні сприятливих об'єктивних передумов до органічного виробництва, його розвиток знаходиться на початковій стадії. І зумовлено це кількома причинами, головною з яких є відсутність нормативно-правової бази, яка б регулювала розвиток органічного виробництва по усьому маркетинговому ланцюгу. [4. с111].

Виклад основного матеріалу .Рівень інтенсивності виробництва у сільськогосподарських підприємствах економічно розвинутих країн досить високий. Таке виробництво забезпечує суттєве зниження собівартості продукції і конкурентні переваги. Досягти таких показників у вітчизняних сільськогосподарських формуваннях через обмежені фінансові ресурси у найближчому майбутньому проблемно. По мірі посилення інтеграційних процесів, застосування положень «жовтої скриньки», передбачених умовами входу України до СОТ, слід очікувати збільшення імпорту дешевої продукції та втрати місцевими виробниками вітчизняних ринків збуту. Уникнути конкуренції до певної міри можна шляхом організації виробництва органічної продукції, яка у Європі дуже дорога.

Ринок такої продукції в Україні формується. За результатом опитування потенційних споживачів виявлено, що респонденти чітко знають, що таке органічна та екологічно чиста продукція, але жодному з них не відомий ні один сільськогосподарський виробник такої продукції. На запитання: «Чи купували вони коли небуть органічну продукцію», 50% відповіли – ні, 46% -- так, а 4% відмовились відповісти.

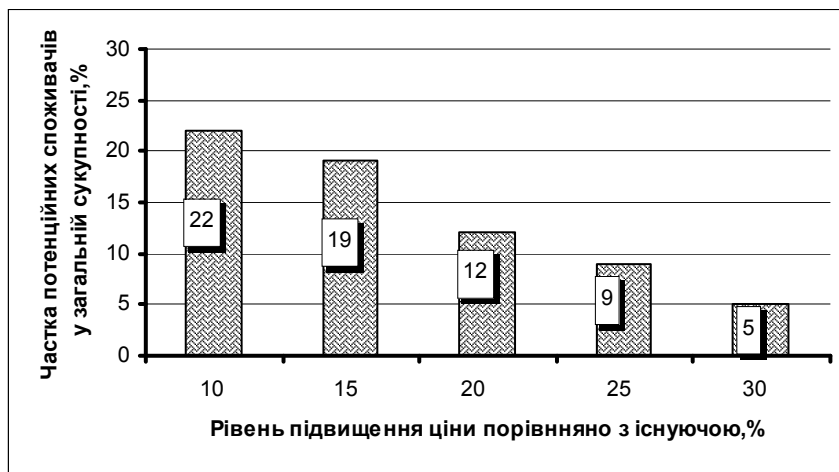
При цьому приблизно половина споживачів готові купувати органічну продукцію за вищими цінами.

За ціною, що перевищує існуючу на звичайну продукцію на 30 %, органічну купуватимуть 5% опитуваних респондентів (рис.1). Це досить високий сегмент ринку, що дає підставу стверджувати про можливість удосконалення товарної політики сільськогосподарських підприємств шляхом організації виробництва органічної продукції.

Органічне виробництво не передбачає суттєвих додаткових затрат. Зменшення обсягів виробництва порівняно з тими, які склалися при існуючому рівні інтенсивності, будуть компенсовані додатковим валовим доходом завдяки вищій ціні.

Опитані респонденти рекомендують виробляти більше органічної продукції, яка б потрапляла на ринок. А також щоб органічна продукція з часом витіснила генетично модифіковану.

Не заперечуючи можливості виробництва генно-модифікованої продукції, слід відмітити, що для великих підприємств із значними фінансовими ресурсами така пропозиція забезпечує певні переваги оскільки така продукція буде дешевшою і попит буде вищий. Також при виробництві такої продукції сільськогосподарські підприємства можуть знизити ризик, оскільки такі товари є стійкими до кліматичних умов, шкідників.

Рис.1. Частка респондентів, які купуватимуть органічну продукцію за вищими цінами, %

Для активізації виробництва органічної продукції в Україні необхідно її популяризувати, як серед суб'єктів господарювання, так і серед споживачів, розробляти типові бізнес-плани, передавати їх усім потенційним виробникам. Це сприятиме підтримці вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників органічної продукції відповідної якості, а також забезпечить її просування на світовий ринок та поповнення бюджету України.

Виробництво органічної продукції в Україні може стати важливим способом оздоровлення населення, а також забезпечує підвищення експертних можливостей вітчизняного сільськогосподарського господарства.

Література

1. Артиш В.І. Регулювання світових ринків виробництва органічної продукції // Економіка АПК. - 2008. - №4. - С.127-131
2. Артиш В.І. Організаційно-економічні передумови формування ринку екологічно чистої продукції в Україні // Економіка АПК. - 2009. - №2. - С.117-120.
3. Гуцаленко О.О. Екологічне сільське господарство Польщі // Економіка АПК. - 2008. - №3. - С.153-155.
4. Сучкова В.М. Методичні підходи до обґрунтування ціни пропозиції на органічну продукцію // Економіка АПК. - 2009. - №5. - С.110-115.
5. Чопенко В.М., Шлапак В.О. Про вирощування екологічно чистої овочевої продукції в Україні // Економіка АПК. - 2003. - №7. - С.59-62.

Summary

Kraviciv S.V., graduate student

Lviv National University of Veterinari Medicine and Biotechnologies named after S.Z. Gzhyskyj

Examine the problems of forming of commodity policy of agricultural enterprises by organization of production of organic goods. It is rotined that it will allow to avoid a competition from the side of foreign producers of cheap products, provide proof positions at the domestic market.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2010

УДК 65.011.3.

Лозова О.А., магістр ©

*Стрийський коледж Львівського національного аграрного університету***УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ**

У статті обґрунтовано теоретичні та методологічні засади управління ризиками аграрних підприємств, містяться практичні рекомендації щодо ефективного управління ризиками сільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: *ризик, джерела ризику, управління ризиком, заходи мінімізації ступеня ризику, система керування ресурсами, оптимізація запасів.*

Постановка проблеми. Становлення ринкових відносин в Україні характеризується динамічною зміною економічної ситуації, посиленням чи послабленням конкурентної боротьби, спадами ділової активності та зростаючою невизначеністю розвитку складових господарської системи. У цих умовах особливого значення набуває проблема, пов'язана з ризиком у виробничих ланках народного господарства. Сільське господарство – галузь, де виробництво пов'язане з ризиком і невизначеністю. Воно значною мірою відрізняється від інших галузей народного господарства. За таких умов успіх даного суб'єкта господарювання залежить від того, наскільки воно буде правильно орієнтуватися у цій складній ситуації, як точно зможе передбачити і врахувати появу негативних факторів, що ведуть до втрат. Іншими словами, треба знати, що таке ризик, як оцінити його рівень та уникнути збитків, яких він може завдати, вміти вибрати та реалізувати найефективніші заходи управління ризиками [5].

На сьогоднішній час ризики аграрних підприємств пов'язані із їх особливостями, а саме: економічний процес відтворення тісно переплітається з природними (біологічними) процесами; виробництво здійснюється в різних ґрунтово-кліматичних умовах — добрих, середніх і поганих, що безпосередньо позначається на результатах господарської діяльності підприємств; робочий період (час безпосереднього використання живої і уречевленої праці) не збігається з періодом виробництва, у результаті чого виникає сезонність виробництва, яка виявляється в нерівномірному, переривчастому використанні робочої сили і засобів виробництва, в нерівномірному надходженні продукції і доходів протягом року; залежність від природних умов викликає необхідність створювати значні страхові резерви; нормальний розвиток галузі неможливий без залучення коштів зі сторони і т.д.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми аналізу, оцінки та управління підприємницьким ризиком досліджували Альгіна А., Балабанова І., Бузько І., Верченко П., Вітлінський В., Гуменюк В., Дем'яненко С., Єлейко В., Загородній А., Кузьмін О., Крикавський Є., Логачева Л., Наконечний І., Нечипорук О., Нурєєв Р., Пікус Р., Прандецький І., Романченко О., Сельцова Н., Страхарчук

В., Осадець С., Уманціва Ю., Устенко О., Уткіна Е., Фере В., Хохлов М., Штефаніч Д., Ястремський О., Цельмер Г., Мюглер Й. та багато інших відомих вчених-економістів.

У процесі дослідження використані такі методи проведення економічних досліджень: абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формування висновків), статистико-економічний (аналіз сучасного стану та ефективність інтеграційних структур), монографічний (розробка методики прогнозування та оцінки ризиків аграрних підприємств), системний та порівняльний аналізи (розробка системи методів управління ризиками підприємств).

Мета статті. Метою статті є дослідження сучасного рівня захисту від ризиків у сільськогосподарському виробництві, а також розроблення та удосконалення системи заходів управління ризиками аграрних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Специфічні особливості сільськогосподарського ринку змушують всіх його учасників активно займатись пошуком і вивченням інформації з метою попередження ризику, а отже, і підвищення ефективності функціонування господарських суб'єктів. Підприємницький ризик - це імовірність понесення фірмою у процесі здійснення господарських операцій втрат або одержання додаткового прибутку, зумовлених багатоваріантністю прийняття можливих рішень чи невизначеністю виробничих ситуацій.

Щоб вижити у складних умовах підприємствам необхідно приймати нетрадиційні та сміливі рішення, але це теж підвищує ступінь ризику. При певних обставинах їм потрібно не уникати ризику, а вміти правильно оцінювати його ступінь і безпосередньо управляти ним з метою обмеження. Отже, *управління підприємницьким ризиком* - це сукупність дій економічного, організаційного і технічного характеру, спрямованих на встановлення видів, факторів, джерел ризику, оцінку величини, розробку і реалізацію заходів щодо зменшення його рівня та запобігання можливих втрат.

Для успішного ведення господарства керівник повинен вміти виявляти джерела ризику. Дослідження показали, що у сільському господарстві такими джерелами можуть бути наступні чинники [4].

1. Виробничий ризик, зумовлений такими чинниками, як погодні умови, хвороби рослин і тварин, шкідники, терміни виконання робіт.

Результатом цього типу ризику є коливання врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності худоби, зміни в якості продукції, падіж тварин, скорочення терміну служби техніки і механізмів, додаткова потреба в робочій силі. Тобто в разі прийняття помилкового виробничого рішення в умовах ризику виникає загроза різкого зростання виробничих витрат.

2. Ринковий ризик, зумовлений нестабільністю цін на продукцію сільського господарства. Цей тип ризику залежить від зміни попиту й пропозиції на ринках різних видів сільськогосподарської продукції.

3. Фінансовий ризик, пов'язаний з фінансовим забезпеченням виробництва. Насамперед це стосується можливості невиклати сум узятих

кредитів і оплати виставлених господарству рахунків його партнерами по бізнесу. В умовах фінансового ризику виникає реальна загроза банкрутства.

4. Ризик технологічного застаріння, суть якого полягає в невідповідності існуючих способів виробництва на підприємстві умовам запровадження нових технологій. У такій ситуації виникають нераціональні виробничі витрати, оскільки застарілими способами виробництва не можна ефективно впроваджувати нові технології. Потрібно або змінити систему виробництва, яка б відповідала потребам нових технологій, або зачекати з впровадженням цих нових технологій, доки не будуть створені для цього необхідні умови.

5. Ризик понесення збитків від нещасного випадку, а саме від пожеж, бурі, крадіжки. У цьому разі ризик полягає в заниженні страхової суми.

6. Юридичний ризик – судова відповідальність за нещасний випадок на виробництві, втрати від зміни норм законодавства, що регулюють трудові відносини на підприємстві та охорону довкілля (використання пестицидів і гербіцидів, дотримання умов екологічного землекористування тощо).

7. Людський фактор ризику: керівник не може заздалегідь знати про можливий стан здоров'я працівників підприємства та свого власного здоров'я. Тим більше, він не може з великою ймовірністю прогнозувати взаємовідносини, як безпосередньо на підприємстві, так і з партнерами по бізнесу.

Від причин та наслідків залежить конкретна величина можливих втрат, рівень імовірності ризику, зміст заходів щодо його попередження.

Різноманітність заходів, пропонованих зарубіжною та вітчизняною теорією управління ризиками, зумовила доцільність розгляду в дослідженні можливостей реалізації цих заходів на національному ринку та їх узгодження у складі програми управління ризиками підприємств. З цією метою було проаналізовано діяльність фермерського господарства “Сяйво-Стрий”, що має статус насінницького господарства з вирощування й реалізації репродукційного посівного матеріалу.

Дослідивши ризики, які впливають на діяльність ФГ “Сяйво-Стрий”, рекомендується застосовувати наступні заходи щодо мінімізації ступеня ризику в залежності від його виду (табл. 1).

Таблиця 1

Види ризиків та заходи їх зниження

№	Вид ризику	Заходи щодо мінімізації ступеня ризику
1	2	3
1	Виробничий ризик	Організація ефективної роботи обладнання. Орієнтація виробництва на потреби ринку. Охорона праці і техніка безпеки. Своєчасне вирішення технічних проблем. Контроль за технологічними процесами.
2	Комерційний ризик	Організація маркетингових досліджень. Вибір прийнятних постачальників. Пошук нових комерційних зв'язків. Вибір оптимальної стратегії і тактики комерційної діяльності. Контроль за виконанням договорів.
3	Фінансовий ризик	Здійснення ефективного управління фінансами. Передача частки ризику іншим організаціям. Контроль за фінансами.

Продовження табл.1

1	2	3
4	Кредитний ризик	Вибір прийняттого банку для одержання кредиту. Страхування кредитів, формування резервного фонду для покриття непередбачених втрат.
5	Дії конкурентів	Постійне вивчення діяльності конкурентів: їхніх товарів, асортименту, якості, цінової політики і т.д. Впровадження наукових досягнень, прогресивних технологій.
6	Стихійні лиха	Використання послуг страхових компаній, які займаються страхуванням майна.
7	Ризик, пов'язаний зі зміною цін, попитом	Вивчення існуючої ринкової ситуації, потреб споживачів та їхніх вимог до товарів. Проведення прогнозування попиту, цін.
8	Незадоволення робітників	Розробити соціально-економічну програму, включаючи засоби матеріального стимулювання праці, створити сприятливі психологічні умови.
9	Помилки спеціалістів, їхня некомпетентність	Відбір спеціалістів за встановленими критеріями. Здійснення заходів щодо підвищення кваліфікації кадрів. Чітка система контролю за діяльністю спеціалістів. Впровадження автоматизованого робочого місця.
10	Ризик припинення господарської діяльності	Організація діяльності згідно з законодавчими актами, нормативними, засновницькими документами. Пошук інвесторів, джерел фінансування. Організація діяльності на основі маркетингу. Контроль за якістю товарів для реалізації споживачам.

Джерело: [1].

Обмежити вплив операційних ризиків на діяльність господарства “Сяйво-Стрій” можна за допомогою удосконалення вище рекомендованих заходів, а саме впровадження *системи керування ресурсами підприємств* (Enterprise Resources Planning, ERP), оскільки вона дозволить оцінити й вчасно використати нові можливості, які час від часу з'являються у його діяльності.

ERP-системи включають планування потреб у ресурсах і оцінку можливості задоволення ринкового попиту, планування своєчасних поставок сировини, забезпечення оптимального використання машин і устаткування, складання виробничих графіків з урахуванням технологічних вимог і наявності виробничих ресурсів. Вони допомагає здійснювати оперативний контроль за всіма напрямками діяльності даного господарства й формують надійну базу для прийняття оптимальних рішень на всіх рівнях керування як на сучасний момент, так і в довгостроковій перспективі.

У розрізі даної системи, як одним із заходів зниження втрат, пов'язаних із збоями або неповним обсягом поставок сировини, матеріалів, палива, що веде до зменшення випуску продукції, є *оптимізація запасів*. Вони повинні бути такими, щоб своєчасно і в повному обсязі можна було виконати замовлення

споживачів. З другого боку, слід врахувати, що зростання товарно-матеріальних запасів призводить до “омертвіння коштів”, яке завдає господарству втрат.

Дана проблема негативно впливає на функціонування галузі в цілому і зокрема на діяльність ФГ “Сяйво-Стрий”. Використання стратегій оптимальної організації поставок матеріальних ресурсів зменшує ризик необгрунтованого зростання їх запасів.

Висновки. Результати проведеного дослідження дозволяють сформулювати такі висновки і пропозиції: 1. Діяльності суб’єктів виробничого підприємництва на національному ринку притаманний підвищений рівень підприємницького ризику. 2. Для успішного управління необхідно уміти виявляти джерела ризику. 3. Проаналізувавши основні ризики, що впливають на діяльність фермерського господарства “Сяйво-Стрий”, доцільно впровадити такі заходи їх зниження: здобуття додаткової інформації, вибір прийняттого банку для одержання кредиту, страхування сільського господарства, урожаю, формування резервного фонду для покриття непередбачуваних втрат. 4. Сучасний стан управління ризиком на даному господарстві потребує значного удосконалення, яке може виражатись у впровадженні системи керування ресурсами та стратегії оптимізації запасів.

Література

1. Вітлінський В.В., Великоіваненко Г.І. Ризикологія в економіці та підприємстві: Монографія.- К.: КННУ, 2004,- 480 с.
2. Гончаров І.І. Ризик та прийняття управлінських рішень: Навч. посіб.- Харків: НТУ «ХП», 2003.- 150 с.
3. Гранатуров В. М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения.- М.: Дело и Сервис, 1999,- 111 с.
4. Дем’яненко С. І. Менеджмент виробничих витрат у сільському господарстві. — К.: КНЕУ, 1998. - 264 с.
5. Кривцун І.М. Управління ризиками підприємства на засадах реалізації превентивних та компенсаційних заходів: Автореф. дис...канд.економ.наук: 8.06.01 – Економіка, організація і управління підприємствами. НУ “Львівська політехніка”, Львів,2005.-22 с.
6. Хохлов Н. В. Управление риском: Учеб. пос.- М: ЮНИТИ–ДАНА,2003.-239с.

Summary

IMPROVEMENT OF MANAGEMENT BY THE RISKS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Theoretical and methodological government bases by the risks of agrarian enterprises are grounded in the article, there are practical recommendations in relation to the effective management by the risks of agricultural production.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2010

УДК 334.012.23:631.11

Мелимука І.М., аспірант©

Львівський національний аграрний університет, м. Дубляни

**ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗМІСТ ОРГАНІЗАЦІЙНО–ЕКОНОМІЧНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ У
ПОРЕФОРМЕННИЙ ПЕРІОД**

У статті розглянуто і проаналізовано теоретичне обґрунтування організаційно-економічних трансформацій сільськогосподарських підприємств та практичне здійснення аграрної реформи в Україні.

Ключові слова: організаційно-економічна трансформація, сільськогосподарські підприємства, сільське господарство, реформування, ефективність функціонування, реструктуризація.

Вступ. Протягом кількох років в Україні відбулися радикальні економічні перетворення спрямовані на розв'язання складних завдань, як підвищення ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств, вдосконалення господарського механізму, забезпечення рівноправного партнерства сільськогосподарських товаровиробників і промислових переробних підприємств, які в свою чергу вплинули на розвиток аграрного сектора економіки, і мали як позитивні, так і негативні наслідки. Було проведено низку необхідних реформ спрямованих на розвиток сільського господарства, а саме реформування земельних і майнових відносин власності, яку завершено на основі Указу президента України від 3.12.1999р. “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки”, та організаційно – правової реструктуризації сільськогосподарських підприємств. Але це не дало сільському господарству обминути економічну кризу, яка в свою чергу вплинула на фінансування, що стало причиною скорочення великої кількості працівників, зменшилося виробництва і реалізації продукції, зниження попиту і пропозиції, більшість сільськогосподарських виробників стали на шлях кризового функціонування та банкрутства.

Матеріал і методи. Питанням оцінки результатів розвитку процесів реформування і трансформації аграрної економіки приділяється значна увага таких вчених–економістів, серед яких П. Березівський, П. Гайдуцький, Ф. Горбонос, В. Зіновчук, Л. Климюк, О. Крисальний, І. Лукінов, Ю. Лупенко, М. Малік, В. Месель–Веселяк, Г. Підлісецький, П. Саблук, Г. Черевко, О. Шпичак, В. Юрчишин та інші. Питаннями ефективності функціонування підприємств, зокрема і сільськогосподарських, займаються такі відомі вчені як В. Андрійчук, Б. Данилишин, Л. Мельник, В. Месель-Веселяк, Б. Пасхавер, П. Руснак, П. Саблук, Г. Фандель, Г. Черевко, В. Юрчишин та інші. Проблемами реформування та розвитку агропромислового виробництва, у тому числі на пореформеному етапі, знайшли відображення в працях В. Г. Андрійчука, І. Ф.

Баланюка, О. М. Бородіної, П. І. Гайдуцького, М. В. Гладія, В. С. Дієсперова, В. В. Зіновчука, О. В. Крисального, І. І. Лукінова, Ю. О. Лупенка, М. Й. Маліка, В. Я. Месель-Веселяка, І. Р. Михасюка, В. М. Нелепа, О. М. Онищенко, І. В. Прокопи, В. А. Пуліма, В. П. Рябоконя, П. Т. Саблука, М. П. Сахацького, В. П. Ситника, М. М. Федорова, О. М. Шпичака, В. В. Юрчишина, К. І. Якуби. Проте подальша трансформація сільськогосподарських підприємств потребує поглибленого дослідження цієї проблеми з метою пошуку та опрацювання шляхів підвищення ефективності агропромислового виробництва.

Мета статті—надати основне теоретичне обґрунтування сутності організаційно-економічних трансформацій сільськогосподарських підприємств і їх розвитку у пореформений період.

Результати дослідження. Підприємство—це самостійний суб'єкт господарювання, створений підприємцем або групою підприємців, має права юридичної особи і здійснює свою діяльність з виробництва продукції, виконання робіт чи надання послуг з метою задоволення суспільних потреб та одержання прибутку [1].

Значні зміни в організації та діяльності агропромислового комплексу країни зумовила ринкова трансформація вітчизняної економіки. В результаті була реалізована потреба в докорінному реформуванні аграрних відносин на селі, реструктуризації колгоспів і радгоспів у сільськогосподарські підприємства ринково-підприємницьких типів, здійсненні їх переведення на засади приватної власності. Широкий розвиток одержали орендні відносини, передусім земельні, а також фермерство. Внаслідок таких реформувальних організаційних, економічних та соціальних змін в сільському господарстві істотно вплинули на виробничу діяльність сільськогосподарських підприємств, а також на соціально-економічну ситуацію на селі.

Реформування аграрного сектора економіки передбачало докорінну організаційну перебудову існуючих одержаних сільськогосподарських організаційних структур шляхом їх реструктуризації та приватизації, а також формування нових ефективних організаційно-правових форм господарювання як основи розвитку різноукладської сільської економіки. Ця проблема була одним із елементів аграрної реформи, яка проводиться в усіх постсоціалістичних країнах.

Після прийняття Законів України “Про підприємництво”, “Про підприємство”, “Про підприємства в Україні”, “Про господарські товариства”, “Про приватизацію майна державних підприємств”, “Про оренду майна державних підприємств та організацій” в економіці країни розпочалося реформування, яке відбулося і в сільському господарстві після прийняття постанови Верховної Ради України “Про земельну реформу” (18.12.1990р.), якою з 15.04.1991 року оголошено, що всі землі України є об'єктом земельної реформи. Також під час реформи було запроваджено приватну власність на землю, проведено роздержавлення земель, які були передані у власність колективних сільськогосподарських підприємств і громадян. Потім ці землі були розпайовані між працівниками і пенсіонерами. Подальший розвиток одержали особисті селянські господарства, які були побудовані на приватній

власності на землю, була створена нова форма господарювання – фермерство, якої розвиток був ефективним в усьому світі [2].

В Україні створено три форми господарювання. Це особисті селянські та фермерські господарства і сільськогосподарські підприємства ринкового типу. Всі вони відповідають вимогам різного бізнесу – великого, середнього та дрібного і забезпечують ефективне ведення сільського господарства і мають перевиробництво продукції. Щодо особистих селянських господарств, то вони залишаються найбільш стійкою формою господарювання на селі і виконують не лише певні економічні функції, а й соціальні і екологічні. Також вони є однією зі сфер життєдіяльності сільського населення, невід'ємною складовою сільського способу життя, що здійснює суттєвий вплив на формування соціальних якостей сільського населення. Вони демонструють пристосованість до складних економічних умов. Збільшуючи виробництво молока і м'яса селянські сім'ї намагаються забезпечити себе продовольчими продуктами власного виробництва та компенсувати втрати від зменшення заробітків на основних місцях роботи [3].

Відповідно до Закону України “Про особисте селянське господарство”, діяльність пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не відноситься до підприємницької. Тому в Україні відсутня державна політика, направлена на підтримку і регулювання розвитку зазначених господарств. Така позиція держави є невиправданою, враховуючи значний потенціал селянських господарств, а також той факт, що багато з них на сьогоднішній день фактично займаються підприємницькою діяльністю і при цьому будучи найбільш стійкою формою господарювання, не можуть повною мірою реалізувати свої можливості без державної підтримки на розвиток інфраструктури, розширення ринків збуту. Тому аграрна політика країни повинна врахувати необхідність їх всесторонньої підтримки упродовж всього періоду становлення реформованих базових виробничих структур і розвитку аграрних ринків [4].

З набуттям Україною незалежності і започаткуванням ринкових трансформацій виникла об'єктивна необхідність у здійсненні земельної реформи, яка є однією з центральних ланок економічної реформи, що проводиться в нашій державі. Земельна реформа–комплекс заходів–правових, соціально–економічних, технічних та організаційних, направлених на перебудову земельних відносин через роздержавлення земель, утвердження різних форм власності на неї та розвиток нових організаційних форм господарювання на селі, що функціонують на приватній власності. Вона пройшла ряд етапів. Перший з них бере свій початок з прийняттям Земельного кодексу Української РСР (1990р.), другий етап започаткований у січні 1992р. з Прийняттям Верховною Радою України Закону України “Про форми власності на землю”, третім етапом стало прийняття Указів Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва”, “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарських підприємствам і організаціям”, “Про оренду землі”, “Про захист прав власників земельних часток (паїв)”, “Про фіксований сільськогосподарський податок” [5].

Звернувши увагу на пройдений шлях реформування сільськогосподарських підприємств ринкового типу, можна побачити, що серед економічних реформ аграрна реформа була науково-обґрунтована, теоретично досліджена і практично впровадженою. Було створено нові сільськогосподарські підприємства ринкового спрямування, які в організаційному плані мають більші можливості й перспективи ефективного функціонування; особисті селянські господарства значною мірою забезпечили трудову зайнятість селян, як фактор при зменшенні потреби сільського господарства; відбулися й соціальні зрушення.

Висновки. Виходячи з вище наведеного, бачимо, що трансформація підприємств об'єктивно не є самодостатнім процесом і потребує певного втручання і якісного управління. Зміни, які відбувалися в період проведення аграрної реформи були не тільки позитивними, але й мали негативні наслідки, на які потрібно звернути увагу в подальших наукових дослідженнях для ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств.

Література

1. Черевко Г. В., Горбонос Ф. В., Іваницька Г. Б., Павленчик Н. Ф. Економіка підприємств: Навчальний посібник / За заг. ред. Г.В. Черевка. – Львів: Апріорі, 2004. – 384с.

2. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення). П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров. // Економіка АПК. – 2009. - №12. – С. – 3-13.

3. Аграрна політика в умовах ринкової трансформації економіки агропромислового комплексу : Колективна монографія / За заг. ред. П. С. Березівського. – Львів: Львівський держ. аграр. ун – т, - 2006. – 559с.

4. Скидан О.В. Аграрна політика України в період ринкової трансформації: монографія / О. В. Скидан. – Житомир: Вид-во “Житомирський національний агроекологічний університет”, 2008. – 376с.

5. <http://polka-knig.com.ua/article.php?book=1&article=58>

Summaru

The article describes and analyzer theoretical grounding of organizational and economic transformations of agricultural enterprises and practical application of agrarian reform in Ukraine.

Key words: *organizational and economic transformation, agricultural enterprises, agriculture, reforming, functioning effectiveness, restructuring.*

Стаття надійшла до редакції 19.03.2010

Минів Р.М., к.е.н., доцент ©

Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З.Гжицького

Ковальчук Р.Л., к. вет.н.

Виконавчий керівник ДАК України, м.Київ

МЕХАНІЗМ ФІНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Розглядається сутність та значення механізму фінансового менеджменту як основа ефективного управління фінансовою діяльністю аграрних підприємств.

Ключові слова: *фінансовий менеджмент, механізм ,забезпечення, аграрні підприємства.*

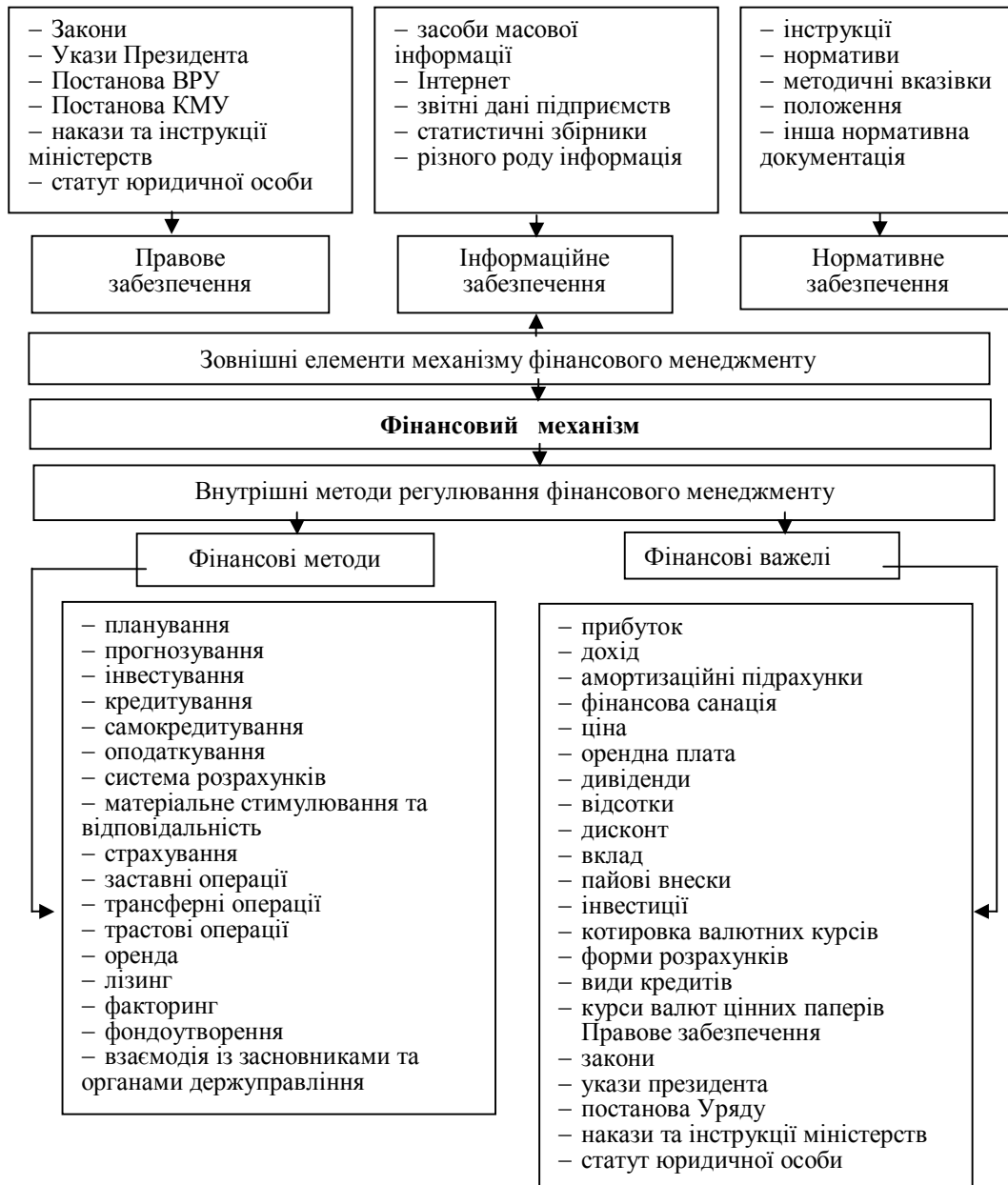
Вступ. Ефективна діяльність аграрних підприємств у довгостроковій перспективі, забезпечення високих темпів їхнього розвитку і підвищення конкурентноздатності в умовах ринкової економіки в значній мірі визначаються рівнем їхнього фінансового потенціалу і якістю керування їхньою фінансовою діяльністю. Комплекс питань, зв'язаних зі здійсненням фінансової діяльності аграрних підприємства, вимагає досить глибоких знань теорії і практичних навичок в області обґрунтування фінансової стратегії, вибору ефективних форм розвитку його активів і капіталу, розробки цілеспрямованої програми реального інвестування і формування збалансованого портфеля фінансових інвестицій, керування грошовими потоками, забезпечення фінансової безпеки підприємства в процесі його розвитку. Цей комплекс питань містить у собі фінансовий менеджмент.

Постановка завдання. Метою роботи є подальший розвиток системи фінансового управління заснованого на комплексному підході, який буде сприяти максимальній ефективності аграрних підприємств.

Результати досліджень. Теоретичною та методологічною основою дослідження являються останні наукові роботи спеціалістів у сфері фінансового менеджменту підприємства, таких як І.А. Бланк, Джеймс С., Ван Хорн, Ю. Ф. Бригхем, І. Т. Балабанов, Г.Г.Кірейцев, Е.С. Стоянова і інші.. [1-6]. Вітчизняними та зарубіжними вченнями достатньо детально вивчали механізм фінансового менеджменту. Так, І.Д. Балабанов, І.А. Бланк мають ідентичний підхід до визначення механізму фінансового менеджменту. Синтезуючи результати їх дослідів, можна виділити що вони характеризують його як «сукупність елементів, взаємодіючих на процес розробки і реалізації управлінських рішень в області фінансової діяльності підприємства» [1, 4]. До елементів вони відносять методи і важелі фінансового менеджменту, правове і нормативне забезпечення.

А.О. Епіфанов, В.П. Москаленко, О.В. Шипунова в своєму дослідженні пропонують систематизувати елементи механізму фінансового менеджменту на основі функціонально – цільового підходу[8]. Однак в цій роботі, як і в роботах

вище перерахованих авторів, не необґрунтовані взаємозв'язки та взаємодії елементів фінансового менеджменту.

Рис. 1. Механізм фінансового менеджменту

Деякий взаємозв'язок елементів фінансового механізму відслідковується в наукових дослідженнях І.Г. Сокиринської [9], яка справедливо відмічає поділ елементів фінансового механізму підприємства на внутрішні і зовнішні роз'яснює вплив зовнішніх елементів на внутрішні. Однак в розробленій даним

автором структури фінансового механізму не виділенні важелі і методи фінансового менеджменту, які безумовно являються важливими елементами впливу на процес управління фінансами.

Для досягнення ефективного фінансового управління необхідний комплексний підхід до використання його елементів. Комплексність у даному випадку означає визначену цілісність, що складається із різних елементів що взаємодіють один з одним (рис.1.).

Процес управління фінансами базується на використанні механізмів фінансового менеджменту, складовою яких є правове і нормативне забезпечення управлінських рішень. Через розробку системи законів та інших нормативних актів держава проводить відповідну фінансову політику і здійснює регулювання фінансово-господарської діяльності підприємств економічними методами. Правові основи фінансів суб'єктів господарювання перш за все базуються на конституційних нормах. Конституцією України регламентується право громадян на здійснення будь-якого виду підприємницької діяльності, не забороненої законом. У систематизованому вигляді правове забезпечення фінансового менеджменту вітчизняних підприємств представлено в табл. 1 .

Таблиця 1.

Правове забезпечення фінансового менеджменту вітчизняних аграрних підприємств

Основні напрямки державного регулювання фінансової діяльності підприємств	Основні законодавчі акти
Регулювання фінансових аспектів створення підприємства різних організаційно-правових форм	Господарський кодекс України; Цивільний кодекс України; Закон України «Про власність»; Закон України «Про господарські товариства»
Регулювання порядку формування інформаційної бази управління фінансової діяльності підприємства	Закон України «Про державну статистику»; Закон України «Про аудиторську діяльність»
Податкове регулювання	Закон України «Про систему оподаткування»; Указ Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва»; Закон України «Про ПДВ»;
Регулювання порядку та норм амортизації основних засобів і нематеріальних активів	Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств»; П(С)БО 7 «Основні засоби»; П(С)БО 8 «Нематеріальні активи»
Регулювання кредитних операцій	Закон України «Про банки і банківську діяльність»; Положення НБУ «Про кредитування»
Регулювання інвестиційних операцій	Закон України «Про інвестиційну діяльність»; Закон України «Про режим іноземного інвестування»;

Регулювання операцій страхування	Закон України «Про страхування»
Регулювання грошового обігу та форм розрахунків	Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетом та державними цільовими фондами»; Інструкція НБУ «Про порядок відкриття та використання рахунків у національній та іноземній валюті»; Інструкція НБУ «Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті»
Валютне регулювання	Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність»
Регулювання ринку цінних паперів	Закон України «Про цінні папери і фондову біржу»; Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»; Закон України «Про національну депозитарну систему та особливості електронного обігу паперів в Україні»; Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»
Регулювання порядку та форм санації, процедур банкрутства і ліквідації п/п	Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»

Інформаційне забезпечення процесу управління фінансами - сукупність інформаційних ресурсів і способів їх організації, необхідних та придатних для реалізації аналітичних процедур, які забезпечують фінансову сторону діяльності аграрних підприємств.

Удосконаленню інформаційного забезпечення системи управління фінансами сприяють досягнення в області комп'ютеризації. Персональні ЕОМ вже широко застосовуються в інформаційних процесах як на самому підприємстві, так і між підприємством та зовнішнім середовищем. Комп'ютери значно підвищили обсяг інформації, скоротили час на її передачу і підвищили її якість. Сьогодні інформація перетворилась на один з основних ресурсів зростання продуктивності праці [5].

Фінансовий метод представляє собою спосіб впливу фінансових відносин на господарські процеси, які діють у двох напрямках: по лінії управління рухом фінансових ресурсів і по лінії ринково – комерційних відносин, зв'язаних з вирахуванням витрат і результатів, з матеріальними стимулюваннями і відповідальністю за ефективне використання грошових фондів. До фінансових методів відносять планування, прогнозування, інвестування, кредитування, фінансування, ціноутворення і т.д.

Фінансовий важіль являє собою засіб дії фінансового методу. Фінансові методи і важелі віднесені до внутрішніх елементів механізму фінансового менеджменту, так як їх вибір регулюється самим підприємством, хоча і їх дії тісно пов'язані з зовнішніми елементами.

Висновки. Ефективне управління діяльністю підприємства значною мірою визначається рівнем розвитку та механізму фінансового менеджменту. Це питання є особливо актуальним сьогодні, коли відбуваються докорінні зміни в області фінансових відносин, ускладнення ринкової ситуації, постійної зміни зовнішніх і внутрішніх чинників в діяльності аграрних підприємств.

Література

1. Бланк И.А. Основы финансового менеджмента. Т. 1. – К.: Ника-Центр, Эльга. - 2001.
2. Ван Хорн Дж.К. Основы финансового менеджмента. - 11-изд.: Пер. с англ. -М.: Изд. дом «Вильямс». - 2001.
3. Бригхем Ю., Гапенски Л. Финансовый менеджмент: Полный курс: Пер. с англ. / Под ред. В.В. Ковалева. — СПб.: Экономическая школа. — 1998.
4. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента. - М.: Финансы и статистика. — 2001.
5. Фінансовий менеджмент: Навч. посібник / За ред. Г.Г.Кірейцева. - К.: ЦУЛ. - 2002.
6. Финансовый менеджмент. Теория и практика: Учебник / под ред. Е.С. Стояновой. — М.: Перспектива, 1999.
7. Тельнова Г.В. Життєвий цикл підприємства і роль антикризового управління на кожному його етапі // Проблеми підвищення ефективності функціонування підприємств різних форм власності: Сб. науч. тр.: В 3т. / НАН України. Ін-т економіки пром-сти; Редкол.: И.П. Булеев и др. - Донецк, 2004. Т.3.-С. 113-117
8. Єпіфанов А.О., Москаленко В.П., Шипунова О.В. Обґрунтування фінансового механізму підприємства // Фінанси України.-2004.-№1.-С.3-11.
9. Сокиринська І.Г. Діагностика фінансового забезпечення діяльності підприємства // Фінанси України. — 2003. - №1. – С 88-95

Стаття надійшла до редакції 19.03.2010

УДК 332.27:339.137.2

Музика Т.П., здобувач¹*Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького***УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ
ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ В КОНТЕКСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ
БЕЗПЕКИ В РИНКОВИХ УМОВАХ**

Обґрунтовано систему захисту економічної конкуренції і забезпечення економічної безпеки в Україні, на основі вивчення досвіду Львівського відділення Антимонопольного комітету України.

Ключові слова: *економічна конкуренція, продовольчий потенціал, продовольча безпека, кримінальна відповідальність, державна політика.*

Постановка проблеми. Протягом дії Закону України «Про захист економічної конкуренції» органами Антимонопольного комітету України щороку виявляється та припиняється приблизно 4,3 тисячі порушень законодавства про захист економічної конкуренції, розглядається близько 800 заяв про надання дозволу на економічну концентрацію та узгоджені дії суб'єктів господарювання.

Антимонопольний комітет України займає активну позицію щодо протидії негативним явищам у підприємницькій діяльності, під час яких спостерігалось економічно необґрунтоване підняття цін, чи тарифів на товари та послуги у будь якій сфері виробництва.

Так протягом 2002 – 2008 років кількість виявлених та припинених органами Антимонопольного комітету порушень законодавства про захист економічної конкуренції зросла на 48 відсотків. Однак, повноваження Антимонопольного комітету України в частині одержаних доказів під час розслідувань у справах про порушення законодавства про захист економічної конкуренції визначено недостатньо чітко, механізми правового захисту його працівників значною мірою залишаються декларативними. Певні ресурси Антимонопольного комітету відволікає розгляд значної кількості заяв про надання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання, які через незначні розміри їхніх учасників не можуть суттєво вплинути на стан концентрації на товарних ринках.

Аналіз основних досліджень. Проблеми оцінки сучасного стану економічної конкуренції та удосконалення системи її захисту в Україні досліджували: В.П.Ситник, І.Г.Кириленко, П.Т.Саблук, С.М. Кваша, І.Ф.Коломієць, В.В.Липчук, В.Л.Ортинський та багато інших відомих вчених - економістів. Проблеми економічної безпеки національних і регіональних економічних систем досліджувалися в працях [1 - 4]. Автори монографії [5],

---

¹ Васильчак С.В., професор, д. е. н., науковий керівник

використовуючи сучасні економіко – математичні методи здійснили прогнозування безпеки економічних систем різних рівнів в Україні.

У процесі дослідження застосовувались економіко – статистичний, монографічний, структурно – функціональний методи.

Мета статті. Метою статті є дослідження сучасного стану системи захисту економічної конкуренції в Україні та проблеми, що потребують першочергового вирішення, створення суспільно корисної системи захисту економічної конкуренції і наповнення конкретним змістом особливої ролі конкурентного органу – Антимонопольного комітету України у формуванні та реалізації конкурентної політики держави.

Виклад основного матеріалу. Правову основу системи захисту економічної конкуренції становлять: Конституція України, Закон України «Про Антимонопольний комітет України», «Про захист економічної конкуренції», «Про захист від недобросовісної конкуренції». Центральне місце в системі захисту економічної конкуренції посідає Антимонопольний комітет України, який здійснює контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції.

За змістом система державного захисту економічної конкуренції, яка склалась в Україні, передбачає:

- виявлення та припинення протиправних дій, які призводять чи можуть призвести до недопущення, усунення або обмеження конкуренції в наслідок узгоджених дій суб'єктів господарювання, зловживання ринковою владою суб'єктами господарювання, які займають монопольне (домінуюче) становище на ринку, або дії державних органів;

- запобігання недопущення, усунення, обмеження або спотворення конкуренції шляхом внесення відповідних пропозицій до інших державних органів, формування конкурентної свідомості в суспільстві;

- викорінення негативного впливу рішень державних органів на конкуренцію шляхом погодження проектів рішень виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно – господарського управління та контролю;

- недопущення можливостей обмеження конкуренції внаслідок набуття монопольного становища шляхом попереднього контролю за концентрацією суб'єктів господарювання злиття, придбання, набуття суб'єктами господарювання контролю один над одним в інший спосіб, спільним створенням підприємств;

- удосконалення системи захисту по не допущенню, усуненню або обмеженню конкуренції в наслідок узгоджених дій учасників ринку шляхом попереднього контролю.

Дослідження показали, що повноваження Антимонопольного комітету України в частині одержаних доказів під час розслідувань у справах про порушення законодавства про захист економічної конкуренції визначено недостатньо чітко, механізми правового захисту його працівників значною мірою залишаються декларативними, а на застосування Комітетом своїх повноважень у сфері захисту економічної конкуренції негативно позначається

нестача інформаційних ресурсів, також обмеженні можливості оперативного отримання повної та достовірної інформації від державних органів, з інших джерел в Україні та закордоном. Відчувається, також, незавершеність системи державного регулювання природних монополій, його недоліки обумовлюють значну кількість зловживань монопольним становищем на ринках, зокрема продовольчих, що призводить до того, що органи Комітету вимушені шляхом застосування механізмів конкурційного законодавства, компенсуючи недоліки регулювання.

Як показує практика, недостатньою є участь органів галузевого та територіального управління економікою. Ними, як правило, не забезпечується належний аналіз товарних ринків, моніторинг з метою аналізу та прогнозування їх розвитку, під час прийняття управлінських рішень не здійснюється аналіз їх наслідків для конкуренції, а особливо на продовольчих ринках.

Продовольча безпека та продовольчий потенціал громадян України динамічно змінювалися упродовж останніх років, і на сьогоднішній час, не відповідають загальноприйнятим нормам. Для аналізу кількісних показників споживання порівнюється структура реального та нормативного споживання основних продуктів харчування (10 видів) в Україні (табл.1.) та ще в декількох країнах (табл.2.) [7].

Таблиця 1.

**Рівень споживання населенням України
основних продуктів харчування (на 1 особу, кг)**

№	Вид продуктів	Раціональна норма	1990	1999	2000	2005	2006	2007
1	М'ясо і м'ясопродукти	80	68	33.1	33	39	42	45.7
2	Молоко і молокопродукти	380	373	209.9	199	226	235	224.6
3	Риба і рибопродукти	20	18	7.2	8	14	15	153
4	Яйця	290	272	163	166	128	250	252
5	Хліб і хлібопродукти	101	171	121.8	125	124	123	125
6	Картопля	124	131	121.9	135	136	133	130.4
7	Овочі та баштанні культури	161	103	95.9	102	120	127	118
8	Ягоди, плоди, виноград	90	47	22.1	29	37	33	42.6
9	Цукор	38	50	32.6	37	38	39	40
10	Олія	13	12	8.9	9	14	14	14.3

Таблиця 2.

**Рівень споживання основних продуктів харчування
населенням України і окремих країн світу
(на 1 особу за 2006 рік, кг)**

№	Вид продуктів	Раціональна норма	Україна	США	Франція	Польща	Росія
1	М'ясо і м'ясопродукти	80	42	94	80	67	55
2	Молоко і молокопродукти	380	235	258	317	291	235
3	Рибі і рибопродукти	20	15	11	25	14	11
4	Яйця	290	250	250	275	191	245
5	Хліб і хлібопродукти	101	123	105	83	115	122
6	Картопля	124	133	57	84	130	121
7	Овочі та баштанні культури	161	127	124	136	121	91
8	Ягоди, плоди, виноград	90	33	194	93	57	40
9	Цукор	38	39	30	34	41	36
10	Олія	13	14	19	17	13	12

Проаналізувавши вище наведені дані, можна зробити висновки, що споживання м'яса не відповідає нормам і забезпечується на 52 %, що становить всього 42 кг, у Польщі цей показник складає 67 кг, а у США, Франції і Росії відповідно – 94 кг, 80 кг, 55 кг. Споживання молока також на низькому рівні 235 кг на 1 особу, що становить всього 62% від раціональної норми. Якщо у 1990 р. Середня добова калорійність раціону населення в Україні дорівнювало 3597 Ккал. та наближалось до рівня розвинутих країн і потрібно було лише раціоналізувати структуру споживання, а в сучасних умовах настає кризова ситуація енергетичної цінності харчування населення України. У раціоні харчування середньостатистичного українця було менше м'яса та м'ясопродуктів у 2,4 рази порівняно із раціоном середньостатистичного мешканця країн ЄС, молока в 1,6 раз, фруктів у 3 рази. Рибних продуктів майже в 1,7 раз. Перевищує норму лише споживання хліба і картоплі, оптимізується споживання цукру та олії.

На думку багатьох вітчизняних науковців, сільськогосподарське виробництво в Україні характеризується складною соціально – економічною ситуацією. Незважаючи на здійснення комплексу важливих організаційно – економічних і правових заходів з проведення реформ, галузь вже тривалий час перебуває в кризовому стані в порівнянні з розвинутими країнами ринкової економіки, як в соціально – економічних так і в політичних питаннях.

В світі завжди йшла боротьба за ресурси. Чим вони були багатші, цінніші та очевидніші тим більш жорстокою була боротьба за них. Багатства України завжди приваблювали наших близьких і далеких сусідів, були основною мотивацією агресивних посягань на Україну [8]. Тому питання

раціональної взаємодії державних органів, щодо безпеки, зокрема продовольчої, є актуальним не лише на державному рівні, а й на світовому.

Висновки. Удосконалення та розвиток правової системи захисту економічної конкуренції має здійснюватися за чотирма складовими: правовою, інституційною(організаційною), суспільною (громадянською) та міжнародною, зокрема:

- подальший розвиток правових засад захисту економічної конкуренції в Україні має передбачати чітке врегулювання у підзаконних актах предметах та порядку взаємодії Антимонопольного комітету та інших органів державної влади;
- надзвичайно важливо забезпечити подальше наближення законодавства, яке регулює сферу конкуренції, до законодавчих засад і принципів конкурентної політики Європейського Союзу із врахуванням конкретних державних умов України;
- удосконалення системи захисту економічної конкуренції в Україні доцільно відобразити в загальнодержавній Програмі захисту конкуренції та обмеження монополії;
- налагодження взаємодії з громадськими організаціями (спілками, профспілками, об'єднаннями) підприємців, котрі функціонують на основі професійних кодексів етики;
- сприяння створення умов для функціонування громадських організацій, професійних об'єднань, які б представляли інтереси певної галузі, споживачів тощо у сфері конкурентної політики;
- пропаганда цінностей та переваг добросовісної конкуренції із використанням засобів масової інформації;
- забезпечення практичного наповнення двостороннього співробітництва з відомствами із захисту конкуренції інших країн.

Література.

1. Шабінський О.В. Економічна безпека агропромислового комплексу: проблеми, здобутки та перспективи: [монографія]/ О.В. Шабінський .- Дніпропетровськ: АМСУ, 2009. – 303 с.
2. Мунтіян В. Економічна безпека України / В. Мунтіян. – К: КВІШ, 1999. – 464 с.
3. Кириленко В.І. Інвестиційна складова економічної безпеки / В.І. Кириленко. – К.: КНЕУ, 2005. – 232 с.
4. Передборський В.А. Економічна безпека держави: [монографія] / В.А. Передборський. – К.: Кондор, 2005. – 391 с.
5. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: [монографія] / В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т. С. Клебанова, О.І. Черняк; [за ред. В.М. Геєця]. – Харків: ВД “ІНЖЕК”, 2006. – 240 с.
6. Концептуальні засади удосконалення системи захисту економічної конкуренції в Україні (Практ./Київ,а.-7с.)АМКУ.
7. Душка В.І. Правовий потенціал України та шлях його підвищення на інноваційній основі / Душка В.І., Соломонко Д.О. // Вісник Вінницького державного аграрного університету - 2008. – Вип.35. – С.162-169.

8. Кінах А. К. Заява українського союзу промисловців та підприємців / А. К. Кінах //Південний кур'єр – 1998. - №50-51. – С. 2-3.

Summary
Muzyka T.P.

*Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies
named after S.Z. Gzhytskyj*

**IMPROVEMENT OF JUDICIAL SYSTEM OF PROTECTING ECONOMIC
COMPETITIVENESS IN THE CONTEXT OF FOOD SECURITY IN
MARKET CONDITION**

Systems of protecting economic competitiveness and providing economic security in Ukraine on the ground of experience of Lviv regional branch of Antitrust committee of Ukraine are substantiated.

Key words: *economic competitiveness, food security, state policy, criminal responsibility.*

Стаття надійшла до редакції 19.03.2010

УДК 332.155

Нечипоренко В.В., к. с.-г. н., доцент ©
Сумський національний аграрний університет

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА МОЛОКА В СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ

В статті проведено аналіз економічної ефективності виробництва молока Сумської області, здійснено аналіз динаміки його валового виробництва, розглянуто склад і структуру витрат виробництва молока та основні економічні показники.

Ключові слова: валовий надій, собівартість, прибуток, рентабельність

Вступ. Найважливішою галуззю продуктивного тваринництва України є молочне скотарство, яке постачає незамінні продукти харчування і цінну сировину для харчової і переробної промисловості. Але, нажаль, нинішня ситуація в молочній галузі далека від задовільної, а в більшості регіонів є кризовою. Це зумовлює необхідність вивчення рівня економічної ефективності виробництва молока.

Економічна ефективність виробництва молока галузі характеризується системою натуральних і вартісних показників, а саме, чисельністю поголів'я великої рогатої худоби, у тому числі корів; надоем від однієї корови; валовим виробництвом молока, виходом телят; витратами кормів та праці у розрахунку на 1 ц молока; собівартістю 1 ц молока; ціною реалізації 1 ц молока; валовим обсягом реалізованого молока, собівартістю реалізованого молока; виручкою від реалізації; прибутком від реалізації; рівнем рентабельності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні і практичні аспекти підвищення ефективності молока знайшли своє відображення в працях вчених-економістів: П.С. Березівського, П.Т. Саблука, В.Й. Шиян, В.Я. Месель-Веселяка, М.П. Коржинського та інших.

Результати досліджень. Для успішного виконання задач по збільшенню виробництва молока потрібен аналіз, який дасть можливість виявити резерви подальшого збільшення поголів'я та підвищення його продуктивності.

Аналіз економічної ефективності виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах Сумської області слід розпочати з вивчення динаміки поголів'я стада, продуктивності та валового виробництва молока (таблиця 1).

Як свідчать показники таблиці 1, в цілому по Сумській області спостерігається тенденція скорочення поголів'я корів. Так якщо поголів'я корів в 2008 році в порівнянні з 2006 роком зменшилось на 10,9 тис. голів або на 19,8 %. А тому, слід налагоджувати умови для розширеного відтворення стада. Крім

цього, слід зазначити, що в сільськогосподарських підприємствах спостерігається тенденція щодо збільшення надою на одну корову.

Таблиця 1

**Динаміка валового виробництва молока
в сільськогосподарських підприємствах Сумської області**

Показники	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2008 р. у % до 2006 р.
Поголів'я корів, тис. гол.	55,0	47,7	44,1	80,2
Надій молока на 1 корову, кг	2822,0	2996,0	3202,0	113,5
Валовий надій, тис. т	155,2	142,9	141,2	91,0

Продуктивність корів в 2008 року в порівнянні з 2006 роком збільшилась на 380,0 кг (13,0 %). Не дивлячись на збільшенні продуктивності корів, валовий надій також знижується. в 2008 році він склав 91,0 % від рівня 2006 року оскільки темпи збільшення продуктивності корів не випереджають темпи зниження їх поголів'я.

Одним з важливих показників економічної ефективності виробництва молока є його собівартість. Вона залежить від двох основних комплексних факторів – продуктивності корів і виробничих витрат на 1 голову худоби. Розмір матеріально-грошових затрат в розрахунку на 1 корову характеризує рівень інтенсивності виробництва.

Таблиця 2

Склад і структура витрат на 1 голову і 1 ц молока

Статті витрат	2006р.			2008р.			Відхилення (+; -)		
	1 гол., грн.	1 ц, грн.	%	1 гол., грн.	1 ц, грн.	%	1 гол., грн.	1 ц, грн.	п.в.
Витрати на оплату праці	175,3	19,3	21,2	606,3	29,6	19,7	431,0	10,3	-1,5
Відрахування на соціальні заходи	20,7	2,3	2,5	138,3	6,8	4,5	117,6	4,5	2,0
Матеріальні витрати, які увійшли в собівартість продукції	588,8	64,9	71,2	2164,3	105,6	70,4	1575,5	40,7	-0,8
в т.ч. корми	420,1	46,3	50,8	1589,4	77,5	51,7	1169,3	31,2	0,9
нафтопродукти	86,8	9,6	10,5	362,8	17,7	11,8	276,0	8,1	1,3
електроенергія	46,3	5,1	5,6	159,8	7,8	5,2	113,5	2,7	-0,4
оплата послуг і робіт, що виконані сторонніми організаціями	35,6	3,9	4,3	52,3	2,6	1,7	16,7	-1,3	-2,6
Амортизація	24,0	2,6	2,9	102,4	4,9	3,3	78,4	2,3	0,4
Інші витрати	18,2	2,0	2,2	61,5	3,0	2,0	43,3	1,0	-0,2
Всього	827,0	91,2	100,0	3072,8	149,9	100,0	2245,8	58,7	х

Як бачимо з даних таблиці 2, 2008 році в порівнянні з 2006 роком підвищилась собівартість 1 ц молока на 58,7 грн або на 64,3%. При цьому значно зросли виробничі затрати на утримання 1 корови на 2245,8 грн (в 3,7 рази).

Стаття витрати на оплату праці у 2008 році також зросла як на 1 ц – на 10,3 грн, так і на 1 голову - на 431,0 грн. Відрахування на соціальні заходи по обом показникам зросли на 1 ц на 4,5 грн, а на 1 голову – 117,6 грн. Зростання витрат по цій статті пов'язані зі збільшенням витрат на оплату праці.

Показники статті матеріальних затрат збільшилися на 1575,5 грн. на 1 гол. та 40,7 грн. на 1ц. У 2008 році дана стаття займала 70,4 % витрат на 1 ц і на 1 голову, у 2006 році – 71,2 %. На таку зміну вплинули: стаття «корми», яка займає найбільш питому вагу в структурі матеріальних витрат 51,7 % у 2008 році, що на 0,9 п.в. вище ніж у 2006 році, таке збільшення є деякою мірою виправдану, оскільки підвищилась продуктивність корів. Вартість нафтопродуктів збільшилась у 4,2 рази та 1,8 раз у 2008 році по відношенню до 2006 року як на 1 голову так і на 1 ц. Причиною цього стало зростання цін на паливо – мастильні матеріали.. Таку ж тенденцію мають витрати на електроенергію - у 3,5 раз на 1 голову та у 1,5 рази на 1 ц пов'язане не з тим, що в господарствах почали більше споживати електроенергії.

Роблячи узагальнюючий висновок по складу та структурі витрат слід відмітити, що найбільшу питому вагу серед витрат займають матеріальні витрати – 59,8 % у 2006 році і 66,0 % у 2008 році.

Аналіз економічної ефективності виробництва молока розглянемо в таблиці 3.

Таблиця 3

**Основні показники економічної ефективності виробництва
і реалізації молока**

Найменування показників	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2008 р. у % до 2006 р.
Загальний обсяг виробленого молока, тис.т	155,2	142,9	141,2	91,0
Кількість реалізованого молока, тис. т	115,7	118,1	126,4	109,2
Середня ціна реалізації 1 ц молока, грн.	84,5	134,9	148,1	175,3
Повна собівартість 1 ц молока, грн.	91,2	112,7	149,9	164,3
Виручка від реалізації молока, тис. грн.	97707,1	121942,0	161555,0	165,3
Прибуток (+), збиток (-) – всього, тис. грн.	-7771,9	-16710,3	-1910,0	29,3
Рівень рентабельності (+), збитковості(-), %	-7,3	19,7	-1,2	6,1 п.в.

Наведені розрахунки в таблиці 3 свідчать, що обсяг виробленого молока зменшився на 9% тоді як кількість реалізованого молока зросла на 9,2 %. На це вплинуло підвищення ціни реалізації 1 ц молока на 63,6 грн. в 2008 році порівняно з 2006 роком. Отже, економічна ефективність молочного скотарства значною мірою залежить від цін реалізації молочної продукції, які визначають рівень відшкодування витрат виробництва і формують відповідні умови розширеного відтворення в галузі. Так, в 2006 р. та 2008 р. ціни реалізації були

нижчі за собівартість 1 ц молока на 6,7 та 1,8 грн відповідно, виробництво його було збитковим. Протилежну ситуацію можна констатувати в 2007 році, де реалізаційна ціна покривала витрати і виробництво молока було рентабельним (19,7%).

Слід також відмітити зниження економічної ефективності виробництва молока в 2008 році в порівнянні з 2007 роком. Рівень рентабельності знизився на 20,9 п. п., що пояснюється перш за все зростанням повної собівартості 1 ц продукції на 58,7 грн. або 64,3 %. По відношенню до 2006 року дана ситуація змінилася на краще, хоча рівень збитковості і склав 1,2%.

Висновки. Проаналізувавши основні показники економічної ефективності виробництва і реалізації молока в сільськогосподарських підприємствах Сумської області приходимо до висновку, що за останній період намітилися деякі негативні тенденції: зменшилися об'єми виробництва молока, підвищилася собівартість одиниці продукції, зменшився прибуток тощо.

Таким чином, основний шлях підвищення ефективності виробництва молока повинен ґрунтуватися на зниженні собівартості продукції молочного скотарства та оптимізації виробничих витрат. В свою чергу, ситуація, що склалася в галузі тваринництва зумовлена збитковістю виробництва, через несприятливу цінову політику на ринку та відсутністю ефективного механізму підтримки сільськогосподарських підприємств. І одним із важливих завдань сільського господарства як в Сумській області, так і в Україні в цілому є подолання кризового стану в галузі молочного скотарства. Це можливо за умов відтворення поголів'я корів, підвищення їх продуктивності та удосконаленню маркетингової системи виробництва і збуту молочної продукції.

Література

1. Березівський П.С. Методичні питання визначення та аналізу економічної ефективності виробництва продукції молочного скотарства // Вісник аграрної науки. – 1999. – №2. – С. 69-74.

2. Месель-Веселяк В.Я. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва // Економіка АПК. – 2005. - № 6. – С. 17-26.

Summary

The analysis of economic efficiency of production of milk of Sumy region is conducted in the article, the analysis of dynamics of his gross production is carried out, composition and structure of charges of production of milk and basic economic indicators is considered.

Стаття надійшла до редакції 13.04.2010

УДК 633.15:332.13

Родзяк Н.І., науковий співробітник ©
Чипак О.В., молодший науковий співробітник
(e-mail: rivne-centr-agro@ukr.net)
НДЦ "Рівнеагропромпродуктивність", м. Рівне

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОЩУВАННЯ КУКУРУДЗИ НА ЗЕРНО

Досліджено ефективність виробництва кукурудзи на зерно висвітлено економічні переваги вирощування в порівнянні з іншими сільськогосподарськими культурами

Ключові слова: ефективність, собівартість, прибуток, ціна реалізації, рентабельність.

Вступ. Кукурудзу традиційно вирощують українські аграрії, і вона займає суттєве місце в структурі виробництва зернових. Починаючи з 2006р., аграріям вдається зібрати понад 3,5 млн.т зерна кукурудзи. Саме з цього року експерти ринку відмічають зростання валового збору культури.

Кукурудза є однією з найбільш високопродуктивних злакових культур універсального призначення, яку вирощують для продовольчого, кормового і технічного використання. Із загального валового світового виробництва зерна кукурудзи на продовольчі цілі використовуються близько 15-20%, на технічні 15-20% та 60-65% на корм худобі.

З давніх часів людина використовує кукурудзу як продовольчу культуру. Підраховано, що з кукурудзи виготовляють понад 300 різних виробів, значна частина яких, у свою чергу, є сировиною для продукції. Важливо відмітити агротехнічне значення кукурудзи, як просапної культури, яка є хорошим попередником під ярі культури завдяки тому, що залишає ґрунт збагачений органічними рештками та чистим від бур'янів [1].

Щорічне світове виробництво зерна кукурудзи зростає випереджаючи виробництво зерна інших сільськогосподарських культур. Кукурудза за площами посівів у світі посідає третє місце після пшениці і рису, а в групі зернофуражних культур – перше. Зростання світового виробництва та споживання кукурудзи за останні десять років становило 25-30%. Загальна тенденція до зростання споживання кукурудзи спостерігається вже не одне десятиріччя, а за останні 30 років споживання зерна даної культури виросло більше ніж удвічі.

Площі посіву кукурудзи на зерно в Україні в середньому за 2007-2009 роки стосовно ґрунтово-кліматичних зон займають відповідно в Степу – 55%, Лісостепу – 40% та в Поліссі – 5%. Нарощування темпів виробництва кукурудзи в Україні є основною для подальшого розвитку тваринництва.

З вищенаведеного випливає, що актуальність теми досліджень обумовлена проблемою підвищення економічної ефективності виробництва кукурудзи на зерно, яке зумовлено потребою розв'язання питання зростання дохідності підприємств, підвищення конкурентоспроможності продукції на внутрішньому та світовому ринках.

Актуальним є пошук пріоритетних напрямків підвищення ефективності виробництва кукурудзи на зерно з урахуванням регіональних особливостей.

Метою статті є виявлення факторів, які впливають на економічну ефективність виробництва зернової кукурудзи і дослідження напрямків її підвищення.

Матеріали і методи. Інформаційну базу досліджень склали матеріали наукових та інформаційно-публіцистичних видань, офіційні матеріали Держкомстату України, дані статистичної звітності за 2007-2009 роки по Україні та Рівненській області.

В статті використані методи дослідження: дослідно-статистичний; розрахунково-конструктивний та аналітичний.

Результати досліджень. Кукурудза на зерно має великі перспективи в Україні, а також на Рівненщині. Дослідження сучасного стану та економічної ефективності виробництва і реалізації зерна кукурудзи в Рівненській області показали, що виробництво кукурудзи, зокрема, в останні роки має значну строкатість. Частка кукурудзи в усіх категоріях господарств області у загальному обсязі країни складає 0,7%.

Таблиця 1.

Виробництво кукурудзи на зерно по Україні та по Рівненській області за 2007-2009 роки

Показники	Україна				Рівненська область				Частка обл. у загальній масі (2009р)
	2007	2008	2009	% до 2007	2007	2008	2009	% до 2007	
Площа, тис.га	2350,0	2225,0	1898,0	80,8	18,8	16,4	13,2	70,2	0,7
Урожайність, ц/га	43,4	46,4	49,6	114,3	48,5	59,1	47,3	97,5	95,4
Валовий збір, тис.т	10199,0	10324,0	9414,0	92,3	91,2	96,9	62,4	68,4	0,7

*розраховано згідно статистичних даних за 2009 рік [3.С120]

Як свідчать дані таблиці 1, загальна площа посівів кукурудзи в Україні за 2007-2009 роки зменшилась на 19,2%, в Рівненській області на 29,8%.

Основним інтенсивним фактором виробництва зерна кукурудзи є її врожайність. За останні роки врожайність кукурудзи в сільськогосподарських підприємствах України характеризується хоча і не значною, але, все таки тенденцією до зростання. Урожайність кукурудзи в Рівненській області в 2009 році зменшилась на 2,5% в порівнянні з 2007 роком. Завдяки зменшенню площі та урожайності виробництво зерна кукурудзи в 2009 році зменшилось на 31,6% в порівнянні з 2007 роком.

Економічна ефективність сільськогосподарського виробництва означає одержання максимальної кількості продукції з одного гектара земельної площі при найменших затратах праці і коштів на виробництво одиниці продукції, ефективність виробництва кукурудзи на зерно в ринкових умовах забезпечується за рахунок реалізації заходів щодо збільшення обсягів виробництва за рахунок збільшення урожайності, поліпшення його якості, зниження собівартості і на цій основі отримання максимально можливого рівня рентабельності.

Таблиця 2.

Основні економічні показники вирощування кукурудзи на зерно по Рівненській області

№	Показники	2007	2008	2009	+, - до 2007
1	Рівень товарності, %	86,0	87,0	89,0	+3,0
2	Реалізовано продукції, т	78432,0	84303,0	55536,0	-22896,0
3	Середня реалізаційна ціна за 1т, грн..	756,0	789,0	841,0	+85,0
4	Виручка від реалізації, т.грн.	59294,6	66515,1	46705,8	-5588,8
5	Собівартість реалізованої продукції, т.грн.	36172,0	52380,0	30290,0	-5882,0
6	Прибуток+(збиток-), т.грн.	23122,6	14135,1	16415,8	-6706,8
7	Рентабельність, %	63,9	27,0	54,6	-9,3

*розраховано згідно статистичних даних за 2009 рік [3.С.130].

Основним джерелом грошових надходжень є виручка від продажу продукції. Для збільшення доходу необхідно виробляти якомога більше продукції, яка б відповідала вимогам ринку. Аналіз зміни прибутку від реалізації кукурудзи показав, що в 2009 році порівняно з 2007 роком він зменшився на 10% за рахунок збільшення ціни реалізації на 85 грн. та зменшення обсягів реалізованої продукції на 22896,0 т. Оскільки підприємства суттєво вплинути на ціну реалізації продукції не можуть, то основними чинниками, що зумовлюють зміну прибутку, є внутрішні фактори, якими є врожайність та собівартість. Найвищий рівень рентабельності був досягнутий в господарствах Рівненського і Млинівського районів. Тут виробництво кукурудзи склало 30% від загального валового збору в області. Середня урожайність в цих районах складає 40 ц/га. У господарствах цих районів найвищий рівень продуктивності праці. А тому стратегія сільськогосподарських товаровиробників перш за все повинна концентруватися на активному пошуку і мобілізації резервів підвищення врожайності та зниження собівартості продукції.

Область має реальні можливості щорічно отримувати валовий збір зерна кукурудзи до 100тис.т і більше. Є великі резерви підвищення врожайності і збільшення виробництва продукції за рахунок впровадження високоврожайних гібридів та сортів вітчизняної селекції.

Важливим фактором нарощування виробництва продукції є подальша інтенсифікація, яка передбачає застосування передових інтенсивних технологій,

що ґрунтуються на засадах досягнень науки і практики. При цьому технологічний процес виробництва повинен включати такі його складові, як сівозміна, гібриди (сорти), підготовка ґрунту, добрива, засоби захисту рослин. Одним з основних елементів інтенсифікації є система удобрення [4].

Для отримання врожайності кукурудзи в межах 55-60 ц/га необхідно вносити на кожний гектар не менше 250 кг д.р. мінеральних добрив і 15-20 т органічних. Найефективнішим інструментом інтенсифікації на сьогодні залишаються гібриди та високоякісне насіння. В умовах сьогодні дуже важливим є використання високоякісних засобів захисту рослин. Порівняння виконання окремих технологічних операцій за звичайною та інтенсивною технологією вирощування зернової кукурудзи показало, що догляд за посівами відіграє ключову роль в стабілізації виробництва. Збільшення застосування сучасних засобів виробництва призводить до зростання врожайності, зниження витрат праці і коштів на одиницю продукції, сприяє росту прибутку та рівня рентабельності. Якщо за звичайною технологією урожайність кукурудзи в господарствах області склала 35 ц/га, а рівень рентабельності – 20%, то за інтенсивною відповідно 49ц/га та 50%.

Загальновідомо, що виробництво продукції зростає завдяки інтенсивним факторам на основі впровадження сучасніших техніки, технології та організації виробництва. Визнано, що економічна і енергетична ефективність прийомів у землеробстві значною мірою визначається рівнем і стабільністю урожайності сільськогосподарських культур. При низьких урожаях знижуються і окупність затрат, і захист ґрунтів від ерозії, тощо. Велика амплітуда коливань врожайності зумовлена, зокрема, і впливом погодних умов. Протистояти цьому має культурне землеробство: впровадження науково-обґрунтованих сівозмін, раціональних способів обробітку ґрунту та внесення оптимальних норм добрив. Це не тільки сприятиме зростанню врожайності, а й її стабілізації [2].

Опанування сільськогосподарськими виробниками інтенсивних технологій вирощування кукурудзи сприяє розширенню посівних площ. Науковці відстоюють позицію збільшення площ посівів кукурудзи на зерно, яка є добрим попередником під ярі культури. Посівні площі під кукурудзою, соєю і цукровим буряком в Україні в 2010 році збільшаться, а під соняшником і ячменем скоротяться. “Структура посівних площ в поточному році не буде істотно змінена, але ринок обов’язково внесе певні корективи”, – зазначив міністр аграрної політики України, чий вважає, що посіви кукурудзи будуть збільшені на 350 тис.га [5].

Висновки. Вирощування кукурудзи набуло важливого значення. Окрім економічних переваг, кукурудза є прекрасним попередником і добре вкладається у технологічні процеси вирощування сільськогосподарських культур в господарствах. Порівняно з іншими, кукурудза має оптимальне співвідношення продуктивності та витрат, що означає: віддача додаткових коштів найбільш оптимально окуповується прибавками врожаю цієї культури.

Проаналізувавши економічні показники вирощування кукурудзи в Рівненській області за три роки можна зробити висновок, що середній рівень

рентабельності в підприємствах становив 49%, що стверджує про ефективність виробництва культури.

Слід зазначити, що обсяги вирощування кукурудзи як в Україні, так і в Рівненській області і надалі зростатимуть. Усі економічні аспекти – на користь цієї культури.

Література

1. Євчук Л.А., До проблеми підвищення якості продукції аграрними підприємствами. / Л.А.Євчук // Агроінком. – 2007. № 9-10. – 8-11с.
2. Лосіцька Т.І., Ефективність виробництва і реалізації зерна кукурудзи. / Т.І.Лосіцька // Аграрний тиждень – 2009.; № 8. – 8с.
3. Сільське господарство Рівненської області у 2009 році. Статистичний збір-ник / Головне управління статистики в Рівненській області.– Рівне, 2010.– 153с.
4. Слаута В.П., Рослинництво: зберегти і примножити. / В.П.Слаута // Аграрний тиждень. – 2010. № 12. – 3с.
5. Присяжнюк М.В., Мотивація замість ручного управління. / М.В.Присяжнюк // Аграрний тиждень. – 2010. № 12. – 5с.

Summary

Rodzjak N., Chipak E.

The efficiency of corn for grain highlights growing economic advantages compared to other crops

Стаття надійшла до редакції 13.04.2010

УДК 631.1:351:636.5

Сендецька С.В. ©

Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З.Гжицького

ІНТЕРВЕНЦІЙНІ ФОНДИ, ЯК МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕРНОВОГО РИНКУ

В статті визначені основні фактори, які впливають на рівень цін на зерно, розраховані обсяги державних «інтервенцій» на регіональному зерновому ринку з метою забезпечення його цінової стабільності

Ключові слова: ціна, зерновий ринок, рентабельність, державні закупівлі.

Постановка проблеми. Ціновий механізм аграрного ринку є предметом дослідження багатьох вчених (Амбросов В.Я., Лукінов І.І., Могильний О.М., Топіха В.І., Олійник О.В., Саблук П.Т., Шпичак О.М. та інші), більшість з яких сходяться на думці про необхідність втручання держави у процес ціноутворення.

Один з найвагоміших факторів, який впливає на ціни на яйця – це ціни на зерно. За 2002-2008 рр. ціни на зерно на львівському ринку коливалися в межах 377-1048 грн./т. Аналіз балансів зерна за багаторічний період свідчить, що ймовірність його дефіциту виникає в Україні раз на шість років, а середній розмір дефіциту становить близько 2 млн. т. Тому резервування і зберігання такої кількості зерна дозволяє уникати його дефіциту [3]. Дієвим механізмом регулювання цін на ринку зерна можуть виступати «інтервенційні» фонди [4].

Матеріали і методи. В даному дослідженні застосовувалися методи економічного аналізу, дані статистичної звітності, Інтернет-ресурси.

Результати досліджень. В практиці аграрних ринків в короткотерміновому періоді часто пропозиція визначає рівень цін на продукцію. Це стосується в першу чергу рослинницької продукції, яка збирається 1 раз на рік. Саме це і є підставою для здійснення державою інтервенційних операцій по зменшенню пропозиції за рахунок викупу частини продукції в інтервенційні фонди і, навпаки, збільшення її за рахунок продажу продукції з цих же фондів. Це, в свою чергу, сприятиме стабілізації цінової ситуації як на ринку зерна, так і на залежних від нього ринках, зокрема на ринку продукції птахівництва.

На основі показників рівня рентабельності сільськогосподарських підприємств і середніх цін продажу зерна на регіональному ринку ми розраховали ціни 1т зерна, які б забезпечували різні рівні рентабельності зернового виробництва (табл. 1) [2].

Розраховані ціни не відповідають фактичним, що пояснюється відмінністю реальної рентабельності зернового виробництва від нормативної. Фактичні ціни мають дещо вищий рівень коливань, ніж розраховані.

Таблиця 1

Динаміка фактичних і розрахованих цін на зерно у Львівській області

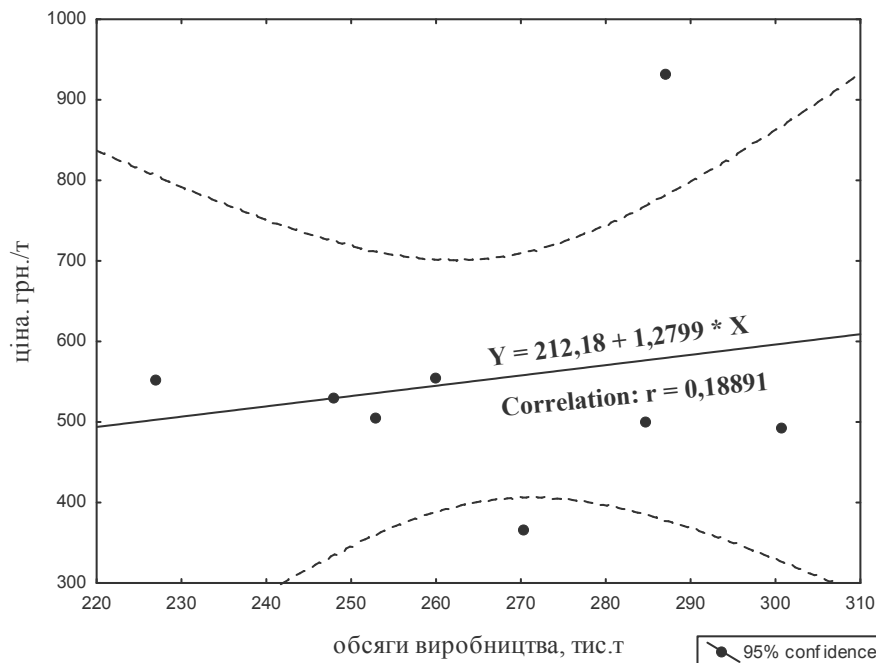
Показники	2000р.	2001р.	2002р.	2003р.	2004р.	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.
Фактична середня ціна, грн. /т	554	505	365	550	492	500	528	931	1048
Рівень рентабельності, %	73,2	28,4	16,4	65,8	34,1	2,4	-4,7	53,6	58,1
Розрахована ціна (грн. /т), яка б забезпечила рентабельність:									
50%	480	590	471	498	551	732	831	909	995
40%	448	550	440	465	514	683	776	848	928
25%	400	491	393	415	459	610	693	758	829

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Львівській області

Безумовно, державне втручання забезпечить стабільність зернового ринку в плані доходів виробників, проте потрібна певна стабільність і для покупців зерна. Її можна забезпечити не дотримуючись якогось одного рівня рентабельності, а рівня в межах 25-50%, але формуючи певний ціновий коридор, наприклад, протягом 2000-2004 рр. 400-500 грн./т.

Важливим є питання про розміри втручання держави, тобто державних закупівель і реалізації продукції з метою стабілізації ринку. З цією метою ми визначали фактори, які суттєво впливають на ціни на зерновому ринку. Одним з таких факторів, на нашу думку, є обсяги виробництва зерна. Ми провели регресійно-кореляційний аналіз залежності рівня цін на зерно від обсягів його виробництва сільськогосподарськими підприємствами.

Практичні розрахунки ми проводили за допомогою системи STATISTICA, яка є інтегрованою системою статистичного аналізу та обробки даних в середовищі Windows. Система STATISTICA [1] розроблена американською фірмою StatSoft Inc. і є найбільш динамічним щодо розвитку інтегрованим пакетом для статистичного аналізу. Результати розрахунків представлені на рис. 1. Коефіцієнт кореляції для даної моделі склав 0,189, тобто зв'язок між обсягами виробництва зерна та середньою ціною його продажу дуже слабкий. Це можна пояснити невисоким рівнем товарності зернового виробництва і тим, що зерно є продуктом тривалого зберігання, тому можуть створюватися великі перехідні запаси на кінець року.

Рис. 1. Залежність рівня цін на зерно від обсягів виробництва у сільськогосподарських підприємствах у Львівській області за 2000-2008 рр.

Наступним нашим припущенням є те, що ціна в значній мірі залежить від обсягів реалізації зерна. За допомогою системи STATISTICA ми отримали такі результати, представлені на рис.2. Коефіцієнт кореляції для даної моделі склав 0,51, що вказує на вірність наших припущень, і обсяги продажу зерна більше впливають на його ціну, ніж обсяги його виробництва, хоча тіснота зв'язку між ціною і обсягами продажу може бути охарактеризована, як середня.

Суттєвим чинником, який впливає на рівень цін на зерновому ринку є загальний рівень інфляції. За нашими розрахунками коефіцієнт кореляції між індексом споживчих цін та цінами на зерно становить 0,9. Ще один важливий, на нашу думку, фактор, який визначає рівень цін на зерно є урожайність. Коефіцієнт кореляції між цінами на зерно і урожайністю становить 0,83.

Комплексний вплив на ціну на зерно всіх названих вище факторів відображає така математична залежність:

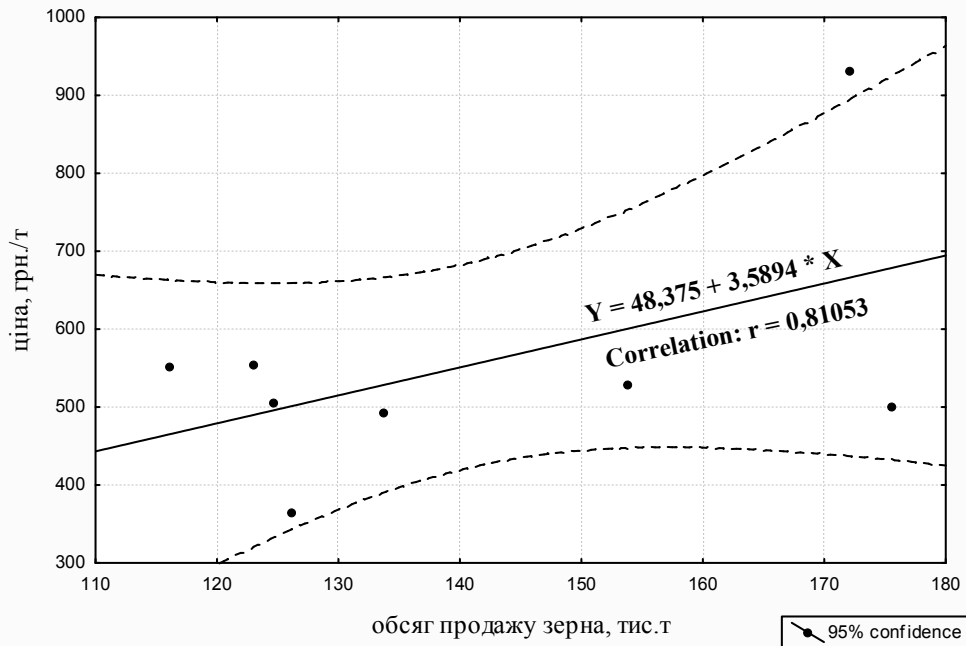
$$Y = 683,174 X_1 - 0,952 X_2 + 0,698 X_3 - 177,7,$$

де Y – середньорічна ціна продажу зерна сільськогосподарськими підприємствами, грн. /т;

X_1 – індекс споживчих цін у Львівській області на продовольчі товари (2000=1);

X_2 – обсяг продажу зерна у Львівській області сільськогосподарськими підприємствами, тис. т;

X_3 – урожайність зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Львівської області, ц /га.

Рис.2. Залежність рівня цін на зерно від обсягів його продажу сільськогосподарськими підприємствами у Львівській області за 2000-2008 рр.

Коефіцієнт кореляції для даної функції склав 0,9, а детермінації – 0,81. За результатами даної моделі зростання індексу цін на одиницю приведе до зростання цін на зерно на 683 грн., а збільшення обсягів продажу на 1 тис. т – навпаки, призведе до зменшення цін на 0,952 грн./т. На основі даної моделі ми визначили оптимальні обсяги продажу зерна на регіональному ринку з метою забезпечення цінової стабільності зернового ринку і стабілізації доходів виробників зерна (таблиця 1).

Таблиця 1

Фактичний і розрахований обсяги продажу зерна на Львівському регіональному ринку з метою забезпечення його цінової стабільності

Рік	Фактичний обсяг продажу зерна, тис. т	Розрахований обсяг продажу зерна (тис. т), який би забезпечив рентабельність зернового виробництва			Перевищення «+» (нестача «-») фактичного обсягу над розрахованим при рентабельності		
		50%	40%	25%	50%	40%	25%
1	2	3	4	5	6	7	8
2002р.	126,1	94	127	176	32	-1	-50
2003р.	116,1	120	154	207	-3	-38	-91
2004р.	133,8	171	209	267	-37	-76	-133
2005р.	175,5	43	95	172	132	81	4
2006р.	153,8	-52	6	93	206	148	61
2007р.	172,1	110	173	269	62	-1	-97
2008р.	293,2	308	379	483	-15	-86	-190

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Львівській області

Висновки. Таким чином, наші розрахунки довели, що здійснення інтервенційних операцій на зерновому ринку дозволили його стабілізувати, що безумовно мало би позитивний вплив і на інші, пов'язані з ним ринки, в тому числі і на ринок продукції птахівництва, та зробити аграрне виробництво більш прогнозованим і стабільним.

Література

- 1.Боровиков В. П., Боровиков И. П. STATISTICA – Статистический анализ и обработка данных в среде Windows / Боровиков В. П., Боровиков И. П. – М.: Информационно-издательский дом «Филинь», 1997. – 608 с.
- 2.Олійник О. В. Економічний механізм розширеного відтворення в сільському господарстві: навчальний посібник / Олійник О. В.– К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 288 с.
- 3.Формування та розвиток аграрного ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua>.
- 4.Ціноутворення в процесі реформування агропромислового комплексу України (1990-2001 рр.) / [за ред. О.М.Шпичака]. – К. : ІАЕ, 2002. – 499 с.

Summary

Sendetska S.V.

INTERVENTION FUNDS AS A REGULATORY MECHANISM OF GRAIN MARKET

In this article the main factors that influence grain prices are defined; the volumes of state "intervention" at the regional grain market are calculated aiming to achieve the price stability.

Стаття надійшла до редакції 7.04.2010

УДК 631.11.009.12

Том'юк Г.М., здобувач ©

Львівський національний аграрний університет

**КОНКУРЕНЦІЯ, ЯК РУШІЙНИЙ ЧИННИК АДАПТАЦІЇ
ПІДПРИЄМСТВ ДО УМОВ РИНКУ**

Проведено ретроспективний аналіз розвитку конкуренції і конкурентних відносин. Визначено три основні підходи щодо визначення поняття "конкуренція". Проаналізовано основні визначення чистої конкуренції.

Ключові слова: ринок, конкуренція, конкурентні відносини, суперництво, досконала конкуренція, монополія, олігополія, монополістична конкуренція.

Вступ. Формування ринкової економіки України, розвиток ринкових відносин, поява підприємств різних форм власності, надання практично кожному економічному суб'єкту права виходу на світовий ринок зумовили необхідність вивчення конкуренції для забезпечення комерційного успіху.

Матеріал і методи. Дослідженню конкуренції та конкурентних відносин у сільському господарстві присвячено багато наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених: Н.Бей, З.Борисенка, А.Гайдуцького, М. Гельвановського, Є. Дусаєвої, С. Кваші, М.Канінського, М. Магомедова, В. Окрепілова, П. Саблука, А. Сміта, І. Фатхутдінова, О.Шнипка і ін. Однак недостатня наукова дослідженість цих питань зумовлює актуальність порушеної проблеми. А це потребує наукового обґрунтування нових тенденції дослідження.

Результати дослідження. Конкуренція, як і конкурентоспроможність – ринкова категорія. Саме конкуренція сприяє формуванню конкурентоздатності товару. Щоб досягти успіху в боротьбі за ринки збуту товаровиробник прагне удосконалити техніку і організацію, підвищувати якість і асортимент продукції, поліпшувати торговельне обслуговування, скорочувати витрати виробництва і діставати при цьому можливість зниження ціни реалізації.

Аналіз наукових праць, присвячених вивченню окремих аспектів проблем конкуренції, дає підстави для виділення трьох підходів (поведінковий, структурний і функціональний) щодо визначення її суті.

У дослідженні конкуренції поведінковий підхід виділяє боротьбу, суперництво між окремими суб'єктами, які зацікавлені в досягненні однієї й тієї самої мети. З погляду підприємця такою метою є отримання вищих доходів та інших вигод. Адам Сміт визначав конкуренцію як чесне, без змови суперництво продавців або покупців за найвигідніші умови виробництва і продажу товару. У рамках класичної економічної теорії конкуренція розглядається як невід'ємний елемент ринкового механізму. Основоположник економічної науки А. Сміт трактував конкуренцію як фактор, що врегульовує суспільні та приватні інтереси і безжалісно витісняє з ринку фірми, які виробляють неякісну і непотрібну ринку продукцію. Принцип "невидимої руки" діє таким чином, що хоча підприємці ззовні турбуються лише про свої особисті інтереси, сила

обставин змушує їх діяти в інтересах усього суспільства [5, с. 275]. Конкуренція є тією “невидимою рукою” ринку, яка координує діяльність його учасників. “Кожен індивідуум для необхідності працює для того, щоб віддати суспільству такий щорічний дохід, на який він здатний. В цілому, він і не намагається реалізувати свій суспільний інтерес і не знає, наскільки він його реалізує... Він прагне тільки до своєї власної вигоди, і в цьому, як і в багатьох інших випадках, ним керує невидима рука, що забезпечує врешті-решт результат, про який він і не думав” [4, с. 423].

У працях цього наукового напрямку конкуренція визначається як суперництво економічних суб'єктів на ринку. Слід виділити найтипівіші визначення конкуренції, які ототожнюються з суперництвом:

1) змагальність господарюючих суб'єктів, підприємців, коли їхні самостійні дії обмежують можливості кожного з них впливати на загальні умови обігу товарів на ринку, стимулюють виробництво товарів, які потрібні споживачу;

2) суперницькі відносини між двома або декількома ринковими суб'єктами, що виявляються у вигляді прагнення кожного з них обійти інших в досягненні єдиної мети або одержати вищий ефект. Така конкуренція є особливим видом чесної економічної боротьби, в якій за наявності рівних шансів у кожній з претендуючих сторін перемагає сильніша;

3) суперництво за досягнення найкращих результатів у будь-якій діяльності;

4) суперництво між учасниками ринку за кращі умови виробництва і реалізації продукції;

5) суперництво великої кількості учасників ринку, цілі яких взаємоперетинаються;

6) суперництво між учасниками ринкової діяльності за кращі умови виробництва, купівлі і продажу товарів;

Саме змагальність, властива конкурентним ринкам і є тією рушійною силою, яка сприяє постійній боротьбі за споживача з допомогою економічних (а іноді й неекономічних) методів, що дозволяють захопити великий сегмент ринку.

У сучасній економічній теорії конкуренція розуміється як властивість ринку. Залежно від рівня досконалості конкуренції виділяють різні типи ринків, для кожного з яких властива певна поведінка економічних суб'єктів. Конкуренція тут розглядається не як суперництво, а швидше як ступінь залежності загальних ринкових умов від поведінки окремих учасників ринку. Багатьма авторами терміни “суперництво” та “конкуренція” ототожнюються. Ці поняття слід розмежовувати. Термін “суперництво” виражає поведінку учасників ринкової діяльності, а також стимулює пропозицію нових товарів на ринок, тоді як “конкуренція” визначає будову ринку, що використовується для прогнозу поведінки суб'єктів на ньому. Поведінка господарюючих суб'єктів може мати характер суперництва лише за олігопольної побудови ринку, коли їх взаємозалежність позитивна і достатньо висока. Суперництво виявляється в пропозиції нових продуктів, поліпшенні якості тієї продукції, що виробляється, рекламуванні своїх продуктів.

Водночас, розкриваючи конкуренцію через поведінку суб'єктів ринку, вчені використовують структурний, функціональний, а також поєднання цих підходів, що зумовлено різноманітністю чинників, які впливають на відносини і структуру ринку.

Структурне трактування конкуренції центр уваги переносить з питань суперництва на питання структури ринку. Структурний підхід визначає конкуренцію як міру або критерій, за яким визначається тип галузевого ринку. У дослідженні конкуренції структурний підхід дозволив здійснити аналіз ринкової структури, вивчити формування конкурентного середовища за різної кон'юнктури та ступінь монополізації ринку. Зокрема Ф. Еджуорт, А. Курно, Дж. Робінсон, Е. Чемберлен, Ф. Найт, К. Макконнелл і С. Брю дослідили основні рушійні сили конкуренції і визначили чотири основні типи ринку й моделі конкуренції – досконалої, монополістичної, олігополії і чистої монополії [2, с. 75; 8, с. 56].

Дослідження фахівців економічної теорії дозволили виділити види ринків з недосконалою конкуренцією (монополістична конкуренція, олігополія, монополія). Кожний з цих типів конкуренції по-різному визначається в наукових публікаціях.

Монополістичну конкуренцію Ф. Котлер визначає таким чином: "...Суб'єкти галузі сконцентровані в певних сегментах ринку, де вони можуть найкращим чином задовольнити потреби споживачів і продати товар за більш високою ціною" [3, с.96]. Галузь, що складається з великої кількості фірм, які виробляють подібну, але не ідентичну продукцію, працює в умовах монополістичної конкуренції. Монополістична конкуренція характеризується великою кількістю продавців і покупців на ринку, але угоди вони реалізують не за єдиною ринковою ціною, а в широкому діапазоні цін, оскільки кожний продавець намагається зробити свій товар відмінним від інших, наділяючи його особливими характеристиками – кращою якістю, привабливістю торгової марки, красивішою упаковкою, безкоштовною доставкою, гарантією та рекламою. На ринку монополістичної конкуренції діє відносно велика кількість продавців, кожен з яких задовольняє невелику частку ринкового попиту на однаковий товар, що реалізується фірмою та її конкурентами. Крім наявності великої кількості незалежних покупців і продавців, конкурентність ринку характеризується також можливістю для них вільно входити на ринок і покидати його. Розміри ринкових часток кожної фірми за монополістичної конкуренції є незначними щодо загального обсягу продажу на ринку. Вхід на цей ринок не ускладнений такими бар'єрами, як за монополії або олігополії, але й не настільки легкий, як за досконалої конкуренції.

Олігополію варто розглядати стосовно ринку, на якому існує багато продавців, які продають різноманітні товари, що дозволяє їм здійснювати певний контроль над ціною продажу.

Конкуренція є основною ознакою вільного ринку, яка спонукує до пошуку способів удосконалення технологій виробництва і підвищення якості продукції. Вона спонукає кожного товаровиробника підвищувати ефективність свого виробництва, економити всі види витрат і ресурсів, тим самим вона виступає як своєрідний двигун економічного прогресу. Конкуренція показує

варіанти ефективного виробництва товару. Водночас у гонитві за перемогою в конкурентній боротьбі може відбутися захоплення ринкової влади й утворення монополій.

Монополія – ринкова структура за якої одна фірма є єдиним продавцем певної продукції, тому вона обмежує розвиток конкурентного середовища. Монополіст диктує умови продажу, насамперед ціни реалізації, що стримує розвиток конкурентоздатного виробництва інших товаровиробників. Крім того, монополія є збитковою для покупця і не надає йому можливості вибору товару, що максимально задовольняє його потреби. Тиск сформованих монополій однієї сфери економіки розповсюджується на інші.

Зокрема на конкурентне середовище аграрних ринків впливає монополістична конкуренція постачальників ресурсів і переробних підприємств. А сам ринок сільськогосподарської продукції в теорії належить до ринку досконалої конкуренції, оскільки тут виявляються дві її характерні особливості: велика кількість незалежних товаровиробників, що не здійснюють вплив на ціни, і свобода входу в ринок і виходу підприємців з нього.

Для аграрного ринку наявність зазначених умов не повинна бути підставою для визнання його ринком чистої конкуренції. Модель досконалої конкуренції, основи якої розробив ще А. Сміт, повністю виключає той чи інший свідомий контроль над ринковими процесами. Ефективне функціонування аграрних сфер неможливе без прямої або непрямої дії держави, що доведено практикою економічно розвинених країн. Тому варто погодитися з думкою Е.М. Дусаєвої, яка зазначає, що сільське господарство може вважатися ринковою структурою досконалої конкуренції за умови високого ступеня захисту аграрних ринків всередині країни і протекціонізму в конкурентній боротьбі на зовнішніх ринках [1, с. 58].

В аграрному виробництві конкуренція має певні особливості. Аграрний сектор охоплює таке виробництво, в якому можуть діяти одночасно всі види конкуренції.

Ринок називається конкурентним, коли кількість фірм, що реалізують однорідний продукт, є настільки великою, а частка конкретної фірми настільки малою, що жодна фірма самостійно не може істотно вплинути на ціну товару зміною обсягів продажу.

Відповідно до функціонального трактування, конкуренція – це суперництво старого з новим. Так, зокрема, її визначив Й. Шумпетер [10, с. 148]. Розвиваючи й доповнюючи його думку, Ф. Хайек розглядав конкуренцію як “процедуру відкриття”. Підприємства можуть обирати безліч ліній поведінки, але тільки конкуренція підтверджує, яка з них ефективна, а яка збиткова [6, с. 49-50]. Узагальнюючи ці трактування конкуренції, Р.А. Фатхутдінов запропонував визначення конкуренції як процесу управління суб’єктом своїми конкурентними перевагами для здобуття перемоги [7, с. 16].

Для того щоб підкреслити особливості формування стратегії управління конкурентними перевагами, необхідно зупинитися на найзначущіших класифікаційних ознаках переваг підприємства на ринку, щоб надалі обґрунтованіше підходити до проблеми пошуку джерел їхнього формування. Стрімке підвищення рівня конкуренції на внутрішньому і зовнішніх ринках,

зростання вимогливості споживачів призводить до того, що у найближчі десятиліття сподіватися на процвітання може лише те підприємство, яке володітиме конкурентними перевагами в усіх сферах, зокрема у сфері зниження витрат, покращання якості, забезпечення гнучкості, впровадження інновацій, розвитку знань та у сфері економії часу.

Залежно від методів ведення конкурентної боротьби в науковій літературі виділяють цінову та нецінову конкуренцію. Цінова конкуренція визначається багатьма авторами по-різному:

- прагнення досягти успіху в конкуренції за рахунок зниження цін. Вона повинна базуватися на зниженні собівартості продукції; штучному зниженні цін з метою витіснення і розорення конкурента і завоювання монопольного становища на ринку;

- пропозиція нижчої ціни на свої товари, ніж ціна на аналогічну продукцію інших товаровиробників. Для досягнення цієї мети підприємству необхідно знизити витрати виробництва або свідомо піти на втрату прибутку, щоб утримувати за собою велику частку ринку;

- конкуренція, яка припускає продаж товарів і послуг за цінами, нижчими, ніж у конкурента. Зниження ціни можливе або за рахунок зниження витрат, або за рахунок зменшення прибутку.

Як бачимо з наведених визначень цінової конкуренції, її невід'ємною частиною є суперечлива необхідність, з одного боку, зниження витрат виробництва, а з іншого – забезпечення необхідного рівня якості. Очевидно, не кожне підприємство буде спроможним зробити цей вибір. У такому разі воно починає використовувати методи нецінової конкуренції.

Економісти поняття “нецінова конкуренція” висвітлюють як:

- суперництво, яке зосереджене на таких нецінових чинниках, як якість товару, реклама та умови, що пов'язані з продажем товару;

- застосовування будь-яких законних засобів, окрім зниження цін, з метою залучення нових споживачів. До методів нецінової конкуренції належать реклама, маркетинг та інновації (оновлення) продукту;

Як впливає з визначень нецінової конкуренції, її методи і підходи є різноманітнішими і витонченішими, ніж методи цінової конкуренції. Цінова конкуренція передбачає продаж продукції за нижчими цінами, ніж у конкурентів, а нецінова – пропозицію товару вищої якості, з кращими споживчими властивостями. Але все ж таки обидва види конкуренції доповнюють один одного і складають невід'ємну частину формування конкурентоспроможності продукції.

Відносно галузевої структури народного господарства розрізняють внутрішньогалузеву і міжгалузеву конкуренцію. Внутрішньогалузева (міжфірмова) конкуренція розглядається як суперництво між підприємцями, зайнятими виробництвом і реалізацією однакової або взаємозамінної продукції, спрямоване на завоювання й утримання значної частки ринку виробниками продукції однієї галузі. Оскільки купівельна спроможність обмежена визначеною сумою грошей, то в боротьбу за покупця включаються вже не окремі підприємства, а цілі галузі, навперей пропонуючи свої товари, що

призначені для задоволення однієї і тієї ж потреби. У результаті виникає і функціонує міжгалузєва конкуренція.

Слід зазначити, що загальною рисою як внутрішньогалузевої, так і міжгалузєвої конкуренції є не лише здатність фірми освоїти виробництво нових товарів, а й вчасно припинити виробничу чи збутову діяльність на безперспективних ринках. Найбільші відмінності міжгалузєвої конкуренції від внутрішньогалузевої проявляються в монополізованих галузях. Міжгалузєва конкуренція має ширшу сферу діяльності і більше загострення суперництва. Боротьба монополій різних галузей витонченіша, ніж внутрішньогалузева конкуренція монополій однієї галузі, де вони найчастіше залежні один від одного.

Запропоновані різними авторами трактування поняття “конкуренція” не повною мірою відповідають вимогам системності і комплексності, тобто вони характеризують тільки один із безлічі аспектів конкуренції.

Висновки. Конкурентне середовище вільного ринку є досить сприятливим для споживача. Сам споживач і його грошові доходи сприяють формуванню конкурентної боротьби. Чим вищі доходи населення, тим привабливіші вони для різних конкурентів і тим жорсткішою є конкуренція.

Література

1. Дусаєва Е. М. Управление конкурентоспособностью продукции аграрного сектора / Е. М. Дусаєва. – М. : ВНИЭТУСХ, 2003. – 324 с.

2. Коробов Ю. И. Теория и практика конкуренции / Ю. И. Коробов. – Саратов. : Саратов. гос. экон. академия, 1996. – 177 с.

3. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент : пер. с англ. / Ф. Котлер ; под ред. О. А. Третьяк, Л. А. Волковой, Ю. Н. Каптуревского. – СПб : Питер, 2000. – 896 с. (Серия “Теория и практика менеджмента”).

4. Самуэльсон П. А. Экономика / П. А. Самуэльсон, В. Д. Нордхаус. – М. : БИНОМ, Лаборатория базовых знаний, 1997. — 800 с.

5. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / Адам Сміт. – К. : Port – Royal, 2001. – 684 с.

6. Фридрих А. фон. Хайек Познание, конкуренция и свобода / Фридрих А. фон. Хайек. ; [пер. С. Мальцевой, К. Большакова]. – СПб. : Пневма, 1999. – 288 с.

7. Фатхутдинов Р. А. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса : экономика, маркетинг, менеджмент / Р. А. Фатхутдинов. – М. : Маркетинг, 2002. – 892 с.

8. Чемберлен Э. Теория монополистической конкуренции : Реориентация теории стоимости : пер. с англ. / Э. Чемберлен. ; [ред. Ю. Я. Ольсевич]. – М. : Экономика, 1996. – 351 с.

9. Шумпетер И. Теория экономического развития / И. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 454 с.

Summary

The retrospective analysis of development of competition and competition relations is carried out. Three basic approaches are selected in relation to determination of concept “competition”. Basic determinations of perfect competition are analysed.

Стаття надійшла до редакції 6.03.2010

УДК 631.1.027:332.155-035.57

Харенко А.О., к.е.н., доцент (a_kharenko@meta.ua)**Бурляй О.Л.**, к.е.н., доцент©

Уманський національний університет садівництва

**МАРКЕТИНГОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ
ВИРОБНИЦТВА І ПЕРЕРОБКИ МОЛОКА**

Проаналізовано економічну ефективність виробництва молока, досліджено залежність її рівня від ступеня концентрації поголів'я в сільськогосподарських підприємствах, розглянуто діяльність молокопереробних підприємств. Внесено пропозиції щодо підвищення ефективності функціонування галузі.

Ключові слова: молоко, економічна ефективність, сільськогосподарські і переробні підприємства, прибуток.

Вступ. Молочне скотарство – традиційно важлива і невід'ємна складова сільського господарства, яка зумовлює соціально-економічний стан усіх категорій господарств України. Протягом тривалого часу галузь перебуває у кризовій ситуації і зазнала найбільш руйнівних, деструктивних змін. Через відсутність достатньої офіційної підтримки національних програм відповідних галузей сільського господарства, виробництво в цілому поки що не зорієнтоване на кінцевий результат, не має визначених напрямів концентрації ресурсів, використання інвестицій, виваженої політики протекціонізму на зовнішньому ринку щодо імпорту продукції тваринного походження тощо[1].

Молокопродуктовий підкомплекс відіграє важливу роль у стабілізації національної аграрної економіки, оскільки його функціонування має кореляційний вплив на рівень розвитку інших галузей економіки і соціальної сфери. Трансформація аграрного сектору економіки України зумовлює необхідність проведення комплексних наукових досліджень, спрямованих на вивчення питань регіональних особливостей формування ринку молока і молочних продуктів у контексті докорінної зміни відносин власності та створення підприємств нового типу[2]. Посилення конкуренції у зв'язку із вступом до Світової організації торгівлі, зростання вимог споживачів до якості продукції викликає необхідність в адаптуванні підприємницьких дій до пошуку шляхів підвищення ефективності даної галузі АПК.

Методологічні й методичні питання ефективності виробництва і переробки молока розглядаються в працях відомих вітчизняних учених-економістів: В.Г. Андрійчука, В.І. Бойка, В.Н. Зимовця, П.К.Канінського, С.Р.Камілової, М.П.Коржинського, В.Я.Месель-Веселяка, Т.Л. Мостенської, О.М.Могильного, П.Т. Саблука, А. Сміта, В.М. Трегобчука, О.М. Шпичака, В.В. Юрчишина та інших [1-5].

Проте, незважаючи на вагомість їхніх розробок, молочнопродуктовий

© Харенко А.О., Бурляй О.Л., 2010

підкомплекс знаходиться в кризі, надто мало практичних розробок щодо його розвитку і ефективного функціонування на регіональному рівні.

Матеріал і методи. Об'єктом дослідження є процеси ефективного функціонування та розвитку молочнопродуктового підкомплексу Черкаської області під час розвитку ринкових відносин в Україні та напрями його підвищення.

У процесі дослідження застосовувались такі методи: історичний – для виявлення тенденцій розвитку молочного скотарства; дедуктивний, індуктивний та узагальнення – при дослідженні теоретичних аспектів досліджуваної проблеми; порівняння, групування, графічний – при дослідженні сучасного стану галузі; абстрактно-логічний – щодо теоретичних і методологічних узагальнень, формулювання висновків.

Інформаційною базою досліджень праці провідних вітчизняних вчених, офіційні матеріали Держкомстату України і Головного управління статистики в Черкаській області, спеціальна література та інші джерела.

Результати дослідження. Розглядаючи таку проблему як ефективність виробництва молока з позицій загальноприйнятих показників зазначимо, що її рівень, як і ефективність іншої продукції сільського господарства, залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів, що діють на сучасному ринку продовольства. Раціональний рівень організації виробництва в молочному скотарстві є першоосновою одержання високої результативності господарювання навіть при інших несприятливих умовах, і навпаки. Макроекономічні чинники протягом останніх 5 років сприяли розвитку виробництва у сільськогосподарських підприємств, внаслідок чого результати їх господарської діяльності в галузі молочного скотарства були позитивними, що підтверджується показниками поданими в таблиці 1.

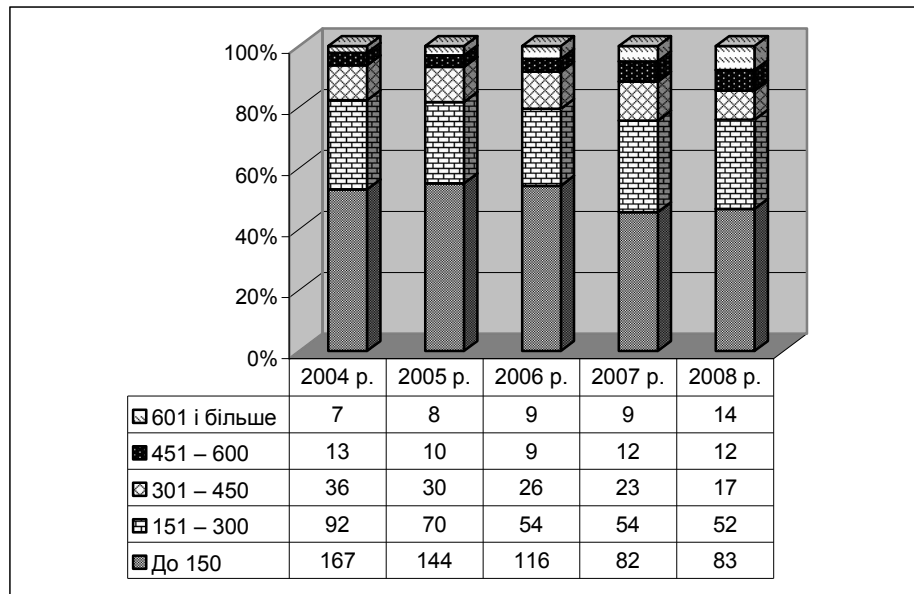
Таблиця 1.

Економічна ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області

Показники	2004р.	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.
Поголів'я корів, гол.	59536	50539	45939	42472	44747
Валове виробництво, ц	1713266	1826966	1799674	1807673	1872008
Удій на 1 корову, ц	28,8	36,2	39,2	42,6	41,8
Реалізація, ц	1407803	1559408	1552661	1589722	1707276
Повна собівартість, тис. грн.	99182,8	131653,7	141078,9	201017,4	280229,5
Виручка від реалізації, тис. грн.	113233,5	168438,1	153216,4	256202,5	314527,0
Припадає корів на 100 га с-г угідь, од.	7,4	6,7	4,8	5,3	5,1
Вироблено молока на 100 га с-г угідь, ц	212,5	242,4	189,2	224,6	215,1
Рівень товарності, %	82,2	85,4	86,3	87,9	91,2
Повна собівартість 1 ц, грн.	70,45	84,43	90,86	126,45	164,14
Ціна реалізації 1 ц, грн.	80,43	108,01	98,68	161,16	184,23
Прибуток на 1 голову, грн.	236,26	728,97	264,54	1299,72	765,86
Прибуток на 1 ц, грн.	9,98	23,58	7,82	34,71	20,09
Рівень рентабельності, %	14,2	27,9	8,6	27,5	12,2
Кількість підприємств, що займалися виробництвом продукції, од. – всього	318	264	224	185	181
в т.ч. одержали збиток	183	119	126	58	77

З даних таблиці 1 видно, що протягом досліджуваного періоду спостерігалася тенденція до зменшення поголів'я худоби (на 25 %) при одночасному підвищенні її продуктивності (на 45%). Це в свою чергу призвело до зростання валового виробництва молока протягом 2004-2008 рр. на 9,2 %. Зріс також і рівень товарності продукції на 9 пунктів. Має стійку тенденцію до зниження щільність поголів'я на 100 га сільськогосподарських угідь – з 7,4 гол. у 2004 р. до 5,1 гол. у 2008 р., проте рівень виробництва продукції в розрахунку на зазначену площу залишився на одному і тому ж рівні. В цілому ефективність виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами протягом досліджуваного періоду була рентабельною і її рівень не опускався нижче 8,6 % у 2006 р., а найвищим був у 2005 р. – 27,9 %. Це свідчить про те, що хоч собівартість молока і зросла протягом зазначеного періоду в 2,3 рази, рівень цін піднімався аналогічними темпами, проте він ще не досяг свого справедливого рівня. Все це зайвий раз підтверджує нагальну потребу застосування державного регулювання закупівельних цін на сільськогосподарську сировину і, насамперед, продукцію галузей тваринництва, з тим, щоб досягти максимального наближення окупності витрат з розрахунку на одиницю продукції в господарствах різних форм власності. Це дасть можливість домогтись більш швидкого економічного розвитку господарств різних зон, забезпечити однакові умови для вирішення соціальних проблем на селі.

З метою визначення впливу концентрації поголів'я корів на показники виробництва та збуту продукції молочного скотарства нами здійснено групування сільськогосподарських підприємств Черкаської області. Межі груп, кількість та питома вага питома підприємств в їх межах подано на рис.1.

Рис.1. Питома вага підприємств кожної з груп, за концентрацією корів у розрахунку на 1 підприємство, в загальній кількості об'єктів дослідження, %

Як свідчать дані таблиці 2, підвищення обсяг виробництва молочної продукції пов'язане із зростанням щільності корів на одиницю земельної площі. За такої тенденції складаються сприятливі умови для досягнення найбільш раціональних розмірів ферм, збільшення виробництва органічних добрив, підвищення урожайності кормових культур і продуктивності тварин. Так, ще в

Таблиця 2.

Залежність об'ємів виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області від концентрації поголів'я

Роки	Показники	Групи підприємств за поголів'ям корів, гол.				
		до 150	151 – 300	301 – 450	451 – 600	601 і більше
2004	поголів'я, гол	76	221	373	555	806
	удій на 1 корову, ц	21,4	24,3	31,4	33,8	49,6
	корів у розрахунку на 100 га с-г угідь, гол.	4,9	11,6	16,8	17,8	17,7
	вироблено молока на 100 га с-г угідь, ц	103,8	281,3	529,2	599,2	878,9
2005	поголів'я, гол	76	226	371	549	862
	удій на 1 корову, ц	27,0	30,9	38,9	41,8	53,0
	корів у розрахунку на 100 га с-г угідь, гол.	4,8	11,0	16,6	17,7	17,7
	вироблено молока на 100 га с-г угідь, ц	128,9	338,2	645,2	740,6	939,2
2006	поголів'я, гол	80	228	387	563	877
	удій на 1 корову, ц	28,1	36,7	39,5	40,4	47,3
	корів у розрахунку на 100 га с-г угідь, гол.	4,5	10,0	16,9	19,8	16,9
	вироблено молока на 100 га с-г угідь, ц	127,1	368,5	669,2	802,1	797,0
2007	поголів'я, гол	77	224	370	545	924
	удій на 1 корову, ц	33,9	38,6	39,9	48,8	51,2
	корів у розрахунку на 100 га с-г угідь, гол.	3,8	10,1	15,5	7,6	17,0
	вироблено молока на 100 га с-г угідь, ц	128,9	388,9	616,9	370,4	868,6
2008	поголів'я, гол	84	226	377	498	888
	удій на 1 корову, ц	30,0	38,6	45,6	42,9	50,6
	корів у розрахунку на 100 га с-г угідь, гол.	4,5	9,0	13,1	15,5	11,5
	вироблено молока на 100 га с-г угідь, ц	136,0	346,4	598,0	665,1	583,3

дореформений період при наявності в сільськогосподарських підприємствах по 14 корів на 100 га сільськогосподарських угідь, надій молока від корови в зонах Лісостепу та Степу не перевищував відповідно 2416 і 2576 кг, а в господарствах, де утримували по 24 корови на цю земельну площу їх надій становив відповідно 2885 і 3176 кг. Аналогічна тенденція спостерігається і в сучасних умовах господарювання в Черкаській області, коли підприємства із середньорічним поголів'ям корів понад 600 голів мають його щільність 2-3 рази більшу ніж в господарствах що мають до 150 голів, і відповідно отримують продуктивність у 2 рази вищу та виробляють більш ніж у 7 разів більше молока на 100 га

сільськогосподарських угідь. Також, щільність поголів'я позитивно впливає і на рівень економічної ефективності галузі, про що свідчать дані таблиці 3.

Таблиця 3.

Залежність економічної ефективності виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області від концентрації поголів'я

Роки	Показники	Групи підприємств за поголів'ям корів, гол.				
		до 150	151 – 300	301 – 450	451 – 600	601 і більше
2004	рівень товарності, %	74,7	78,9	82,1	88,9	85,6
	повна собівартість 1 ц, грн.	96,12	73,60	66,05	59,91	60,55
	ціна 1 ц, грн	76,74	77,06	82,99	79,75	83,71
	прибуток на 1 ц, грн.	-19,38	3,46	16,94	19,84	23,16
	прибуток на 1 голову, грн.	-322,91	90,11	659,95	596,15	983,31
	рівень рентабельності, %	-20,2	4,7	25,6	33,1	38,2
2005	рівень товарності, %	75,9	80,0	86,4	90,7	89,7
	повна собівартість 1 ц, грн.	107,17	94,72	80,53	72,38	71,38
	ціна 1 ц, грн	102,50	108,90	109,91	109,47	114,27
	прибуток на 1 ц, грн.	-4,67	14,19	29,38	37,10	42,88
	прибуток на 1 голову, грн.	-90,16	350,77	987,45	1406,55	2038,56
	рівень рентабельності, %	-4,4	15,0	36,5	51,3	60,1
2006	рівень товарності, %	77,5	84,9	83,4	96,4	93,2
	повна собівартість 1 ц, грн.	105,50	87,83	87,63	76,14	95,02
	ціна 1 ц, грн	91,70	93,09	101,62	99,52	103,45
	прибуток на 1 ц, грн.	-13,81	5,26	13,98	23,38	8,43
	прибуток на 1 голову, грн.	-300,74	163,89	460,54	910,55	371,62
	рівень рентабельності, %	-13,1	6,0	16,0	30,7	8,9
2007	рівень товарності, %	80,9	77,2	88,7	90,5	89,8
	повна собівартість 1 ц, грн.	138,62	131,75	129,46	114,52	124,32
	ціна 1 ц, грн	147,73	160,30	161,46	161,68	167,55
	прибуток на 1 ц, грн.	9,11	28,56	32,00	47,16	43,23
	прибуток на 1 голову, грн.	249,84	851,06	1132,52	2082,77	1987,61
	рівень рентабельності, %	6,6	21,7	24,7	41,2	34,8
2008	рівень товарності, %	85,5	89,5	90,9	93,1	92,7
	повна собівартість 1 ц, грн.	186,44	165,72	170,61	150,23	160,56
	ціна 1 ц, грн	181,17	174,70	198,66	175,56	188,51
	прибуток на 1 ц, грн.	-5,26	8,98	28,04	25,33	27,95
	прибуток на 1 голову, грн.	-134,92	310,23	1162,27	1011,67	1311,03
	рівень рентабельності, %	-2,8	5,4	16,4	16,9	17,4

Підвищення середніх закупівельних цін позитивно відбилося на стан галузі в усіх групах господарств. Найбільш висока рентабельність виробництва молока досягнута підприємствами з поголів'ям понад 600 голів у 2005 році – 60,1 %. Крім закупівельних цін, на економічну ефективність розвитку молочного скотарства впливає рівень матеріально-грошових витрат на виробництво одиниці продукції в галузі, в середньому собівартість виробництва 1 ц продукції майже щороку підвищувалась. Вона залежить від багатьох

факторів і, зокрема, від рівня продуктивності худоби, затрат праці на одиницю продукції, собівартості кормів і їх витрат на 1 ц молока, оплати праці, земельних і майнових паїв тощо. Найбільш високу частку в структурі матеріальних витрат у тваринництві в сучасних умовах становлять витрати на корми – майже 75%. Величина цих витрат залежить від рівня витрачання кормів на одиницю продукції, в той час як процес інтенсифікації в тваринництві має відбуватись при збільшенні витрат кормів з розрахунку на голову худоби.

Досвід показує, що зменшення витрат кормів на одиницю продукції досягається при наявності племінної худоби, породи якої здатні до високої молочної продуктивності і пристосовані до місцевих умов. Так в Україні розводять понад 10 порід великої рогатої худоби молочної, молочно-м'ясної та м'ясної напрямів. У Черкаській області районними є симентальська, чорно-ряба та червоно-ряба породи.

Симентальська порода належить до порід комбінованого напрямку продуктивності, добре акліматизується в різних кліматичних зонах та умовах годівлі. Корови даної породи мають масу 550-650 кг. Удій становить 4600-5500 кг. Жирність молока 3,7-3,9%. Середньодобовий приріст при нагулі й відгодівлі молодняку великої рогатої худоби досягає 800-1100 г.

Чорно-ряба порода належить до порід молочної напрямку продуктивності, є найпоширенішою у світі, що пояснюється високою молочною, крупністю, м'ясністю, доброю оплатою корму молоком. Корови цієї породи мають масу 490-550 кг. Удій становить 4500-5500 кг, а в кращих господарствах – 6000-6500 кг[6].

Проблема підвищення продуктивності худоби в багатьох господарствах вирішувалась в основному за рахунок збільшення використання кормів з розрахунку на одну тварину. Тому поряд із підвищенням загального рівня годівлі тварин слід всіляко домагатись поліпшення якості кормів, збільшення згодовування худобі перетравного протеїну. За даними досліджень наукових установ, із підвищенням на кормову одиницю, використану в молочному скотарстві, перетравного протеїну із 84,5 г до 108,3 г витрати корму на 1 ц молока знижуються на 17%, а собівартість його виробництва на 11%. У перспективі при надої молока від корови 3500 кг має витратитись на 1 ц його не більше 1,15 ц кормових одиниць, а 4000 кг - 1,08 ц кормових одиниць. Однак при цьому на кожну кормову одиницю, використану для годівлі молочної худоби, має припадати не менше 105 г перетравного протеїну[1].

Підвищення ефективності виробництва молока значною мірою залежить від його якості. Це питання набуває все більшого значення, оскільки поліпшення якості продукції в багатьох випадках рівнозначне збільшенню її кількості, сприяє підвищенню на неї попиту.

Традиційним каналом реалізації молока є переробні підприємства (табл. 4), проте в останній час спостерігається тенденція збуту даного виду продукції на ринку та населенню. Протягом 2005-2008 років молоко закупляли також комерційні організації з метою подальшої переробки, але біля 90% молока збувається сільськогосподарськими підприємствами на молокозаводи і при цьому частка даного каналу щороку збільшується.

Таблиця 4.

Рівень цін за одиницю продукції в розрізі каналів реалізації молока та їх питома вага

Канали реалізації	2004р.		2005р.		2006р.		2007р.		2008р.	
	грн.	%	грн.	%	грн.	%	грн.	%	грн.	%
Переробним організаціям	92,0	82,2	125,1	84,6	115,9	91,1	199,5	94,0	219,7	95,1
Орендна плата за паї	68,7	0,1	85,9	0,1	-	-	-	-	-	-
Населенню, в т.ч. в рахунок оплати праці	64,6	1,4	80,4	0,9	77,2	0,7	128,2	0,5	130,4	0,3
На ринку	74,9	2,8	99,9	1,5	109,0	0,8	147,9	0,3	151,4	0,1
Комерційним організаціям	73,1	13,5	95,9	12,9	83,8	7,4	144,2	5,2	159,9	4,5

На території Черкаської області знаходиться три великих молокопереробних підприємства (ЗАТ „Юрія” м. Черкаси, Звенигородський та Канівський сиркомбінати) та значна кількість дрібних цехів. Багато сільгоспвиробників збудували переробні цехи і перейшли до самостійної реалізації власних молокопродуктів. Ці тенденції мають як позитивні, так і негативні боки. Якщо у короткотерміновому періоді вирішення проблеми таким чином виступало як формування додаткових каналів реалізації в умовах низької платоспроможності населення, то продовження такої тенденції в наступний період несе в собі негатив у такому вигляді:

1. Великі переробні підприємства втрачають власні сировинні зони, внаслідок чого вони не мають можливості повністю завантажити свої виробничі потужності.

2. Малі підприємства та переробні цехи за наявного технічного та технологічного стану не можуть забезпечити належний повноцінний контроль якості продукції, що виробляється.

3. На малих підприємствах глибина переробки сировини значно менша, ніж на потужних, що викликає додаткові втрати сировини і зменшує вихід готової продукції з тонни молока, що негативно впливає на її собівартість.

Молокопереробні підприємства Черкащини виробляють широкий асортимент продукції прикладом цього можуть, але в основному спеціалізуються на сирах. Прикладом цього є структура товарної продукції ВАТ „Звенигородський сироробний комбінат” (табл. 5).

Ефективність функціонування молочної промисловості проявляється в обсягах виробництва й реалізації продукції та її якості, які формуються під впливом наявного ресурсного потенціалу. Ресурси, що споживаються молокопереробними підприємствами досить різноманітні, але обсяги виробництва, асортимент і якість продукції залежать в першу чергу від якості та кількості молока – сировини.

Таблиця 5.

**Структура реалізованої продукції
ВАТ „Звенигородський сироробний комбінат”**

Продукція	2004 р.		2005 р.		2006 р.		2007 р.		2008 р.	
	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%
Сир жирний твердий (торгова марка Звенигора)	104071	87,1	96934	98,1	47884	77,1	75386,4	80,0	122930	82,4
Суша знежирена сироватка	5855	4,9	4941	5,0	47884	9,5	6785	7,2	11637	7,8
Сир плавлений	4301	3,6	4446	4,5	47884	10,4	7539	8,0	11338	7,6
Масло	2270	1,9	1383	1,4	47884	3,0	2544	2,7	2089	1,4
Інші товари та послуги	2987	2,5	0	0,0	47884	0,0	1979	2,1	1193	0,8
Всього	119484	100	98811	100	62106	100	94233	100	149187	100

Скорочення кількості молока, що надходить на промислову переробку, призвело до того, що в галузі склалась несприятлива ситуація щодо використання потужностей при виробництві усіх видів молочної продукції. Це пов'язано із відносно низькими закупівельними цінами на сировину, а також тим що значна кількість її виробників вважає, що переробні підприємства ведуть нечесну гру занижуючи якість молока при здійсненні закупівель. Покращити ситуацію, на нашу думку, може створення на кооперативних засадах лабораторій із якості, засновниками якої повинні стати як переробні підприємства так і виробники сировини. Це дасть можливість одним впевнитися, що з ними чесно розраховуються за сировину, а іншим створити сировинні зони.

Висновки. Отже, виробництво молока сільськогосподарськими підприємствами Черкащини протягом досліджуваного періоду було рентабельним, кількість господарств, що займалося його виробництвом зменшилася майже в 2 рази. Це призвело до зменшення поголів'я на 25 %, проте ріст продуктивності на 45 % дозволив збільшити валове виробництво молока в регіоні з 2004 по 2008 роки на 9 %. Позитивно впливає на економічну ефективність виробництва молока зростання щільності поголів'я в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь. На території Черкаської області знаходиться 3 великих молокопереробних підприємства та безліч дрібних цехів, які здатні забезпечити потреби населення в продуктах переробки молока. В основному вони спеціалізуються на виробництві сирів. Офіційно господарська діяльність великих молокопереробних підприємств є збитковою. Проте вони входять до корпоративних об'єднань, що може крім усього іншого свідчити про приховування прибутків.

Література

1. Саблук П.Т. Економіка виробництва молока і молочної продукції в Україні : монографія / П.Т. Саблук, В.І. Бойко, Т.Л. Мостенська, М.П.

Коржинський, О.Є. Данилевська, С.Р. Камілова, О.А. Лоза, О.А. Козак – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 338 с.

2. Карпенко М.О. Маркетинг конкурентоспроможності підприємств по виробництву та переробці молока: автореф. дис. ... кандидата екон. наук: 08.00.04 / Карпенко Марина Олександрівна. – Київ, 2007.– 20 с.

3. Бойко В.І. Регіональні проблеми виробництва молока / В.І. Бойко, М.П. Коржинський, Ю.М. Макаренко // Економіка АПК. – 1997. - №7. – С.25.

4. Канінський М.П. Підвищення конкурентоспроможності підприємницьких структур / М.П. Канінський // Економіка АПК. – 2002. - №11. – С.96-99.

5. Шпичак О.М. Стан та перспективи молоко продуктового підкомплексу АПК України : монографія / О.М. Шпичак, В.Н. Зимовець, Н.В. Сеперович. – К., 1999. – 156 с.

6. Лановська М. Г. Тваринництво: підруч. / М. Г. Лановська, Р. М. Черненко, Г. Г. Шатковська. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища шк., 1998. – 336 с.

Summary

A.A. Kharenko., O.L. Burlaiy.

MARKETING RESEARCH OF THE ECONOMIC EFFICIENCY OF PRODUCTION AND PROCESSING OF MILK.

The economic efficiency of its level on the degree of concentration of the livestock population on farm enterprises is studied, the activity of milk processing enterprises is considered. Some suggestions as to raising the efficiency of functioning of this branch are given.

Key .words: milk, economic efficiency, farm and processing enterprises, profit.

Стаття надійшла до редакції 9.04.2010

Blaskó L., D.Sc. Prof. Dr., general director, (blasko@dateki.hu) ©
Balogh I., C.Sc. Dr. habil., senior research worker, (balogh@dateki.hu)
University of Debrecen CAAES RISF Karcag Research Institute, Karcag, Hungary

POSSIBILITIES OF SWEET SORGHUM PRODUCTION ON A SALT EFFECTED SOIL

Introduction

According to the soil survey by Szabolcs, (1971) and Várallyay et al. (1979, 1980) the salt affected soils cover about 1 million hectares in Hungary. Salt affected soils (SAS) with structural B-horizon (meadow solonetz soils) represent the most widely spread group of SAS in Hungary. About 40-50 percent of these soils have been reclaimed and used as arable land until now. Bio-energy might offer an alternative land use of the territories covered by soils with different problems. The European Union aims at replacing 20% of the fossil energy in the transport sector by 2020 with renewable fuels (EC Green Paper, 2000). The territories with good soils are very limited and bio-energy production can reduce the territories for food production, that is why it is very important to investigate the production possibilities of energy crops on marginal soils. Sorghum seems to be a promising energy crop on SAS, because it can tolerate some salt content in the soil, and there were positive experiences with producing the different sorghum hybrids on heavy clay soils, and salt affected soils (Bocskai, 1968; Halász, 1968). In the Karcag Research Institute sorghum was introduced as an alcohol source by Kapocsi et al. (1984), Blaskó et al (2006).

Keywords: *sweet sorghum, Sucrosorgo, salt effected soil, biomass, bio-ethanol, bio-energy, production of electricity*

Raising of problem

According to the soil survey by Szabolcs, (1971) and Várallyay et al. (1979, 1980) the salt affected soils cover about 1 million hectares in Hungary. Salt affected soils (SAS) with structural B-horizon (meadow solonetz soils) represent the most widely spread group of SAS in Hungary. About 40-50 percent of these soils have been reclaimed and used as arable land until now. Bio-energy might offer an alternative land use of the territories covered by soils with different problems.

Literature

Sorghum seems to be a promising energy crop on SAS, because it can tolerate some salt content in the soil, and there were positive experiences with producing the different sorghum hybrids on heavy clay soils, and salt affected soils (Bocskai, 1968; Halász, 1968). In the Karcag Research Institute sorghum was introduced as an alcohol source by Kapocsi et al. (1984), Blaskó et al (2006).

To asses the response of sweet sorghum to salt affected soils and mineral fertilizer rate a part of the Karcagpuszta long term experimental field was used. The amelioration model site at Karcagpuszta was set up by L. Nyiri in 1977. The detailed introduction of the experiment carried out at the model site was published by Nyiri and Fehér (1977). The soil scientific and plant production results can be found in the publications of Nyiri and Fehér (1981), Nyiri (1988) and Blaskó (1996, 2004).

Materials and methods

The soil type of the experimental site is meadow solonetz with structural B-horizon, the texture of the parent material is clay and day loom. The characteristic groundwater depth varies between 1.5 and 2 meters. The variability of salt and sodium content is consequence of natural heterogeneity of the soil. Four big plots of the experimental field were divided into 32 sub-plots for mineral fertilization trial in 1985. The water soluble salt content of the top layer of the soil varies between 0.07-0.14 percent. The AL-soluble Na-content changes in the range 100 and 1000 mg kg⁻¹. Some analytical data of the characteristic profile of the experimental site are indicated in *Table 1*. The chemical reclamations was made site specific. On the soils with neutral or slightly acidic top layer line was applied, wile on the soils with alkaline top layer gypsum was used.

Table 1:

Chemical data of the characteristic soil profile

Peptn cm	Horizon	pH		y ₁	CaCO ₃ %	Humus content %	Water soluble salt %	Na ₂ CO ₃ %
		H ₂ O	KCl					
0-5	A0	5.90	5.09	14.25		4.34	0.13	
5-15	A1	6.30	5.22	8.75		3.44	0.12	
15-40	B-B1	7.27	6.15	2.50		2.18	0.31	
40-70	B2	8.30	7.12		0.50	1.15	0.56	0.011
70-100	B3	8.63	7.70		14.10	0.48	0.47	0.085
100-140	C	8.90	7.85		5.20	0.31	0.48	0.074

The sub plots are fertilized since 1985 with increasing NPK doses, which are indicated in *Table 2*.

Table 2:

Mineral fertilizer doses

Treatment No.	N	P ₂ O ₅	K ₂ O	Treatment No.	N	P ₂ O ₅	K ₂ O
	kg ha ⁻¹ year ⁻¹				kg ha ⁻¹		
1	0	0	0	17	0	0	100
2	100	0	0	18	100	0	100
3	150	0	0	19	150	0	100
4	200	0	0	20	200	0	100
5	0	100	0	21	0	100	100
6	100	100	0	22	100	100	100
7	150	100	0	23	150	100	100
8	200	100	0	24	200	100	100
9	0	150	0	25	0	150	100
10	100	150	0	26	100	150	100
11	150	150	0	27	150	150	100
12	200	150	0	28	200	150	100
13	0	200	0	29	0	200	100
14	100	200	0	30	100	200	100
15	150	200	0	31	150	200	100
16	200	200	0	32	200	200	100

In 2008, the production possibility of sweet sorghum depending on the mineral fertilization rate and the sodium content of the soil was investigated. The meteorological conditions of the experimental site in the year of 2008 are indicated in Table 3.

Table 3:

Meteorological data (Karcagpuszta, 2008)

MONTHS											
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
<i>Precipitation (mm)</i>											
24.9	0	35.1	24	47.4	61.2	172.1	76.2	44.4	15.2	1.2	64.4
<i>Mean average temperature (°C)</i>											
0.5	2.9	6.7	11.4	16.7	20.6	21	21.4	15.4	12	9.4	2.1

The investigated sorghum hybrid was the Sucrosorgo 506. The sowing date was 16 of May, the harvest time was 5th of November. For measuring the change of juice and sugar production in time sampling plots of 2 m² were formed. For the determination of the juice content, the sorghum was chopped with AL-KO dynamic H1600 and pressed with press machine STM Bologna AMP/E50/2. After the harvest soil samples from the 0-20 cm layer were taken, and the main chemical parameters of the soil were investigated according to the Hungarian standard (MSz-08-0206-2:1978).

Results and discussion

As a consequence of long term fertilization the increase of NO₃ + NO₂ and AL-P₂O₅ was significant (Figure 1-2). The potassium supply was good both in the fertilized and non-fertilized soil.

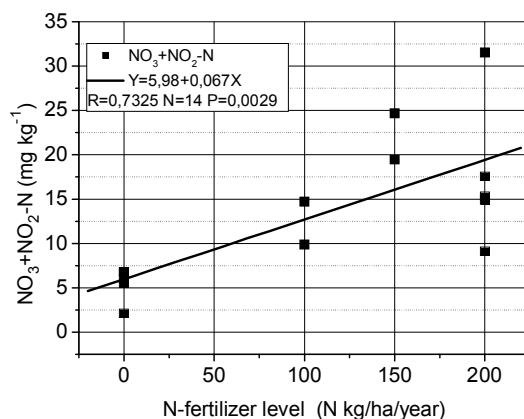

Figure 1: NO₃+NO₂- content of soil depending on N-fertilizer level

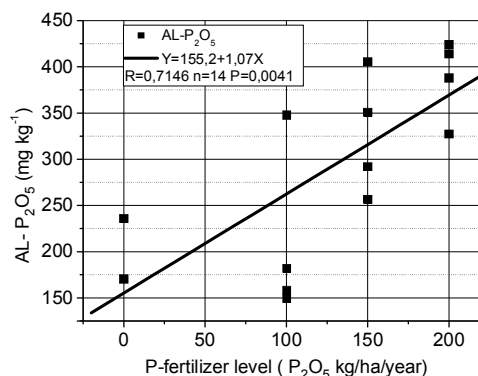

Figure 2: AL-P₂O₅ content of soil depending on P-fertilizer level

Investigating the NPK-effect by multiple regression analysis, only the effect of nitrogen was statistically provable (Table 4).

Table 4:

Statistics of multiple regression N, P, K fertilizer level vs. yield of sorghum

Independent: N, P, K-fertilizer level				
Dependent: Sorghum yield green mass				
Parameter	Value	Error	t-Value	Prob> t
Y-Intercept	27.18723	2.5361	10.72009	<0.0001
N	0.06401	0.01332	4.80584	<0.0001
P	-0.01113	0.01332	-0.83552	0.40674
K	-0.00742	0.0197	-0.37657	0.70782
R-Square(COD)	Adj. R-Square	Root-MSE(SD)		
0,28517	0.24943	7.88037		
ANOVA Table:				
Item	Degrees of Freedom	Sum of Squares	Mean Square	F Statistic
Model	3	1486.42949	495.4765	7.97866
Error	60	3726.01166	62.10019	
Total	63	5212.44114		
Prob>F				
1,47E-04				

The possible cause of the ineffectiveness of P and K might be that the soil contained enough available amounts of them even in the case of the low fertilizer rate. The effect of nitrogen fertilizer rate on green mass yield, juice and sugar yield is demonstrated on Figure 3-5.

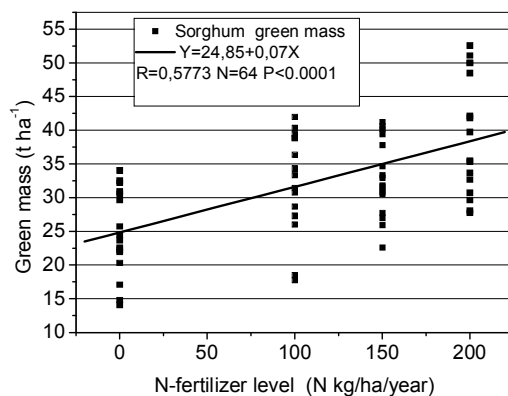

Figure 3: Green mass yield of sorghum depending on N-fertilizer level

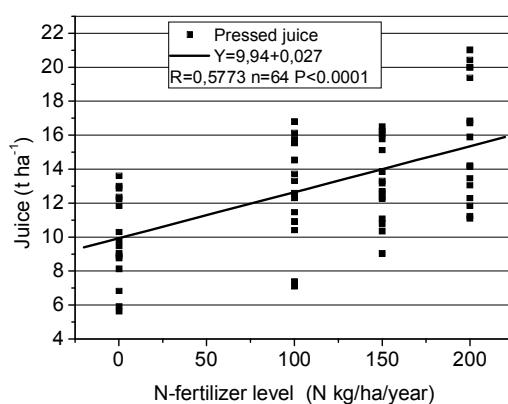

Figure 4: Juice yield of sorghum depending on N-fertilizer level

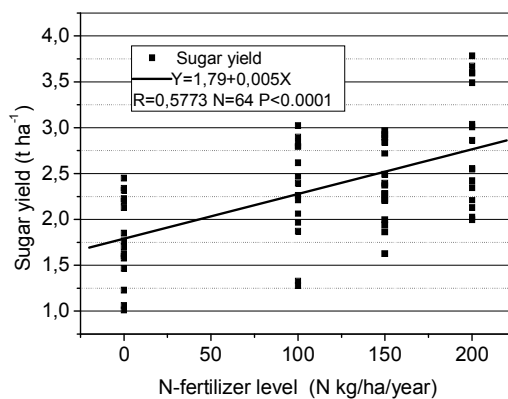

Figure 5: Sugar yield of sorghum depending on N-fertilizer level

The juice and sugar production are the most important yield elements from the point of view of alcohol production. Both of them were strongly connected to the nitrogen fertilizer rate (Figure 6). The sugar content was determined mainly by the green mass yield, because the N and P fertilization level did not influence the sugar concentration in the juice (Figure 7).

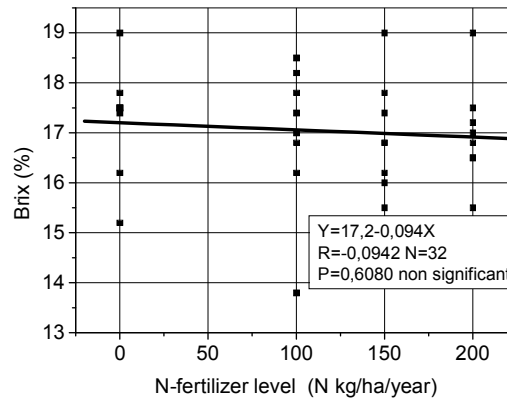

Figure 6: Sugar content of sorghum juice vs. N-fertilizer level

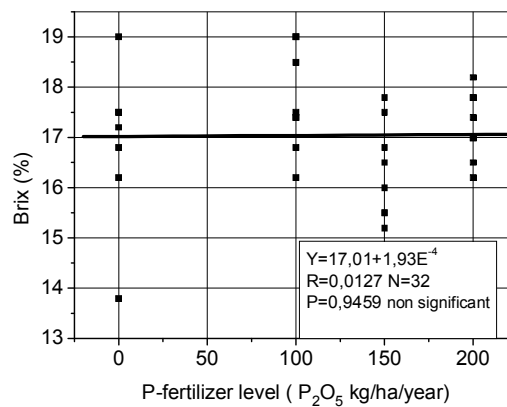

Figure 7: Sugar content of sorghum juice vs. P-fertilizer level

Some instances of the best and worst yield results and the relevant mineral fertilizer treatments are summarized in Table 5.

Table 5

The mineral fertilizer doses and the relevant best and worst yields

N	P ₂ O ₅	K ₂ O	Green mass yield	Juice yield	Sugar yield
kg ha ⁻¹			t ha ⁻¹	t ha ⁻¹	t ha ⁻¹
200	100	100	47	18.8	3.29
200	200	0	43	17.2	2.92
200	0	0	43	17.2	2.92
200	0	100	40	16.0	2.72
100	150	0	29	11,6	1.97
150	150	100	29	11.6	1.97
0	150	0	29	11.6	1.97
0	0	0	28	11.2	1.90
0	100	0	26	10.4	1.77
0	0	100	26	10.4	1.77
0	150	100	22	8.8	1.50
0	200	100	22	8.8	1.50
0	200	0	19	7.6	1.29

To determine the limits of tolerance of sorghum on the investigated salt affected soil with structural B-horizon, regression analysis between the soil properties and the yield of sorghum was calculated and found to be close. The relationship between the water soluble salt content of top layer and the yield of sorghum was not statistically provable (Figure 7).

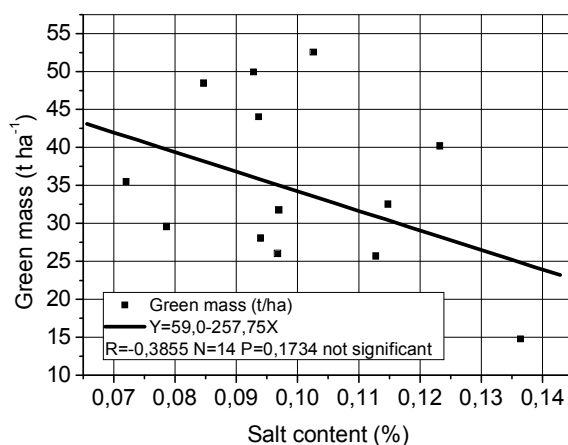

Figure 7: Green mass yield of sorghum vs. salt content of soil

The relationship between the sodium content soluble in ammonium-lactate (AL-Na) and the yield was close (Figure 8).

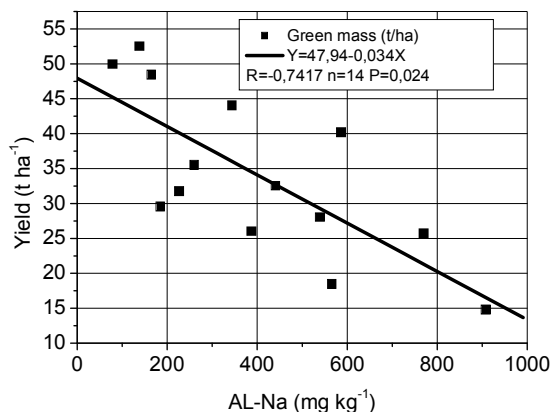

Figure 8: Green mass yield of sorghum depending on AL-Na content of soil

The different sensitivity in the yield reaction to the water soluble salt content and AL-Na can be explained by the chemical properties of solonetz type salt affected soils. In these soils the bigger part of sodium can be found in exchangeable form. The water soluble salt content of the top layer is low, and in the low ranges the determination of salt content based on the electrical conductivity might be not accurate enough.

The linear regression between the AL-Na content of soil and the yield indicates that the yield is decreasing with the increasing AL-Na content. A yield above 30 t ha⁻¹ green mass can be expected if the AL-Na content of soil is less than 400 mg kg⁻¹.

When comparing the yield results of sorghum on salt affected soil to on a chernozem soil, it can be established that the highest yield on the salt affected soil is 25-30% lower than on the non-saline soil.

Summary

Sweet sorghum production for manufacturing of alcohol production was investigated in a long term amelioration and fertilization experiment on a salt affected soil (meadow solonetz). By means of regression analyzes the effect of sodium content of the soil and increasing mineral fertilizer doses was studied. According to the multiple regression analysis only the effect of nitrogen was significant. On the solonetz type salt affected soil the effect of water soluble salt content of the soil was not significant, but there was a closer correlation between the ammonium-lactate sodium content and the yield of sweet sorghum. The maximum green mass and sugar production was 45-50 t ha⁻¹, in case of low Na content and high level of nitrogen fertilization.

Acknowledgements

This work was done in the framework of Ányos Jedlik Programme entitled „Complex, connected heat-and electrical energy production technology based on

biomass” sorghum as a possible energy plant investigated in Karcag Research Institute.

Established by the support of the National Office for Research and Technology.

References

- Antal K. –Ábrahám É. B. – Blaskó L. – Balogh I. (2008): Evaluation of sweet sorghum lines from the point of view of bioethanol and cellulose production. Cereal Research Communications. 36. 1. 1255-1258.p.
- Blaskó L. (1996): The possibilities and limits of amelioration of salt affected soils with structural B-horizon. In: Soil salinization and alkalization in Europe (Ed. Misopolinos and Szabolcs) European Society for Soil Conservation Editions. Thesaloniki. 109-111.
- Blaskó L. (2004): Salinization and amelioration possibilities of salt affected soils on the Great Hungarian Plain. Institut für Bodenkunde und Waldernährungslehre, Eurosoil 2004.
- Blaskó L. – Balogh I. – Ábrahám É. B. (2008): Possibilities of Sweet Sorghum production for ethanol on the Hungarian Plain. Cereal Research Communications. 36. 1. 1251-1254.p.
- Bocskai J. (1968): Különböző agrotechnikai tényezők terménynövelő hatásának vizsgálata szolonyec talajon. In: Talajtermékenység. Vol. 3. 1. 61-78.p.
- Halász K. (1968): A növények reakciója a talajművelés, a trágyázás és a talajjavítás hatására szikes talajon. : Talajtermékenység. Vol. 3. 1. 79-96.p.
- Kapocsi I. – Lázányi J. – Kovács B. (1984): A cukorcirok törzsek és hibridkombinációk termiképességének vizsgálata hígtrágyával öntözött területen. 33/6. pp. 529-534.
- Nyiri L. (1988): A talajjavítás fejlesztésének lehetőségei. Doktori tézisek. Karcag.27.
- Nyiri L. – Fehér F. (1977): Tájékoztató a Karcagpusztai komplex meliorációs modelltelepen folyó kutatómunkáról. Kézirat. DATE KI, Karcag.
- Nyiri L. - Fehér F. (1981): Effects of chemical amelioration and soil moisture regulation on various types of salt affected soils. Agrokémia és Talajtan. 30. 139-147
- Szabolcs I. (ed.) (1971): European solonetz soils and their reclamation. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Várallyay Gy. (1992): Soil data base for sustainable land use - Hungarian case study. Proc. Int. Symp. on soil Resilience and Sustainable Land Use. Bp. 28. September - 2 October 1992.

Стаття надійшла до редакції 9.04.2010

ГУМАНІТАРНА ОСВІТА В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ШКОЛИ

HUMANITARIAN EDUCATION IN HIGHER SCHOOL

УДК 378.14.111

Берко Й.М., доктор біологічних наук, професор©

*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С.З. Гжицького*

ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНЕ ЗАВДАННЯ З БОТАНІКИ (ДИДАКТИЧНИЙ ТА МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТИ)

У контексті пошуку способів організації, удосконалення методики та підвищення якісного рівня виконання студентами індивідуальних навчально-дослідних завдань з ботаніки викладається аналіз набутого досвіду з цього питання і пропонується новий підхід до його розв'язання.

Ключові слова: *кредитно-модульна система, самостійна робота студентів, індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ), методика виконання ІНДЗ.*

У багатогранній проблемі реформування вищої освіти в Україні, яке спрямоване на підготовку нової генерації висококваліфікованих фахівців для різних галузей народного господарства, вагома роль у навчальному процесі відводиться самостійній роботі студентів як основній серед складових сучасних педагогічних технологій і як чинник набуття ними глибоких професійних знань, розвитку їх активності, творчих здібностей та усвідомлення потреби безперервної самоосвіти впродовж майбутньої фахової діяльності. Важливість цього виду роботи підтверджується виділенням на неї 50-60% навчального часу студента від загального його обсягу, передбаченого навчальним планом з відповідного напрямку підготовки фахівців [5].

Серед багатьох видів самостійної роботи студентів, які використовуються у навчальному процесі сучасної вищої школи певною своєрідністю й окремішністю виділяється порівняно новий її вид, яким є індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) [2]. Його структуру утворюють три взаємопов'язані складові, а саме: а) персоніфікація та індивідуалізація самостійного опрацювання визначеної викладачем теми роботи, чим досягається вироблення у студента почуття особистої відповідальності за її виконання; б) едукація, що передбачає усвідомлення виконавцем потреби

© Берко Й.М., 2010

самостійного вивчення і набуття глибоких теоретичних знань з теми роботи і виховання вольових рис, активності та цілеспрямованості для їх досягнення; в) евристичність як засіб набуття умінь та навичок наукового пошуку, розкриття і реалізації особистісних творчих задатків у розв'язанні проблемних питань з теми завдання, підготовленості до науково-дослідної роботи в наукових студентських гуртках та апробації результатів цього виду роботи на студентських конференціях університетського, міжвишівського та інших рівнів.

Загалом функціонування ІНДЗ як особливого виду самостійної роботи студентів у Львівському національному університеті ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького має лише кількарічну історію, початком якої стало впровадженням у 2006 році в його педагогічний процес кредитно-модульної системи навчання.

Згідно з Тимчасовим положенням про кредитно-модульну систему організації навчального процесу в університеті [3] та навчальним посібником з цього питання [4], індивідуальні навчально-дослідні завдання виконуються студентами лише з тих навчальних дисциплін, вивчення яких завершуються семестровим заліком. До них належить, зокрема "Ботаніка", яка читається студентам першого курсу біолого-технологічного факультету, фахова підготовка яких ведеться за освітньо-кваліфікаційним рівнем "Бакалавр". Цитованими вище чинними документами визначені письмова форма викладу змісту завдання, його обсяг (до 10 сторінок), строки здачі на кафедру (у кінці семестру) та максимальна оцінка в 30 балів, яка додається до максимальної оцінки 70 балів, що її може отримати студент за результатами поточного контролю знань на лабораторних заняттях.

Дотримуючись вимог цих документів, для студентів була розроблена тематика ІНДЗ з тем навчальної програми дисципліни, які не розглядалися на лекціях і лабораторних заняттях, і були доступні для сприйняття і засвоєння студентами під час самостійного позааудиторного опрацювання. За своїм змістом і формою виконання теми ІНДЗ були поділені на загальноботанічні реферативні, порівняльно-аналітичні, навчально-дослідницькі і прикладні. На початку вивчення дисципліни (друге заняття) студенти отримали усі потрібні відомості щодо організації і методики виконання ІНДЗ та строки його здачі для своєчасного оцінювання.

Проте, аналізуючи кількарічний досвід із організації цього виду самостійної роботи студентів та її результативність, з'ясувалося, що обома суб'єктами навчального процесу були допущені певні прорахунки [3]. Зокрема, більшість студентів обрала теми реферативного характеру, обмежившись переважно списуванням відповідних кожній темі завдання текстів з підручників чи інших літературних джерел. Окрім цього, майже всі студенти порушили строки здачі завдань і здавали їх викладачу в останні кілька днів перед заліком, що ускладнювало своєчасну перевірку й оцінювання цих завдань.

Очевидно, цьому є певне об'єктивне пояснення, яке зводиться до того, що студенти-першокурсники ще не повністю адаптовані до форм і методів навчання у вищій школі, не мають достатніх навичок роботи з навчальною і науковою літературою, не володіють умінням організації самостійної роботи та

плануванням бюджету часу на навчання. Зважаючи на це, викладач повинен уже з перших днів перебування студента у виші врахувати цю обставину і допомогти йому якнайшвидшому входженню у навчальний процес і, зокрема, щодо розв'язання усіх організаційних, дидактичних та методичних питань, пов'язаних з самостійною роботою над якісним виконанням індивідуальних навчально-дослідних завдань.

Осмислення і критичний аналіз набутого досвіду з організації, тематичного планування та методики виконання студентами ІНДЗ з ботаніки зумовив потребу пошуку нового варіанту цього процесу, що складається з низки наведених нижче послідовних етапів.

1. *Організація виконання завдання.* На цьому етапі передбачається: а) ознайомлення студентів уже на другому лабораторному занятті з темою і значенням ІНДЗ в опануванні ними дисципліни ботаніки, вироблені умінь та навичок самостійної роботи над її програмним матеріалом та навчальною літературою, розкриттю їх творчих здібностей, підготовки до науково-дослідницької діяльності у студентських наукових гуртках впродовж усього періоду навчання; б) видача викладачем кожному із студентів індивідуальних тем завдань за алфавітним списком прізвищ у журналі обліку занять, в окремих винятках - за мотивованим бажанням студента; в) виклад студентам вимог щодо обсягу виконаного завдання, наголошуючи на тому, що він повинен визначатися конкретним і стислим змістом відповідей на поставлені у завданні питання, однак не більше як до 10 сторінок виразно написаного чи друкованого тексту; г) ознайомлення студентів з графіком чергування викладачів кафедри для надання їм консультацій та методичної допомоги у виконанні ними завдань; д) видача студентам з метою запобігання масової здачі індивідуальних завдань в останні дні тетраестру (семестру) пойменного графіка їх здачі впродовж усього періоду вивчення дисципліни, при складанні якого викладачем враховується рівень загальнотеоретичної підготовки студента, яку набуде він під час аудиторних занять та позааудиторної самостійної роботи до означеного йому терміну здачі завдання, на основі якої стане можливим його успішне виконання.

2. *Вибір тематики, складання плану тем завдань і розроблення методики їх виконання.* Один з визначальних етапів діяльності викладача щодо забезпечення змістовності та якості виконуваних студентами індивідуальних завдань і загалом досягнення кінцевої мети цього особливого різновиду їх самостійної роботи.

Вибір тем повинен проводитися з врахуванням кількох принципових засад: а) вони повинні бути доступні для виконання студентами і мати належне методичне забезпечення; б) кожна із тем завдання для розкриття її змісту повинна включати елементи проблемності, які б спонукали їх виконавців до інтелектуального напруження, наукового пошуку розв'язку, розкриття творчих задатків, мобілізації вольових зусиль і в кінцевому результаті до особистісного задоволення від отриманого успіху; в) теми повинні включати також питання для вироблення у студента умінь порівняльного аналізу результатів досліджень, їх теоретичного осмислення та узагальнення. Пропоновані студентам теми

завдань підібрано з усіх розділів навчальної програми з ботаніки - морфології вегетативних і генеративних органів квіткових рослин, їх вегетативного розмноження, запилення та систематики.

Враховуючи похибки студентів попередніх років у виконанні індивідуальних завдань, про які згадувалося на початку статті, було вирішено значно зменшити кількість тем реферативного характеру, а натомість зробити їх комплексними за напрямками дослідження, при цьому, беручи до уваги те, що студенти-першокурсники ще не володіють достатньо умінням самостійно вникнути у сутність теми і різнобічно висвітлити її зміст, при видачі кожному з них теми завдання видається також її план, що розроблений викладачем.

Наприклад, для теми “Родина пасльонові (Solanaceae), її ботанічна характеристика та господарське значення” дається план викладу її змісту, що складається з шести питань, а саме:

1. Систематичне положення родини пасльонові.
2. Морфологічна будова вегетативних органів рослин родини пасльонові.
3. Морфологічна будова квітки пасльонових рослин.
4. Плоди пасльонових рослин, їх види та морфологічна будова.
5. Метаморфози підземних органів картоплі, їх морфологічна будова та функціональне значення.
6. Поширення та господарське значення пасльонових в Україні.

Як видно з плану завдання, він складається з низки різних за характером питань – теоретичне (перше), аналітико-дослідні (друге – п’яте) та підсумково-узагальнююче за матеріалами реферування літературних джерел (шосте), що дає можливість студенту різносторонньо висвітлити тему завдання та набути умінь роботи з літературою й оволодіти методикою порівняно нескладних наукових ботанічних досліджень.

Окрім цього, до кожного питання плану завдання у свою чергу дається перелік конкретних програмних питань, відповіді на які дозволять студенту дати остаточну і вичерпну відповідь на це планове питання. Наприклад, до другого питання плану “Морфологічна будова вегетативних органів рослин родини пасльонові” студенту пропонується ознайомитися з кафедральними гербарними зразками рослин цієї родини і провести для кожного із п’яти довільно обраних з гербарію видів рослин морфологічний аналіз їх вегетативних органів за такими ознаками: а) види коренів за походженням і тип кореневої системи у рослин; б) види пагонів за розташуванням у просторі; в) ступінь галуження пагонів вздовж їх осі; г) наявність метаморфозів пагонів та їх види; д) тип листкорозміщення; е) види простих листків за формою пластинок та формою їх країв; є) види листків за ступенем розчленування пластинок; ж) види і будова складних листків; з) тип жилкування листків та його функції.

За результатами морфологічного опису вегетативних органів рослин дослідних видів пропонується також провести їх порівняльний аналіз і встановити ознаки, які є для них спільними, а які, навпаки, відмінними між ними.

3. *Методичне забезпечення виконання індивідуальних завдань.* Для вчасного та успішного виконання студентами своїх завдань розроблено

методичні вказівки, в яких описується сутність індивідуальних завдань, їх значення у вивченні ботаніки, тематика завдань, плани їх тем, програма і методика опрацювання кожної з тем, критерії оцінювання та рекомендована література.

Окрім цього, підготовлено тематичний матеріал для науково-дослідної роботи, яким є гербарні зразки видів рослин з різних родин та їх вегетативних і генеративних органів, а на стенді в практикумі вивішено графік консультацій і здачі завдань та взірць виконаного й оціненого завдання.

4. *Критерії оцінювання індивідуальних завдань.* Оскільки на оцінювання індивідуального завдання студента, як уже згадувалося вище, відводиться максимальних 30 балів (за 100-бальною шкалою оцінки знань з усієї дисципліни), актуального значення набуває питання мінімізації суб'єктивності і забезпечення об'єктивного його оцінювання викладачем. Для досягнення цієї мети й було здійснено градацію кожної теми завдання на 6 питань її плану, відповіді на які залежно від їх змістовності та повноти викладу оцінюються за національною шкалою, зокрема "2" (незадовільно), "3" (задовільно), "4" (добре) і "5" (відмінно), після чого визначається середньоарифметичне значення усіх виставлених оцінок з наступним його переведенням у бали за наведеною нижче формулою [3,4], в якій зроблено заміну деяких її символів, унаслідок чого вона набуває такого вигляду:

$$B_{індз} = \frac{CAЗ \cdot \max B_{індз}}{5},$$

де:

$B_{індз}$ – бал за індивідуальне навчально-дослідне завдання;

$CAЗ$ – середньоарифметичне значення усіх оцінок за відповіді на 6 питань плану завдання (з точністю до 0,01);

$\max B_{індз}$ – максимально можлива кількість балів за індивідуальне завдання (30 балів);

5 – максимально можливе $CAЗ$.

5. *Мотивація і стимулювання студентів у виконанні індивідуальних завдань.* Процес виконання студентами індивідуальних завдань, починаючи від його організації і до завершального етапу має бути для них мотивованим, опосередковано контрольованим та регламентованим викладачем, до того ж включати елементи стимулювання і заохочення [1]. Серед таких елементів позитивного значення набуває нарахування додаткових балів до основної оцінки за своєчасне чи дострокове виконання індивідуального завдання.

Висновки:

1. Враховуючи недостатнє набуття студентами – першокурсниками умінь та навичок самостійної роботи з навчальних дисциплін, процес організації та методичного забезпечення самостійного виконання ними індивідуальних навчально-дослідних завдань з ботаніки відбувається під опосередкованим управлінням викладача, який визначає структуру змісту їх тем, програму навчального дослідження з елементами проблемності і наукового пошуку

розв'язку кожного структурного питання теми, надає методичну допомогу, ініційовану виконавцями завдань.

2. Структуризація тем завдань на визначену кількість взаємопов'язаних питань та окремішне оцінювання їх відповідей забезпечує об'єктивність виставлення підсумкової оцінки (в балах) виконаного індивідуального завдання

Література

1. Бендера І.М., Корольчук О.В. Методика і організація проведення самостійних індивідуальних робіт студентами агроінженерних спеціальностей // Наука і методика. Збірник науково-методичних праць. – 2006. - № 5. – С. 19-27.

2. Грубінко В. Індивідуальна та самостійна робота студентів в умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу // Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу. Документи і матеріали. Травень-грудень 2004 р. Част. 2. – Київ-Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – С. 93-101.

3. Драч М.П., Берко Й.М., Мельник О.М., Степанюк О.І., Тирановець В.І., Цісарик О.Й. Тимчасове положення про кредитно-модульну систему організації навчального процесу / за редакцією проф. В.М. Гунчака. Видання 2-е, виправлене і доповнене. – Львів: ЛКТ ЛНАВМ ім. С.З. Гжицького, 2007. – 84 с.

4. Драч М.П., Берко Й.М., Степанюк О.І., Цісарик О.Й., Мельник О.М., Тирановець В.І. Кредитно-модульна система організації навчального процесу у запитаннях та відповідях. Навчальний посібник для студентів // – Львів: ЛКТ ЛНУВМ та БТ ім. С.З. Гжицького, 2008. – 68 с.

5. Комплекс нормативних документів для розробки системи стандартів вищої освіти // Наказ Міністерства освіти і науки України № 285 від 31.07.1998 р., додаток 1.

Summary

Berko Yo. M.

Lviv national university of veterinary medicine and biotechnology of name Stepan Gzhytskiy

INDIVIDUAL EDUCATIONAL-EXPERIMENTAL TASK OF BOTANY (DIDACTIC AND PRACTICAL ASPECTS)

This article describes the organization and methods of doing individual educational-experimental task by students.

Стаття надійшла до редакції 26.03.2010

УДК 621.928.9: 636.4

Богачик О.Г., маг. вет. Медицини, bogachyk@gmail.com, UFAW (Universities Federation For Animal Welfare), м. Біла Церква ©

ЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТУ «ДОБРОБУТ ТВАРИН» ДЛЯ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ

Дано обґрунтування важливості викладання дисципліни “Добробут тварин” для студентів факультету ветеринарної медицини, визначення добробуту тварин і його аспектів, описана мета і завдання викладання дисципліни та перелік розділів, які необхідно засвоїти студентам при вивченні дисципліни. Викладений загальний зміст дисципліни.

Ключові слова: навчання, добробут тварин, поведінка, етичне відношення, адаптація, стрес.

Навчання – це цілеспрямована взаємодія викладача і студентів, у процесі якої засвоюються знання, формуються уміння й навички (Вікіпедія).

Основним завданням ВУЗів по підготовці спеціалістів ветеринарної медицини — дати їм достатньо знань і сформувати уміння і навички для роботи у тваринництві, та інших областях де використовуються тварини. На сучасному етапі спеціаліст ветеринарної медицини задіяний у багатьох сферах людського буття. Він стоїть на сторожі здоров'я не тільки тварин, а фактично і людей, контролюючи антропозоонози, та впливаючи на якість продуктів тваринного походження. Також, спеціаліст ветеринарної медицини приймає участь у формуванні етичного відношення до тваринного світу і може стикатися із рядом дилем етичного характеру у повсякденній практиці. Сучасне життя ставить ряд нових викликів перед випускниками, світ постійно змінюється, з'являються нові захворювання, погіршується екологія, глобалізація спричиняє тісне інтегрування національних економік і їх взаємозалежність, зростає імпорт і експорт як тварин, так і продуктів тваринного походження, виникають нові системи утримання та вдосконалюються старі, постійно змінюється законодавство у якому намагаються врахувати усі ці чинники. Це все вимагає від спеціаліста ветеринарної медицини фундаментальних знань різних дисциплін які викладаються, а від ВУЗів пошуку і введення нових навчальних курсів які відповідають сучасному етапу і стануть корисними у майбутній практичній роботі фахівців ветеринарної медицини.

Однією з таких дисциплін я вважаю, є “Добробут тварин”. Така дисципліна викладається в усіх провідних аграрних ВУЗах світу і є однією із основних у навчанні студентів.

Мета і завдання викладання дисципліни.

Метою викладання дисципліни, є навчити студентів розуміння “природи” тварини, її потреб і мотивацій, що дає змогу попереджувати ряд захворювань спричинених утриманням у сучасних системах, вдосконалювати існуючі

системи та пропонувати нові, які би були не агресивними по відношенню до тварин і сприяли отриманню якісного, здорового продукту.

Навчити студентів орієнтуватися у вимогах законодавства щодо утримання, транспортування та забою тварин в частині “Законодавство по добробуту тварин”. Дати розуміння етичних основ взаємодії з тваринами, видової поведінки тварин (етологія), викласти поняття “стресу” і адаптації.

В основі цієї дисципліни лежить визнання того що, спостерігаючи за поведінкою продуктивних тварин ми можемо визначити їх фізіологічний і психічний стан, взаємодію із зовнішнім середовищем, сказати чи вона є гармонійною, а також, чи вони в змозі адаптуватися та страждають. Оскільки поведінка часто спричиняє нейро-ендокринні зміни, аналіз цих змін в організмі тварини є дуже важливим для визначення добробуту тварин і це має відношення до етології. (Dantzer 1993, Dantzer, Mormede and Henry 1983a,b).

Визначення добробуту

Якщо в певний час індивідуум не має з чим боротися, він може бути у хорошому стані, добре себе почувати і це можна визначити фізіологічно, у нього хороший психічний стан і нормальна поведінка. Інший може мати певні проблеми у житті, які призводять до того, що він не може до них адаптуватися. Пристосування, припускає контроль над психічною і фізичною стабільністю, а недостатнє пристосування може призвести до неспроможності рости, неспроможності розмножуватися чи смерті. Третій індивідуум може мати проблеми, але використовуючи свій механізм пристосування може пристосуватися, але із зусиллями. Другий і третій індивідууми можуть виявляти ознаки потенційної невдачі чи складнощів у пристосуванні, вони можуть мати неприємні відчуття які асоціюються з цими ситуаціями.

Добробут індивідуума – це його стан у якому він намагається пристосуватися до свого середовища (Broom, 1986).

Добробут тварин (animal welfare) — це комплексний термін який дає нам розуміння стану тварини на даний момент часу. Говорячи про добробут тварин ми намагаємося оцінити стан тварини з позиції самої тварини. Добробут тварин має відношення до багатьох чинників.

“Ми повинні визначити добробут таким чином, щоб це можна було легко пов'язати із такими поняттями як: потреби, свобода, щастя, пристосування, контроль, передбачуваність, відчуття, страждання, біль, хвилювання, страх, нудьга, стрес і здоров'я”(D.Broom). Добробут тварин визначається по шкалі від "поганого" до "хорошого" .

В основу оцінки добробуту закладені **"П'ять свобод"**:

1. Свобода від голоду і спраги
2. Свобода від дискомфорту
3. Свобода від болю, травм чи хвороби
4. Свобода виявлення нормальної поведінки
5. Свобода від страху і страждання

Аспекти добробуту тварин

1. Наука
2. Етика

3. Право(законодавство)

Наука добробуту розглядає вплив людей на тварин і наслідки цього впливу для тварин.

Етика добробуту розглядає вчинки людей по відношенню до тварин

Право(законодавство) визначає як саме люди повинні поводитися з тваринами. Важливо усвідомлювати, що полеміка навколо проблем добробуту неминуче включає всі три елементи.

Наука намагається кількісно оцінити вплив на тварин, вдаючись при цьому до фізіологічних, поведінкових, загально медичних (здоров'я) і так далі «одиниць виміру».

В центрі уваги етики — вчинки людей, оскільки вона розглядає етичні основи людської поведінки. Предметом розгляду є те, як ми поведимося і як би нам слід було поводитися з тваринами.

По суті, законодавство — результат науки і етики, оскільки воно відображає суспільні норми що регулюють використання тварин і правила поводження з ними.

Так коротко можна охарактеризувати “Добробут тварин”. Ця дисципліна має зв'язок з рядом інших дисциплін, зокрема з такими як “Фізіологія тварин”, “Етологія”, “Гігієна тварин”, “Тваринництво”, “Ветеринарно-санітарна експертиза”, “Генетика” та інші.

Перелік розділів, які необхідно засвоїти студентам при вивченні дисципліни

1. Загальний добробут тварин його визначення та оцінка
2. Добробут ВРХ
3. Добробут свиней
4. Добробут птиці
5. Добробут коней
6. Добробут овець і кіз
7. Добробут домашніх тварин
8. Добробут диких тварин яких утримують у неволі (звіринці, цирку)
9. Добробут піддослідних тварин
10. Добробут тварин під час транспортування
11. Добробут тварин під час забою

У кожному з цих розділів подається видова характеристика поведінки тварин та їх походження для того, щоб студенти розуміли причини тих, чи інших потреб тварин і потенційну небезпеку при незадоволенні таких потреб, для здоров'я тварин. Деякі видові особливості зоопсихології тварин і їх соціальної взаємодії. Характеристика різних систем утримання і ступінь їх агресивності чи толерантності до тварин. Аналізуються можливі негативні впливи на здоров'я тварин різних систем утримання. Вивчаються шляхи покращення добробуту тварин, забезпечення їх основних потреб тим самим сприяючи покращенню їх здоров'я, збільшенню резистентності та здатністю до адаптації. Подається аналіз законодавства по добробуту тварин. Розглядається взаємозв'язок людина — тварина і його вплив як на тварин, так через продукти харчування, на людей.

Висновки:

Викладання дисципліни “Добробут тварин” студентам факультету ветеринарної медицини буде сприяти покращенню їх фахової підготовки, дасть можливість краще розуміти поведінку тварин та їх потреби, поняття стресу та адаптації, взаємодії тварини і середовища. Допоможе здійснювати профілактику ряду захворювань спричинених невідповідними умовами утримання, та наблизить українську освіту до світових стандартів. На нашу думку “Добробут тварин” доцільно викладати в межах програми Загальної ветеринарної профілактики (ЗВП).

Література

- 1.WSPA “Concepts in Animal Welfare education programme”
- 2.D. M. Broom “Animal Welfare: Concepts and Measurement” 1991.
- 3.Biotechnology and Biological Sciences Research Council “Science and Animal Welfare”
- 4.D.M. Broom “Animal Welfare” 2004. Bienestar animal. In Etología Aplicada ed. F.Galindo Maldonado and A. Orihuela Trujillo, 51-87. U.N.A.M.: Mexico City (in Spanish).

Summary

Made review of Animal Welfare Education importance for veterinary medicine students. Made Animal Welfare definition and its aspects. Displayed Animal Welfare assessment. Made analysis of Animal Welfare Education basic target and tasks. Described content of this subject.

Стаття надійшла до редакції 26.03.2010

УДК 330.341.4

Брик М.В., професор©*Львівський національний університет
ветеринарної медицини та біотехнології імені С.З. Гжицького***ПРОБЛЕМИ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

Аграрний сектор економіки України має великі потенційні можливості. На даному етапі розвитку перебуває у важкій кризі. Виходом з неї є реформування сільськогосподарського виробництва, яке передбачає зміну власника землі, створення різних форм господарювання. Висловлюються думки з приводу завершення цього процесу, який позитивно вплине на підвищення ефективності виробництва, рівень життя населення і соціальний розвиток села.

Ключові слова: *аграрна реформа, власність на землю, форми господарювання, ефективність виробництва, соціальний розвиток, соціальна інфраструктура.*

Україна перебуває на дев'ятнадцятому році своєї державної незалежності. З кожним роком не припиняються дебати про стан справ у аграрному секторі, завершення його реформування, визначення власника землі і форм господарювання та інші злободенні питання. Замість їх радикального розв'язання, Верховна Рада в черговий раз ухвалила свою постанову про продовження мораторію на продаж землі до 1 січня 2012 року.

Яка ситуація у розв'язанні цих питань складається у нинішніх умовах? Відомо, що Україна – одна з великих і багатих держав не лише Європи, але й світу. Вона є індустріально-аграрною країною. Її профіль зумовлений наявністю багатьох природних ресурсів, представлених 20000 розвіданих корисних копалин, з яких визначальними галузями індустрії є: паливно-енергетична, металургійна, машинобудівна, хімічна промисловості. Багато зроблено для розвитку ракетної техніки, літакобудування, випуску морських і річкових суден, інших напрямів зміцнення промислового потенціалу.

Великими можливостями володіє Україна в галузі сільськогосподарського виробництва. Для цього в розпорядженні агропромислового комплексу знаходиться 42030 тис. гектарів сільськогосподарських угідь, в тому числі 33571 тис. га ріллі [1]. В середньому до 80% орних площ – чорноземи, або одна третя частина найкращих земель планети. На одного мешканця нашої держави припадає 0,8 га землі, що в декілька разів більше, ніж у Німеччині, Швеції, Нідерландах, Данії, Чехії, Південній Кореї, Японії тощо.

Зазначені можливості сприяють тому, що Україна займає одне з провідних місць у Європі в питаннях вирощування зернових і зернобобових культур. соняшника, льону-довгунця, продовжує утримувати передові позиції у виробництві олії, борошна, круп'яних, макаронних, хлібобулочних виробів,

різноманітних продуктів тваринництва, консервів, алкогольних і безалкогольних напоїв, інших видів продуктів харчування.

Варто наголосити, що в 2008-2009-тих роках експорт зерна з України становив 10 відсотків світового продажу. Окремо пшениці і пшеничного борошна наша держава реалізувала 9,5%. За оцінками СОТ Україна стала третьою країною у світі після США і Аргентини за обсягами кормового зерна і шостою після США, Канади, ЄС, Росії та Австралії за експортом пшениці і пшеничного борошна.

Проте ці позиції утримуються, в основному, за рахунок дієкстенсивних факторів. Це підтверджується тим, що за чисельністю населення на Україну в Європі припадає 10,3%, тоді як за площею сільськогосподарських угідь – 18,9%. В абсолютному розмірі на 100 жителів України ці показники становлять відповідно 81 і 64,3 га, що в 1,8 і 2,6 рази більше, ніж у середньому в Європі. В Україні зосереджено 1/5 посівних площ (33,5 млн. з 125 млн. га орної землі в Європі). Це дозволяє їй при значно нижчій врожайності культур забезпечити своє місце у виробництві продукції в розрахунку на душу населення.

У найближчі роки наша держава, господарські підрозділи мають необхідні можливості для більш повного задоволення потреб вітчизняних споживачів, а також значного розширення експорту продовольчих товарів високої якості за межі України. Для цього потрібно поліпшити технологію їх промислового виготовлення і пакування, наростити обсяги випуску, в першу чергу, тих видів продовольчих товарів, які користуються підвищеним попитом на європейському і світовому ринках.

Визначальним у побудові ефективного господарювання в аграрному секторі економіки є його реформування. Без його здійснення не можна сподіватися на відчутні результати. Але низький рівень сільськогосподарського виробництва протягом десятиліть, відсутність реального господаря, спотворені методи господарювання призвели за останні роки до глибокої, системної кризи. Її причини виникли не сьогодні, а сягають далекого минулого, мають свої корені.

Адже минуле було пов'язане, насамперед, з відсутністю своєї держави, з віковим поневоленням. Колоніальна територія, якою були всі області України, мали чужих господарів, які, хоча і змінювалися, але ніколи не думали про гармонійний розвиток продуктивних сил, вкладання в них капіталу, створення необхідних умов для забезпечення праці і проживання населення. Головний зміст так званої організації виробництва зводився лише до визиску, збагачення. Так було на великих просторах Східної України, де повновладними господарями були російські поміщики. Не було іншим виробництво і життя на селі в Галичині, на Буковині, в Закарпатті, де розпоряджалися польські, румунські, чеські та угорські землевласники.

Та найбільш негативний вплив на розвиток села зробила насильницька колективізація у східних областях України, розпочата у 20-х роках і завершена в 1937 році, а на заході нашої держави – кінці 40-х на початку 50-х років. Її головне вістря було націлено на знищення економічних основ сільського господаря, сумлінного і дбайливого виробника, який любить, знає і вміє

працювати. Відчуження виробника від землі здійснювалося за допомогою економічного примусу і свавілля адміністративно-командних структур. Від тих селян, які чинили опір, забирали практично все зерно, худобу, податки від прибутків сягали 70 відсотків. Усуспільненню підлягали не лише земля, будівлі, тварини, але навіть домашня птиця, посуд [2].

Наслідком цього свавілля став жахливий голодомор, геноцид 1932-1933 років, який забрав життя майже 10 млн. осіб. Таким чином, колишня державна політика не справилася з вирішенням проблем села, забезпеченням населення необхідною продукцією сільськогосподарського виробництва. Її наслідками стали постійна нестача продукції рослинництва, тваринництва, зведені до рангу визначальних показників дефіцити продуктів споживання на ринках, закупівля їх за кордоном, розробка різного роду державних програм інтенсифікації сільськогосподарського виробництва і збільшення продуктів харчування для населення.

Проголошення України незалежною, суверенною державою у 1991 році вимагало нових підходів до розв'язання економічних проблем у народному господарстві, в т.ч. в аграрній сфері. Тому виправданою була постановка питання про реформування низки проблем, пов'язаних із соціальним розвитком села, підвищенням рівня життя населення.

У вирішенні питань реформування відносин власності, вибору оптимальних форм господарювання, які за своєю економічною суттю є своєрідною революцією, однією з фундаментальних засад сучасних процесів державотворення в Україні, необхідно керуватися не лише окремими побажаннями. Відправною точкою визначення пріоритетів у здійсненні аграрної реформи є вимоги Конституції, постанови Верховної Ради "Про земельну реформу", "Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі", укази Президента, зокрема Указ від 10 листопада 1994 року "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва [3,4] та інші нормативні документи. Проте особливо важливим у практичній реалізації цих завдань мають бути врахування об'єктивної думки селян, їх бажання і сумніви, причинний зв'язок тих чи інших вчинків.

На жаль, зазначені вимоги в процесі проведення аграрної реформи на селі далеко не повністю враховуються. На їх втілення в життя наклалася важка і затьяжна економічна криза, яка дає себе особливо відчутти в останні роки, помилки у здійсненні реформ, гострий дефіцит фінансових і технічних ресурсів для підтримки селянських (фермерських) господарств, наявний психологічний бар'єр у сучасних поколіннях, які не уявляють себе власниками землі і суб'єктами сільськогосподарського виробництва в сьогоднішніх складних умовах та інші чинники, які ще не до кінця з'ясовані. Проте і зараз в умовах складності і невизначеності, коли державний і колгоспний сектори практично перестали існувати, низьким залишається рівень ефективності виробництва, селянські (фермерські) господарства, незважаючи на слабе технічне оснащення, дефіцит горючо-паливних матеріалів, тим більше фінансових ресурсів продовжують ледве утримуватися на плаву.

Суворая правда засвідчує про те, що в ряді областей України для приватних власників виділено не більше 10-15% земель. Останні за своїми кадастровими оцінками не завжди відносяться до кращих. Нерідко вирішення питань про паювання землі, вибір форм господарювання проводиться формально, селянам не надаються акти права власності на землю. Ті, хто висловив бажання отримати землю і самостійно її обробляти, не знаходять підтримки у керівників господарств, представників адміністрацій.

Багато нарікань надходить до різних інстанцій з приводу відмови селянським (фермерським) господарствам у допомозі технікою, вирішенні інших питань виробничого та соціального характеру. З іншого боку, реформовані агроспілки, селянські (фермерські) господарства несміливо використовують надані їм права укладати угоди на раціональне використання земельних паїв тих селян, які виявили бажання вийти із складу колективних господарств, не визначають належного порядку і розмірів оплати за використання цих паїв.

Не визначаються інвестори для інтенсивного використання розпайованих земель. Багато належить зробити для створення аграрного ринку, функціонування профільних бірж. Не створено вторинного ринку цінних паперів в агропромисловому комплексі. Чимало прорахунків допускається у зміцненні інфраструктури сільськогосподарського виробництва, відбудові сучасного села, вирішенні соціальних завдань.

Кооперативні спілки не шукають шляхів успішного розв'язання питань заготівлі і реалізації продукції. Йдеться про те, що вони повинні мати відповідний штат заготівельників фермерської продукції зі своїми транспортними засобами для реалізації.

Більше уваги необхідно приділяти інноваційному виробництву. Ширше належить розгортати служби маркетингу, сервісу, практикувати замовлення. Нових підходів вимагає спеціалізація і продуктивний розвиток тваринницьких комплексів із сучасними технологіями, вищим рівнем механізації виробничих процесів. Певною мірою це стосується птахофабрик, кролеферм, господарств, що виготовляють шкірки відповідних звірів. Їх утримання мусить відбуватися на основі рекомендацій найновіших досягнень науки, що передбачає зміцнення інтеграційних процесів.

Зазначені проблеми повинні бути в центрі уваги не тільки органів законодавчої, виконавчої влади, господарських підрозділів, а й селян, усіх тих, хто працює на землі, відчуває її смак, віддає їй свої сили і вміння. Вони мають бути повновладними господарями землі.

А як же бути з правом власності і поширенням ринкових відносин на землю, чи категорично належить її вилучати з цієї сфери? Будучи товаром у більшості країн світу, земля не призводить до зuboжіння селян, як про це стверджувала ортодоксальна марксистська ідеологія. Її і в наш час продовжують використовувати у своїх цілях комуністи, соціалісти і селянські можновладці. Для України поширення товарних відносин на землю не повинно бути винятком.

Відчуження селянина від землі в Україні за роки домінування колгоспного виробництва дало свої негативні наслідки. Воно і зараз є однією із першопричин економічної кризи не лише на селі, але й в інших галузях економіки. Важка спадщина минулого втілена в тому, що нині в Україні майже 800 сіл, в кожному з яких проживає понад 50 дітей і підлітків віком 6-15 років, а загальна чисельність мешканців становить 500 чоловік і більше, не мають загальноосвітніх шкіл. Близько 200 сільських населених пунктів з числом жителів 200 чоловік і більше не мають закладів охорони здоров'я, понад 2000 сіл – стаціонарних підприємств роздрібною торгівлі, бо виїзного обслуговування, майже половина стаціонарних підприємств служби побуту або інших відповідних осередків служб сервісу.

Зруйнованими, забутими продовжують залишатися шляхи, вулиці, площі, сквери і складські приміщення. Не наповнюються водою давно висохлі ставки. Не ремонтуються греблі, млини, вітряки. Ревізії і догляду вимагають житловий фонд, пам'ятні знаки, зміни і уточнення – назви вулиць.

Соціально-економічні проблеми трудової і психологічної мотивації селян в Україні, в тому числі на Львівщині, призводять до виникнення соціальної напруги, що зменшує трудову активність. Разом з тим, в теоретичному плані ці проблеми найменш вивчені і найбільш актуальні. Їх наявність пов'язана з повільним і не чітко визначеним бажанням впровадження ринкових відносин, відсутністю конкурентного середовища. Не можна обмежуватися лише заборонаю на продаж землі іноземцям. Треба йти далі, вдосконалювати інформативну базу, бо від чекання селяни втомилися.

В той же час, наявна нормативна база ще не повною мірою регулює питання приватизації землі, вибору форм господарювання, переважна більшість селян не обізнана з принципами, змістом і механізмом реалізації аграрної реформи. Особливо складними для власників земельних паїв є використання орендних відносин. Останні нагадують їм значною мірою обіцянки минулої колгоспної системи. Організаційно-правові аспекти їх застосування не втілюються в життя. не здійснено реформування податкової політики [5]. Не завершено опрацювання механізму дії Земельного кадастру, оцінки землі. Значну роботу належить виконати в питаннях цінової політики на продукцію аграрного сектора. Адже ринок землі означає не лише її купівлю-продаж. Це комплекс складних питань.

Вирішення зазначених завдань – складова частина національної програми розвитку нашої економіки. Вона вимагає пошуку додаткових джерел асигнувань, врахування специфіки відповідних регіонів, повної свободи вибору форм господарювання, розвитку надбань минулого, використання кращого світового досвіду і надійної працелюбності українського народу, що забезпечить у перспективі її високу ефективність.

Література

1. Народне господарство України в 1990 р. - Київ 1991. - 4С. 339
2. Енциклопедія українознавства. - Львів, 1994. Т. 3. - 4С. 1080
3. Конституція України (Основний Закон). - Львів, За вільну Україну, 1996
4. Аграрна реформа в Україні. - Київ, 1996. - С. 17-26

5. Звіт про світовий розвиток: важке завдання розвитку/ Перекл. з англ. - Київ, Абрис, 1994. - С. 73
6. Гаєць В. Науковий журнал "Економіка України", 2009, № 2. - С. 5-23

Summary

The agrarian sector of the economy of Ukraine has big potential possibilities. At this stage of development it is in a serious crisis. The way out is restructuring of the agricultural production which foresees the change of the landowner, the creation of different forms of farming. The thoughts concerning the completion of this process are expressed which will influence positively the production efficiency, the level of life of the population and the social development of the village.

Стаття надійшла до редакції 8.04.2010

УДК 636:001 (477.43/44)

Бучковська В.І., кандидат с.-г. наук, асистент, bt-fpdatu@mail.ru,©
Подільський державний аграрно-технічний університет

СТАН ГАЛУЗІ ПТАХІВНИЦТВА УКРАЇНИ У 20-30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Висвітлено стан галузі птахівництва в Україні у 20-30-х роках ХХ століття. Наведено структуру птахопоголів'я в регіонах та процентне співвідношення різних видів птиці.

Ключові слова: тваринництво, птахівництво, гуси, кури, качки, сільське господарство.

Вступ. Однією з головних галузей агропромислового комплексу України є тваринництво, яке забезпечує населення продуктами харчування та виробляє сировину для багатьох галузей народного господарства. Одним із основних факторів, що сприяють успішному формуванню аграрного сектору, є його належне наукове забезпечення. Проте, розвиток самої науки, визначення тенденцій та перспектив її розвитку, не можливі без знання її історії [2].

Матеріал і методи досліджень. Матеріалом для проведення досліджень стали наукові праці вчених галузі тваринництва центрального Поділля у ХХ столітті, архівні документи, матеріали музею та наукові праці дослідників історії розвитку тваринництва на центральному Поділлі. Методологічною основою дослідження стали загальні принципи об'єктивності, історизму, які передбачають об'єктивний опис і аналіз подій, явищ на основі науково-критичного використання різноманітних джерел. У процесі досліджень також було використано порівняльно-історичний метод.

Результати досліджень. До кінця 80-х років ХІХ століття, вітчизняне птахівництво мало виключно натуральний характер і було лише побічною галуззю, яка не звертала на себе особливої уваги.

Після громадянської війни птахівництво, як і інші галузі тваринництва знаходилося у занедбаному стані і розвивалося лише в приватних господарствах. Про це свідчить зменшення поголів'я сільськогосподарських тварин у країні. З 1916 до 1928 року поголів'я сільськогосподарських тварин в Україні збільшувалося, а після 1928 року спостерігалася тенденція до його зменшення, так, поголів'я корів скоротилося на 14,7%, свиней – на 61,9, а овець – на 46,5%.

Галузі птахівництва приділялось мало уваги. На думку Б.К. Дудолькевича [4] головними недоліками птахівництва була низька якість безпородної селянської піци, нераціональність методів її утримання, неорганізованість збуту і транспортування та значне поширення пташиних хвороб.

За рахунок утримання птиці в трудовому селянському господарстві задовольнялися харчові потреби, а також поповнювався бюджет селянського господарства. Малоземельність змушувала селян поповнювати свій бюджет з інших галузей господарства окрім зернового. Отже, в малоземельних

господарствах прибутки від птахівництва в бюджеті відігравали більшу роль, ніж у господарствах більш забезпечених землею. Проте, оскільки гуси і качки вимагають простору для випасання, їх розводили в меншій кількості, ніж у більш забезпечених землею господарствах.

Досить великою вадою птиці була її низька яйценосність. В середньому за кордоном продуктивність птиці була у два рази більша, ніж в Україні. Яйця, які йшли на експорт, були дрібні, неодноманітні, погано розсортовані, брудні і не досить свіжі, у результаті чого вони мали низьку ціну на світовому ринку.

Кількість птиці в Україні була відносно великою і становила 25% від загальної її кількості у Радянському Союзі. Особливо виділялися два птахівничих райони: так званий «Малоросійський» (Полтавська та Чернігівська губернія) та «Південно-Західний» (Подільська, Київська і Волинська губернії).

Отже, як видно з таблиці 1, найбільша чисельність птахів була у Київській губернії – 15,42% від загального поголів'я України.

Таблиця 1

**Розподіл поголів'я птиці між окремими губерніями України
у 1924 році, %**

Регіон	%	Регіон	%	Регіон	%
Волинь	5,50	Чернігівщина	5,41	Одещина	12,99
Поділля	12,39	Полтавщина	14,06	Катеринославщина	14,37
Київщина	15,42	Харківщина	9,32	Донеччина	10,54
Правобережжя	33,31	Лівобережжя	28,79	Степ	37,90

Регіоном, у якому нараховувалася найбільша кількість птахів, була зона Степу – 37,90% від загального поголів'я по Україні. На території України розводили такі види сільськогосподарської птиці: кури, гуси, качки та індики [3].

З даних наведених у таблиці 2 видно, що загальне поголів'я курей в Україні становило 25766,5 тис голів, гусей – 1382,9, качок – 1123,8, індиків – 89,4. Найбільше поголів'я курей та індиків нараховувалося в зоні Степу, гусей на Лівобережній Україні, а качок на Правобережжі.

Таблиця 2

Розподіл поголів'я птиці в Україні по видах (тис. голів, 1925 р.)

Губернії	Вид птиці				Разом
	кури	гуси	качки	індики	
Волинська	1273,0	193,0	89,2	4,6	1559,8
Подільська	3219,7	161,1	129,3	4,3	3514,4
Київська	3922,8	182,4	259,2	7,7	4372,1
Правобережжя	8415,5	536,5	477,7	16,6	9446,3
Чернігівська	1281,4	176,7	66,6	9,7	1534,4
Полтавська	3556,0	207,3	214,8	10,5	3988,6
Харківська	2377,1	189,5	71,0	5,7	2643,3
Лівобережжя	7214,5	573,5	352,4	25,9	8166,3
Одеська	3489,4	91,9	92,3	12,0	3685,6
Катеринославська	3854,1	90,4	116,6	14,5	4075,6
Донецька	2793,0	90,6	84,8	20,4	2988,9
Степ	10136,5	272,9	293,7	46,9	10750,1
Україна	25766,5	1382,9	1123,8	89,4	28362,7

Найбільшу питому частку у структурі птахопоголів'я в Україні займали кури – 91%, друге місце – 5% склали гуси, на качки припадало 3,1%, а на індики – лише 1%. Слід відмітити, що така структура поголів'я птиці не значно відрізнялася від інших країн Європи (табл. 3) [1].

Таблиця 3

Процентне співвідношення різних видів птиці в країнах Європи (1925 р.)

Країна	Вид птиці				
	кури	гуси	качки	індики	інші види
Україна	91,2	5,0	3,1	0,4	0,3
Франція	85,1	5,5	5,8	3,1	0,5
Великобританія	88,1	1,9	8,1	1,9	–
Данія	91,1	–	–	–	–

Є цікавим те, що на лондонській біржі за «російську курку» платили біля карбованця, тоді як за датських або французьких – по 1,5-2 крб. за голову, тобто, на 50-100% дорожче. Німеччина, користуючись дешевизною нашої живої невідгодованої птиці, розвинула у себе промисел відгодовування нашої птиці і збуту її під своєю маркою на своєму чи закордонному ринкові, заробляючи на цій операції високий процент, пух і пір'я Німеччина ввозила знову до нас [4].

Висновки. Не зважаючи на те, що за кількістю поголів'я птиці Україна займала одне з перших місць серед республік Радянського Союзу, у 20-30 роках ХХ століття ця галузь в Україні знаходилася в скрутному становищі за рахунок того, що місцева птиця мала низьку продуктивність, а розвитку галузі приділялося мало уваги.

Література

1. Баранецький С. Ф. До організації селекційного центру при Всеукраїнській зональній науково-дослідній станції птахівництва в Кам'янці-Подільському / С. Ф. Баранецький // Птахівництво України. – 1931. – №2. – С. 46-47.

2. Боднар Й. Тваринництво України: минуле та майбутнє / Й. Боднар // Тваринництво України. – 1997. – №9. – С. 2-3.

3. ДАХО. – Ф. Р-195– Оп. 1. – Спр. 14. Доповідь повітового земельного відділу про заходи по поліпшення стану скотарства в повіті, схематичний план досвідного господарства інституту, листування з установами повіту, витяг з протоколу засідання науково-шкільної ради, про реорганізацію університету, про перетворення сільськогосподарського факультету в інститут, про реорганізацію скотарської ферми при інституті та з інших питань, розклади лекції. Від 13 січня 1921 року до 12 грудня 1921 року. – Арк. 51-52 об. 21. 02. 21. Доповідь Кам'янецькому Повіземвідділу в справі заходів щодо поліпшення стану скотарства в Кам'янець-Подільському повіті

4. Дудолькевич Б. К. Статистична характеристика сучасного птахівництва України та Поділля / Б. К. Дудолькевич // Записки СГІ в Кам'янці на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 1927. – Т. 4. – С. 228-237.

Symmary**Buchkovska V.I.****THE STATE OF INDUSTRY OF POULTRY FARMING OF UKRAINE IS IN 20-30-X YEARS OF XX OF CENTURY**

The state of industry of the poultry farming is reflected in Ukraine in 20-30th of XX of century. A structure over of population of bird in regions and percent correlation of different types of bird is brought.

Keywords: *stock-raising, poultry farming, ganders, chickens, ducks, agriculture.*

Стаття надійшла до редакції 23.03.2010

УДК 636.4:577.15:57.017.8

Гаяс В.Л., к.б.н., доцент (E-mail: vhaljas@ukr.net)©*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С.З.Гжицького***ВАЦЛАВ МОРACHEВСЬКИЙ – ДОРОГА У СВІТ НАУКИ
СТЕПАНУ ГЖИЦЬКОМУ**

“Усі мої знання лише допомогли мені зрозуміти ту красу,
яка не досягається наукою і досвідом, а скоріше є чудом і ласкою долі”.
(В.Морачевський)

У рік відзначення 110 річниці від дня народження С.З. Гжицького минає 60 років з часу, коли відійшов на вічний спочинок його вчитель Вацлав Морачевський - відомий вчений, педагог, громадський діяч, доктор медицини і філософії, доктор біологічних наук, професор.

Народився В.Морачевський 27 вересня 1867 року у Варшаві, де закінчив філологічну гімназію (1886 р.). Як свідчить свідоцтво №80), видане згідно з указом Його Імператорської Величності департаментом Герольдії урядового сенату 11 квітня 1877 р., він був визнаний потомственным дворянином.

З жовтня 1886 р. по серпень 1889 р. він навчався на хіміко-технологічному факультеті Швейцарського політехнічного інституту в Цюріху. Після закінчення навчання, у цьому ж році В.Морачевський став студентом медичного факультету Цюріхського університету. Будучи студентом університету, працював асистентом на кафедрі фізіології (1891-1892 рр.) і завідувачем хімічної лабораторією (1892-1895 рр.). Університет він закінчив в 1894 році, захистивши на філософському факультеті інавгураційну дисертацію "Ueber den Phosphorgehalt der Verdauungsproducte des Caseins" ("Про вміст фосфору в продуктах травлення казеїну") на здобуття ступеня доктора філософії. Рецензентами дисертації були професори Г.Абелянц і А.Вернер.

По закінченню навчання, В.Морачевський одержав диплом швейцарського лікаря з правом медичної практики. В 1895-1898 рр. В.Морачевський працював лікарем міської лікарні в м.Кракові. Продовжити наукову працю в Кракові він не зміг, оскільки не завжди його погляди співпадали з поглядами місцевої професури. 18 грудня 1898 року В.Морачевський, його дружина Софія, син Георгій (Юрій) одержують свідоцтво (№3787/350) від Варшавського поліцмейстера про те, що згідно з дозволом імператора, вони залишають російське громадянство і переселяються назавжди в Австрію, де з 1898 р. по 1899 р. знову завідував хімічною лабораторією медичної клініки Цюріхського університету. Подальша праця В.Морачевського (1899-1901 рр.) пов'язана з Львівським університетом, де йому 21 грудня 1901 року після здачі екзаменів був виданий диплом з правом лікарської практики в галузі хірургії, офтальмології і акушерства.

Значний період життя (1901-1920 рр.) В.Морачевського пов'язаний з відомим курортом у Карлових Варах (Чехія), де він працював практикуючим лікарем. В цей же період взимку працював у клініках і наукових установах Львова, Цюриха, Палермо. В часи Першої світової війни (1914 р.) В.Морачевський працював гарнізонним лікарем у Лінці. З 1921 р. і до останніх днів життя (30.09.1950 р.) науково-педагогічна і громадська діяльність В.Морачевського була пов'язана з Львівською академією ветеринарної медицини, де він спочатку завідував кафедрою лікарської хімії і загальної патології, пізніше кафедрами біохімії, патологічної фізіології та обирався проректором і ректором академії (1925-1927 рр.).

В 1940 р. рішенням ВАК при РНК СРСР В.Морачевському без захисту дисертації було присвоєно науковий ступінь доктора біологічних наук та вчене звання професора по кафедрі "біологічна хімія" і "патологічна фізіологія".

Науково-педагогічна діяльність професора В.Морачевського була багатопланова. Перші наукові роботи проведені в хімічній лабораторії Цюрихського університету під керівництвом професора Г.Айхорста, присвячені розробці і удосконаленню методів визначення мінеральних речовин в сечі і калі, характеристиці мінерального обміну при інфекційних хворобах, лейкемії, анемії, раку, що в значній мірі розширило знання про патогенез цих захворювань. Ряд робіт цього періоду стосувалися методів дослідження обміну речовин при діабеті. Цими роботами проф. В.Морачевський започаткував новий напрямок - клінічна біохімія і підсумував їх у 1904 р. як посібник з клініко-хімічних досліджень.

Другий напрямок досліджень - вивчення білкового обміну, проводилося В.Морачевським у наукових установах Львова і Карлових Варах. В цей час він приділив увагу маловивченій проблемі утворення індолу та індикану. Розробивши унікальну методику визначення індолу в калі, ним було вивчено вплив різних компонентів їжі на його утворення і співвідношення індолу і індикану в сечі. Цими дослідженнями була доведена роль печінки в детоксикаційних процесах. На основі зазначених робіт базується метод функціональної діагностики печінки. Ряд цікавих і оригінальних робіт з вивчення обміну речовин при левульозо-, алкапто-, цистин-, фосфат-, та оксалатурії були проведені ним на курорті у Карлових Варах.

Третій напрямок досліджень був виконаний професором В.Морачевським, коли він працював у Львівській академії ветеринарної медицини. Ці роботи були присвячені вивченню обміну речовин залежно від режиму харчування людей та годівлі тварин, мінеральних солей та різних внутрішніх факторів. Зауваживши, що виділення води залежить від складу їжі, ним було доведено, що жири затримують воду у тканинах, і продовжуючи ці дослідження встановив зв'язок між обміном кальцію та жирів.

На підставі значного експериментального матеріалу, одержаного при дослідженні хімічного складу сечі, та даних особистої лікарської практики, ним в 1936 році була опублікована монографія "Leczenie chorób nerkowych" Warszawa, 1936), яка і на сьогоднішній день актуальна.

Ряд робіт професора В.Морачевського були присвячені вивченню патогенезу при міоглобінемії та кольках у коней. Дальший розвиток цих досліджень та розробку методів терапії здійснив його учень академік С.Гжицький.

Значну роботу провадив професор В.Морачевський з підготовки наукових кадрів. У відгуку на його працю в цьому напрямку зазначено, що він "виховував учнів вірних його поглядам, пробуджуючи в них любов до науки, серйозних поглядів на життя і покликання лікаря". Не випадково, що йому був наданий почесний титул: доктор *honoris causa* Львівської академії ветеринарної медицини.

Професором В.Морачевським було підготовлено 7 докторів (В.Сковронський, С.Гжицький, Є.Гамерський, Р.Сливінський, Г.Янковський, Т.Садовський, З.Еви) та одного кандидата наук (С.Романов), який згодом також захистив докторську дисертацію.

Його учні В.Сковронський, С. Гжицький, С.Романов продовжували працювати в академії завідувачами кафедр (В.Сковронський – фармакології і патологічної фізіології, С.Гжицький – біологічної і органічної хімії), а С.Романов – професором з курсу патологічної фізіології.

Визнанням наукового доробку В.Морачевського було обрання його дійсним членом Товариства російських лікарів у С.-Петербурзі (диплом №927 за підписом голови товариства, лауреата нобелівської премії, академіка І.Павлова зберігається у музеї Університету ветеринарної медицини та біотехнологій), членом Московського терапевтичного товариства, член-кореспондентом Краківської Академії, членом товариства фізіологів у Варшаві та Львові. Він очолював делегації від Польщі на Всесвітніх конгресах з фізіології, які відбувалися у Парижі, Ленінграді, Цюріху, Вісбадені. Професор В.Морачевський був представлений до нагороди орденом Трудового червоного прапора, присвоєння почесного звання заслуженого діяча науки УРСР, до обрання член-кореспондентом АН УРСР, але з невідомих причин не був відмічений зазначеними нагородами і званнями.

Професор В.Морачевський був вченим з великим діапазоном наукових зацікавлень. Окрім енциклопедичних знань у галузі медицини, ветеринарної медицини, біології і філософії, він вважався одним із відомих знавців літератури, музики і мистецтва. В.Морачевський виявляв великий інтерес до української культури, популяризував творчість Т.Шевченка, І.Франка, особливо В.Стефаника. В.Морачевський і його дружина С.Окуневська (перша жінка-лікарка в Австро-Угорщині, перша на західноукраїнських землях жінка-українка, що здобула університетську освіту) відіграла першорядну роль у творчому рості і остаточному шліфуванні таланту В.Стефаника, який в автобіографічному нарисі «Серце» з вдячністю пише: «Вацлав Морачевський – моя дорога в світ. ...Софія Морачевська – пані, що навчила мене любити Русів і правду в собі». А в своїй «Автобіографії» В.Стефанік пише: «Я зазнайомився і заприятелював з Вацлавом Морачевським і його жінкою Софією з Окуневських. Вони приїхали з Цюріху, обоє високоосвідчені, і від них я користувався

широким європеїзмом. Вони ж і мали на університеті на мене глибокий вплив» (В. Стефаник навчався в той час на медичному факультеті Краківського університету). В. Морачевський був близьким приятелем відомої співачки С. Крушельницької. У його квартирі часто збиралася львівська інтелігенція.

Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького шанує пам'ять професора Вацлава Морачевського. 30 вересня 1997 року була проведена урочиста академія, присвячена 130-річчю від народження вченого, відкрито художньо-меморіальну дошку (скульптор Я. Мотика) на одному із корпусів університету (по вул. К. Левицького, 67), організовано виставку «Родина Морачевських-Окуневських» (спільно із музеєм Івана Франка у Львові, директор – Роман Горак), присвоєно ім'я одній із аудиторій. Але найбільшою шаную професору Вацлаву Морачевському, очевидно, є присвоєння університету, ректором, проректором, доктором honoris causa якої він був, імені його учня С. Гжицького, якому він відкрив дорогу у світ науки.

Життєвий шлях та науково-педагогічна діяльність професора Вацлава Морачевського – вчено, гуманіста, мистецтво- та літературознавця, потребує подальшого глибокого вивчення та осмислення.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2010

УДК 796.011.3

Голубева О.Т., старший викладач
Стахів М.М., старший викладач
Василів О.В., старший викладач

*Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З.Гжицького*

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ

Побудова нової концепції повинна спиратися на об'єктивні тенденції розвитку ФК і спорту. В умовах переходу до ринкових відносин допоможе органам управління у формуванні активної державної політики в цій галузі, розробці комплексу антикризових заходів, що сприятимуть реконструкції, адаптації та життєздатності системи ФК і спорту в новій соціально-економічній ситуації. Важливим фактором оптимізації навчального процесу є запровадження в вузах модульно-рейтингової системи контролю рівня фізичної підготовки студентів.

Ключові слова: *концепція, тенденції, оптимізація, модульно-рейтингова система, навчально-виховний процес, державні тести, нормативні вимоги.*

Вступ. Перед нами поставлено надзвичайно складне завдання – викласти напрямки фізичного виховання у ВНЗ. Складність завдання полягає у відсутності як загальнодержавної концепції ФК і спорту, так і концепції фізичного виховання студентів. Адже в сучасних умовах розбудови держави ФК покликана відігравати важливу роль, оскільки визнана складовою частиною загальнонародської культури як один із важливих факторів національного прогресу, як життєвий ресурс держави, поліпшення якого повинно стати головним напрямком соціальної політики України. На сучасному етапі ФК і спорт опинилися в надзвичайно складних умовах, обумовлених розпадом адміністративно-командної системи управління необхідністю формування ринкового суспільства.

Матеріал і методи.

Педагогічно-порівняльний експеримент.

Побудова нової концепції повинна спиратися на об'єктивні тенденції розвитку ФК і спорту. В умовах переходу до ринкових відносин допоможе органам управління у формуванні активної державної політики в цій галузі, розробці комплексу антикризових заходів, що сприятимуть реконструкції, адаптації та життєздатності системи ФК і спорту в новій соціально-економічній ситуації.

В сутності нової концепції державної фізкультурно-спортивної політики має бути перехід:

- від формальної погоні за масовістю до рекреаційно-оздоровчого і профілактичного ефекту, утвердженню здорового способу життя;

від командно-адміністративної до демократичної системи управління ФК і спортом, побудованої на природних потребах людей у фізичному загартуванні;

- від жорстко впроваджуваних фізкультурно-спортивних нормативів і комплексів до активної і диференційованої оцінки впливу ФК і спорту на працю, освіту та виховання людей, їх морально-етичний і світоглядний рівень розвитку;

- від ідеологізації та політизації ФК і спорту до нормальних спортивних стосунків і зв'язків, що побудовані на розумінні загальнолюдського характеру фізкультурно-спортивних цінностей.

Тільки в такий спосіб можна виховувати у населення України спортивний менталітет, соціальну орієнтацію на оздоровлення та гідний спосіб життя за допомогою фізкультурно-спортивних вправ і занять.

В фізичному вихованні в вузах традиційно увага приділяється підвищенню рівня загально-фізичної та спортивно-технічної підготовки студентів. Виховання потреби в фізичному самовдосконаленні, самозбагаченні особистості при допомозі фізкультурно-спортивної діяльності на практиці найчастіше здійснюється стихійно або зовсім ігнорується.

Навчальні заняття з фізичного виховання повинні вирішувати формування фізкультурної освіти і виховання особистості студента. Зрозуміло, що це вимагає збільшення об'єму занять з теорії і методики фізичної культури з обов'язковою задачею заліку.

Традиційно процес фізичного виховання в вузах починається з психолого-педагогічного вивчення студентів, які поступили до навчального закладу. Визначається рівень їх здоров'я і фізичної підготовленості, виявляються їх фізкультурно-спортивні інтереси, відношення до фізичного виховання та інші. Але в навчально-виховному процесі виникають бар'єри. Головним чином це не обґрунтовані залікові вимоги, непосильні фізичні навантаження та інші. Підвищенню ефективності навчальних занять сприяють нескладні тести, що характеризують фізичні якості (силу, швидкість, витривалість, гнучкість, спритність). Одержані результати необхідно пов'язувати зі специфікою навчального матеріалу, активністю студентів під час занять та інші.

Контрольні і залікові нормативи в кожній навчальній програмі розраховані на середньо підготовленого студента. Тому слабо підготовленому студенту не під силу виконати нормативи. Яскравим прикладом подібного явища є і нормативні вимоги з державних тестів. Деякі з них настільки завищені, що навіть кваліфікованим спортсменам не вдається виконати їх на «відмінно». Це означає, що вони не пройшли необхідної експертизи і науково-практичного обґрунтування.

Виходячи із згаданого, найкращим варіантом залишається здійснення індивідуального підходу до кожного студента, що повністю узгоджується з його станом здоров'я, рівнем фізичної підготовки та інше.

Контрольні нормативи, передбачені вимогами навчальної програми, слід вважати тільки як вихідний показник, а в подальшому планувати яких

результатів студент повинен досягти на кожному курсі навчання з врахуванням стану і рівня його фізичної підготовки, тобто за основу брати не передбачені таблицею нормативних вимог показників викладених в навчальній програмі, а враховувати дійсний стан підготовленості кожного студента. Поступ, досягнутий у виконанні контрольних і залікових нормативів і вимог брати за дійсну оцінку. Але все це слід обумовити обов'язковим виконанням студентом одержаних на заняттях завдань, спрямованих на підвищення рівня розвитку основних рухових якостей. При організації занять з фізичного виховання розвитку фізичних якостей студентів завжди приділялася значна увага. Щоб успішно реалізувати навчальні програми по розвитку фізичних якостей, краще формувати навчальні групи за принципом, в основу якого покладені вихідні показники фізичної підготовленості. Для цього визначаються характеристики фізичного розвитку студентів з оптимальним співвідношенням визначальних рівнів основних фізичних якостей. Вони і мають стати основою для формування навчальних груп. Навчальний процес розподіляється на етапи, в кожному із яких і приводиться робота по одній із відстаючих якостей на протязі 6-8 тижнів.

При використанні індивідуально-диференційованого методу навчальні групи комплектуються так, що під час виконання загальних завдань вони паралельно одержують завдання і для виконання допоміжних вправ, тобто студентів розподіляють на відділення в залежності від рівня розвитку фізичних якостей. Методика організації та комплектування груп за рівнем вихідного фізичного розвитку дозволяє враховувати індивідуальні особливості студентів, дає можливість здійснити диференційований підхід, допомагає визначити послідовність впливу вправ на розвиток відстаючих якостей, скоротити час підготовки до здачі контрольних, залікових нормативів та державних тестів. Крім того, підвищується інтенсивність і щільність занять, що позитивно впливає на показники фізичної підготовленості.

Важливим фактором оптимізації навчального процесу є запровадження в вузах модульно-рейтингової системи контролю рівня фізичної підготовки студентів. Перевагою цього методу є об'єктивізація контролю навчальних досягнень студентів, оскільки тут існують єдині принципи систем оцінок, відкритість самого процесу оцінювання рівня фізичної підготовки студентів.

В порівнянні з традиційним оцінюванням, яке студентів поділяє на «відмінників», «хорошистів», тих, що здають на «задовільно» і не встигаючих, рейтинг розставляє за місцями студентів в кожній навчальній групі, на курсі, факультеті і т.д., тобто тут можливо загалом визначати місця всіх від першого до останнього.

Система рейтингового контролю стимулює студента на систематичну самостійну роботу, активізує його фізичні здібності. Підвищується зацікавленість в результатах своєї праці на заняттях існує здорова конкуренція між студентами у навчанні.

Широкі можливості в підвищенні ефективності навчального процесу з фізичного виховання заложені в використанні комп'ютерної техніки. Такий підхід здатний вирішувати питання індивідуалізації фізичних навантажень за

допомогою розробки відповідних програм спрямованих на розвиток основних рухових якостей студентів.

За допомогою відповідних комп'ютерних програм спеціальними вправами можна ефективно впливати на зміцнення м'язів глобально, регіонально і навіть локально.

Навчальні програми для вузів передбачають і проведення на старших курсах професійно-прикладної фізичної підготовки студентів. Зараз на більшості кафедр цей навчальний процес викладачі проводять недостатньо якісно. Оскільки викладачі ґрунтовно не обізнані з особливостями рухових дій представників професій для яких готує спеціалістів вуз, інтенсивність, тривалість виконання рухів і дій, поз і положення, в яких на протязі робочого дня знаходиться спеціаліст (хірург, дантист, програміст, ветеринарний лікар, технолог та інші). Тільки при наявності таких даних можна правильно скласти комплекси вправ і планувати в динаміці їх вплив на організм спеціалістів.

Висновки. Вважаємо, що згадані напрямки є найбільш перспективними в роботі по вдосконаленню фізичного виховання студентів в вузах.

Література

1. Коник Г.А., Темченко В.А., Усова Т.Е. Учебные занятия по видам спорта как средство формирования мотивации к здоровому образу жизни у студентов в учебном заведении. /Физическое воспитание студентов творческих специальностей – 2006. №4. с.108-114.
2. Закон України про ФКиС.
3. Базова навчальна програма з фізичного виховання для вищих закладів освіти III-IV рівня акредитації підготовлена ініціативною групою вчених на замовлення Міністерства освіти України.

Summary

The construction of new conception should be based on the objective tendency of the development of physical culture and sport. This conception will help the management organs in the formation of active state policy in this branch in the difficult circumstances of entering of the market relations. It help in the working out of complex of activities concerning reconstruction, adaptation and living strength of the system of physical culture and sport in new social-economical situation. New module-rating system is a very important factor of optimization of the educational process as the contrail system of the level of physical training of students.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2010

УДК 636.577.1

Гунчак В.М., д.в.н., професор, ректор університету ©**Галяс В.Л.**, к.б.н., доцент, завідувач кафедри біохімії і біотехнології (E-mail: vhaljas@ukr.net)*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З.Гжицького***ЖИТТЯ ГІДНЕ БЕЗСМЕРТЯ!**

(до 110-річниці від народження С.З.Гжицького)

“Навіть найславетніші імена забуваються, якщо про них не згадувати”.
(Горацій)

14 січня 2010 року виповнилося 110 років від дня народження Людини, яка дала пугівку у життя не одному десятку молодих людей, що сформували наукове ядро Львівської школи біохіміків, видатного вченого, педагога і гуманіста, доктора ветеринарної медицини, доктора біологічних наук, член-кореспондента НАН України, академіка УАСГН, дійсного члена Наукового товариства імені Т. Шевченка, почесного члена Об'єднання українських ветеринарних лікарів США і Канади, заслуженого діяча науки України, професора Гжицького Степана Зеноновича. Життя цієї благородної Людини стало символом служіння науці, прикладом для наслідування.

Народився Степан Зенонович Гжицький 14 січня 1900 року в родині сільського вчителя в одному з найбільш мальовничих куточків Тернопільщини, з ясними і чистими лісами, з задумливим і бурхливим Серетом, з рясними луками та розлогим цілинним степом Опілля. Символічним є те, що наукова робота його була пов'язана з дослідженням впливу на організм гормону підшлункової залози інсуліну (лат. *insula* - острів), який синтезується β-клітинами острівців Лангерганса, а село, в якому народився майбутній вчений, називається Острівець (недалеко від районного центру м. Тереховлі).

В селі Довгому, куди згодом переїхала родина Гжицьких, Степан Зенонович в 1910 році закінчив початкову школу і в 1911 році вступив до Української гімназії в Тернополі, яка тоді називалася «Цісарсько-Королівська Гімназія Франца Йосифа I в Тернополі».

У зв'язку з військовими подіями Першої світової війни, Степан Зенонович змушений був перервати навчання в гімназії і лише в 1920 році закінчив її екстерном. Час, коли Степан Зенонович закінчив гімназію, був складним і важким. З розпадом Австро-Угорської імперії, владу у Галичині захопили польські окупанти, і в усьому: житті, роботі, навчанні - перевага віддавалася саме полякам. В той час завдяки старанням Наукового товариства імені Т.Шевченка та Товариства імені Петра Могили був заснований приватний український університет, який був заборонений окупаційною владою, а тому існував як таємний. В 1920 році Степан Зенонович став студентом правничого факультету цього університету і навчався до 1923 року. Але, як з'ясувалося пізніше, юриспруденція мало приваблювала молодого Гжицького. Його вабила

природа. Окрім того, конспіративні умови навчання в таємному університеті були складними, заняття відбувалися нелегально. Очевидно, за цих обставин С.З.Гжицький в 1923 році вступив на навчання до Львівської академії ветеринарної медицини.

Любов до отриманої спеціальності, наполегливість у навчанні привернули увагу до молодого студента з боку видатного вченого, завідувача кафедри лікарської хімії, професора Вацлава Морачевського, який уможливив наукову кар'єру Степану Гжицькому. Ще будучи студентом, він з 1927 року почав працювати заступником асистента кафедри, а з 1928 року - молодшим асистентом.

У 1929 році Степан Зенонович закінчив академію, одержавши диплом лікаря ветеринарної медицини, і залишився працювати в академії старшим асистентом. Поряд з педагогічною працею, він займався науковими дослідженнями під керівництвом професора В.Морачевського. В 1931 році С.З.Гжицький захистив дисертацію на тему "Про вплив однокомпонентної і змішаної дієт та додатку солей на деякі компоненти крові і сечі" і отримав науковий ступінь доктора ветеринарної медицини. Після цього він продовжував науково-дослідну роботу і завдяки клопотанню професора В.Морачевського в 1933 році як стипендіат фонду народної культури був відряджений у Берлін, де працював у Берлінському інституті біохімії Кайзера Вільгельма у лабораторії директора інституту, відомого вченого-біохіміка К.Нойберга. 22 січня 1935 р. за наукові праці з вивчення хімізму при паралітичній міоглобінурії у коней С.З.Гжицький одержав вчене звання доцента із загальної патології.

У 1937 році Степан Зенонович вдруге виїхав у наукове відрядження за кордон, де проводив дослідження з клінічної біохімії у клініці відомого професора Віденського університету ветеринарної медицини Д.Вірта. Тут він вивчав біохімічні зміни в крові тварин хворих на лептоспіроз (так звана Штудгартська хвороба). Після закінчення відрядження в 1938 році С.З.Гжицький повернувся в академію і продовжував педагогічну і наукову роботу на кафедрі. В 1940 році рішенням ВАК СРСР йому було присуджено науковий ступінь доктора біологічних наук та звання професора по кафедрі біохімії.

Під час німецької окупації професор С.З.Гжицький був призначений керівником інституту, а пізніше проводив викладацьку працю на так званих "фахкурсах", у які німецька окупаційна влада реорганізувала інститут. У 1942 році його обрано дійсним членом Наукового товариства імені Т.Шевченка у Львові, яке нелегально відновило свою діяльність.

Після закінчення війни професор С.З.Гжицький, як завідувач кафедри, докладає багато зусиль для відновлення навчального процесу і науково-дослідної роботи. В цей повоєнний період він деякий час за сумісництвом завідував кафедрою патології, терапії і клінічної діагностики. Степан Зенонович добре розумів, що дальший розвиток наукових досліджень значною мірою залежить від підготовки наукових кадрів. З цих позицій ним ведеться велика робота з залучення до наукової роботи студентів - майбутніх аспірантів та асистентів кафедри.

У 1951 році С.З.Гжицького було обрано член-кореспондентом АН України та доручено керівництво лабораторією біохімії сільськогосподарських тварин у

новоорганізованому науково-дослідному Інституті агробіології. Саме лабораторія біохімії сільськогосподарських тварин цього інституту, який згодом був реорганізований у Науково-дослідний інститут землеробства і тваринництва західних районів України, відіграла значну роль у підготовці наукових кадрів. Одночасно велась також підготовка наукових кадрів на кафедрі органічної і біологічної хімії, яка стала також базою для підготовки майбутніх вчених. Кафедра була тим осередком, де Степан Зенонович безпомилково здійснював відбір талановитої молоді, залучаючи її до наукової праці ще у студентські роки. Очевидно, що той шлях у науку який пройшов він та його вчитель професор В.Морачевський був найбільш оправданим.

За заслуги в розвитку біохімії тварин у 1959 році С.З.Гжицький був обраний академіком Української академії сільськогосподарських наук.

Завдяки успішній підготовці ним наукових кадрів у галузі біохімії і розумінню потреби дальшого поглиблення і розширення досліджень з вивчення особливостей обміну речовин в організмі продуктивних тварин, у 1960 році на базі лабораторії біохімії Науково-дослідного інституту землеробства і тваринництва західних районів України у Львові було створено Український науково-дослідний інститут фізіології і біохімії сільськогосподарських тварин (в даний час Інститут біології тварин УААН). Організатором і першим директором цього інституту був С.З.Гжицький, одночасно завідуючи кафедрою біохімії.

Важливе місце в дослідженнях С.З.Гжицького та його учнів було приділено з'ясуванню особливостей обміну речовин у жуйних тварин, зокрема рубцевого метаболізму та симбіотичних відносин у передшлунках, що склалися еволюційно. Проведені дослідження не втратили своєї актуальності, а ввійшли у класику біохімії взагалі та біохімії жуйних зокрема. Закономірності метаболізму речовин у передшлунках жуйних тварин за участю мікрофлори можуть служити для створення нових біотехнологічних моделей. Адже в сучасній біотехнології при синтезі біологічно активних речовин, біоконверсії продуктів фотосинтезу, утилізації відходів моделюються процеси, що аналогічні тим, які відбуваються у передшлунках жуйних. Очевидно, що такий підхід є практично невичерпним і дає можливість для нових наукових пошуків.

Окрім дослідження симбіотичних взаємовідносин, які відбуваються в рубці жуйних, та у зв'язку цих процесів з обміном речовин в організмі, були проведені роботи з вивчення і застосування азотових сполук у годівлі жуйних. Детальний аналіз результатів досліджень в цьому напрямку зроблений С.З.Гжицьким та його учнями і викладений у монографіях та рекомендаціях. Особливе місце в дослідженнях С.З.Гжицького та його учнів займає вивчення впливу сірковмісних сполук на процеси травлення та обміну речовин в організмі жуйних та зв'язку цих процесів із продуктивністю тварин.

Інститут став не лише науковим центром в галузі біохімії і фізіології сільськогосподарських тварин, але і координатором у цих галузях науки. Впродовж усього життя Степан Зенонович переживав за долю інституту, був його душею, вникав у всі сторони його діяльності, допомагав як молодим, початкуючим, так і старшим, досвідченим вченим своїми знаннями і порадами.

Степан Зенонович володів великим педагогічним хистом, умів свої знання передавати своїм учням, швидко захоплювався і залучав до науки молодь,

користувався великою любов'ю й глибокою повагою студентів і спеціалістів. Його лекції були прості й цікаві за змістом, у них він передавав свій великий практичний та науковий досвід.

До останніх років життя С.З.Гжицький очолював кафедру біохімії в академії та на громадських засадах лабораторію обміну речовин в Українському науково-дослідному інституті фізіології і біохімії сільськогосподарських тварин. Його діяльна натура здавалося не піддавалася впливові часу. Для нього не існувало такого поняття, як "заслужений відпочинок". Одну форму діяльності змінював іншою: зранку лекції, заняття з студентами, робота на кафедрі, а після обіду - в лабораторії інституту. До останніх днів життя він готував до видання монографію "Інсулін. Його дія та застосування в тваринництві" (рукопис зберігається в меморіальному музеї С.З.Гжицького на кафедрі біохімії і біотехнології ЛНУВМтаБТ імені С.З.Гжицького), вчитував дисертації, статті своїх учнів, рецензував дисертаційні роботи, давав поради всім, хто до нього звертався. Вік, звичайно, давався знаки, але лише меншою витривалістю та ледь помітною втомою. Однак лишався притаманний для нього той самий інтерес і любов до навколишнього життя, невтомне прагнення до праці та самодисципліна. Для Степана Зеноновича було характерним розуміння необхідності підтримки людей, з якими він працював, особливу увагу приділяв становленню молодих вчених. Йому були властиві розвинуте естетичне виховання, гостинність і ввічливість, але водночас тактовна стриманість і незвичайна волелюбність, тому що він був вроджений інтелігент, а життя його мало свій особливий стиль, який спирався на високу народну культуру. Всі ці риси і були запорукою того, що Степан Зенонович мав дуже багато друзів, яких з віком не втрачав, а набував. Він був надійним товаришем, готовим у будь-який час прийти на допомогу всім, чим міг. І не випадково І.Косинін (оригінальний художник, віртуоз-скрипаль, непересічний композитор, член найбогемніших мистецьких об'єднань України) назвав С.З.Гжицького своїм найбільшим меценатом в 1940-50-х роках.

Підготувавши 16 докторів і 52 кандидати наук, Степан Зенонович став фундатором Львівської школи біохіміків. Його учнями є академіки УААН Палфій Ф.Ю., Лагодюк П.З., член-кор. УААН Макар І.А., член-кор.АПН України Явоненко О.Ф., професори Германюк Я.Л., Головацький І.Д. (дійсний член НТШ), Кусень С.Й., Туревський А.А., Головач В.М., Лемішко О.М., Шуст І.В., Пупін І.Г., Скорохід В.Й., Калачнюк Г.І., Розгоні І.І., Береза І.Г та інші. Учні своїх Степан Зенонович не тільки підбирав, а й виховував. Сам він завжди був прикладом у всьому, а людські якості мав такі, що всі у нього вчилися. А він навпаки вчився у своїх учнів. У цьому полягав його надзвичайний педагогічний хист.

Степан Зенонович часто виступав як офіційний опонент при захисті докторських і кандидатських дисертацій, і дисертанти завжди відчували його доброзичливість і батьківську опіку. До речі, ректор Національного університету біоресурсів та природокористування (м.Київ), Герой України, академік НАН України та НААНУ Мельничук Д. О., у якого Гжицький С.З. був офіційним опонентом при захисті докторської дисертації в 1974 р., у виступі на

засіданні урочистої академії з нагоди 95-річного ювілею С.З.Гжицького назвав його "хрещеним батьком".

Степан Зенонович проводив велику громадську роботу. Він обирався депутатом Львівської міської Ради депутатів трудящих 2-го і 3-го скликання (відповідно в 1947 та 1951 роках), був членом Центральної ради Всесоюзного, віце-президентом Українського та головою Львівського відділення біохімічного товариства. С.З.Гжицький був обраний почесним членом Об'єднання українських ветеринарних лікарів США і Канади. Впродовж тривалого часу був членом редакційної ради "Українського біохімічного журналу", республіканського міжвідомчого тематичного збірника "Фізіологія і біохімія сільськогосподарських тварин", який видавався при Українському НДІ фізіології і біохімії сільськогосподарських тварин; членом редакційної комісії збірника наукових праць НДІ землеробства і тваринництва західних районів УРСР "Біохімія сільськогосподарських тварин".

Велику увагу Степан Зенонович приділяв організації і проведенню різних наукових форумів (з'їздів, конференцій, симпозіумів), будучи членом оргкомітету, а в 1971 році він був головою оргкомітету з проведення другого українського біохімічного з'їзду у Львові.

С.З.Гжицький приділяв також велику увагу розвитку нових напрямків досліджень, які продовжували в подальшому його учні. Це при його підтримці розпочалися дослідження з біохімічних основ вонноутворення, лактації, гормональної регуляції відтворної функції, біохімічних процесів при дозріванні і збереженні м'яса та молочних продуктів, використання вмісту рубця, як джерела вітамінів та інші.

Проведення С.З.Гжицьким вищеописаних досліджень в галузі біохімії та підготовка ним наукових кадрів очевидно стали можливими тому, що Степан Зенонович як клініцист і біохімік-експериментатор мав надзвичайну інтуїцію, яка вела його до тих експериментів, з допомогою яких він знаходив просте і вірне вирішення найбільш складних питань. По-друге, Степан Зенонович з турботою ставився до людей, особливо до своїх учнів. З надзвичайним вмінням і тактом виховував у них інтерес до наукових досліджень. Він старався всіляко сприяти розвитку у молодих людей самостійного мислення. Цінував незалежність та оригінальність мислення учнів. І коли його учні досягали успіху, він всіляко заохочував роботу та допомагав. Степан Зенонович турбувався про те, щоб в учнів розвивалося своє "я" і завжди наголошував на цьому. Особливо це проявлялось при публікації експериментальних досліджень. Він завжди слідкував, щоб панувала справедливість у пріоритеті наукового пошуку. Був він людиною яку не тільки поважали, а й любили всі, кому довелося з ним спілкуватися, - від прибиральниць, препаративістів і лаборантів до знаних поважаних учених із світовим ім'ям. До кожного питання, яке слід було вирішувати він ставився з надзвичайною скрупульозністю, виражено і всебічно багато працював над доведенням тієї чи іншої роботи до повного ідеалу. Це, очевидно, і було запорукою того, що переважна більшість його задумів були втілені у життя.

Степан Зенонович був абсолютно неконфліктною людиною, здатний до компромісів, коли це торкалося інтересів науки, Інституту, кафедри чи його учнів. Він був вимогливим до себе і до тих, з ким працював, непохитним у

досягненні мети, якщо це було на користь людям і колективам Інституту та кафедри, які він вважав своєю домівкою і другою родиною. Ніхто з його співробітників жодного разу не чув, щоб він підвищив голос. Таким відношенням до оточуючих він зумів створити атмосферу, в якій так легко працювалося його підлеглим. Степан Зенонович не був ученим-одинаком. Він увесь час був оточений помічниками, співробітниками, учнями. Це сприяло реалізації розробленого ним колективного методу роботи. У колективах, якими керував Степан Зенонович, ніхто не вважав себе сторонньою особою і кожен відчував відповідальність за кінцевий результат і активно працював на нього.

Степан Зенонович скрізь відчував любов і повагу своїх підлеглих, учених, студентів та простих трудівників. Його знала величезна кількість людей завдяки продуктивній праці як популяризатора наукових знань і таким притаманним йому рисам, як щедрість, чуйність, теплота, сердечність, ерудиція та високий науковий авторитет.

Очевидно, Степан Зенонович дотримувався у своєму житті принципу, який висловив Альберт Ейнштейн: "Доброта, краса і правда - це ідеали мого життя, які щоразу народжують в моїй душі радість і мужність". Окрім того, він вірив у науку, так звану "чисту науку" (риге зсієпсе), яка веде до прикладних результатів, тому що ніяке наукове пізнання не може залишатися не прикладним до життя, це лише питання часу.

Лише тепер ми розуміємо, чи намагаємося зрозуміти, якою земною насправді була ця людина, оточена ореолом недосяжності, наділена якимось особливим світосприйманням, сповнена свіжості думок і поглядів.

Феноменальна працездатність, доброта до людей, громадянська позиція у житті - це ті риси, які були притаманні С.З.Гжицькому. Кажуть, що людина живе доти, доки її пам'ятають. Пам'ять про С.З.Гжицького - у людських серцях, у його науковій спадщині, у його невичерпній любові до людей, до свого краю. Він прославив Батьківщину дослідженнями у науці, виплеканою ним біохімічною школою, науковий "почерк" якої відомий у світі. С.З.Гжицький і донині є прекрасним прикладом як для початківця у науці, так і для відомого вченого. Степан Зенонович інтереси справи та служіння їй завжди ставив на перше місце, забуваючи про самого себе. Основні риси характеру і поведінки його це: патріотизм, принциповість, безмежна любов до людей, демократизм, порядність, тактовність і делікатність, цілковита байдужість до особистої слави, до матеріального благополуччя й комфорту; для себе особисто він ніколи нічого не вимагав, окрім можливості працювати.

Він був людиною щедрої вдачі. Надзвичайну чуйність, теплоту й сердечність Степана Зеноновича цінував кожний, хто знав цю дивовижну людину, так само високо, як і його ерудицію та науковий таланти. Усе життя він про когось турбувався, за когось хвилювався, за когось просив, комусь щось слав або віз і у своїй сердечності та щедрості не знав ніяких меж.

Творчий потенціал Степана Зеноновича був безмежним. Не маючи "богатирського" здоров'я, Степан Зенонович жив інтенсивним, неспокійним, урівноваженим духовним життям, хоча зовні він був завжди спокійним, лагідним у стосунках зі своїми колегами і друзями. Незважаючи на неймовірну зайнятість, Степан Зенонович водночас залишався звичайною людиною з його домашніми побутовими турботами, захопленнями, цікавістю до всього

красивого, вічного. У повсякденному житті він видавався мовчазною і небалакучою людиною; мало розповідав про своє життя, а жвавішав лише тоді, коли йшлося про справи чи турботи іншого, віддавав усе своє велике серце і невгамовну енергію ближньому.

С.З.Гжицький належить до числа тих вчених, чий імена назавжди залишаться в історії науки, пам'яті людства. У ньому вдало поєднувалися якості глибокого дослідника, видатного організатора, педагога. Він є основоположником сучасної клінічної біохімії тварин.

А тому не випадково, що ім'я С.З.Гжицького належно вшановується: Львівському національному університеті ветеринарної медицини та біотехнологій присвоєно його ім'я; встановлено художньо-меморіальні дошки на корпусі університету та Інституту біології тварин; Західний науковий центр НАН України заснував премії імені С.З.Гжицького для молодих вчених; його іменем названа навчальна аудиторія, в кімнаті, що була його робочим кабінетом, відкрито меморіальний музей, створено три фільми про його життя.

Наукові здобутки С.З.Гжицького та його школи - це ціла епоха у розвитку біохімії: його ідеї, теорії, концепції, відкриття значною мірою збагатили світову біохімію, розширили її горизонти, сприяли формуванню нової генерації біохіміків та спеціалістів тваринництва. Іще за життя Степана Зеноновича його окремі наукові положення ввійшли до класики біохімічної науки та у навчальні підручники і посібники як пріоритетні надбання.

Усім своїм життям Степан Зенонович довів свою безмежну любов до України і людей. Він був чудовий психолог, наділений проникливим розумом, спостережливістю і тонким почуттям гумору, справжнім європейцем, незвичайно культурною і бездоганно вихованою людиною. Завжди елегантно-скромний, із смаком одягнений, він був зразком джентельмена. Його життя - це приклад самовідданого служіння людству і науці.

19 серпня 1976 року С.Гжицький закінчив 53-річний земний зв'язок з університетом і відійшов у вічність. Поховали його на Личаківському цвинтарі у Львові, де спочивають його брат Володимир, сестра Наталя, вчитель професор Вацлав Морачевський зі своєю сім'єю.

Слід пам'ятати, що кожна нація народжує особистості, які визначають її культуру, ментальність і, накінець, її совість. Без перебільшення можна сказати, що такою особистістю, великим подвижником, людиною, яка внесла вагомий внесок у розвиток біохімії, є основоположником ветеринарної клінічної біохімії був Степан Зенонович Гжицький.

Насамкінець хотілося б відзначити, що нам, послідовникам і учням Степана Зеноновича, прийдешнім поколінням є чого повчитися у цієї простої і водночас великої, неперевершеної у своєму гуманізмі, відданості науці та суспільству особистості. Це про таких, як він, сказано: "Можна бути одночасно і великим Вченим і доброю Людиною".

Стаття надійшла до редакції 10.03.2010

УДК 378.14

Гунчак В.М., д.вет.н., проф., **Ощипок І.М.**, д.т.н., проф.,
Драч М.П., к.вет.н. доц.

*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С.З. Гжицького*

Томаневич Л.М., к.е.н., доц. ©

Львівський державний університет внутрішніх справ

ДИДАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ

У статті викладені основні принципи контролю знань студентів. Оптимальний розподіл контрольних завдань у відповідності до бюджету часу вимагає від викладачів і керівників факультетів відпрацювання певної системи і методики його проведення з урахуванням рівномірного завантаження студентів навчальною роботою.

Ключові слова: *контроль, знання, вміння, навички, принцип*

Приєднавшись до Болонського процесу, Україна взяла на себе зобов'язання проводити роботу з приведення якості національної освіти у відповідність до Європейських стандартів. Тому, нині підготовка випускників у вищих навчальних закладах (ВНЗ) змушує науковців і педагогів до пошуків нових засобів і методів підвищення якості їх професійної підготовки.

У визначенні напрямів з удосконалення якості навчального процесу і підготовки фахівців неабияку роль відіграє контроль якості результатів навчання, забезпечуючи зворотній зв'язок між учасниками навчального процесу.

Завдання викладача полягає у тому, щоб у процесі перевірки і оцінки знань виявити справжній їх стан, наявність вмінь, навичок і тим самим допомогти студентам раціонально організувати навчальну роботу у майбутньому. Успіх вирішення даного завдання безпосередньо залежить від суворого дотримання викладачем дидактичних принципів контролю знань.

Дидактичні принципи контролю знань - це вихідні теоретичні положення, у відповідності до яких має будуватись практична діяльність викладача і студентів і на підставі яких визначаються зміст контролю знань, їх методи і форми організації.

Основними є шість дидактичних принципів перевірки і оцінки знань: дієвість, систематичність, індивідуальність, диференційованість, об'єктивність і єдність вимог.

Дієвість полягає у тому, що перевірка і оцінка знань студентів мають не тільки відображати рівень засвоєння знань, але і завжди стимулювати студентів і викладачів до зусиль щодо досягнення у навчальній роботі нових успіхів.

Систематичність виражається у тому що, по-перше, перевірка і оцінка знань здійснюється не від випадку до випадку, а планово, у нерозривному

зв'язку з усім процесом навчання, з усіх навчальних дисциплін; по-друге, контроль має бути неперервним протягом усього процесу навчання; по-третє, перевірка і оцінка знань проводяться у певній послідовності, з поступовим ускладненням завдань, змісту і методики. У зв'язку з цим дуже важлива кількість перевірок. Чим регулярніша перевірка і оцінка знань студента, тим повніша інформація про перебіг засвоєння, тим краще виконуються всі функції перевірки і оцінки знань. Штурміщина перед екзаменаційною сесією свідчить про порушення принципів систематичності і про те, що процес контролю здійснюється заради контролю, а не є засобом управління процесом навчання і підвищення якості педагогічного процесу.

Індивідуальність перевірки і оцінки знань означає, що викладач прагне глибокої і справедливої оцінки успіхів кожного студента, а не групи в цілому. Тільки враховуючи і оцінюючи особливості роботи кожного студента окремо, його досягнення, труднощі і зриви, викладач може успішно керувати науковим, фаховим зростанням студентів.

Диференційованість полягає у визначенні кількісних і якісних різниць у знаннях, вміннях і навиках студентів та їх оцінці. Диференціювання оцінок знань студентів дає необхідну інформацію для ефективної перебудови навчальної роботи і студентів, і викладача у майбутньому, до оцінки знань кожного конкретного студента, робить більш ефективною оцінку результатів якості роботи студентських груп і курсів; дасть змогу повніше враховувати отримані результати при підведенні підсумків роботи, моральне і матеріальне стимулювання студентів.

Необхідно відзначити позитивність розширення шкали оцінок, поглиблення системи оцінки знань, хоча це потребує підвищення рівня компетентності викладача.

Об'єктивність означає, що кожна окрема оцінка має бути об'єктивною, тобто відповідати істинній якості і кількості засвоєних знань, вмінь і навиків. В іншому разі оцінка втрачає не тільки своє педагогічне значення, але і завдає шкоди навчально-виховній роботі.

Особливо слід підкреслити, що до виставлення оцінки необхідно підходити принципово і суворо. Виявляючи надмірну м'якість, жалість, доброту, викладач вводить студентів в оману, в них складається неправильне уявлення про вимоги до якості знань. Більше того, всякий лібералізм в оцінці знань перетворює весь облік у просту формальність, дезорганізує весь навчальний процес, діє негативно на студентів. При цьому складається недоброзичливе ставлення до тих викладачів, які добросовісно виконують свої обов'язки, вимогливо перевіряють роботу студентів, об'єктивно оцінюють їх знання. Зрештою, наслідком зазначеного механізму є різке зниження якості виконання інших вимог (обов'язкове відвідування лекцій, конспектування рекомендованої літератури). За об'єктивність оцінки викладач несе відповідальність перед державою. Практика свідчить, що навіть виставлення негативної оцінки сприймається студентом позитивно, якщо вона виставляється у відповідності до принципу об'єктивності і справедливості.

Але навіть при прагненні бути максимально об'єктивним, оцінки, які виставляються, не є абсолютними, і часто на іспиті більш сильної групи і на іспиті більш слабкої групи одні й ті самі оцінки за тією самою шкалою оцінюють нерівноцінні відповіді. Викладач невимушено коригує рівень вимог, щоб оцінити різницю рівнів знань сильних і слабких груп.

Єдність вимог полягає у тому, що один і той самий рівень знань, вмінь і навичків має оцінюватись всіма викладачами однаково.

Відсутність єдиних вимог породжує ряд негативних явищ, виховна дія викладачів на студентів посилюється, якщо усі вони виступають "єдиним фронтом".

Усі принципи контролю знань студентів тісно пов'язані між собою і у сукупності визначають вимоги до форм і методів перевірки і оцінки знань, тобто визначають систему їх контролю.

За місцем, яке посідає контроль у навчальному процесі, розрізняють попередній (вхідний), поточний, рубіжний і підсумковий контроль.

Попередній контроль (діагностика вихідного рівня знань студентів) застосовується як передумова для успішного планування і керівництва навчальним процесом. Він дає змогу визначити наявний рівень знань дня використання їх викладачем як орієнтування у складності матеріалу. Формою попереднього контролю є вхідний контроль знань. Він проводиться на 1-му курсі, щоб оцінити реальність оцінок, отриманих на вступних іспитах з певного предмета. Попередній контроль у вигляді перевірки і оцінки залишкових знань проводять також через деякий час після підсумкового іспиту з певної дисципліни як з метою оцінки міцності знань, так і з метою визначення рівня знань з основних предметів для визначення можливості сприйняття нових навчальних дисциплін.

Поточний контроль знань є органічною частиною всього педагогічного процесу і слугує засобом виявлення ступеня сприйняття (засвоєння) навчального матеріалу. Управління навчальним процесом можливе тільки на підставі даних поточного контролю. Завдання поточного контролю зводяться до того, щоб:

- 1) виявити обсяг, глибину і якість сприйняття (засвоєння) матеріалу, що вивчається;
- 2) визначити недоліки у знаннях і намітити шляхи їх усунення;
- 3) виявити ступінь відповідальності студентів і ставлення їх до роботи, встановивши причини, які перешкоджають їх роботі;
- 4) виявити рівень опанування навиків самостійної роботи і намітити шляхи і засоби їх розвитку;
- 5) стимулювати інтерес студентів до предмета і їх активність у пізнанні.

Головне завдання поточного контролю - допомогти студентам організувати свою роботу, навчитись самостійно, відповідально і систематично вивчати усі навчальні дисципліни. Поточний контроль - це продовження навчальної діяльності науково - педагогічного колективу, він пов'язаний з усіма видами навчальної роботи і має навчити студентів готуватись до перевірки з першого дня занять і кожного дня, а не наприкінці семестру або

навчального року. Разом з тим поточний контроль є показником роботи і науково-педагогічного колективу. Звісно, що студенти у семестрі вивчають одночасно до десяти предметів, і не усі викладачі ставлять до них однакові вимоги. Нерідко деякі викладачі ставлять дещо підвищені вимоги, і студенти змушені весь семестр займатись тільки одним предметом коштом інших. У цьому разі показники поточної успішності можуть бути сигналом про серйозні порушення навчального процесу.

Зазначені завдання поточного контролю вимагають від викладачів і керівників факультетів відпрацювати певну систему і методику його проведення з врахуванням рівномірного і узгодженого розподілення контрольних завдань у відповідності до бюджету часу студентів.

Рубіжний (тематичний, модульний, блоковий) контроль завдань є показником якості вивчення окремих розділів, тем і пов'язаних з цим пізнавальних, методичних, психологічних і організаційних якостей студентів. Його завдання - сигналізувати про стан процесу навчання студентів для вжиття педагогічних заходів щодо оптимального його регулювання. Якщо поточний контроль проводиться лише з метою діагностики першого рівня засвоєння, тобто рівня загального орієнтування у предметі, то рубіжний контроль дає можливість перевірити засвоєння отриманих знань через більш довгочасний період і охоплює більш значні за обсягом розділи курсу. Відповідно змінюється методика контролю, від студентів можна вимагати самостійної конструктивної діяльності, а також виявити взаємозв'язки з іншими розділами курсу.

Рубіжний контроль може проводитись усно й письмово, у вигляді контрольної роботи, індивідуально або у групі.

Однією з форм рубіжного контролю є модуль. Він має за мету мобілізувати студентів на поглиблене вивчення дисципліни. При проведенні модулів оцінка більш невимушена, ніж на заліках та іспитах, що, природно, дає змогу вивчити інтереси і схильності студентів, їх дійсну підготовку і встановити шляхи більш раціонального проведення навчального процесу.

Підсумковий контроль являє собою іспит студентів з метою оцінки їх знань і навиків у відповідності до моделі спеціаліста.

До підсумкового контролю належать семестрові, курсові і державні іспити, а також заліки перед іспитом. Основна мета іспитів - встановлення дійсного змісту знань студентів за обсягом, якістю і глибиною і вміннями застосовувати їх у практичній діяльності.

Природно, що підсумковий контроль більшою мірою, ніж інші види контролю, здійснює контролюючу функцію, потребує систематизації і узагальнення знань і певною мірою реалізує навчальну, розвиваючу і виховну функції контролю.

Основними формами контролю знань студентів є контроль на лекції, на семінарських і практичних заняттях, у поза навчальний час, на консультаціях, заліках і іспитах.

1. Контроль на лекції може проводитись як вибіркоче усне опитування студентів за раніше викладеним матеріалом, особливо за розділами курсу, які необхідні для розуміння теми лекції, що читається, або ж для встановлення

ступеня засвоєння матеріалу прочитаної лекції (проводиться за звичай у кінці першої або на початку другої години лекції).

Поточний контроль на лекції покликаний привчити студентів до систематичної проробки пройденого матеріалу і підготовки до майбутньої лекції, встановити ступінь засвоєння теорії, виявити найбільш важкі для сприйняття студентів розділи з наступним роз'ясненням їх. Контроль на лекції не має віднімати багато часу.

За витратами часу на контроль усне опитування поступається контролю, прогнатованому за карточками.

Поточний контроль на практичних, семінарських і лабораторних заняттях проводиться з метою виявлення готовності студентів до занять у таких формах:

1. Вибіркове усне опитування перед початком занять.
2. Фронтальне стандартизоване опитування за карточками, тестами протягом 5-10 хв.
3. Фронтальна перевірка засвоєння домашніх завдань.
4. Оцінка активності студента у процесі занять, внесених пропозицій, оригінальних рішень, уточнень і визначень, доповнень попередніх відповідей, тощо.

Контроль у позанавчальний час.

1. Перевірка перебігу виконання самостійних завдань до занять, індивідуальних навчально-дослідних завдань, тощо. Оцінюються якість і акуратність виконання, точність і оригінальність рішень, перегляд спеціальної літератури, наявність елементів дослідження, виконання завдання у встановленому обсязі відповідно до заданих строків.
2. Перевірка конспектів лекцій і рекомендованої літератури.
3. Перевірка роботи за частиною лекційного курсу, який самостійно пророблюється.
4. Індивідуальна співбесіда зі студентом на консультаціях.
5. Проведення конкурсів, олімпіад з навчальної дисципліни, з спеціальності; індивідуальних навчально – дослідних завдань, курсових, тощо.

Контрольні заходи, що проводяться лектором на курсі і у поза навчальний час, крім загальної мети, яка переслідує об'єктивну атестацію студентів, мають дати лектору дані для оцінки рівня роботи його асистентів, які ведуть практичні, лабораторні і семінарські заняття.

Таким чином, описані принципи проведення контролю знань студентів допоможуть об'єктивно оцінити їх знання, вміння і навички отримані під час навчання.

Література

1. Волков Н.П. Педагогіка. Посібник: К.: Академія, 2003.- 236с.
2. Лозниця В.С. Психологія і педагогіка: Навчальний посібник.- К.: Екс. Об, 2003.- 340 с.
3. Ощипок І.М. Завдання і функції контролю у навчальному процесі вищих навчальних закладів освіти / Ощипок І.М., Томаневич Л.М., Паска М.З., Ромашко І.С. // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної

медицини та біотехнологій імені С.З.Гжицького. – Львів, 2009. – Т.11, №3 (42).
Частина 1 – С.412 – 415.

4.Педагогічний пошук / За ред..В.Ф. Беха.- К.:, 1989.- 178 с.

Gunchak V.M., d.vet.s, prof., **Oshchypok I.M.**, d.eng.s., prof.,
Drach M.P., k. vet.s. associate prof.
*Lviv national university of veterinary medicine and biotechnologies of the name of
S.Z. Gzhytskogo*
Tomanevych L.M., k.e.s., associate prof.
Lviv state university of internal affairs

DIDACTICS PRINCIPLES OF CONTROL OF KNOWLEDGES STUDENTS

In the articles expounded basic principles of control of students. Task which stand require from teachers and leaders of faculty to work the certain system and method of his lead through taking into account the even and concerted distributing of control tasts in accordance with the budget of time of students.

Keywords: control, knowledge, ability, skills, principle

Стаття надійшла до редакції 6.04.2010

УДК 331.5.024.5:631.115.71

Дзера М., к.і.н., професор, доктор філософії,
*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С. З Гжицького,*

Крачковський Б., к.і.н., доцент, **Копитко А.**, к.і.н., доцент
Львівський національний аграрний університет

СТРУКТУРНІ ЗМІНИ ЗАЙНЯТОСТІ У ДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА ЕТАПІ ФОРМУВАННЯ АГРАРНИХ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

Проблеми зайнятості в державному секторі сільського господарства в умовах реформування аграрної сфери

Ключові слова: *сільське господарство, зайнятість, трудовий потенціал, ринок праці, безробіття.*

Постановка проблеми. Ринкова трансформація аграрної економіки на засадах її багатокладності і соціальної орієнтованості зумовлює створення рівноправних умов для здорової конкуренції і ділового співробітництва підприємств з різними формами власності і господарювання, удосконалення їх структури та організації виробництва, поліпшення стану зайнятості трудового потенціалу і підвищення рівня його раціонального використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробка проблем зайнятості сільського населення посіла значне місце у дослідженнях провідних українських вчених О. Ю. Амосова, Д. П. Богині, О. А. Бугуцького, С. О. Гудзинського, М. І. Долінського, В. К. Збарського, О. І. Здоровцова та інших.

Проте комплексне її вивчення в контексті функціонування його державного сектору і надалі залишається актуальним особливо в умовах становлення багатокладної економіки і виникнення на цій основі нових організаційно-правових форм господарювання, що потребує оптимального їх врахування як з точки зору техніко-виробничих, так і організаційно-економічних аспектів.

Матеріали і методика дослідження. Наукову розробку теми визначено системою методологічних засад (принципів), фактологічним і статистичним матеріалом, а також результатами сучасних наукових розробок вітчизняних вчених.

Всебічне використання монографічного методу дозволило ознайомитись із загальним станом вивчення проблеми і на цій основі залучити для дослідження саме ті методики з творчого арсеналу науковців, які, пройшовши перевірку часом, отримали всезагальне визначення.

Озброєння методами аналізу динаміки порівнянь, статистичного згрупування зайнятих фізичною працею у державному секторі сільського господарства в умовах багатокладної аграрної економіки дало можливість не тільки розглянути певні моменти протікання досліджуваного процесу як хронологічно, так і стосовно різних підприємств і організацій за формами

власності, а й виявити основні чинники, що вплинули на співвідношення їх чисельності, простежити оптимальні шляхи усунення існуючої диспропорції.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз динаміки чисельності осіб фізичної праці державної форми власності у контексті зайнятості сільського населення аграрного сектору економіки в процесі формування ринкових відносин, оптимального співвідношення складових структури зайнятого сільського населення за формами власності як необхідної передумови підвищення ефективності трудового потенціалу і зростання на цій основі продуктивності сільськогосподарської праці.

Виклад основного матеріалу. Вивчення теми передбачає передусім з'ясування категорії „зайнятість”. Для цього використаємо положення Закону України „Про зайнятість”, який регламентує зайнятість як діяльність громадян, пов'язаних із задоволенням особистих і суспільних потреб, що не суперечить законодавству, приносить трудовий дохід у грошовій або іншій формі. У законі передбачено, що добровільна незайнятість громадян не може бути підставою для притягнення їх до адміністративної або кримінальної відповідальності, а примушування до праці у будь-якій формі не допускається [2].

Зайнятими економічною діяльністю (зайняті) вважаються особи у віці 15-70 років, які працювали упродовж обстежувального тижня хоча б одну годину за наймом за винагороду в грошовому або натуральному вигляді, працювали індивідуально (самостійно) або в окремих громадян, або у власному (сімейному) підприємстві [2].

Рівень зайнятості - відносний показник, який характеризує ступінь залучення населення за віком, що підлягає обстеженню, до зайнятості. Він визначається як відношення чисельності зайнятого населення у віці 15-70 років (у відсотках) до всього населення означеного віку або населення за відповідними групами: статтю, видами діяльності, освітою, місцем проживання [1].

Відразу ж зауважимо, що проблема зайнятості як у місті, так і на селі завжди була гострою і, як правило, не розв'язаною [2; 3; 6]. В умовах жорстко централізованої планової системи господарювання ілюзорна видимість її відсутності компенсувалась необґрунтованою організацією додаткових робочих місць, що і обумовлювало ефемерну зайнятість населення. Реально, латентне безробіття майже ніколи не зникало з усіх сфер економіки, але беззаперечний факт „вільних трудових ресурсів” вперше було визнано колишнім Держкомстатом СРСР на початку 90-рр. [8, с. 43]. Звичайно, це стосувалося переважно міста. У держгоспах формування робочої сили здійснювалося за принципом найму. Існуючий до 60-х років організований набір робочої сили (оргнабір) перетворився у засіб її перерозподілу. В силу вступили договірні відносини підприємства і працівника. Створення у 1967 р. органів держкомпраці по використанню трудових ресурсів, на які поклалися функції працевлаштування населення та інформування потреби в кадрах, не внесло суттєвих змін у розподіл працездатних громадян. Як і раніше, комплектуванням займалися самі підприємства. Аналіз їх діяльності надто утруднювався тим, що колишній Держ-комстат СРСР у рубрику „набір робочої сили самими підприємствами” включав без всякої диференціації різні категорії

зайнятих. Відсутньою була графа про робітників радгоспів і в зведеному звіті (форма №13-н) про виконання плану організованого набору робітників для постійної і сезонної роботи [5, с. 149].

Щодо розподілу і перерозподілу кадрів, то негативні тенденції проявилися в абсолютизації форм і методів централізованого впливу на зайнятість. Надмірному регулюванню піддавались оргнабори (до речі до цієї форми відносили перетворення колгоспів у радгоспи), плановий розподіл робочої сили відповідно до заданих обсягів виробництва, планові перенаселення і т. д. Розрахунки статистичних даних (форма №16) показали, що за першу половину 60-рр. у радгоспи Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Луганської, Миколаївської, Одеської, Херсонської областей України, а також Автономної Республіки Крим переселено 27,1 тис. сімей, або понад 100 тис. На жаль, форму №16 згодом змінили і вона вже не давала відомостей у такому розрізі. З неї можна дізнатися про переселення населення у сільське господарство степової зони в цілому, а такими, наприклад, за першу половину 70-х років виявились 140 тис. чол. Органи оргнабору не забезпечували підприємства робітничими кадрами, а підприємства, в свою чергу, через відсутність фінансів на розвиток соціальної інфраструктури не могли закріпити переселенців на місцях. У результаті спостерігався інтенсивний їх відплив. Пріоритет централізованого планування трудових ресурсів супроводжувався дисбалансом в їх розподілі. Для значної частини держгоспів західних областей України характерними були надлишок робочих місць, а для південних - гостра їх нестача. Усунути цю диспропорцію так званою „добровільною" шефською допомогою міста, або масовими закликами до молоді організувати ударні молодіжні бригади у галузі рослинництва чи тваринництва ні разу не вдалося. Крім того, панували штучні обмеження соціально-трудова мобільності населення - адміністративне прикріплення до робочого місця (прописка, черга на житло, місце у дитсадку і т. д.).

При переході до ринку забезпеченість трудовими ресурсами села набула катастрофічного характеру. Поряд з тисячами малолюдних і майже безлюдних поселень різко зросла чисельність тих, виробнича інфраструктура котрих, була неспроможна забезпечити робочими місцями незайнятих фізичною працею осіб. Найбільше таких поселень було на Буковині, Прикарпатті і Закарпатті. Приміська зона великих промислових центрів „перенаситилась" робітничими кадрами. Для малоземельного закарпатського села безробіття вже давно стало об'єктивною реальністю. Очевидно, це спричинено не стільки становленням ринкової економіки і впровадженням досягнень науково-технічного прогресу, скільки поглибленням демографічної кризи, яка розпочалась наприкінці 70-х рр. і стала невідворотним наслідком тоталітарної політики дискримінації українського села. Як наслідок, різко змінилось співвідношення зайнятих на селі. Проте механізм відтворення зайнятості вченими не розглядався. Більше того, навіть і сама постановка проблеми про працевлаштування осіб, звільнених госпрозрахунковими підприємствами в зв'язку із скороченням зайнятих, виявилась для багатьох дослідників на початку 90-х рр. несподіваною [5, с. 148, 150].

За таких умов на селі не тільки загострились існуючі проблеми зайнятості, а й виникли нові, обумовлені структурним реформуванням економіки шляхом впровадження різних форм власності. В результаті не тільки видозмінився попит на робочу силу, а й зовсім інакшим став сам соціальний статус осіб, зайнятих фізичною працею.

Аналіз чисельності зайнятого сільського населення, яке працює за місцем проживання за видами економічної діяльності (за даними Державного комітету статистики України) показує, що його структура зазнала радикальних зрушень. Якщо у 1999 р. у ній переважало сільське населення, зайняте у колективній власності, яке склало 47,8%, то у 2005 р. його питома вага знизилась до 0,9%, відповідно частка зайнятого сільського населення у державній формі власності зменшилась з 31,7% до 4,0%, і, навпаки, питома вага зайнятих у приватному секторі зросла майже у 5 разів - з 20,5% до 95,1% [9, с. 142]. Адекватним стало і співвідношення чисельності сільськогосподарських підприємств та організацій за формами власності. Із загальної їх кількості 17986 (станом на 1 листопада 2005 р.) 17120 були у приватній власності, 724 - у державній і 142-у колективній. Як бачимо, частка зайнятого сільського населення - у державній формі власності стала мізерною. За розрахунками економістів вона може бути доведена у галузі до 30%. Спрощене подолання монополізму державної власності обернулося черговим лихом для українського хлібороба [9, с. 142].

Зазначимо, що за роки радянської влади в Україні налічувалося 7291 колгосп і 2189 радгоспів. Це свідчить про те, що нині у нас стало значно більше діючих господарств, ніж їх було раніше. І це притому, що у світі зростає роль сучасних потужних сільськогосподарських товаровиробників, які забезпечують населення продуктами харчування, а переробну промисловість - сировиною. Даний процес значною мірою залежить від держави, яка покликана активно регулювати його через ефективну систему ринкових механізмів [7, с.41].

Реорганізація аграрної сфери не супроводжувалась забезпеченням належної законодавчої і соціально-економічної бази для успішного функціонування реформованих організаційно-господарських структур, не говорячи вже про державний сектор сільського господарства і, як наслідок, не відбулось створення нової системи земельних відносин, раціонально обґрунтованої та оптимальної структури зайнятості сільського населення адекватно різним формам власності.

Варто наголосити, що нераціональна залученість трудового потенціалу спричинила значні втрати у використанні матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва, що вимагає необхідних заходів з боку держави щодо досягнення стабільності та забезпечення динамічного розвитку галузі, значного підвищення реальної регулюючої ролі держави у соціально-економічному розвитку села, створенні рівних умов підтримки всім виробникам незалежно від форм власності і господарювання.

Проблема ефективного використання сучасного аграрного потенціалу України набуває виняткового значення в умовах ринкової трансформації вітчизняної економіки. Нині, як ніколи раніше, зайнятість для більшості нашого населення стала визначальним джерелом його доходів. Від характеру та сфер її застосування і регулювання залежить не тільки задоволення інтересів людини,

конституювання адекватного статусу і способу життя, але й створення оптимальних умов для раціонального відтворення трудового потенціалу, неухильного підвищення матеріального добробуту і культурного рівня кожного працівника.

Висновки. Отже, формування ринкових відносин супроводжувалось не тільки застосуванням існуючих проблем зайнятості, а й виникненням цілком нових, спричинених структурною перебудовою аграрної економіки, становленням й інституціалізацією різних форм власності і, як наслідок, змінами у співвідношенні кількості підприємств і організацій сільського господарства за формами власності, динаміки зайнятості сільського населення, а відповідно, попиту на робочу силу і соціального статусу самих працівників. За таких умов помітно зросла роль Державної служби зайнятості у розв'язанні проблем працевлаштування незайнятого населення, яка покликана регулювати ринок праці, забезпечувати розробку програм сприяння зайнятості, реалізовувати ефективний механізм максимального використання трудового потенціалу аграрного сектору економіки і досягнення на цій основі високого рівня його продуктивної зайнятості.

Література

1. Амурджаев О. В. Словарь делового человека / О. В. Амурджаев. - М. : Экономика, 1992. - 250 с.
2. Дієсперов В. С. Економіка сільськогосподарської праці / В. С. Дієсперов. -К. : ІАЕ УААН, 2004. - 486 с.
3. Єсінова Н. І. Ринок праці та соціально-трудові відносини: підручник / Н. І. Єсінова. - К. : Кондор, 2004. - 432 с.
4. Про зайнятість населення: Закон України // Відомості Верховної Ради. -1991.-№14.-С. 170.
5. Крачковський Б. П. Робітники сільського господарства України: 60-і-перша половина 90-х рр. ХХ ст. / Б. П. Крачковський. - 2-е вид., перероб. і доп. - Львів : Логос, 2003. -311с.
6. Ліанова Е. М. Ринок праці : навч. посібник / Е. М. Ліанова.- К. : Центр навч. літератури, 2003. - 224 с.
7. Полозенко Д. В. Прямі та непрямі форми державної підтримки сільськогосподарських підприємств / Д. В. Полозенко // Економіка АПК. - 2008. -№ 5. - С.40-44.
8. Титова Н. Проблеми зайнятості та відтворення трудового потенціалу регіону / Н. Титова, І. Замковий // Економіка України. - 1992. - № 1. - С.41-45.
9. Черенга І.І. Зайнятість сільського населення на сучасному етапі ринкових перетворень /І.І. Черенга // Економіка АПК. - 2008. - № 5. - С. 138-142.

Summary

Problem of market transformation of agrarian sector are analysed on example of structural changes of employment in its government sector as the optimal conditions of making efficient use of labour potential.

Key words: *agriculture, employment, labor potential, labor market, unemployment.*

Стаття надійшла до редакції 8.03.2010

УДК 32.01 (492 + 485)

Дзера М.М., доктор філософії, професор ©*Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького***Прокіп А.В.**, к. історичних наук, доцент*Львівської комерційної академії***ІНСТИТУТ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ У ТРАДИЦІЙНИХ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ
МОНАРХІЯХ -ШВЕЦІЇ ТА НІДЕРЛАНДАХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

У статті розглянуті проблеми функціонування інституту глави держави у Швеції та Нідерландах.

Сьогодні в Україні існує проблема збалансованості влади, а ефективність інституту глави держави викликає справедливі нарікання. Якщо до реформи 2004 р. у президента України були фактично авторитарні повноваження, то зараз повноваження глави держави не збалансовані. В сучасному українському політикумі є три точки зору на вирішення цієї проблеми - одні політики виступають за президентську республіку, інші - за посилення ролі голови уряду та рівномірний розподіл владних повноважень; є й третя точка зору, яка полягає у відродженні інституту конституційної монархії в Україні. Хоча на сучасному етапі ця ідея не знаходить належної підтримки, її активно пропагували та обґрунтовували українські мислителі ХХ ст., зокрема В.Липинський (ідея трудової монархії), С.Томашівський (ідея клерикальної монархії), В.Кучабський (ідея військової монархії) та ін. Спроба відродити монархічну державність й практично втілити у життя ідею монархії, що мала місце за часів правління гетьмана П.Скоропадського 1918 р., як відомо закінчилася невдало.

Для того, щоб зрозуміти як цей інститут функціонує, необхідно дослідити його на прикладі розвинутих конституційних монархій - Швеції та Нідерландів, монархічні традиції в яких існують тривалий час. Державний лад цих країн змінювався протягом історичних епох й пройшов складну еволюцію.

Мета статті - здійснити порівняльний аналіз функціонування інституту глави держави у Швеції та Нідерландах, розкрити історичні етапи його розвитку, виявити спільні та відмінні риси у функціях глав цих країн.

Дана проблематика частково відображена у дослідженнях С.Гелея та С.Ругара [2], Ж.Зіллера [4], Й.Вейбулля [1], Д.Дербішайра та Я.Дербішайра [3], А.Романюка [6,7] та інших науковців.

У Швеції від початку виникнення державності почала формуватися монархічна форма правління. Шведські землі вперше об'єдналися в одну державу близько 1000 р. й першим королем усієї Швеції став Олаф Шетконунг. З 1521 р. до 1718 р. тривав період шведської великої державності. Після поразки у війні з Росією (1700-1721 рр.) Швеція втратила більшість своїх володінь й статус великої держави. Ці події дещо похитнули абсолютну владу короля. Розпочався еволюційний процес руху Швеції від абсолютизму до

конституційної монархії. Невдала війна з Росією 1808-1809 рр. призвела до державного перевороту й короля Густава IV Адольфа було скинуто. У 1809 р. прийнято Конституцію, яка обмежила владу короля й розподілила обов'язки між королем, урядом та парламентом [1, с. 134-135].

У подальшому Конституцію 1809 р. кілька разів переглядали, вносили поправки. В її основі лежать такі фундаментальні закони: акт про форму державного правління, акт про парламент, акт про престолонаслідування, акт про свободу друку, акт про свободу вираження поглядів, що вступив у дію 1991 р.

Швеція - монархія зі спадковою передачею трону. З 15.09.1973 р. офіційним главою держави є король Карл XVI Густав, що належить до династії Бернадотів [3, с.295]. Початок цій династії був покладений у 1810 р., коли імператор Франції Наполеон I Бонапарт зажадав, щоб шведським королем став французький маршал Жан Батист Бернадот. Тільки у 1980 р. акт про престолонаслідування, прийнятий 1810 р., було доповнено суттєвим положенням, яке дозволяє особам жіночої статі займати шведський престол, тому після короля Карла XVI Густава престол успадкує його старша дочка кронпринцеса Вікторія.

Сьогодні король Швеції виконує суто формальні функції. Після внесених змін, в акті про форму державного правління 1975 р. зазначається, що «вся державна влада у Швеції походить від народу». Король є символом Шведської держави та нації й наділений виключно представницькими, церемонійними повноваженнями. Хоча Карл XVI Густав всіляко намагається підкреслити значимість монархії в державній системі Швеції. «Монархія - це фундамент шведського суспільства», - заявив Карл XVI Густав під час свого візиту в Україну 30 вересня 2008 р. [9].

Навіть такі традиційні для інших монархій права голови держави, як розпуск парламенту та призначення прем'єр-міністра у Швеції передані голові парламенту.

Монарх Швеції має наступні права та обов'язки:

- 1) головує на спеціальних засіданнях уряду при зміні уряду, а також під час так званих інформаційних засідань уряду, де члени уряду інформують його про ситуацію в країні;
- 2) відкриває роботу парламенту під час першої сесії та закриває його роботу під час останньої сесії кожної каденції;
- 3) король є головою консультативного зовнішньополітичного комітету, тобто комітету, що обирається парламентом для консультацій між урядом та парламентом з приводу зовнішньополітичних питань;
- 4) в якості голови держави, король приймає вірчі грамоти іноземних дипломатів та підписує вірчі грамоти для шведських послів;
- 5) на прохання уряду король приймає глав інших держав та здійснює державні візити в інші країни. Як правило, під час цих візитів короля супроводжують один або два члени уряду, які обговорюють питання політики, економіки та культури з представниками уряду приймаючої країни;
- 6) король має вище військове звання, однак він не є головнокомандуючим збройними силами країни, які

- підпорядковуються виключно уряду;
- 7) голова держави користується привілеєм недоторканості перед законом, тобто не може бути притягнутий за свої вчинки до відповідальності у відповідності з кримінальним правом, однак йому може бути пред'явлений судовий позов у відповідності з цивільним правом;
  - 8) король зобов'язаний надавати декларацію про власні прибутки та майно й сплачувати податки, як і всі громадяни Швеції. Королівські палаци належать державі, яка щороку витрачає приблизно 10 млн доларів на утримання королівського двору. Кожен рік парламент вирішує, яка сума має бути виділена королю для виконання його обов'язків;
  - 9) король та члени королівської сім'ї мають право голосу на виборах, однак згідно встановленої традиції утримуються від голосування.

Монархія в Нідерландах має не такі давні традиції як у Швеції й пройшла дещо інший, складніший шлях становлення. У XVI ст. Нідерланди розпочали національно-визвольну боротьбу проти Іспанії (це була перша в світі буржуазна революція). Проголосивши незалежність 26 липня 1581 р. та звільнившись з-під влади іспанського короля, Нідерланди стали передовою країною нового буржуазного типу. Новостворена держава отримала назву Республіки об'єднаних провінцій. Термін «республіка» був обраний тому, що держава відносилася до групи не багатьох європейських країн, на чолі яких не стояв монарх. Посада штатгальтера залишилася, хоча короля, чиї інтереси він представляв за часів іспанського панування, вже не було. Після національно-визвольної революції штатгальтер підпорядковувався парламенту – Генеральним штатам. Першим штатгальтером незалежних нідерландських провінцій став Вільгельм Оранський. Хоча держава офіційно іменувалася «республікою», фактично - це була парламентська монархія. У 1747 р., коли розпочалася війна за «австрійську спадщину» й французькі війська вторглися у межі «республіки», парламент призначив штатгальтером Вільгельма IV. За часів його правління штатгальтерство було визнане таким, що передається по спадковості, а Вільгельм IV отримав ширші повноваження. Спадкове штатгальтерство стало важливим кроком на шляху до встановлення повноцінної монархічної влади. Цей процес дещо призупинили Французька революція 1789 р. й наступна окупація Францією Нідерландів, які внесли зміни в її державний устрій. Тепер держава, на короткий час, фактично перетворилася на республіку, що отримала назву Батавська. Коли у 1804 р. Наполеон Бонапарт захопив владу, він зажадав, щоб і в Нідерландах влада належала одній людині. Французький імператор вважав, що подібний режим зможе підтримати його у війні з Англією. У 1806 р. Наполеон призначив королем Нідерландів Людовіка Наполеона. Подібна ситуація склалася і в Швеції, де на вимогу Наполеона королем став маршал Жан Бернадот. Так, волею великої держави (Франції), Нідерланди перетворилися на королівство [5, с. 35-36]. У 1813 р., після поразки Наполеона, до країни повернулася династія Оранських. У серпні 1815 р. була прийнята Конституція королівства [4, с. 45-46].

Сьогодні Нідерланди - конституційна парламентська монархія, яку з 30 квітня 1980 р. очолює королева Беатрікс II Вільгельміна Армгард з династії Оранських-Нассау.

Нідерланди як і Швеція спадкова монархія. У Конституції Нідерландів у редакції від 17 лютого 1983 р., зокрема, наголошено, що «право на престол передається по спадку та належить спадкоємцям короля Вільгельма I Оранського-Нассау» (розділ 1, ст. 24) [8]. Монарх може зректися престолу на користь спадкоємця після досягнення літнього віку (це, зокрема, мало місце у 1980 р., коли королева Юліана передала престол дочці). У Нідерландах правом наслідування престолу наділені особи як чоловічої, так і жіночої статі, на відміну від Швеції, де заборона особам жіночої статі займати престол була скасована лише у 1980 р. На даний час спадкоємцем престолу Нідерландів є принц Вільгельм-Олександр.

Якщо виявиться, що прямих спадкоємців престолу немає, глава держави може бути призначений актом парламенту. Подібне рішення приймається на сесії обох палат парламенту більшістю не менше ніж у дві третини голосів (ст. 30 Конституції) [8].

Приймаючи на себе повноваження королівської влади, монарх Нідерландів складає присягу на відкритому засіданні двох палат парламенту. Детальна регламентація порядку вступу на престол встановлюється законодавчим актом парламенту (ст.32 Конституції) [8]. Якщо монарху не виповнилося 18 років, він не може виконувати свої повноваження. В такому випадку парламент на спільному засіданні обох палат встановлює регентство.

Глава держави може тимчасово скласти з себе королівські повноваження та знову приступити до їх виконання у відповідності з актом парламенту. Розгляд цього питання та прийняття рішення здійснюється на спільному засіданні палат парламенту (ст.36 Конституції) [8].

У Нідерландах за Конституцією, виконавча влада належить монарху. Однак, як і в Швеції, фактично її здійснює уряд. Глава держави у Нідерландах включений до складу уряду, має конституційне право призначати членів уряду. У Конституції, зокрема, зазначено, що «уряд складається з короля та міністрів, однак відповідальність за роботу уряду несуть міністри, а не король» (ст.42) [8]. Голова уряду та інші міністри призначаються та звільняються з посад указом глави держави (ст.43) [8]. Всі закони парламенту та укази глави держави підписуються монархом та одним чи кількома міністрами уряду або державними секретарями. Укази глави держави про призначення або звільнення з посади голови уряду, міністрів та державних секретарів контрасигнуються прем'єр-міністром.

Король Нідерландів має право вносити законопроекти до парламенту, має право розпуску парламенту без особливих умов (розпуски другої палати парламенту практикуються часто, особливо як засіб отримати схвалення виборцями коаліційних перестановок). Конституція Нідерландів у ст.64 зазначає, що кожна з палат парламенту може бути розпущена по указу монарха. Указ про розпуск парламенту повинен передбачати проведення нових виборів палати (першої чи другої) парламенту та її скликання не пізніше, ніж через три місяці [8].

Нідерландський монарх також офіційно очолює *Державну раду* - найстаріший дорадчий орган при уряді. Указом монарха призначаються члени Генеральної рахункової палати з числа трьох кандидатів на вакантне місце за пропозицією другої палати парламенту та перебувають на вказаних посадах пожиттєво.

Главу держави у Нідерландах можуть усунути від влади, наприклад, якщо монарх вступає в шлюб, не затверджений актом парламенту (ст.28) [8]. Якщо уряд вирішить, що монарх не може виконувати королівські повноваження, він інформує про це парламент та представляє думку з цього питання Державної ради. В цьому випадку проводиться спільне засідання палат парламенту, які поділяють думку Державної ради та приймають рішення про нездатність монарха виконувати свої повноваження. Вказане рішення обнародується за розпорядженням голови спільного засідання палат парламенту та вступає негайно у дію. Якщо приймається рішення про те, що глава держави не здатний виконувати свої повноваження, над ним встановлюється опікунство у відповідності з актом парламенту (ст.35 Конституції) [8].

Таким чином, інститут глави держави у Швеції та Нідерландах має багато спільних рис, однак вони все ж відрізняються за обсягом повноважень та функціями. Монарх Нідерландів наділений набагато ширшими повноваженнями ніж його шведський колега. Безсумнівними позитивами шведської та нідерландської монархій є те, що глава держави є надпартійним, а спадкоємність влади забезпечує стабільність політичної системи цих країн. Монархія змогла б повернути легітимність влади, однак, на нашу думку, в Україні цей інститут не має достатніх перспектив.

Література

1. Вейбуль Й. Коротка історія Швеції / Йорген Вейбуль / -Стокгольм: Шведський інститут, 1998. - 164 с.

2. Гелей С. Основи політології / Степан Гелей, Степан Рутар / -Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича, 1997. - 278 с.

3. Дербишайр Д. Политические системы мира: в 2-х т. Том 2 / Денис Дербишайр, Ян Дербишайр / - М: Рипол Классик, 2004. -496 с. - С. 294-297.

4. Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз / Жак Зіллер / - К.: Основи, 1996. - 420 с.

5. История Нидерландов. - М.: Издание информационной службы для зарубежных стран Министерства иностранных дел, 1996. -84 с.

6. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи / Анатолій Романюк / - Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. - 391 с.

7. Романюк А. Соціополітичний поділ «нової політики» в країнах Західної Європи // Політологічний вісник. - К. - 2007. - №27. -С.239-253.

8. <http://uznal.org/constitution.php>

9. <http://svitt.ukrinform.ua>

Summary

The article deals with the problems of tread of the state institute functioning in Sweden and the Netherlands

Стаття надійшла до редакції 8.03.2010

УДК 32.01 (492 + 485)

Дзера М.М., доктор філософії, професор ©*Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького***Прокіп А.В.**, к. історичних наук, доцент*Львівської комерційної академії***ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ І ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПАРТІЙ, ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ КРАЇН ЄС ТА УКРАЇНИ**

Розглядаються проблеми розвитку партій та партійних систем у Європейському Союзі та Україні, здійснюється спроба їх порівняльної характеристики.

Ключові слова: партії, партійні системи, фінансування партій, організаційна структура партій, демократизація, квазіеліта.

Жодна партія нічого не вартує, якщо вона не ставить собі за мету захоплення влади.

Лев Троцький.

Сучасне політичне життя важко собі уявити без партій. Вони стали неодмінним атрибутом кожного демократичного суспільства.

Мета дослідження – визначити сутність процесів розвитку сучасних політичних партій у країнах Європейського Союзу (ЄС), порівняти ці процеси з процесами партійного будівництва в Україні.

Вивчення ролі політичних партій започаткували такі мислителі, як: Ж.Руссо, Д.Медісон, Е.Берк, М.Вебер, Г.Моска, В.Парето, Д.Брайс, Р.Міхельс, М.Дюверже, Д.Сарторі, П.Меркл, Д. Ла Паломбара, М.Вайнер, Е.Вятр та ін.

В Україні проблематикою, пов'язаною з діяльністю політичних партій займалися такі мислителі як: І.Франко, М.Грушевський, Д.Донцов, В.Липинський та ін. Зокрема, перший президент України, видатний учений М.Грушевський в праці «Підстави Великої України», формулюючи головні засади української демократії, зазначив, що необхідно дбати про зміцнення ідеї української демократичної державності, виховувати громадянство на почуттях обов'язку перед нею, як найвищого стимулу громадського життя, який повинний об'єднати все суспільство, увесь народ в одному національному пориві, перемагаючи партійні різниці й розбіжності там, де розпочинаються основні інтереси Української держави [14].

Значну увагу партійній проблематиці приділяє сучасна українська політологічна думка (це, зокрема, дослідження В.Пічі [9], А.Романюка [10], Ю.Шведи [13], С.Рутара, О.Семківа, О.Гараня [1], Є.Базовкіна, М.Томенка та ін.).

На думку багатьох політологів, політичні партії створюються з метою здобуття та утримання влади, реалізації за допомогою виконавчої, законодавчої

та судової гілок влади своїх програмних завдань. Боротьба за володіння політичною владою є нормальною умовою функціонування політичних партій.

Закон «Про політичні партії в Україні» 2001 р. визначає політичну партію, як «zareєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах» (ст.2) [6].

Згідно висновків політологів, сукупність політичних партій, характер їх взаємодії, місце та вплив у політичній системі можна охарактеризувати як партійну систему.

Існують різні класифікації партійних систем, запропоновані відомими вченими-політологами. Це, зокрема: 1) схема М.Дюверже, (за якою партійні системи є однопартійні, двопартійні та багатопартійні). Партійні системи країн ЄС та України згідно схеми М.Дюверже можна в цілому віднести до багатопартійних; 2) класифікація українського вченого Б.Гаврилишина, (за якою партійні системи поділяються на олігархічні, системи противаг (боротьби за владу) і колегіальні (співпраці при владі)). Згідно цієї схеми партійну систему України можна віднести до олігархічного типу, на відміну від партійних систем країн ЄС; 3) схема А.Лейпхарта, (який поділив партійні системи за способом утворення коаліцій на підставі їхнього ставлення до існуючих в суспільстві протиріч: лівоцентриська, правоцентриська, ліво-права, ліво-центр-права). У країнах ЄС існують різноманітні партійні коаліції, як владні так і опозиційні. Наприклад, у Німеччині існують традиційні коаліції соціал-демократів (лівоцентриська) та християнських демократів (правоцентриська).

Найбільш відповідною для характеристики партійних систем країн ЄС, на наш погляд, є семитипова схема італійського політолога Дж.Сарторі, який виокремив: 1) однопартійну (характерна для тоталітарних держав); 2) гегемоністську (передбачає домінування однієї партії та наявність ще кількох партій-сателітів); 3) систему домінування (передбачає в умовах партійної конкуренції перемогу однієї партії на виборах та одноосібне формування нею уряду протягом тривалого часу. Ця партійна система була характерною, наприклад, для Швеції, де в 1932-1976 рр. та в 1982-1991 рр. правила Соціал-демократична та Робітничі партії); 4) двопартійну систему (передбачає почергову участь у формуванні влади двох потужних партій); 5) систему обмеженого плюралізму (передбачає існування партій політичного центру лівої та правої опозиції). Система обмеженого плюралізму залежить від механізму формування уряду і поділяється на однопартійну, двоблокову і мультипартійну. Ця система використовується у багатьох країнах ЄС. Зокрема, для Іспанії характерна однопартійна система обмеженого плюралізму, де уряд формує Соціалістична партія. Для Німеччини характерна двоблокова партійна система обмеженого плюралізму. Уряд у Німеччині формується або блоком соціал-демократів або блоком християнських демократів. Мультипартійна система обмеженого плюралізму характерна для таких країн, як наприклад, Бельгія, Нідерланди; 6) систему поляризованого плюралізму (передбачає наявність багатьох партій, але формування уряду здійснюють тільки декілька з них). У різні роки ця система діяла у Франції та Італії; 7) атомізовану систему (передбачає наявність великої кількості малочисельних та маловпливових

партій). Такий тип партійної системи в цілому ще характерний для сучасної України [9, с.14].

Законодавство країн ЄС зобов'язує, щоб партії будувалися на демократичних принципах, регулярно оприлюднювали основні партійні документи, склад керівництва, відомості про джерела фінансування та використання коштів.

Особливою демократичністю в країнах ЄС вирізняються партії «зелених». Як наголосив дослідник А.Романюк, для «цих партій властива децентралізація партійної структури, рішення приймаються на підставі попередньої внутрішньопартійної дискусії та широкого залучення механізмів безпосередньої демократії» [10, с.239-242].

Якщо порівняти діяльність й проаналізувати причини непопулярності партії «зелених» України (ПЗУ) серед населення, то вони зумовлені, і не в останню чергу, організаційною неефективністю структури цієї партії, яка сьогодні, на жаль, характерна для багатьох українських партій.

У більшості країн ЄС здійснюється державне фінансування партій з метою обмеження можливостей підкупу партійної еліти зацікавленими групами. Існують способи розподілу державних коштів: залежно від кількості голосів, отриманих на виборах (Німеччина, Італія) та від кількості мандатів у парламенті (Данія, Швеція, Фінляндія, Франція).

Практикується і змішаний спосіб (Великобританія, Іспанія). Крім цього, у деяких країнах частина дотацій (в Італії — 15% від загальної суми) розподіляється порівну між усіма партіями в парламенті. В Австрії, Італії, Іспанії крім дотацій, отриманих відповідно до результатів голосування, виділяються спеціальні кошти для парламентських партійних фракцій.

Підтримка з боку держави політичних партій – головна тенденція розвитку сучасного європейського парламентаризму [5].

З поглибленням європейської інтеграції на просторах Євросоюзу формуються транснаціональні партійні блоки, в яких національні партії держав-членів ЄС спільно працюють над втіленням волевиявлення громадян ЄС в життя та впливають на політичні процеси в окремих країнах ЄС [5].

Договір про заснування Європейського Союзу (ст.191) відзначає, що «політичні партії загальноєвропейського рівня важливі, як чинник інтеграції в ЄС. Вони роблять внесок у формування європейської свідомості». У листопаді 2003 р. вперше з'явилася постанова, яка дала визначення поняттю «європейська партія» та сформулювала умови фінансування таких партій з бюджету ЄС.

Європейська партія має бути представлена у парламентських асамблеях щонайменше чверті держав-членів, отримати в цих країнах щонайменше 3% голосів на останніх парламентських виборах і дотримуватись у своїх програмах базових принципів ЄС. Сьогодні діє п'ять європейських партій: Європейська Народна Партія, Партія європейських соціалістів, Європейські ліберали, Європейська партія зелених та Європейський вільний альянс (націоналістичних і регіональних партій) [4, с.12].

Українські політичні партії намагаються брати безпосередню участь у процесах партійного будівництва на загальноєвропейському просторі. Наприклад, до складу Європейської Народної Партії належать такі українські партії як «Батьківщина» та партія «Народний союз Наша Україна» (НУНС).

В Україні діяльність політичних партій, в основному, ґрунтується на Конституції України 1996 р., законі «Про політичні партії в Україні» 2001 р., інших нормативно-правових документах й формально ґрунтується на демократичних засадах, як і в країнах ЄС. Зокрема, Конституція України в ст.36, наголошує, що «громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах. Членами політичних партій можуть бути лише громадяни України. Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюється виключно цією Конституцією і законами України» (ст.36 Конституції) [7, с. 28-29].

Як ми вже зазначали, сьгоднішня партійна система України є атомізованою. Такого типу партійної системи уже немає жодна країна ЄС. Станом на 31 березня 2009 р., в Україні офіційно зареєстровано 165 політичних партій й ця цифра постійно збільшується. «Небезпека певного вакууму, - зазначав видатний український політик В.Чорновіл на зорі становлення багатопартійності в Україні, - полягає в тому, що він може бути заповнений дрібними популістськими угрупованнями, які принципово неспроможні на конструктивну роботу, але за допомогою крикливої самореклами в умовах бездіяльності політичних новоутворень здатні перетворитися в певну силу» [1, с.9].

Й справді, сучасні політичні партії в Україні – це «дрібні популістські угруповання». Український політик П.Матвієнко, відзначив, що «в Україні є чимало політичних угруповань, які називають себе партіями, але навіть за назвою не відповідають ідеологічному характеру політичної організації. Чимало таких партій, які вже назвою виражають певні групи продовольчих товарів – чи то фруктів, чи то напоїв, чи то захисту тих або інших груп населення, чи то жіноцтва, чи то вояків і тому подібне» [8, с.22]. Цей політик справедливо вважає, що такі явища не повинні підтримуватися органами юстиції й з ним важко не погодитися, адже сьогодні в Україні офіційно існують такі псевдопартії-близнюки як, наприклад, партія «за Русь єдину», політична партія «Русь єдина», політична партія «Єдина Київська Русь», Всеукраїнська партія жіночих ініціатив, Всеукраїнське політичне об'єднання «Жінки за майбутнє», Жіноча народна партія (об'єднана), Партія «жінки України», Партія захисту пенсіонерів України, Партія пенсіонерів України, Партія освітян України, Всеукраїнська партія миру і єдності, Партія красива Україна та багато інших [12]. Зрозуміти, в чому ж полягає принципова відмінність, наприклад, партії «за Русь єдину» від політичної партії «Русь єдина» чи політичної партії «Єдина Київська Русь», які навіть за назвами особливо не розрізняються, не зможе й спеціаліст, не те що пересічний громадянин.

Ці, та їм подібні «партії» є, по-суті, «віртуальними», адже у них відсутня не тільки ідеологія, а й організаційна та матеріальна основи. Більшість виборців України, напевно, й не здогадуються, що існують вище названі партії. Це швидше «клуби за інтересами» аніж реальні політичні організації. Український

політик, экс-голова парламенту, учасник президентських перегонів 2010 року А.Яценюк, з цього приводу, зазначив, що в Україні «є політичні клуби, є політичні блоки, є надзвичайно харизматичні і успішні політичні лідери, але немає політичної партії. Політичної партії, яка б мала основу. Основа політичної партії не у верхівці піраміди, а в її базисі - це українці, це ті люди, які підтримують ідею. На це треба роки. Думаю, що це не рік і не два, і не три. Але десь протягом десятиліття Україна сформатує реальні, потужні політичні сили» [15].

Аморфність і еkleктичність ідеологічних систем, організаційної структури є істотними рисами сучасних українських партій.

Серйозною проблемою у функціонуванні партійної системи України є також наявність партій вождистського типу. Важливим, у цьому зв'язку є підхід політичних партій в Україні до процесу формування партійних виборчих списків. Цей процес, у більшості провідних українських партій відбувається кулуарно, непрозоро, антидемократично, залежить від симпатій партійних лідерів. Громадськість та рядові члени партій не мають фактичного впливу на процес формування партійних виборчих списків. Відповідно, до парламенту та інших представницьких органів обираються «грошові мішки», лобісти певних бізнес-інтересів або люди, що довели свою особисту відданість партійним вождям. Очевидно, що такі політики будуть, в першу чергу, захищати особисті та вузькопартійні інтереси, а не інтереси держави та народу [14].

Фактична відсутність національної еліти в Україні суттєво впливає на процеси становлення її партійної системи та наближення до європейських стандартів. На цю проблему вже давно звертали увагу провідні українські діячі, зокрема Д.Донцов у праці «До старих богів» пророчо зазначив, що «моральна криза нашої інтелігенції буде ще довго злобою дня для українського громадського життя» [3, с.4]. Відомий український вчений Я.Дашкевич у праці «Номенклатура і еліта» стверджував, що заради становлення повноцінної політичної системи в Україні необхідне «викриття політичних діячів, що живуть не для політики, а з політики, займаються комерціалізацією політичного бізнесу, тобто іншими словами культивують корупцію» [2, с.8]. Квазіеліта, яка сьогодні домінує на політичному олімпі України не здатна до ефективної діяльності у всіх сферах процесу державотворення та становлення повноцінного громадянського суспільства.

Фінансування українських партій сьогодні також не відповідає повною мірою європейським стандартам. Суттєвою проблемою є те, що фінансування партій в Україні, на відміну від країн ЄС, фактично закрите від суспільства, хоча воно й прагне пильно стежити за цим процесом [11]. Як показує досвід виборчих кампаній 2002-2007 рр., провідні українські партії активно використовують всі можливі канали надходження коштів – бюджетні кошти, кошти вітчизняних донорів-олігархів, іноземні фінансові джерела.

Таким чином, можна загалом стверджувати, що українські партії та партійна система України, принципи їх побудови та діяльності ще значно відрізняються від партій та партійних систем країн ЄС. На відміну від політичних партій країн ЄС, українські партії мають слабкий вплив як на формування владних структур, так і на різні сфери розвитку суспільства, є

ідеологічно невизначеними й мають примітивну напівзакриту і тіньову організаційну структуру.

Сучасні українські партії слабо взаємодіють із соціальними групами, у них відсутня стратегія формування власного електорату, вони залежать від виконавчої влади та олігархічних структур й ін.

Щоб подолати ці тенденції, партії та партійна система України повинні розвиватися на основі європейських стандартів, брати за приклад основні принципи партійного будівництва у країнах ЄС. Майбутнє України сьогодні на пряму залежить від розвитку ефективних демократичних інститутів. Тому, щоб відповідати сучасним європейським стандартам й стати важливим елементом демократизації суспільства, партії та партійна система України повинні пройти ще досить складний і тривалий шлях.

Література

1. Гарань О. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України. /О.Гарань/. – К.: Либідь, 1993. – 200 с.
2. Дашкевич Я. Номенклатура і еліта // Воля і батьківщина. /Ярослав Дашкевич/. – Львів. – 1997. – Ч.3. – С.5-8.
3. Донцов Д. До старих богів // Націоналіст. /Дмитро Донцов/. – Львів. – 1992. – Ч.2 (VIII). – С.4-6.
4. Європейський Союз. Словник-довідник / ред.М.Марченко. – К.: К.І.С., 2006. – 140 с.
5. Європейський досвід державного фінансування політичних партій: висновки для України // www.niss.gov.ua.
6. Закон про політичні партії в Україні // zakon.rada.gov.ua.
7. Конституція України. – Х.: Фоліо, 2006. – 158 с.
8. Матвієнко П. Як захистити незалежність України. /П.Матвієнко/. – К.: Наукова думка, 2006. – 208 с.
9. Піча В. Політичні партії у політичній системі суспільства. /В.Піча, Б.Стеблич/. – Львів, 1994. – 80 с.
10. Романюк А. Соціополітичний поділ «нової політики» в країнах Західної Європи // Політологічний вісник. /Анатолій Романюк/. – К. – 2007. – №27. – С.239-253.
11. Семенюк Т. Фінансування політичних партій на парламентських виборах // www.politik.org.ua.
12. Список партій України // www.vlada.kiev.ua.
13. Шведа Ю. Теорія політичних партій і партійних систем. /Юрій Шведа/. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 528 с.
14. Щорічне послання Президента України Віктора Ющенка про внутрішнє і зовнішнє становище України // www.prezident.gov.ua.
15. Яценюк А. В Україні немає реальних політичних партій, є тільки політичні клуби за інтересами і дуже харизматичні лідери // <http://www.uatodey.net>.

Стаття надійшла до редакції 8.03.2010

УДК 111:504.7

Костенко В. Г., доктор філософії, професор©**Федишин Я. І.**, доктор філософії, професор*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
ім. С. З. Гжицького***СВІТ У СВІТЛІ СИСТЕМНИХ УЯВЛЕНЬ**

Сьогодні спеціальні науки переконливо довели системність пізнаних ними частин світу. Всесвіт постає перед людством, як система систем.

Ключові слова: *система, системна організація матерії, поле і речовина, елементарна частинка, квант поля, біоценоз, біосфера.*

Дотепер усі наявні в розпорядженні науки факти свідчать про системну організацію матерії. Відповідно до сучасних фізичних уявлень, неорганічна природа в загальному виді ділиться на дві системи – поле і речовина. Матеріальна сутність фізичного поля в даний час ще чітко не визначена, але що б собою не являло поле, загально визнано, що воно виявляється в різноманітних існуючих, взаємодіючих видах, що взаємопроникають. Фізичне поле, як узагальнене поняття, містить у собі фізичний „вакуум”, електронно-позитронне, мезонне, ядерне, електромагнітне, гравітаційне й інші поля. Інакше кажучи, являє собою систему конкретних матеріальних полів.

Кожне конкретне поле у свою чергу теж системне. Але зараз не можна з впевненістю сказати про те, що є елементом конкретного поля. Очевидно, кожне конкретне поле має свої визначені рівні, інакше кажучи, воно як система розвивається, наприклад, від „вакууму” до чітко вираженого квантового стану. Сам же квант поля являє собою елементарну частинку. Тому квант навряд чи може бути елементом конкретного поля. Швидше за все, такими елементами є вузлова „точка” структури елементарних частинок. Існують експериментальні докази існування такої структури і є різноманітні засоби її вивчення. Але що являє собою структура елементарної частинки, а тим більше її вузлові „точки” залишається поки неясним.

Якщо припустити думку про частинку як вищу форму розвитку матерії поля, то природно припустити існування визначених „цеглинок” які утворюють таку частинку, і є тим, із чого складається фізичне поле взагалі, тобто елементами системи фізичного поля. Їхня взаємодія (польова форма руху) і призводить до утворення елементарної частинки того або іншого типу.

Така ідея про складність елементарних частинок, про те, що кожна з них це система, що складається з різноманітної кількості різноманітно взаємодіючих і по різному просторово розташованих елементарних частинок, але тотожних по своїй сутності „цеглинок” матерії, дозволяє пояснити взаємоперетворення частинок і відкриває шлях до проникнення всередину

© Костенко В. Г., Федишин Я. І., 2010

матерії. Елементарна частинка – це не тільки квант поля, але і те, що може лежати в основі якісно іншої системи – речовини.

Речовина – надзвичайно складна, глибоко диференційована багаторівнева система. Якщо елементарна частинка виступає і як елемент якісно іншої, речовинної системи, то дві і більше взаємодіючі елементарні частинки являють собою систему, що може бути названа частинкою речовини.

Так, взаємодія протона й електрона утворює найпростіший атом легкого водню, внутрішньо динамічну систему, елементи якого підпорядковані цілому ряду параметрів, і внаслідок цього відрізняються від вільних частинок. Атом як система розвивається, ускладнюючись по складі і структурі аж до такого стану, коли починається невимушений розпад атомного ядра.

Взаємодіючі атоми утворюють різноманітні системи: молекули, макромолекули, іонні радикали, кристали.

Молекула являє собою матеріальну систему, що складається з певним чином розташованих у просторі і взаємозалежних атомів одного або декількох хімічних елементів. Зв'язок атомів у молекулі сильніше від зв'язку атомів із середовищем, що забезпечує цілісність системи. Молекула є якісно новим матеріальним утворенням стосовно складових її атомів. Молекули можуть бути простими і складними, що містять один, два і тисячі атомів. Гігантські групи атомів утворюють макромолекули, що якісно відрізняються від інших молекул.

Проте не всі речовини складаються із систем типу молекул. Ряд хімічних сполук, наприклад хлорид натрію (кухонна сіль), не мають молекул у звичайному розумінні цього слова, і є відкритими системами в яких іони незалежні одні від одних. Такий тип речовинної системи називають кристалом. Іонами називають як окремі заряджені атоми, так і групи хімічно пов'язаних атомів із надлишком або нестачею електронів. Група атомів, що переходить без зміни з однієї хімічної сполуки в іншу, визначається як радикал. Всі ці групи є системами.

Взаємодія атомів одного типу утворює хімічний елемент. З хімічних елементів складаються мінерали, із мінералів – породи, із порід – геологічні формації, із геологічних формацій – ряди формацій – геосфери, із геосфер – планета Земля. Кожна система, що складає Землю, у свою чергу складна за своєю структурою. Так, наприклад, атмосфера являє собою систему, що складається з п'ятох підсистем: тропосфера, стратосфера, мезосфера, термосфера й екзосфера.

Земля, як планета, виступає поряд з іншими планетами елементом Сонячної системи. У свою чергу, Сонячна система входить у таку грандіозну космічну систему, як Галактика. Взаємодіючі галактики утворюють системи галактик, що входять у Метагалактику іт.д. При цьому на кожному рівні розвитку неживої природи, поряд із загальними, є й свої системотворчі чинники, свої особливі зв'язки і взаємодії. Водночас, принцип організації множини в єдність залишається тим самим. Не змінюється він і при переході до систем живої природи.

Взагалі питання про системність живої природи не викликає сумнівів. Більш того, саме вивчення живих матеріальних утворень значною мірою сприяло формуванню системних уявлень про світ.

Основними системами живого, утворюючими різноманітні рівні організації у даний час визнаються: 1) віруси – системи, що складаються в основному з двох взаємодіючих компонентів: молекул нуклеїнової кислоти і молекули білка; 2) клітини – системи, що складаються з ядра, цитоплазми й оболонки і кожна з цих підсистем, у свою чергу, складається з особливих елементів; 3) численні системи (організми, популяції одноклітинних); 4) види, популяції – системи організмів одного типу; 5) біоценози – системи, що об'єднують організми різноманітних видів; 6) біогеоценоз – система, що об'єднує організми поверхні Землі; 7) біосфера – система живої матерії на Землі.

Система кожного рівня відрізняється від інших рівнів і за структурою, і за ступенем організації (біологічна класифікація). Але взаємодія елементів системи не обов'язково припускає жорсткий, постійний зв'язок. Цей зв'язок може мати тимчасовий, випадковий, генетичний, цільовий характер.

У цілому жива природа, також як і нежива, являє собою систему систем, причому вона дає надзвичайні приклади розмаїтості систем, що нерідко надаються об'єднанням елементів різноманітних рівнів. Наприклад, ландшафт як система містить у собі: 1) абіотичні геосистеми (земна кора з рельєфами, атмосфера, гідросфера і кріосфера); 2) геосистеми ґрунтової сфери; 3) біотичні геосистеми, що утворюють біосферу; 4) соціально-економічні геосистеми, що виникли в результаті суспільно-історичної діяльності людини. Всі ці системи пов'язані між собою і впливають один на одних, створюючи єдину саморегулюючу систему. Зміна будь-якої складової частини ландшафту веде, у кінцевому результаті, до зміни його в цілому. Водночас, кожна система живої природи, будучи її елементом, у той же час має достатню самостійність саморозвитку, щоб вийти на інший рівень організації матерії.

Література

1. Андреев Н. Д. Методологические основы познания социальных явлений. М., 1997.
2. Аверьянов А. Н. Системное познание мира. М. Политиздат, 1985.
3. Блауберг Н. В., Юдин В. Г. Становление и сущность системного подхода. М., 1973

Summary

Kostenko V. G., Fedyshyn Y.I.

Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies named after S. Z. Gzhytskyj

World in the light of system s imagination

Today the special sciences persuasively improve the system of known parts of world. Universe is the system of system.

Стаття надійшла до редакції 16.03.2010

УДК: 378.241+615.12+004.4+59.084

Кричковська А.М., к.фармац.н., **Болібрux Л.Д.**, к.х.н., доц., **Червцова В.Г.**, к.б.н., доц., **Стасевич М.В.**, к.х.н., **Губицька І.І.**, к.х.н., доц., **Новіков В.П.**, д.х.н., проф. (E-mail: vnovikov@polynet.lviv.ua)©
Національний університет «Львівська політехніка», кафедра технології біологічно активних сполук, фармації та біотехнології (ТБСФБ), м. Львів

ІННОВАЦІЙНІ ТА АЛЬТЕРНАТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Показано доцільність впровадження у навчальний процес кафедри ТБСФБ Національному університеті «Львівська політехніка» інноваційних методів при вивченні ряду дисциплін за допомогою фахового програмного забезпечення та альтернативних моделей. Запропоновано запровадження викладання певних дисциплін за «зустрічним методом».

Ключові слова: Болонський процес, альтернативні методи, освітньо-професійні програми, Віртуальне навчальне середовище

Вступ. Найважливішими аспектами перетворень та швидкого розвитку вищої школи України є інтеграційні та інноваційні процеси, які відбуваються в державах-учасниках Болонської співдружності, зокрема - запровадження двоступеневої системи підготовки фахівців та Європейської кредитно-трансферної системи навчання (ECTS) [4]. Національний університет «Львівська політехніка» одним з перших у системі вищих навчальних закладів України розпочав перехід до підготовки фахівців за ступеневою системою, передбаченою Законом України «Про освіту» [3]. Це дало змогу, на підставі структурно-логічних схем та освітньо-кваліфікаційних характеристик, опрацювати нові навчальні програми, в яких реалізувались вимоги, закладені у Болонській декларації, зокрема, щодо запровадження двоциклової системи навчання, кредитного виміру навчального часу студента, порівнювальних критеріїв і методів оцінювання якості знань. Наступним важливим кроком щодо гармонізації навчального процесу та створення оптимальних умов його інформаційного забезпечення було створення та запровадження Віртуального навчального середовища Львівської політехніки [2].

Матеріал і методи. Матеріалами слугували законодавчі акти України, Положення Болонської декларації, освітньо-кваліфікаційні характеристики (ОКХ) спеціалістів, освітньо-професійні програми (ОПП), Віртуальне навчальне середовище Львівської політехніки, фахове програмне забезпечення, модель щура KOKEN Rat LM-046A. При проведенні дослідження використані методи спостереження, аналізу та синтезу, формалізації та моделювання.

Результати дослідження. Метою нашого дослідження було проведення аналізу розподілу навчального процесу для студентів бакалаврського та

© Кричковська А.М., Болібрux Л.Д., Червцова В.Г., Стасевич М.В., Губицька І.І., Новіков В.П., 2010

магістерського рівнів, а також доцільності впровадження альтернативних методів навчання за допомогою інноваційних комп'ютерних технологій.

Індивідуальна ОПП включає обов'язкові та вибіркові змістові модулі. Важливим при цьому є визначення певного співвідношення між нормативною та варіативною частинами ОПП. Робочою групою кафедри ТБСФБ були запропоновані оптимальні показники щодо обов'язкових і вибіркових блоків дисциплін, які становлять 50% і 50% на бакалаврському та 30% і 70% на магістерському рівні підготовки відповідно. Мобільність студента може бути забезпечена згаданим оптимальним співвідношенням.

Формування індивідуальної навчальної програми, яка містить як обов'язкові, так і вибіркові блоки дисциплін, дає змогу студенту вибрати змінну траєкторію підготовки. Лекційний матеріал містить певну кількість навчальних елементів (НЕ) згідно змістовного модуля (ЗМ). Належне засвоєння ЗМ забезпечує здобуття студентом відповідних компетенцій. Кожному ЗМ ставляться у відповідність певні засоби та критерії оцінювання. Для урізноманітнення форм навчального процесу та здобуття навичок самостійного опрацювання матеріалу ми пропонуємо певні дисципліни, що відносяться до варіативної частини ОПП, подавати «зустрічним потоком». Він передбачає розбіжність у часі подачі лекційного матеріалу та практичних (лабораторних) робіт. Навчальна дисципліна має бути представлена у вигляді набору НЕ: НЕ₁, НЕ₂,..., НЕ_n та подана у Віртуальному середовищі «Львівська політехніка». Лекції начитуються в порядку від НЕ₁ до НЕ_n, а практичні (лабораторні) роботи проводяться у зворотному порядку. Наприклад, так спланована навчальна програма з дисципліни «Фармакокінетика».

Включення у програму навчання дисциплін, що можуть викладатись «зустрічним потоком» дозволяє студентам здобути навички самостійного опрацювання НЕ, а також ознайомитись з одним НЕ в академічному викладенні лекційного матеріалу і при самостійному опрацюванні.

Все це дозволило врахувати особливість підготовки студентів випускової кафедри ТБСФБ Національного університету «Львівська політехніка», яка, згідно ОКХ спеціаліста 7.110204 «Технологія фармацевтичних препаратів» за напрямом підготовки 1102 «Фармація», полягає в тому, що такий фахівець повинен бути спроможним до виконання різнопланових виробничих функцій, серед яких: забезпечення ведення технологічних процесів виробництва і відповідної документації; розробка та вдосконалення методів лабораторних аналізів, випробувань, досліджень на виробництві; забезпечення довідково-інформаційними матеріалами інженерно-технічних працівників; проектування біотехнологічних та хіміко-фармацевтичних виробництв.

Виконання виробничих функцій, що пов'язані з лабораторним контролем, а саме проведенням аналізів, випробувань, досліджень лікарських засобів на виробництві, в тому числі і на піддослідних тваринах, вимагають медико-фармацевтичної підготовки такого спеціаліста. Фізіологія людини і тварин, фармакологія та фармакокінетика є галузями, в яких традиційно використовують лабораторних тварин, зокрема, для контролю якості лікарських засобів, але поряд з цими методами розробляються та впроваджуються у

практичну фармацію альтернативні методи досліджень. Прикладом може слугувати випробування на пірогенність ін'єкційних засобів, яке, згідно ДФУ, може провадитись на кроликах та/або за допомогою LAL-тесту [5]. Згідно Закону України № 344 7-IV від 16.05.2006 р. «Про захист тварин від жорстокого поводження» під час проведення лабораторних та практичних робіт у навчальному процесі забороняється вимагати від студентів виконання процедур, які призводять до смерті або травмування тварин, якщо це протирічить їх моральним або релігійним принципам. Всі студенти мають моральне право ухилятися від використання тварин в експериментах та використовувати альтернативні методи навчання. Застосування новітніх комп'ютерних технологій дозволяє отримати необхідні навички експериментальної роботи без зайвого шкідливого втручання в організм піддослідних тварин. За допомогою модулів віртуальної реальності можна освоїти виконання цілого ряду процедур та отримати відповідні навички.

Сучасна методологія навчання складається з наступних розділів - активне навчання, навчання шляхом набуття досвіду, навчання за допомогою комп'ютерного фахового програмного забезпечення. До сучасних альтернатив у навчанні відносять: моделі, манекени та імітуючі пристрої; фільми та відеофільми; мультимедійне комп'ютерне моделювання; комп'ютерні симулятори і системи віртуальної реальності; експериментування студентів на собі; використання трупів тварин, отриманих з етичних джерел; клінічна практика; лабораторні роботи *in vitro* [1].

Перед тим, як обрати та розробити альтернативні методи навчання студентів, нами було проведено дослідження професійного складу працівників контрольно-аналітичних лабораторій (КАЛ) та відділів контролю якості (ВКЯ), зокрема віваріїв фармацевтичних підприємств м. Львова. Згідно даних, отриманих шляхом опитування відповідальних працівників цих підприємств, ми визначили, що керівні посади КАЛ або ВКЯ обіймають випускники медичних та технічних вузів, в той час, як у віваріях з тваринами практично працюють випускники вузів біологічних спеціальностей, зокрема, Зооветеринарної академії.

На основі укладеного договору між кафедрою ТБСФБ та німецькою організацією «Лікарі проти експериментів на тваринах» (DAAE) і InterNICN (Великобританія) в рамках «Програми захисту тварин» у навчальний процес підготовки бакалаврів напряму «Фармація» на кафедрі було впроваджено альтернативні методи, які виключають використання тварин з навчальною метою.

На основі наданих партнерами матеріалів розроблені лабораторні роботи з курсу «Фармакологія. Частина 1. Фармакокінетика», які можна умовно розділити на два блоки. Методичні вказівки з даного курсу були представлені безпосередньо кураторам проекту та отримали позитивні відгуки. Перший блок передбачає ознайомлення студентів з лабораторною піддослідною твариною – щуром. Модель щура KOKEN Rat LM-046A (фото 1,2.) вироблена спеціальним реплікаційним методом, містить анатомічно правильні зів, гортань, надгортанник, трахею, шлунок, стравохід та хвостову вену. Модель щура

призначена для навчання студентів техніки роботи з піддослідними тваринами, а саме - вміння тримати тварину належним чином та здійснювати з нею основні маніпуляції.

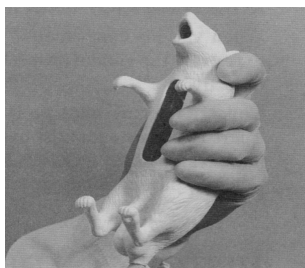

Фото 1.

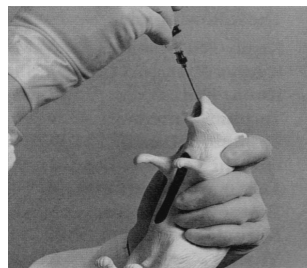

Фото 2.

Другий блок лабораторного практикуму спрямований на дослідження впливу лікарських речовин різних фармакологічних груп на деякі біологічні системи тварин, зокрема жаби, кролика та морської свинки. Програмне забезпечення для цих лабораторних робіт представлено серією програм-симуляторів ExPharm, за допомогою яких студент може змоделювати, візуально порівняти та запам'ятати ефекти, які спричиняють різні лікарські речовини. Дані методичні вказівки містять лабораторні роботи, які служать альтернативою експериментам на тваринах і мають ряд морально-етичних та педагогічних переваг. Істотною перевагою розроблених вказівок є доступність до них студентів через систему Віртуального навчального середовища «Львівської політехніки». Однак, на нашу думку, підготовка магістрів повинна включати практичні навички роботи з піддослідними тваринами у науково-дослідних цілях, оскільки 85% захищених кандидатських робіт, що виконані на кафедрі ТБСФБ, містять розділи з доклінічних випробувань синтезованих речовин.

Висновки. На підставі аналізу навчального процесу та кваліфікаційних характеристик випускників кафедри ТБСФБ запропоновано оптимальне співвідношення між обов'язковими та вибірковими блоками дисциплін для студентів бакалаврського та магістерського рівня підготовки.

Запровадження викладання певних дисциплін за «зустрічним методом», можливість використання альтернативних методів навчання як в лабораторних умовах, так і у Віртуальному навчальному середовищі НУ «Львівська політехніка» сприятиме якості підготовки фахівців за напрямом 1102 «Фармація».

Література

1. Боянович Ю.В., Жигаліна О.В., Коба Л.В., Наглов О.В., Федосова С.М. Альтернативні методи викладання фізіологічних дисциплін. – Харків, 2009. – 78 С.
2. Віртуальне навчальне середовище «Львівської політехніки». *Електронний ресурс*. – Режим доступу: <http://www.vns.lp.edu>
3. Закон України «Про освіту» №1060-ХІІ, із змінами від 11.06.2008.
4. Методичні рекомендації щодо формування освітньо-професійної програми підготовки фахівців у кредитно-модульній системі організації

навчального процесу (КМ СОНП) М-во освіти і науки України; НУ “Львівська політехніка”; За ред. Ю.К. Рудавського.- Львів : Львівська політехніка, 2004. - 86С.

5.2.6.8 Пірогени; 2.6.14 Бактеріальні ендотоксини (LAL-тест) // Державна Фармакопея України / Державне підприємство «Науково-експертний фармакопейний центр». – 1-е вид. – Харків: РІРЕГ, 2001. – 556С.

Summary

Expedience of introduction of innovative methods at the study of order of disciplines by professional software and alternative models in the educational process of Department of TBSPB of the National University «Lviv Polytechnic» is reported. Introduction of teaching of certain disciplines is offered by «counter method».

Стаття надійшла до редакції 6.04.2010

УДК: 378.14:619

Левківський Д.М., Грицик Т.М., доценти ©*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького***ВИКОНАННЯ КОМПЛЕКСНИХ ДИПЛОМНИХ РОБІТ
СТУДЕНТАМИ ФАКУЛЬТЕТУ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ**

Подається значення виконання комплексних дипломних робіт, примірна тематика їх, особливості керівництва таких дипломних робіт.

Ключові слова: комплексна дипломна робота, примірна тематика, оформлення дипломної роботи, керівник дипломної роботи, типові завдання, виробнича функція, лікар ветеринарної медицини.

Вступ. Відповідно до "Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах" (наказ міністерства освіти України № 161 від 2.06.1993 року) дипломна робота виконується на завершальному етапі навчання студентів у вищому навчальному закладі і передбачає:

1. Систематизацію, закріплення розширення теоретичних і практичних знань зі спеціальності та застосування їх при вирішенні конкретних наукових, технічних, економічних виробничих та інших завдань.
2. Розвиток навичок самостійної роботи та оволодіння методикою статистико-економічного дослідження та експерименту, пов'язаних з темою роботи [1].

Студенту надається право обрати тему дипломної роботи, визначену спеціальними кафедрами, або запропонувати свою з обґрунтуванням доцільності її розробки. Керівниками дипломних робіт призначаються професори і доценти (викладачі) вищого навчального закладу, висококваліфіковані спеціалісти виробництва.

Дипломна робота - це індивідуальне завдання спеціальної кафедри у вигляді самостійної наукової праці студента-випускника, яке видається у передбачені університетом терміни, виконується студентом самостійно під керівництвом викладача з метою набуття досвіду науково-дослідної роботи та оволодіння методикою експерименту, закріплення і розширення теоретичних і практичних знань із спеціальності "Ветеринарна медицина" та застосування їх при вирішенні типових завдань діяльності та виконанні виробничих функцій лікаря ветеринарної медицини.

Дипломні роботи на факультеті ветеринарної медицини виконуються на спеціальних (клінічних) кафедрах (акушерство та штучне осіменіння імені Г. В. Звереві, внутрішніх хвороб тварин, епізоотології, паразитології та іхтіопатології, ветеринарно-санітарної та радіологічної експертизи, стандартизації і сертифікації, хірургії).

Рада факультету ветеринарної медицини може дозволити підготовку і захист дипломних робіт, виконаних на кафедрах мікробіології та вірусології, фармакології та токсикології, патофізіології, гігієни тварин за обов'язкової умови, якщо вони виконані на хворих тваринах, мають практичне значення і один із керівників дипломної роботи є викладач клінічної (спеціальної) дисципліни[2].

У сучасних умовах виробництва і стану підготовки та виконання комплексних дипломних робіт практичне значення мають: клінічні - професійні дисципліни, поєднання тем заразної і незаразної патології, паразитарні хвороби і ветеринарно-санітарна експертиза, інфекційні хвороби та ветеринарно-санітарна експертиза, гігієна утримання тварин і хвороби молодняка тощо.

Отже, керівниками дипломної роботи можуть бути два, три і більше викладачів.

Матеріал і методи. Тематика дипломних робіт розробляється на кафедрах, вона повинна бути актуальною, базуватися на матеріалах експериментальних досліджень та виробничих дослідів. Об'єктами досліджень, як правило, є тварини. Ознайомлення з виконаними за останні роки дипломними роботами показує, що результати комплексних робіт мають важливе практичне значення і впроваджуються у виробництво. Комплексні дипломні роботи повинні мати статистичне опрацювання цифрових даних досліджень [2], що підвищує їх наукову цінність. При виконанні комплексних робіт дипломант обов'язково повинен користуватися комп'ютерною технікою з використанням INTERNET.

Результати та обговорення. Комплексні дипломні роботи виконують студенти факультету ветеринарної медицини незалежно від успішності. Студенти-дипломанти беруть участь у роботі науково-студентських гуртків, виступають з доповідями на студентських наукових конференціях. Такі роботи можуть виконуватись у навчально-дослідних господарствах університету, у господарствах незалежно від форм власності, які мають тварини, м'ясопереробних підприємствах, державних та приватних установах ветеринарної медицини, а також у лабораторіях кафедр, науково-дослідних інститутах та клініках університету.

Комплексні дипломні роботи можуть також виконуватися за заявками виробництва (установ та підприємств ветеринарної медицини, переробних підприємств тощо). У такому випадку захист дипломних робіт доцільно проводити на базах виконання відповідно до нормативних положень. При виконанні студентами комплексних дипломних робіт один із наукових керівників повинен бути ведучим, що обумовлюється наказом ректора університету при затвердженні теми роботи і керівників її. Ведучий керівник визначає частину керівництва дипломною роботою кожного із закріплених керівників відповідно до завдання і змісту роботи і несе основну відповідальність за якість виконання та оформлення комплексної дипломної роботи.

Виконання дипломних робіт із різних навчальних дисциплін вимагає врахування особливостей кожного предмету, що найкраще вирішується комплексністю керівництва даною роботою.

У комплексній дипломній роботі обов'язково повинні бути статистично опрацьовані результати власних досліджень, проведений розрахунок економічної ефективності ветеринарних заходів, конкретні висновки і пропозиції виробництву, не менше 50 літературних джерел, а також якісні додатки, що підтверджують та доповнюють зміст і результати роботи.

У дипломній роботі необхідно, також розглянути питання з цивільного захисту, охорони праці, обґрунтувати економічну ефективність проведених ветеринарних заходів, а також дати характеристику, місце виконання роботи [3].

Автори комплексних дипломних робіт повинні прагнути до одержання авторських свідоцтв та патентів, мати бажання продовжувати навчання у магістратурі та аспірантурі.

Комплексні дипломні роботи повинні ілюструватися таблицями, графіками, діаграмами, фотокартками, схемами та іншими матеріалами, що характеризують динаміку явищ та їх закономірності [4].

Висновки. Виконання комплексних дипломних робіт повинно відповідати певним організаційним положенням:

1. Актуальність, відповідність сучасному виробництву.
2. Відповідність науково-дослідній тематиці кафедр (як правило).
3. Наявність тем, що вимагають оригінального вирішення.
4. Своєчасність видачі дипломного завдання, призначення керівників і консультантів роботи, призначення референтів.
5. Систематичний контроль за виконанням дипломної роботи студентом.

Комплексна дипломна робота є завершальним етапом підготовки фахівця за спеціальністю 7.130.501 «Ветеринарна медицина» і повинна бути виконана відповідно до якісних характеристик:

1. Реальність роботи, використання отриманих результатів у виробництві.
2. Самостійність вирішення поставлених питань.
3. Ступінь використання спеціальної літератури.
4. Використання ЕВМ для аналізу і отримання об'єктивних результатів досліджень.
5. Грамотність дотримання правил і вимог оформлення комплексної дипломної роботи.

Література

1. Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах. Наказ міністерства освіти України № 161 від 2.06.1993 року. -К, 1993. -С. 9-10.
2. Підготовка дипломної роботи. /Методичні рекомендації для студентів спеціальності 7.130501 "Ветеринарна медицина" - Львів, 2001 - 76 с.

3. Методические указания для студентов, аспирантов и диссертантов. Издание 2-е, переработанное и дополненное. - М., 1974, - С. 9-11.

4. Підготовка дипломних робіт. /Методичні рекомендації. – Львів, 2005-75 с.

Summary

Thesis – is an individual task special department in the form of independent scientific work of students, graduates, which is published in the university stipulated terms, is performed independently under the guidance of student teacher placement research and mastering the methods of the experiment, consolidation and expansion of theoretical and practical knowledge in "Pediatrics" and use them in addressing the common tasks of production functions and performance of doctor of veterinary medicine. Complete course work students perform Faculty of Veterinary Medicine, regardless of merit. Diploma-students participating in the scientific circles of students, make presentations at student conferences. Such work can be in teaching and research university farms, in households, regardless of ownership, which are animals, soft yasopererobnyh enterprises, public institutions and private veterinarians, and laboratories in the departments, research institutes and university clinics.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2010

УДК 1(450)(091)+1(71)(091)

Лушч У.І., магістрант кафедри історії філософії©
(e-mail: ulyana.lushch@gmail.com)

Львівського національного університету імені Івана Франка

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ПРОЦЕСУ СЕКУЛЯРИЗАЦІЇ У СУЧАСНІЙ ЗАХІДНОФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ (У КОНЦЕПЦІЯХ ДЖАННІ ВАТТІМО ТА ЧАРЛЬЗА ТЕЙЛОРА)

У даній статті розглядаються нові трактування секуляризаційного процесу у сучасній західнофілософській думці на прикладі концепцій Дж. Ваттімо та Ч. Тейлора. Здійснюється порівняльний аналіз критичного підходу обох філософів до класичного трактування секуляризації як лінійного занепаду релігійної віри та практики у світовому масштабі під впливом розвитку науки та супутніх їй модернізації, урбанізації та індустріалізації. Висвітлюються особливості переосмислення поняття секуляризації в нових соціокультурних умовах та його визначення як явища, породженого самою релігією.

Ключові слова: секуляризація, релігія, християнство, "ослаблення буття", спіритуалізація Біблії, "зміна станів віри", суспільство.

Вступ. Проблема філософського обґрунтування секуляризації є надзвичайно актуальною не лише у соціокультурному та політичному аспектах в рамках зумовленої сучасними обставинами потреби конструктивного аналізу попередніх теорій секуляризації та формування нових, які б краще відображали ситуацію у світі та відповідали на нові виклики сучасності. Проблема секуляризації актуальна також у особистісній площині, оскільки те чи інше її тлумачення здійснює вплив на самовизначення та самоусвідомлення людини в аспектах її відношення до суспільства, до трансцендентного, до релігійної традиції та моральних цінностей. У сучасному світі спостерігається перманентна духовна криза та пошук нової духовності внаслідок втрати цілісного розуміння особистості у ХХ ст. Підставою ситуації, яка склалася у минулому столітті, вважають процес секуляризації, в результаті якого трансцендентна основа, здається, зникла з сучасного розуміння світу та людини.

Впродовж ста років після своєї першої появи у праці М. Вебера "Протестантська етика та дух капіталізму" (1905 р.) поняття "секуляризація" стало одним із центральних об'єктів філософських та наукових досліджень. У рамках соціології ХХ ст. проблема секуляризації розробляється у працях Р. Беллі, П. Бергера, С. Брюса, Е. Дюркгайма, Т. Лукмана, Т. Парсонса, Е. Трьольча. Важливим є психоаналітичні дослідження З. Фрейда, Е. Фрома та К. Юнга. Емпіричні дослідження нових релігійних рухів та концепцій секуляризації здійснені У. Байнбріджем, М. Грілі, М. Ліпсетом, Д. Мартіном, Дж. Мелтоном, Б. Уілсоном. У західноєвропейській філософії найбільш

© Науковий керівник - професор Пашук А.І.

вагомий внесок у дослідження даної проблематики зробили М. Бердяєв, Р. Генон, У. Джеймс, А. Камю, Ж. Марітен, Ж.П. Сартр, М. Унамуно.

Теорія секуляризації як вимирання релігії у результаті переходу від міфу до Логосу довго залишалася безальтернативною, оскільки, як зазначає Ю. Габермас, опиралася на три правдоподібних міркування: по-перше, науково-технічний прогрес сприяє формуванню антропоцентричного розуміння "розчаклованого" світу та каузального трактування емпіричних фактів; по-друге, у зв'язку з функціональною диференціацією суспільних підсистем релігія, втілена у церкві як соціальному інституті, втрачає вплив на різні сфери суспільного життя і переходить у площину приватного, індивідуального вибору людини; по-третє, високий рівень загального добробуту в індустріальних та постіндустріальних суспільствах збільшує відчуття екзистенційної безпеки, наслідком чого є втрата потреби у вірі як засобі спілкування з вищими чи космічними силами з метою зменшення життєвих ризиків [3, №4, с. 1].

Однак факти соціально-культурної дійсності другої половини ХХ – початку ХХІ ст. суперечать класичній теорії секуляризації, заснованій на впевненості, що релігія зникне у світовому масштабі під впливом модернізації. Багатовекторна діяльність Івана Павла ІІ (антикомуністична, миротворча, спрямована на міжконфесійний діалог) сприяла тому, що особа Папи Римського стала популярною навіть серед некатоліків і невіруючих. Виникло чимало нових нетрадиційних релігій і культів (Трансцендентальна медитація, церква Об'єднання, саєнтологія тощо), спостерігається активна місіонерська діяльність відгалужень протестантизму (баптизм, свідки Єгови та ін.), відбувається поширення нехристиянських релігій Сходу (індуїзм, сикхізм, даосизм, та ін.), дедалі впливовішими на Заході стають ісламські общини [1, с. 55]. Також великого значення у сучасному світі набуває паломництво, зокрема, що дуже важливо, із залученням молоді.

Стає очевидно, що релігія не зникла, а навпаки претендує на вагоме місце у суспільному житті. Таким чином актуалізується проблема переосмислення теорії секуляризації. Неможливо заперечити, що секуляризація – це процес, який триває досі, однак постає питання: чим насправді є секуляризація?

Мета статті – здійснити компаративний аналіз трактування процесу секуляризації у концепціях представників сучасної західнофілософської думки Джанні Ваттімо та Чарльза Тейлора.

1. Критика класичної теорії секуляризації.

Дж. Ваттімо категорично заперечує трактування секуляризації як смерті або забуття релігії. Він стверджує, що сьогодні є щонайменше три підстави говорити про відродження релігії. Перша підстава виникає всередині самої науки. Наслідком науково-технічного розвитку є поява нових і надзвичайно складних питань передусім у сфері біоетики та екології. Вчені дедалі частіше стикаються з межовими питаннями буття, які неможливо вирішити виключно логічним, раціональним шляхом, але які потребують певних якісних критеріїв. У цьому випадку, переконаний Дж. Ваттімо, тільки релігія може стати їхнім

джерелом. Друга підстава має соціальний характер. Вона полягає в тому, що релігія набуває вагомого значення у вирішенні проблеми ідентичності соціальних груп. Ця проблема загострилася в результаті розвитку пізнього індустріального суспільства та переходу до стану аномії, тобто нестабільного стану суспільства, який виникає тоді, коли старі цінності вже втрачені, а нові ще не визріли. Релігія за даних обставин виконує терапевтичну функцію для соціальних груп, стає стійким ґрунтом, на якому вони можуть знайти вихід із складної ситуації. Третя підстава полягає в тому, що зникають філософські підстави атеїзму [2, с. 98-100]. Дж. Ваттімо пояснює, що в епоху постмодерну відбувається "ослаблення буття", тобто зникають метанаративи, цілісні філософські системи, що претендують на пізнання об'єктивно істинної структури дійсності, законів та історії, істина набуває герменевтичного характеру [2, с. 30]. Метафізика розчиняється, а отже зникає атеїзм, оскільки твердження, що Бога немає, є метафізичною претензією на пізнання об'єктивної істини [2, с. 8].

Дж. Ваттімо пропонує нове прочитання Ф. Ніцше та М. Гайдегера, цих двох вагомих критиків метафізики та християнства. Він наголошує, що теза Ф. Ніцше про "смерть Бога" не має атеїстичного забарвлення, оскільки в такому випадку вона б мала метафізичний характер. Ф. Ніцше не стверджує, що Бог взагалі не існує, а констатує "смерть" метафізичного, морального Бога, даючи поштовх руйнації метафізики та обґрунтування філософського атеїзму, яку у ХХ ст. продовжує М. Гайдегер, та сприяє появі нового релігійного досвіду [2, с. 19, 22].

Ч. Тейлор погоджується з Х. Казановою, який у праці "Публічні релігії у сучасному світі" розрізняє два визначення поняття "секуляризація". У першому випадку секуляризація розглядається як процес приватизації релігії, тобто процес, в ході якого релігія покидає публічну сферу та переходить у площину особистого вибору конкретної людини. У другому випадку секуляризація визначається як функціональна диференціація соціальних систем, зокрема держави, економіки, науки, освіти тощо, та їхнє звільнення від впливу релігійних норм та інститутів. В обох визначеннях секуляризація усвідомлюється як процес лінійного спаду християнської віри та практики [6, с. 779]. Однак Ч. Тейлор не погоджується з таким класичним трактуванням. Він доводить, що сьогодні навпаки розширюється гамма вірувань у трансцендентне; менша кількість людей вірять у Бога як особу, тоді як більшість переконані у існуванні Безособової Сили. Тобто сьогодні набувають поширення релігійні переконання, що виходять за межі ортодоксального християнства, зростає вплив релігій східного походження, однак віра не зникає і не занепадає [6, с. 513]. Ч. Тейлор вважає, що класична теорія секуляризації не враховує специфіки існування релігії у сьогоденні, тому формулює власний підхід до визначення поняття секуляризації.

2. Нове трактування поняття "секуляризація".

Розглядаючи віру та невіру не як ворогуючі теорії, а як способи життя людини, канадський філософ Ч. Тейлор стверджує, що секуляризація – це зміна станів віри [6, с. 4, 423]. Він наголошує, що у західній цивілізації відбувся

важливий поворот від наївної впевненості як в атеїстичних, так і в теїстичних позиціях, до рефлексії [6, с. 12, 21]. Відтепер "віра в Бога більше не аксіоматична. Є альтернативи" [6, с. 3]. Віра стала одним варіантом вибору у множині інших. Сьогодні кожна людина повинна самостійно робити свій вибір і відстоювати його.

Ч.Тейлор стверджує, що секуляризація у веберівському розумінні, тобто секуляризація як "розчаклування" світу, є іманентним процесом для самої релігії, а точніше для християнства, і вперше проявляється ще у Середньовіччі в рамках схоластики. Перший крок у напрямку секуляризації він вбачає у філософії Томи Аквінського. Відкриваючи Аристотеля для християнського світу, св. Тома переймає його зацікавленість природою як такою та концепцію автономізації природи, згідно з якою кожна створена Богом річ має власну форму, тобто власний ідеал досконалості, який вона прагне реалізувати. Таким чином відбувається зміщення акценту з дій Бога на створену Богом впорядкованість у природі, яка відтак діє самостійно [6, с. 91-92]. Другим кроком, вважає Ч. Тейлор, було заперечення томістської автономізації природи у номіналізмі. Номіналісти вважали, що така концепція обмежує всемогутність Бога та Його незалежну Волю, оскільки з неї випливає, що одного разу створивши речі та їхні сутності, тобто їхні власні форми досконалості, більше не може їх змінити. В. Оккам та його послідовники вважали, що Бог завжди має вільно визначати, що є добро та досконалисть для певної речі. Таким чином людина повинна довідуватися не про нормативні зразки, які виявляються у речах, але за допомогою інструментального розуму пізнавати вищі цілі Творця, через які Бог виявляє себе у світі. Саме така точка зору, доводить Ч. Тейлор, сприяла механізації наукової картини світу, починаючи з доби Відродження [6, с. 97-98]. Третій крок в напрямку до секуляризації відбувся завдяки новій інтерпретації особи Христа. Тривалий час Христос розглядався як Суддя, Пантократор. Проте у пізньому Середньовіччі Він став "людяним Христом", "страждаючим Христом", Христом, що прийшов у світ як брат. Така зміна у побожності мала два секуляризаційні наслідки: по-перше, новий погляд на людину як на унікальну, особливу особу, що в подальшому зумовив перевагу індивідуального над загальним, яка стала визначальною рисою західної культури; по-друге, це євангелічний поворот до світу, який передбачав активну суспільну діяльність та проповідь з метою наблизити світських людей до Христа [6, с. 93-94].

Таким чином Ч. Тейлор підсумовує, що всі названі зрушення у напрямку секуляризації мали теологічний мотив, відтак секуляризація не є виключно зовнішнім щодо релігії наслідком розвитку науки та супутніх йому модернізації, урбанізації та індустріалізації. Секуляризація, за Ч. Тейлором, має релігійні передумови, що виникають в межах західного християнства та християнської філософії.

Дж. Ваттімо розглядає секуляризацію як наслідок "ослаблення" буття та заперечення метафізики, що супроводжується відродженням нової релігійності. Секуляризація, на його думку, є здійсненням призначення релігії – "втлінням" (*kenosis*) Бога, що виражається у розчиненні сакрального, "смерті"

метафізичного Бога філософів. Таким чином секуляризація – це "епізод історії спасіння" [2, с. 55]. Бог кінця процесу секуляризації, вважає Дж. Ваттімо, більше схожий на Бога Старого Завіту, оскільки "його трансцендентність сприймається як неосяжність для розуму, як парадоксальність та таємниця" [2, с. 49]. Церква, стверджує італійський мислитель, засуджує секуляризацію як забуття віри, тому що Церква дотримується буквального тлумачення Біблії, тоді як секуляризація виражає потребу спіритуалізації Біблії, тобто її продуктивної інтерпретації, яка полягає не лише у проникненні в оригінальний смисл тексту, але головним чином передбачає суттєве доповнення до тексту, його збагачення та конкретизацію. Таким чином Дж. Ваттімо робить висновок, що секуляризація не є альтернативою християнству, навпаки, вона є продовженням, долею християнської традиції.

Як бачимо, Дж. Ваттімо та Ч. Тейлор дають різні визначення секуляризації та наводять різні аргументи на користь власного трактування секуляризаційного процесу, однак обидва філософи наполягають на релігійній природі процесу секуляризації і доводять, що остання зародилася у лоні західного християнства.

3. Історичні етапи процесу секуляризації.

Дж. Ваттімо посилається на вчення Йоахіма Флорського (XII ст.) про три етапи історії. Перший етап – епоха Отця, Творця всього існуючого, це період рабства, мучеництва, страху та панування закону, символічно його можна трактувати як епоху Старого Завіту. Другий етап – стан благодаті, в якому основними цінностями є віра та послух, це епоха Сина, що зійшов у світ, отже, це період Нового Завіту. Третьою є епоха Духа, епоха споглядання, в якій панує свобода, любов до ближнього та духовний розум, що сходять від обох текстів Святого Письма [2, с. 38-39]. Калабрійський абат передбачає близький прихід епохи Духа, і саме в цьому передбаченні Дж. Ваттімо вбачає актуальність його вчення для сучасності, оскільки воно утверджує історичність та незавершеність спасіння. Дж. Ваттімо акцентує, що процес секуляризації – це здійснення умов, які наближають нас до епохи Духа. Отже, сучасність як секуляризація є, на його думку, початком епохи Духа, оскільки стали очевидними її ознаки, що проявляються сьогодні як завершення метафізики та "ослаблення" буття, як утвердження цінності свободи і любові, боротьба з насильством та потреба нової інтерпретації біблійних текстів [2, с. 40, 44].

З метою окреслення особливостей процесу секуляризації на різних етапах західноєвропейської історії та визначення його специфіки у сьогоденні Ч. Тейлор здійснює теоретичне конструювання трьох ідеальних моделей: Доби Ancien régime, Доби Мобілізації та Доби Автентичності. Канадський філософ зазначає, що кожне європейське суспільство по-своєму проходило секуляризаційний шлях, проте, оскільки неможливо охопити всі особливості даного процесу у кожній європейській країні, він визначає головні тенденції та характеристики, певною мірою спільні для всієї Західної Європи.

Поняття Ancien régime Ч. Тейлор запозичує з французької історії, в межах якої воно позначає дореволюційну, монархічну соціально-політичну систему у Франції XIV – XVIII ст. Згідно з концепцією Ч. Тейлора, доба Ancien

régime характеризує певний тип суспільства, що був поширеним у Європі до XVI ст. Однією з основних рис даної епохи є принцип ієрархії, встановленої Богом, як на небі, так і на землі, що охоплював всі сфери життя людини. Відповідно суспільство розглядається як організм, найменшою клітиною якого є церковна парафія. Кожен індивід має свої, чітко визначені статус та роль. Зв'язок індивіда із суспільством як цілим – опосередкований, оскільки людина може належати до цілого виключно шляхом приналежності до якоїсь з його частин (верстви, інституції), а відтак шляхом залежності від того, хто перебуває на вищій ієрархічній сходинці [6, с. 438, 460]. Світ сприймається як сповнений реально існуючих духовних сутностей, як "зачаклований", цей термін Ч. Тейлор вживає в якості антоніма до веберівського поняття "розчаклований світ" і позначає ним ситуацію чіткого розмежування сакрального та мирського, в результаті якого Бога уявляють присутнім у виключно сакральних місцях (наприклад, у церкві). Надзвичайно вагомими у землеробському контексті доби Ancien régime є колективний ритуал та "народна релігія" (синкретизм християнства та язичницьких вірувань), тому неминучим є розрив між способами духовного життя простолюду та еліти (духовенства та аристократії), яка прагне викоринити магичні, нехристиянські елементи "народної релігії", тобто здійснює "розчаклування" і таким чином розпочинає процес секуляризації [6, с. 440 – 446].

Доба Мобілізації (XVI – перша половина XX ст.) знаменується виникненням та розвитком громадянського або дисциплінарного суспільства. Це модель суспільства "прямого доступу", в межах якої індивід стає активним, вільним суб'єктом дії, який самостійно вирішує об'єднатися з іншими і таким чином стає співтворцем суспільства. У соціальній сфері актуалізується поняття Божого Задуму, відтак завдання громадян полягає в тому, щоб реалізувати його шляхом побудови такого суспільства, яке б відповідало цьому Божественному Задуму. Як наслідок, Бог покидає сферу сакрального і відтепер перебуває у суспільстві. Процес мобілізації виражається у появі нових форм колективної дії, політичних та церковних структур, у поштовху до зміни соціальних уявлень людей [6, с. 445, 447]. На даному етапі відбувається злиття національної ідентичності та релігійної приналежності [6, с. 458].

Доба Автентичності розпочинається у 60-х роках XX ст. і триває досі. Вона передусім характеризується відчуттям втрати та розладу, що є наслідками багатьох соціокультурних змін, зокрема: зниження громадянської активності та довіри у суспільстві, поширення споживацької культури, високої соціальної та географічної мобільності, виникнення нуклеарної сім'ї в результаті зміни сімейних цінностей, поява ЗМІ тощо. За даних умов поширення набувають експресівізм та індивідуалізація, Ч. Тейлор зазначає, що ці процеси не є новоутвореннями, вони вже мали місце у західноєвропейській історії. "Експресівізм був винаходом Романтизму кінця XVIII ст. Впродовж XIX ст. інтелектуальна та творча еліта шукала автентичний, справжній спосіб життя та самовираження. Новим є те, що цей вид самоорієнтації став масовим явищем" [6, с. 473]. У добу Автентичності акцент зміщується в бік Я та його суб'єктивності. Домінантним стає прагнення "бути собою", відкрити власний

автентичний життєвий шлях. Нова духовність протиставляється релігії, оскільки інституційна релігія розглядається як владна структура, що наперед визначає та обмежує індивідуальний духовний пошук. Виникає явище "віри без приналежності", яке полягає в тому, що люди вірять у Бога і навіть ідентифікують себе з певною конфесією, не будучи при цьому активними членами жодної релігійної спільноти [6, с. 508, 518].

4. Місце та роль християнства у сьогоденні.

Дж. Ваттімо зазначає, що християнство навіть в рамках західного світу більше не виконує роль цементуючого компоненту. Воно стало однією зі сторін конфлікту. Сьогодні християнство має вибір: або продовжувати утверджувати себе лише як одну зі світових релігій, диференціюватися від інших релігій в аспекті догматики та моралі і поглиблювати свою роль як одного із каталізаторів конфлікту, або реалізовувати своє світське покликання. Останнє, на думку Дж. Ваттімо, полягає в тому, щоб в якості основи західної цивілізації, якою безперечно є християнство, взяти на себе відповідальність за кризу сучасності та відновити свою інтеграційну функцію.

Італійський філософ доводить, що християнство повинно остаточно звільнитися від пережитків колоніалізму, імперіалізму та євроцентризму і заявити про себе як про носія універсальної світської ідеї у міжкультурному діалозі. Саме цей християнський універсалізм повинен сприяти розгортанню "ідеї толерантності та формуванню "світського" простору, необхідного для свобідного співставлення різноманітних релігійних (або позарелігійних) поглядів сучасного суспільства" [2, с. 114]. Дж. Ваттімо апелює до факту, що світське ліберальне західне суспільство не зуміло досягти консенсусу з іншими культурами, які увійшли до його складу. Представники інших культур вважають цю світськість загрозовою для своєї автентичності, оскільки вона виявляє своє релігійне, а саме християнське походження. Дж. Ваттімо наводить приклад заборони носити хіджаб у французьких державних школах, яка була вороже сприйнята у мусульманській спільноті тому, переконаний філософ, що у європейському світському просторі попри заборону на надто яскраву демонстрацію своєї культурно-релігійної приналежності християнська символіка сприймається як належна. Таким чином, підсумовує Дж. Ваттімо, в складних умовах мультикультуралізму християнству варто дотримуватися концепції гостинності, тобто відкрити себе для інших культур та релігійних традицій і мати сміливість визнати правоту іншого у конфлікті чи діалозі [2, с. 115].

Аналізуючи сучасний стан релігії, Ч. Тейлор підкреслює, що сьогодні вона більше не виконує функцію інтеграції суспільства, однак вона не зникла, її досі цінують передусім як пам'ять про традицію предків. "Релігія... змінилася, відступила на певну відстань. Вона залишається могутньою у пам'яті, а також як резервний фонд духовної сили або розради" [6, с. 522]. У цьому аспекті безперечно відбувається занепад ортодоксального християнства, однак Ч. Тейлор наголошує на появі нових релігійних форм, зокрема особистої "прихованої" віри у Бога та індивідуального пошуку духовності. Цей плюралізм, вважає канадський філософ, призводить до повернення релігії у

публічну сферу. З одного боку справжня демократія повинна триматися на однаковій відстані від усіх релігійних позицій і запобігати домінуванню однієї з них. Але з іншого боку демократичне суспільство повинно забезпечувати кожному громадянину право використовувати у публічних дискусіях мову, яка має для нього найбільше значення. Тому неможливо уникнути появи релігійної мови у публічному дискурсі [6, с. 532]. Такий спосіб оцінки сучасної ситуації наближує погляди Ч. Тейлора до концепції Ю. Габермаса, який також робить висновок, що у демократичній державі слід дотримуватися ліберальної практики та принципу толерантності задля того, щоб віруючі і невіруючі громадяни однаково брали участь у політичному процесі [4, с. 2]. Ліберальна держава не може вимагати від віруючих громадян верифікації їхніх політичних переконань безвідносно до релігійного світогляду і таким чином повинна уникати розколу їхньої ідентичності на публічний і приватний компоненти, залучати релігійні голоси до публічної сфери, якщо громадянам важко здійснити переклад своєї релігійної мови [5, с. 9 – 11].

Висновок.

Сучасні західні мислителі Дж. Ваттімо та Ч. Тейлор на основі переосмислення попередніх теорій секуляризації та шляхом аналізу сучасного стану релігії роблять спільний висновок, що процес секуляризації не є зовнішнім щодо християнства і не спрямований на заперечення чи забуття релігії. Секуляризація, стверджують обидва філософи, – це явище, яке породжене самим християнством, це доля християнства, процес зміни релігійності, що супроводжується появою нових духовних пошуків. Тоді як Ч. Тейлор, здійснюючи історико-філософський аналіз співвідношень людина-Бог, релігія-суспільство на різних етапах західноєвропейської історії, наголошує на добі пізнього Середньовіччя як на періоді зародження секуляризаційних тенденцій та визначає добу Нового часу як початок повноцінного процесу секуляризації, Дж. Ваттімо, застосовуючи герменевтичний підхід, пропонує нове прочитання філософських концепцій Ф. Ніцше та М. Гайдегера і вбачає у запереченні метафізики наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. відправну точку секуляризаційного процесу. Обидва мислителі погоджуються, що релігія, хоч і в інший спосіб, починає відновлювати втрачену на деякий час впливову роль у суспільстві; нові соціокультурні обставини передбачають новий погляд на релігію у публічній сфері, а також вимагають спроби оновлення та адаптації християнства як осердя західної цивілізації.

Література

1. Богданова О. Процесс секуляризации и кризис личности в западной культуре XX века. Р-н/Д, 2001.
2. Ваттімо, Дж. После христианства. М.: Три квадрата, 2007.
3. Хабермас Ю. "Постсекулярное" общество – что это? // Российская философская газета. 2008. № 4 (18). С. 1 – 2.
http://www.philgazeta.ru/pdf/2008/2008_04.pdf
4. Хабермас Ю. "Постсекулярное" общество – что это? // Российская философская газета. 2008. № 5 (19). С. 1 – 2.

http://www.philgazeta.ru/pdf/2008/2008_05.pdf

5.Habermas, Jürgen. Religion in public sphere // European Journal of Philosophy, volume 14, number 1, 2006, pp. 1-25.

http://www.sandiego.edu/pdf/pdf_library/habermaslecture031105_c939cceb2ab087bdfc6df291ec0fc3fa.pdf

6.Taylor, Charles. A secular age. Cambridge, Massachusetts, and London, England: The Belknap Press of Harvard University Press, 2007.

Summary

Ulyana Lushch

Ivan Franko National University of Lviv

RECOMPREHENSION OF SECULARIZATION PROCESS IN CONTEMPORARY WESTERN PHILOSOPHY (IN GIANNI VATTIMO' AND CHARLES TAYLOR' CONCEPTIONS)

In the following paper there are considered the new construals of secularization process in contemporary western philosophy on an example of Gianni Vattimo's and Charles Taylor's conceptions. There is made a comparative analysis of both philosophers' critical approach to the classical interpretation of secularization as a worldwide linear decline of religious faith and practice under the influence of science development and attendant modernization, urbanization and industrialization. There are clarified the features of secularization concept rethinking under the new social and cultural conditions and its definition as phenomenon generated by religion itself.

Key words: *secularization, religion, Christianity, "weakening of being", spiritualization of the Bible, "the change in the conditions of belief", society.*

Стаття надійшла до редакції 10.03.2010

УДК 619:579.62

Мазур Т.В., докт. вет. наук, доцент ©**Сорокіна Н.Г.**, канд. вет наук., доцент**Мельник В.В.**, канд. вет наук., ст. викладач*Національний університет біоресурсів та природокористування, Київ***КАФЕДРА ЕПІЗООТОЛОГІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ВЕТЕРИНАРНОЇ СПРАВИ. ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ**

Кафедра епізоотології та організації ветеринарної справи НУБіП має цікаву, славу та героїчну історію. Вона тісно пов'язана з діяльністю видатних вчених, серед яких більше 10 докторів наук та близько 30 кандидатів наук. Кафедра тісно співпрацює з різними ланками виробництва агропромислового комплексу. Результатом наукової діяльності є видання підручників, навчальних посібників та методичних рекомендацій.

Ключові слова : історія, кафедра, епізоотологія, інфекційні хвороби.

Кафедра та інфекційна клініка колишнього Київського ветеринарного інституту була організована в кінці 1922 р. Завідування кафедрою було доручено професорові Д. Є. Калкатіну. В ці роки кафедра епізоотології та інфекційна клініка разом з іншими клінічними кафедрами займала територію, де нині знаходиться меблева фабрика ім. Боженка (колишня вул. Бульонська).

Клініки займали приміщення лікарні Товариства захисту тварин та мали кілька спеціально побудованих приміщень. Місце розташування клінік у 20-х роках було околицею м. Києва з невеликими приватними будиночками, що тонули в садах. Вздовж берегів річки Либеді знаходились городи, вигони та неосяжні луки. Населення вулиць, які оточували територію клінік, та прилеглих сіл, утримувало значне поголів'я різної худоби — коней, корів, свиней, кіз, овець, птиці. Це зумовлювало постійне надходження до клінік ветінституту, в тому числі й інфекційної клініки, пацієнтів, що допомагало майбутнім ветлікарям в набутті практичних навичок з діагностики та лікування інфекційних хвороб тварин. Крім цього для проведення практичних занять з епізоотології використовувались і підсобні господарства інституту, розташовані недалеко від Києва.

В період становлення кафедри, крім професора Д. Є. Калкатіна тут працював асистентом В. О. Биков. Про інших співробітників кафедри ніяких даних немає. Слід відзначити, що Д. Є. Калкатін написав перший підручник з епізоотології українською мовою, який було видано в 1931 р. під назвою «Патологія і терапія інфекційних хвороб з епізоотологією».

В 1930—1931 рр. на околиці міста було збудоване нове приміщення епізоотологічного корпусу клінік та добре оснащений стаціонар на 18 боксів для ізолюваного утримання інфекційно хворих тварин. Кафедра епізоотології розмістилась у нових будівлях в 1931 р. і знаходилась в них до початку Великої

Вітчизняної війни (1941 р.). В структуру кафедри в цей час входили: великі лабораторії і манежі для практичних занять та науково-дослідної роботи з продуктивними тваринами, аудиторію для подання лекцій (в неї можна було заводити для демонстрації тварин), окремі лабораторії і кабінети для науковців, допоміжні приміщення. Всі стічні води з інфекційної клініки і лабораторій кафедри епізоотології відводились у спеціальний колектор, де підлягали тотальній дезінфекції і лише після цього потрапляли до загальної каналізаційної системи. Це дозволяло тримати в стаціонарі клініки тварин з різними інфекційними хворобами та провадити досліди, навіть, з особливо небезпечними збудниками. В цілому кафедра епізоотології за забезпеченістю приміщеннями та оснащеністю посідала в довоєнний період одне з перших місць в СРСР серед подібних закладів.

Проте склад викладачів на кафедрі в цей період часто змінювався, що стало на заваді створенню згуртованої епізоотологічної школи в Києві. Після 1931 р. епізоотологію в різний час викладали: Я. С. Сандомирський, який згодом переїхав до Вітебського ветеринарного інституту; співробітники військово-ветеринарної лабораторії Київського військового округу — військовий ветлікар першого рангу Ф. І. Посредник, військовий ветлікар А.М. Лактіонов (нині генерал-майор ветеринарної служби у відставці, професор) та ін.

З 1933 р. завідувачем кафедри епізоотології працював професор Л. С. Гогель, викладацький склад представлений був доцентом К. П. Почечуєвим. З 1935 р. посаду доцента кафедри, а з 1937 р. завідувача кафедри обіймав О. С. Коротич. В 1938 р. кафедра епізоотології поповнилась доцентом К. І. Дмитрієвим, який раніше багато займався вивченням інфекційних хвороб в інституті експериментальної ветеринарії. Згодом склад кафедри поповнився ординатором, а потім і асистентом К. О. Настенком та асистентами С. Є. Момотенко і Г. М. Макодою.

З вересня 1941 по 1944 рр. кафедра епізоотології разом з ветеринарним інститутом перебувала в евакуації в м. Свердловську і функціонувала там у складі ветеринарного факультету регіонального сільськогосподарського вищого навчального закладу. Очолював кафедру доцент К. І. Дмитрієв, який віддавав багато часу ліквідації інфекційних хвороб тварин на Уралі, а також був автором кількох розділів посібника з епізоотології «В допомогу військовому ветврачу» (1942 р.), «Военно-ветеринарный справочник» (1942 р.) та ін.

З 1945 р. керівництво кафедрою епізоотології в м. Києві знову здійснив доцент О. С. Коротич. Викладання дисципліни епізоотології в цей час проводили також доценти К. І. Дмитрієв, асистенти К. О. Настенко та М. І. Горбань. Допоміжний персонал кафедри складали: ординатор Л. П. Погрібняк, лаборанти А. Г. Колесник і М. Ф. Гацанюк, ветсанітар М. У. Жук.

В 1949 р. завідувачем кафедри було призначено професора О. Л. Скоморохова (школа академіка С. М. Вишелеського), а в 1952 р. — доцента К. О. Настенко. В 1954 р. на завідування кафедрою був обраний професор О. К. Щербина, досить знаний фахівець у галузі хвороб риб, який в подальшому очолював кафедру епізоотології до 1968 р. У цей період на кафедрі працювали

доцент К. І. Дмитрієв (в 1963 р. вийшов на пенсію); доцент К. О. Настечко; асистент, а з 1959 р. доцент М. І. Горбань та асистент В. П. Литвин (з 1967 р.). Ординатором кафедри працювали М. О. Довгич та М. Ф. Степенко (з 1955 р.), ст. лаборантом Л. Ф. Павлова та М. Я. Шабельник, ветсанітаром М. У. Жук, ст. препараторами А. В. Левищенко і Ю. Т. Пилипенко.

В 1963 р. до кафедри епізоотології була приєднана кафедра паразитології. В 1969/70 навчальному році кафедра епізоотології і паразитології мала такий склад співробітників з епізоотології: в. о. завідуючого кафедрою доцент І. П. Ревенко, доценти М. І. Горбань і К. О. Настенко, ст. викладач, кандидат ветеринарних наук В. П. Литвин, асистент кандидат ветеринарних наук В. П. Риженко, ординатор М. Ф. Степенко, ст. лаборант Л. Ю. Кучерук, ст. препаратор А. М. Скороход; та з паразитології: доцент О. О. Шевцов, асистенти, кандидати ветеринарних наук Л. Н. Заскінд та В. Ф. Галат, ординатор М. А. Болюра, ст. лаборант Н. Ш. Ситняковська і ст. препаратор Г. Ф. Ситниренко.

На жаль, після 1945 р. значна частина приміщень кафедри епізоотології та стаціонару інфекційної клініки була передана іншим кафедрам ветеринарного і зоотехнічного факультету. Але і в таких умовах кафедра епізоотології і паразитології проводила необхідну освітянську і науково-дослідну роботу, докладаючи максимум зусиль до підготовки висококваліфікованих ветлікарів.

За післявоєнні роки значно збагатився фонд таблиць і наочних посібників, муляжів, препаратів, інструментів і різноманітного обладнання, що сприяло успішному проведенню учбового процесу.

В зв'язку із створенням великих господарств з промисловою технологією утримання тварин, а також в результаті ліквідації або скорочення ареалів неблагополуччя з багатьох інфекційних хвороб тварин, основне завдання викладачів епізоотології помогало у досягненні високого рівня опанування студентами організації спеціальних профілактичних і протиєпізоотичних заходів. З цією метою студенти оволодівали найновішими методами діагностики інфекційних хвороб тварин, переліком найефективніших біопрепаратів, антибіотиків тощо. З цією метою практикувались виїзди студентів у тваринницькі господарства і на птахофабрики під час навчальної практики та практичних занять, заохочувалась праця студентів у ветеринарних лабораторіях, багатомісячна виробнича практика тощо. В навчальному процесі запроваджувалась демонстрація спеціальних кінофільмів та діафільмів, розроблялись плани протиєпізоотичних заходів при різних інфекційних та інвазійних хворобах з урахуванням питань економіки. Допомогала поліпшенню засвоєння студентами дисципліни їх активна участь у роботі наукового студентського гуртка.

З метою поліпшення підготовки студентів-заочників викладачі кафедри епізоотології написали ряд посібників і лекцій: «Клінічне дослідження інфекційно хворих тварин», «Посібник з організації та економіки ветеринарних заходів» і «Практикум з епізоотології» доцента М. І. Горбаня, «Загальні закономірності епізоотичного процесу» професора О. К. Щербини,

«Бактеріофаги, їх значення та практичне використання» доцента І. П. Ревенка та ін.

Також викладачі кафедри займалися пропагандою епізоотологічних знань серед ветфахівців та населення, видаючи спеціальні брошури, друкуючи популярні статті, плакати і листівки, читаючи лекції і провадячи бесіди (М. І. Горбань, К. О. Настенко, В. П. Литвин та ін.). Вони також постійно підтримували тісний зв'язок з виробництвом і надавали консультативну і практичну допомогу багатьом господарствам республіки при організації заходів профілактики і ліквідації інфекційних хвороб тварин. В цьому напрямку значну увагу приділяли розробці та впровадженню в практику методів комплексної імунізації проти найважливіших інфекційних хвороб в спеціалізованих свинарських господарствах (В. П. Риженко та ін.).

З 1985 року завідував кафедрою епізоотології та інфекційних хвороб доктор ветеринарних наук, професор, лауреат Державної премії УРСР В.П. Литвин. З 1987 р. він керує науковою роботою кафедри, яка присвячена розв'язанню актуального питання тваринництва — збереженню молодняку сільськогосподарських тварин і птиці, пошукам, розробці і впровадженню в практику нових препаратів. У співробітництві з науковцями АН України ним за останні 20 років розроблено і впроваджено у виробництво 19 біологічних і антимікробних препаратів. НТД на 16 препаратів затверджені в чинному порядку, що дає дозвіл на їх застосування. Серед них - пробіотики (бактерин-SL, споролакт, моноспорин-ПК, біфідум-бактерин ветеринарний) антимікробні та дезінфекційні препарати (етоній, тіоній, додезоній, енвет-1, квініфур, ветазол, водозоль, санапін, ветадерм, протейфлазид) вітамінні препарати (акваграм, гермо гран) і ін. Разом з професором кафедри В.П. Риженком було розроблено та виготовлено для апробації в виробничих умовах чотири асоційовані вакцини проти ешерихіозу, сальмонельозу та анаеробної ентеротоксемії.

В.П. Литвин автор дванадцяти свідоцтв і чотирьох патентів, понад 300 наукових і методичних праць, у тому числі дванадцяти підручників, посібників і монографій.

У 1987 р. В. П. Литвин став лауреатом Державної премії України. Разом з тим він брав участь в роботі ВАК України (заступник голови експертної комісії), був членом НТР Міністерства аграрної політики України, двох спеціалізованих рад із захисту дисертацій. Ним підготовлено вісім кандидатів наук.

За добросовісну наукову і педагогічну діяльність професор В.П. Литвин нагороджений 4 медалями, ювілейними знаками, почесними грамотами МСГ СРСР, Мінагропром комплексу України і Національного аграрного Університету, обраний академіком академії наук Вищої школи України (1996). Він лауреат академічної нагороди Ярослава Мудрого (2001), лауреат державної премії УААН (2004), є дійсним іноземним членом Російської академії природничих наук ім. В.І. Вернадського (2001) та почесним професором Харківської державної зооветеринарної академії (2002).

З вересня 2004 р. очолив кафедру епізоотології та інфекційних хвороб к.в.н., доцент Постой В.П. В той же час на кафедрі плідно працювали доценти Радіонов М.Т., доцент, заслужений ветеринарний лікар Української РСР Євтушенко А.Ф., доцент, відомий іхтіопатолог Наконечна М.Г.

З січня 2009 року в.о. завідувача кафедри є доктор ветеринарних наук, доцент Мазур Т.В. Навчальну, науково-дослідну роботу на кафедрі здійснюють професори Литвин В.П. та Мазур Т.В., доценти Поліщук В.В., Литвиненко В.М., Сорокіна Н.Г., Гусаков В.В., ст. викладач Гуменюк В.І., асистент Гомзиков О.М.

Кафедра має кілька наукових напрямків, об'єднаних в програму профілактики та ліквідації інфекційних хвороб тварин.

Співробітники кафедри надають консультативну допомогу багатьом тваринницьким господарствам, науковцям та фахівцям ветеринарної медицини інших установ як в Україні так і за кордоном. Пропаганда ветеринарних наукових досягнень здійснюється шляхом участі науково-педагогічних працівників в наукових конференціях, семінарах, з'їздах, конгресах та під час ведення курсу підвищення кваліфікації фахівців ветеринарної медицини.

На кафедрі запроваджуються нові технології навчання, зокрема ті, що ґрунтуються на використанні комп'ютерних програм Assistant, демонстрації відеоматеріалів з певної теми.

Крім фахівців ОКР «Спеціаліст» співробітники кафедри задіяні в створенні навчальних програм для ОКР «Магістр» та здійснюють керівництво аспірантами по виконанню наукових досліджень з обраних наукових напрямків.

Література

1. Литвин В.П., Ярчук Б.М. Загальна епізоотологія. Київ: "Урожай".- 1995.- 325с.
2. Ярчук Б.М., Вербицький П.І., Литвин В.П. Загальна епізоотологія: Біла Церква, БДАУ, 2002. -286с.
3. Литвин В.П. та ін. Практикум із загальної епізоотології: Київ, НАУ. - 2002.- 73с.
4. Законодавство України про ветеринарну медицину. За ред. П.П.Достоевського та В.І.Хоменко. - К.: Урожай. - 1999. – 486с.
5. Эпизоотология и инфекционные болезни сельскохозяйственных животных. Под ред. проф. А.А. Конопаткина, М., 1984.- 352с.

Summary

Department of epizootology and infectious diseases of National Agricultural University has an interesting, glorious and heroica history closely related to famous scientists, among which there are 10 doctors of science and 30 doctors of philosophy. The department closely cooperates with different branches of manufacture. Its scientific activity results in numerous textbooks, handbooks and methodical recommendations issues.

Стаття надійшла до редакції 3.03.2010

УДК 619(091)

Падура М.Ф., кандидат філологічних наук, професор університету ©
*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С.З.Гжицького*

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ВЕТЕРИНАРНИЙ ІНСТИТУТ
(ЛИПЕНЬ 1941 – ЛЮТИЙ 1942)**

Автор статті знайшов у матеріалах архіву університету невеличкий документ за осінь 1941 року, який підтверджував, що така-то студентка навчалася попереднього року у нашому навчальному закладі, документ був скріплений печаткою Львівського державного інституту та підписаний Степаном Гжицьким як комісаром інституту. Оскільки в біографії Степана Гжицького досі ніде не вказувалося, що він займав таку посаду, то автор цих рядків вирішив детальніше дослідити цей етап у житті Степана Гжицького, щоб знайти відповідь на питання, чи можна вважати, що Степан Гжицький теж був директором нашого навчального закладу.

Ключові слова: розстріл львівських професорів, ОУН, похідні групи, мужі довір'я, комісар, фахові курси

22 червня 1941 року почалася німецько-радянська війна, яка була продовженням смертельної боротьби двох імперій за світове панування. Наміри Німеччини розширити свою територію на Схід ніколи не приховувалися. Радянський Союз, навпаки, таємно планував захопити західні землі України й Білорусії, які мали стати трампліном для дальшої інвазії на Захід.

Червневі події стали трагічними як для Львова, так і для академії. Вони були несподіванкою для кожного, але особливо велике замішання вони викликали серед радянських властей у місті та й в академії. Тут запанували хаос і безладдя. Спершу радянські керівники перестали приходити на працю і лише через 3-4 дні після втручання органів НКВД удалося відновити сяку-таку працю в академії. Військова частина, що стояла на схід від академії і доходила до вулиці Мечникова, розташувала свої збройні підрозділи на всій території академії, що згодом привело до бомбардування багатьох її будівель. 25 червня стався перший наліт німецької авіації: перша бомба впала на будівлю академії від вулиці Костя Левицького, де містилися кафедра лікарської хімії, кафедра фармакології і кафедра патологічної анатомії, вона пробила два поверхи і вибухнула на першому. Жертвою стала одна людина. Після наступного бомбардування загинув ад'юнкт доктор Рудольф Скурський, кілька людей було тяжко поранено на кафедрі мікробіології і смертельно був ранений ад'юнкт кафедри фізіології доктор Збігнєв Августин. Тоді ж був поранений директор інституту доц. Носик О.Ф.

А тим часом криваву розправу над українськими і польськими в'язнями чинили у ці червневі дні – від 22 до 29 червня – більшовицькі наглядачі у львівських тюрмах, що були на вулицях Лонцького, Св. Бригіди і на

Замарстинові. Коли після втечі радянських властей зі Львова розкрилися тюрми, то світ жахом здригнувся від замордованих в'язнів (інтелігентів, сільських господарів, священиків, кооператорів, студентів): перед втечею енкаведисти розстрілювали їх у потилицю, розпинали живцем на стінах камер, розрізували їм животи, замурували живих у підземеллях. Десь серед них були і ті ветеринарні лікарі та студенти, що їх заарештували у 1939 – 1941 роках.

У липні 1941 року криваві оргії у Львові розпочинали нацисти: їх жертвами стали спочатку євреї, а потім українці і поляки. До великої трагедії дійшло на початку липня 1941 року, коли майже сорок львівських професорів було замордовано на Вулецьких пагорбах. Серед них був проф. академії Едуард Гамерський, завідувач клініки хвороб тварин, який був заарештований вночі з 3 на 4 липня і тут же розстріляний. У липні був арештований гестапо асистент кафедри хірургії Богдан Климків і засуджений до кари смерті, але його вдалося звільнити з тюрми. У Янівському таборі десь у 1942 році загинув колишній професор фізіології і фармакології Львівської академії ветеринарної медицини Адольф Гізельт

Для зрозуміння ситуації у Львові, в яку потрапили українці від часу німецької окупації, треба зважити на такі фактори. Згідно з расовою доктриною нацистів усі слов'яни вважалися людьми нижчого сорту (Untermenschen) і їхня роль зводилася до того, щоб служити німцям. Нацисти розглядали Україну як першочерговий об'єкт своєї колоніальної експансії, а українців – як майбутніх рабів німецьких колоністів. Єдиною реальною силою в українському русі були на той час українські націоналісти, які були об'єднані в ОУН (Організація Українських Націоналістів). З погляду німців основна користь від ОУН полягала в тому, щоб служити диверсійною силою для створення хаосу в радянському тилу. Зі свого боку, українські націоналісти поставили собі за мету скористатися війною й поширити по всій Україні власний вплив. Їх першим зухвалим актом було те, що без узгодження з німцями 30 червня 1941 року у Львові націоналісти проголосили відновлення Української самостійної держави. Далі, у рамках своєї стратегії ОУН зібрала 2 тисячі своїх членів, яких розділили на дві похідні групи, переважно з числа прибічників Степана Бандери – ОУН (б), з настановою йти в глиб України, щоб з національно свідомих східних українців створювати місцеву адміністрацію. Проте дуже швидко нацисти почали виявляти своє правдиве ставлення до українців. Гестапо арештувало й кинуло до в'язниці Степана Бандеру та його прибічників. 12 липня 1941 року у Львові були арештовані ті, що 30 червня проголошували відновлення Української держави. Німці запровадили продовольчі картки, замінили російські рублі на польські марки у відношенні 5 рублів за одну марку, почали міняти назви вулиць на німецькі (так у жовтні 1941 року нинішня вулиця Костя Левицького, тоді Кохановського, стала називатися Брайтегасе – вулиця Широка) і вішати таблиці “Nur für Deutsche” (“Тільки для німців”) у трамваях, ресторанах і навіть у публічних туалетах.

З похідними групами ОУН (б) у липні 1941 року зі Львова на Велику Україну серед інших виїхали колишній директор інституту, проф. Іван Чинченко, який був включений до складу уряду Української держави 30 червня, і колишній завідувач кафедри української мови Юрій Стефаник (Клиновий).

Згодом до похідних груп приєдналися д-р Роман Левицький, випускник академії, і д-р Володимир Зофієвський. Перші два прямували до Києва, два останні поїхали на південь України. Роздратована дією націоналістів, німецька адміністрація вирішила розгромити похідні групи. У вересні 1941 року підрозділи СС заарештували й стратили багатьох членів похідних груп. Під Києвом були арештовані Іван Чинченко (у Василькові) і Юрій Стефанік (у Фастові). На свій смертний вирок вони чекали у львівській тюрмі на Лонцького, звідки їх удалося звільнити. Юрія Стефаніка (Клинового) звільнили з лабетів гестапо шойно у грудні 1941 року. Так тричі Юрій Стефанік на своїй землі за свою любов до України був арештований трьома чужинецькими режимами: польським – у 1927, комуністичним – у 1940 і нацистським – у 1941 році. Левицького й Зофієвського нацисти розстріляли в Миколаєві у 1943 році.

Крім підпілля ОУН, під час німецької окупації особливо треба також виділити діяльність Українського центрального комітету (УЦК) під керівництвом відомого вченого Володимира Кубійовича (1900 – 1985). Створений у 1940 році в Кракові, УЦК протягом усієї війни був єдиною організацією, що могла, хоч і дуже обмежено, боронити соціально-економічні інтереси українців у Генеральному губернаторстві. Щоб захистити українське населення від репресій, УЦК намагався уникати конфронтації з нацистами, зосередившись на посиленні української присутності у містах та на розвитку продуктивних сил. Інша перевага, якою користувалися українці в Генерал-губернаторстві, полягала в наявності широкої системи початкової, середньої та професійної освіти. Вони також мали змогу в обмежених масштабах організовувати кооперативи та вести культурну діяльність. Стало правилом, що німці в Галичині займали всі ключові адміністративні посади, але в місцевому управлінні українцям звичайно віддавалася перевага перед поляками. Така політика, на велике задоволення німців, погіршувала й без того складні стосунки між українцями і поляками.

Вже 1 липня 1941 року згідно з розпорядженням військового коменданта міста, всі навчальні заклади у Львові закривалися, як зазначалося, “аж до відклику”. Це, звичайно, стривожило українську громадськість. За пропозицією УЦК були визначені комісари-управителі з числа українських учених для кожного вищого навчального закладу Львова. Організаційну нараду з цього приводу наступного дня проводив ректор університету проф. Василь Сімович. Від Ветеринарного інституту сюди був делегований проф. Гжицький С.З., хоч початково пропонувався ще й проф. Чинченко І.М.

На початку серпня 1941 року до Львова приїхав керівник Управління науки й освіти Генеральної губернії у Кракові Адольф Ватцке. У Львівській політехніці з його участю відбулася нарада представників усіх вищих шкіл Львова (проф. Василь Сімович – від університету, проф. Євген Перхорович – від політехніки, проф. Мар'ян Панчишин – від медичного, проф. Северин Левицький – від педагогічного, проф. Володимир Кучер – від торговельного, проф. Михайло Осінчук – від художнього і проф. Степан Гжицький – від ветеринарного інституту). Тут вперше українські вчені мусили пройти дуже докладну перевірку особистих документів, що її проводили німецькі офіцери служби безпеки. Ватцке говорив, що з огляду на воєнні дії не передбачається у

Львові відкриття ні університету, ні інших вищих шкіл, але від свого імені затвердив комісарів-управителів кожного вищого навчального закладу у Львові. Таким мужем довір'я й управителем Львівського ветеринарного інституту став проф. Гжицький С.З. Його обов'язками насамперед було не допустити розкрадання майна академії (апаратури, препаратів, інструментів, меблів, книг), підбирати людей для праці у клініках тощо. Усі працівники інституту одержали посвідчення, на підставі яких вони мали право заходити на територію клінік. Була призначена охорона. Щоденно до інституту приходив і сам С.З.Гжицький. Завдяки його скромній праці майже все майно кафедр і клінік залишилося неушкодженим у важкому 1941 році. З великим перевантаженням працювали клініки і кузня. Новою назвою інституту від вересня 1941 року було: Львівський державний ветеринарний інститут.

Наступним кроком УЦК було звернення проф. В.Кубійовича до Генерального губернаторства про відновлення діяльності вищих шкіл у Львові. Своє прохання проф. В.Кубійович обґрунтував тим, що серед українців є дуже мало спеціалістів з вищою освітою, а тому потрібно їх готувати для праці на великих просторах, що звільняються від радянського панування. Щодо потреби відновити навчання у Ветеринарному інституті, то вона доповнювалася ще необхідністю використання студентів старших курсів ветеринарної медицини для планової вакцинації сільськогосподарських тварин проти інфекційних хвороб на території Польщі, яку включили до складу Німеччини (Познань, Катовіце та ін.), бо ветеринарних лікарів бракувало в усіх окупованих країнах і навіть у самому райху. На дозвіл про відновлення діяльності вищих шкіл у Львові треба було чекати аж до початку наступного року.

Відкриття вищих шкіл у Львові мало важливе значення. Воно рятувало нашу молодь від примусового вивезення на роботи до Німеччини і, по-друге, давало можливість готувати спеціалістів, які були так потрібні для України.

Від німецьких властей у жовтні 1941 року до інституту був приставлений д-р Міснер. В інституті почалися приготування до відновлення навчального процесу. Д-р Міснер займався придбанням підручників і навчальних посібників німецькою мовою, налагодив добрі зв'язки з окупаційною владою, зокрема з генерал-губернатором Гансом Франком, від якого мав дієву підтримку. Степан Гжицький підбирав майбутніх викладачів та лаборантів для праці в інституті.

Треба сказати, що в 1941 році ветеринарія як спеціальність була у Львові першою, про яку заговорили, що її можна буде вивчати. Газета "Львівські вісті" від 12-13 жовтня 1941 року оголошувала: "У Львові організується підготовчий курс для українців арійського походження, що бажають навчатися на ветеринарії. Початок курсу – 20.X.1941 року", однак жодних курсів не було відкрито. Через місяць знову з'явилося повідомлення, що у Львові поки що мають бути відкриті медичний інститут, ветеринарія та агрономія. Проте у цій справі й далі залишалася невизначеність. Річ у тім, що у Генеральному губернаторстві в Кракові панували різні думки щодо вищих навчальних закладів на зайнятих землях. Переважали голоси, щоб у першу чергу створити інститути чи курси університетського рівня. Такі курси лікарів, ветеринарних лікарів, агрономів чи інженерів повинні були б виховувати фахівців, потрібних

для Німеччини, щоб мати підготовлених працівників на окупованих землях Польщі та України. Ця тенденція перемогла з початком нового 1942 року. У лютому вже було відомо, що колишня Академія ветеринарної медицини незабаром відновить свою діяльність під назвою Державного ветеринарного інституту у Генеральному губернаторстві. Праця інституту мала йти за німецькою програмою навчання. Передбачалося, що навчання почнеться 15 квітня, а тим часом необхідно було відремонтувати знищені воєнними діями будівлі. Умови прийому на студії залишалися такі самі, як і до 1939 року. Абсолювенти колишньої гімназії матимуть право зголошуватися до дипломних іспитів від 1 березня 1942 року. Так само студенти попередніх років, що не закінчили навчання, зможуть користати з лекцій. Зміни мали зайти тільки у поділі навчального року: замість семестрів будуть запроваджені триместри. Навчання триватиме 4 роки. З огляду на підготовку ветеринарних лікарів, Управління науки й освіти у лютому 1942 року замінило тодішнє українське керівництво інституту (Степан Гжицький) на німецьке, призначивши директором доктора Оскара Габерзанга. Одночасно змінили також назву інституту, який від лютого 1942 року почав називатися „Державні ветеринарні інститути у Львові”, що було видозміною назви “Львівський державний ветеринарний інститут”. Оскільки слово “інститут” на той час означало для німців не що інше, як “кафедра”, то від нього утворили множину (інститути), бо відновлюваний навчальний заклад мислився як сума багатьох кафедр. До всіх професорів і ветеринарних лікарів, яких для праці в інститутах запропонував проф. Гжицький С.З. ще як комісар інституту, доктор О.Габерзанг писав окремі листи з проханням вислати на адресу дирекції Ветеринарних інститутів німецькою мовою детальну автобіографію, інформацію про студії та попередню працю, список наукових праць і присягу щодо свого арійського походження включно до третього покоління..

Висновки. Від липня 1941 до лютого 1942 року проф. Степан Гжицький залишився працювати у нашому навчальному закладі, який тоді іменувався як Львівський державний ветеринарний інститут. Степан Гжицький був призначений комісаром цього інституту, тобто фактично директором інституту, що діяв в умовах воєнного часу. Як навчальний заклад інститут не працював, бо був закритий новою німецькою адміністрацією. Але працювали інститутські клініки. Найпершим обов’язком Степана Гжицького було не допустити розкрадання майна, а згодом знайти і запросити викладачів і лаборантів для праці в нових умовах німецької окупації.

Summary

Prof. Stepan Gzhytskyj was a commissar of Lviv State Veterinary Institute from July 1941 till February 1942. Therefore we have significant reason to consider him as a director of the Institute, existed in the war years.

Стаття надійшла до редакції 6.04.2010

Плазова Т.І., к. і. н., доцент кафедри політології ©
Національного університету „Львівська політехніка”

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД ХХ СТ.

Досліджується та аналізується питання української еміграції в країнах Європи в міжвоєнний період ХХ ст. В статті аналізується чисельність та соціальний статус української еміграції того періоду.

Ключові слова: українська еміграція, національно-визвольний рух, соціальний статус, чисельність.

Актуальність теми та постановка проблеми. Розбудова України як незалежної та демократичної держави неможлива без всебічного та детального вивчення її історії. Особливий інтерес привертає до себе завершальний етап визвольних змагань та перехід українського війська разом із державними органами в еміграцію за кордон. Саме на сучасному етапі стоїть завдання проаналізувати діяльність українських емігрантів за кордоном, їхні прагнення підтримувати дух національної свідомості, дослідити їхній вплив на подальший розвиток ідеї боротьби за незалежність на теренах України. Велике значення має й те, наскільки вони передали своїм нащадкам любов до України та прагнення бачити цю велику державу вільною від російської влади та суверенною.

Мета дослідження – полягає у висвітленні функціонування та діяльності української еміграції в країнах Європи, дослідженні її чисельності та соціальної структури.

Виклад основного матеріалу. Початки української еміграції сягають далеко вглиб віків. У всі часи, коли національно-визвольний рух за здобуття незалежності України зазнавав краху, його учасники змушені були покидати терени Батьківщини. Ми знаємо про мазепинську еміграцію на території Туреччини, Франції, Швеції та Польщі, відомо про козацьку еміграцію в Османській імперії та про українських політичних емігрантів з Російської імперії на поч. ХХ ст. Однак, жодні з них не можуть зрівнятися з українською еміграцією, яку спричинила поразка національно-визвольної боротьби на рубежі 20-х рр. ХХ ст., бо саме тоді за кордон емігрували десятки тисяч найбільш активних учасників подій 1917-1920 рр. Серед них були як видні політичні діячі, так і військовослужбовці, представники наукової та культурної інтелігенції, робітники та селяни, які своїми діями активно підтримували ідею визволення України. На кінець 1920 року, внаслідок невдалих боїв та наступу червоних військ, розпочався наймасовіший перехід на територію Польщі командування УНР та українських військ. Передбачаючи катастрофу, на польську територію були переправлені Державна Скарбниця, Державний Банк і Експедиція державних паперів [1, арк.65-66]. Згодом за кордон перейшли

цивільні державні інституції та військо, яких відіслали до таборів інтернованих: Каліш, Александров, Вадовіце, Стжалков [2, с.216]. Уряд з цивільними установами розмістився в Тарнові та Ченстохові, куди 25 листопада прибув і Симон Петлюра [3, с.308].

Моральний та психологічний стан людей, які щойно залишили свій край та рідних, досить точно передано у спогадах бунчужного армії УНР В. Сім'янцева: „Ніхто з нас не знав навіть того, що буде завтра, однак більшість вірила у тимчасовість такого становища та жила в глибокому переконанні, що обставини невдовзі покращають...”[4, с.755]. Роки 1919-1924-й так і ввійшли в історію міжвоєнної еміграції як таборовий період – найважчий щодо матеріальних умов життя та морально-психологічного стану інтернованих. Оскільки достовірної інформації про чисельність політичних емігрантів немає, можна лише приблизно підрахувати їхню кількість – 30 тис. осіб станом на 1 жовтня 1923 року [5, с.1]. Значна частина емігрантів перебували на територіях Румунії та Чехословаччини.

Українські емігранти хоч і були розпорошені по всій Європі, та все ж вони не втратили здорового духу та віри в повернення на батьківщину. Порятунком від психологічного нищення на чужині в умовах табірної життя стали духовна та творча праця, навчання, самовдосконалення. Велась активна культурно-просвітня діяльність у таборах, листування та зустрічі із українською науковою інтелігенцією, що теж жила за межами батьківщини. Щодо політичного життя інтернованих, то підтримувалось таємне листування з Україною, висвітлювались події, велась пропаганда, спрямована на відродження української державності. Сама еміграція розглядалась як тимчасова, що обов'язково зміниться поверненням на батьківщину.

Повертаючись до чисельності української еміграції в країнах Європи у міжвоєнний період ХХ ст., то на сьогодні досить важко назвати її остаточну кількість. Різні джерела подають відмінні між собою цифри, що пояснюється рядом причин. Зокрема, ніхто не вів загальної статистики українських емігрантів, а на сьогодні це майже неможливо дослідити. Також відомо, що значна частина емігрантів з України була розпорошена серед місць проживання вихідців з Росії і їх виокремити можна лише умовно. Важливим чинником на кількість українських вихідців має й те, що у міжвоєнний період у ряді європейських країн перебували заробітчани з Галичини, які мали змогу приїздити на сезонні роботи чи більш тривалі заробітки. Ще одним вагомим чинником, що впливав на чисельність українських емігрантів за кордоном було й те, що частина поверталась на батьківщину, а частина переїздила з країни в країну по всій Європі, шукаючи для себе більш сприятливого ставлення з боку влади.

Найбільш вірогідну оцінку чисельності української політичної еміграції подав у 1929 році директор Українського соціологічного інституту в Празі М. Шаповал, який спирався на результати проведеного ним дослідження. Однак, слід відмітити, що дослідник до українських емігрантів зараховував всіх, хто мав українське походження. В результаті структура української політичної еміграції та її чисельність виділились у чотири групи. До першої групи було

зараховано всіх українців, що залишилися в країнах Європи після Першої світової війни. Сюди відносились як колишні військовослужбовці, так і військовополонені з російської армії. Чисельність цієї групи становила близько 15 тис. чоловік [6, арк.18]. Друга група включала в себе колишніх військовослужбовців УНР, ЗУНР та Кубанської Народної Республіки. Це загалом становило 60 тис. чоловік. До цієї групи автор дослідження відносив ще й працівників всіх служб, що діяли при вказаних урядових установах. Українці, що воювали в складі армій Денікіна та Врангеля, переважно насильно мобілізовані, склали третю групу, чисельність якої була найбільшою – близько 100 тис. чоловік. І, до четвертої групи було віднесено усіх заробітчанин із західних областей України, чисельністю до 30 тис. чоловік [7, арк.14-15]. Але попри все, такий підрахунок чисельності української еміграції в міжвоєнний період ХХ ст. в країнах Європи є однозначно не достовірним. При аналізі багатьох інших фактів, то можна стверджувати, що українців за кордоном було значно більше. Проте на середину 20-х років ХХ ст. спостерігається зменшення чисельності українців в Європі з ряду причин. Перш за все велике значення мав процес репатріації, якому сприяв декрет про амністію рядових учасників збройних формувань, проголошений у радянській Росії наприкінці 1921 р., і, яким надавалась можливість повернутися додому нарівні із військовополоненими Першої світової війни [8, с.611]. Такий крок було прийнято після Другого зимового походу Армії УНР під керівництвом Юрка Тютюнника на терени України. Боячись повторення подій осені 1921 року, більшовицька влада обіцяла не засуджувати вояків Армії УНР, котрі добровільно повернуться додому та складуть зброю. І, по друге, на зменшення українців в Європі впливав процес рееміграції за океан. Причини, які спонукали на такі кроки корінних українців, які волею долі опинилися вдалині від батьківщини, за словами С.Петлюри були: „матеріальна незабезпеченість, правова пригніченість з боку країни проживання, туга за рідними, подальша невизначеність” [9, арк. 62].

Виявили бажання повернутись на територію радянської України і, зрештою, реалізували його й деякі визначні особистості, як от представники наукової та творчої інтелігенції, вищих військових кіл. Їх ставила в приклад для наслідування радянська влада, створювала відповідні умови праці, хоча через якийсь час із деякими з них жорстоко розправилась. Такою була доля генерал-хорунжого Ю.Тютюнника, міністра закордонних справ еміграційного уряду УНР А.Ніконовського, поета В.Самійленка. Великий подив та нерозуміння викликало повернення в Україну колишнього голови Центральної Ради М.Грушевського, якого з великою радістю прийняли в більшовицькій Україні, оскільки така особистість була вкрай необхідною для підняття віри у радянську владу.

Після перших досить масових хвиль повернення емігрантів на батьківщину вимоги до потенційних репатріантів з боку відповідних органів значно посуворішали. Радянській владі було на шкоду велике скупчення емігрантів за кордоном, але коли більшість з них повернулись в Україну та змушені були пристосовуватись до більшовицького устрою, вони теж могли становити

загрозу в зв'язку із своїми національно-свідомими поглядами. З другої половини 20-х років більшість з тих, хто повертався піддавались арештам та чисельним допитам. А на рубежі 20-30-х років ХХ ст. – сталінському терору.

Важливе значення для з'ясування феномену української еміграції в міжвоєнний період має питання про її соціальний склад та освітній рівень. Аналіз еміграції з цього погляду утруднюється тим, що під час переписів у країнах перебування емігранти включались у категорію чужинців. Ніхто не брав до уваги їхньої освіти чи приналежності до певної соціальної групи. Згідно вибіркового анкетування, проведеного Українським громадським комітетом у 1924 році в Чехословаччині та Румунії, можна лише наближено судити про соціальну структуру українців в цих країнах. Зокрема, в цих країнах найбільш чисельною групою були селяни – вони становили 55 % усіх емігрантів. Слідом за ними йшли інтелігенція та робітники (відповідно 25% та 13%) [10, с.88]. Отже, звідси можна зробити висновок, що українська еміграція була своєрідним відбитком тодішньої соціальної структури української нації.

До найбільш політично активної верстви населення, що боролася за українську державність, відносилось селянство більшою мірою та робітники меншою під проводом освіченої міської та сільської інтелігенції. Щодо освітнього рівня емігрантів, то найбільш сприятливою країною для української інтелігенції в 1920-30-х роках була Чехословаччина. Саме в цій країні діяли три українські вищі навчальні заклади, де мали змогу працювати та навчатися українці. Однак це, згідно із правовими обмеженнями щодо емігрантів, все ж не давало змоги українцям працювати на державних посадах, займатися підприємництвом та вільно влаштовуватись на роботу. Всі ці заборони часто приводили до того, що українці подавали прохання на зміну громадянства. І, якщо в першій половині 20-х рр. ХХ ст. це були лише поодинокі випадки, то за якихось п'ять років – набуло масового характеру. З боку українських політичних лідерів в еміграції докладались енергійні зусилля, щоб зупинити цей процес. На той неспокійний час набуття чужого громадянства вважалося шкідливим для тих, хто відносив себе до політичних борців за відродження української державності. Побутувала думка, що осівши в чужій країні та здобувши там якийсь соціальний статус, відволікаються погляди від проблем в Україні та ще більше прив'язується до місця проживання. Фактично всі ці процеси почали відбуватися після 1924 року, коли закінчився термін перебування українських військовослужбовців у таборах для інтернованих у Польщі, Чехословаччині, Румунії. Саме тоді українські політичні емігранти починають переїздити в інші країни, або розселятися по всій території даної країни. З середини 20-х років стабілізується становище української еміграції, воно дедалі більше набуває рис своєрідного соціуму з чіткою внутрішньою організацією, політичним, громадським та культурним життям. Так тривало до кінця 1930-х років, до часу, коли знову змінилась політична ситуація в країнах Європи.

В місцях найчисельнішого проживання українців створюються громадські та культурно-освітні установи: школи, читальні, гуртки, різноманітні товариства, курси українознавства. Починають видаватися різноманітні газети

та журнали, друкуватися науково-публіцистична література. Утворюються театральні студії, відкриваються українські науково-дослідні установи.

Висновки. Становище української еміграції в Європі змінювалось із віддаленням подій 1917-20 років, змінювався її статус, але попри те вони жили думкою про Україну, про повернення на батьківщину. Вони мріяли бачити її вільною та самостійною. В силу певних воєнних невдач в боротьбі з більшовицькою Росією, пов'язаних в першу чергу із недоотримання обіцяної допомоги з боку інших держав, ці люди опинилися на чужині. Дехто з них повернувся на батьківщину, але сталінська машина терору згодом поквиталася за їхні національно-свідомі ідеї, дехто переїхав за океан, шукаючи більшого щастя для себе, але більшість все ж таки залишилась поблизу України, з надією повалити нав'язаний більшовицький режим. Ці люди згодом долучилися до боротьби за незалежність України в роки Другої світової війни.

Література.

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВОВУ). Ф.1075, оп. 2, спр. 9.
2. Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1914-1923 рр. – Т. 2. – Львів, 1998.
3. Grunberg K., Sprengel B. Trudne sąsiedztwo (Stosunki polsko-ukraińskie w X – XX wieku). – Warszawa, 2005.
4. Сім'янцев В. У Польщі за дротами (Роки 1920-1923) // Визвольний шлях. – 1968. – Прага, 1942. – Кн. 6.
5. Вісті Українського центрального комітету в Польщі. – 1923. – Ч.1.
6. ЦДАВОВУ. Ф. 3563, оп. 1, спр. 48.
7. ЦДАВОВУ. Ф. 3563, оп.1, спр. 78.
8. Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. – 1921. – № 74.
9. ЦДАВОВУ. Ф.4465, оп. 1, спр. 157.
10. Наша еміграція в інших краях // Вісті УЦК в Польщі. – 1925. – Ч.4.

Summary Plazova T.I.

Question of Ukrainian political emigration in the first half of the 20-th years XX century are explored and analyzed. The article analyzes strength and social status of Ukrainian political emigration.

Key words: *Ukrainian emigration, national liberation movement, social status, strength.*

Стаття надійшла до редакції 19.03.2010

УДК 577.3

Посудін Я.І., доктор біологічних наук, професор
Національний університет природокористування і біоресурсів

Федишин Я. І., доктор філософії, кандидат
фізико-математичних наук, професор

Лобойко Ю. В., кандидат біологічних наук, доцент,

Кабан Г.Б., студ. IV курсу БТФ, 7підгрупи ©

Львівський національний університет ветеринарної медицини та
біотехнологій ім. С. З. Гжицького

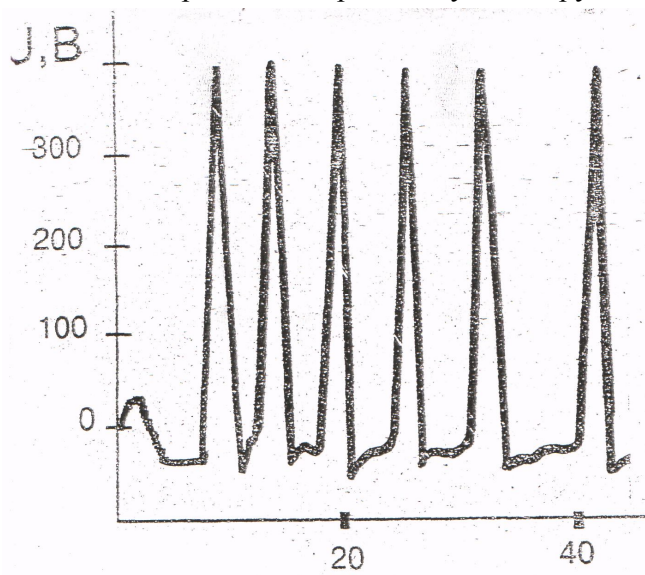
ВЛАСНІ ЕЛЕКТРИЧНІ ПОЛЯ РИБ

Наведені результати досліджень власних електричних полів риб та вплив на риб зовнішніх електричних полів.

Ключові слова: риби, електричні поля, електрорецептори, чутливість риб.

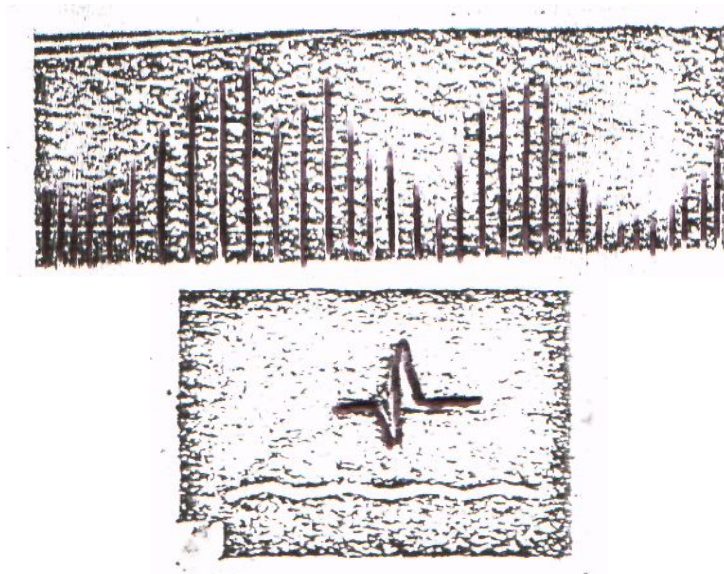
Внаслідок дослідження водних біоресурсів встановлено, що з 20 тисяч існуючих видів риб близько 300 можуть генерувати електричні поля. Розрізняють такі види риб: сильно-електричні (у них наявні спеціальні електричні органи, що здатні утворювати значні електричні поля), слабо-електричні (мають морфологічно виражені тканини, які створюють слабкі імпульсні електричні поля) і не електричні (не мають електрогенераторних органів і тканин). [1]

Сильно-електричні види риб можуть генерувати короткочасні потужні розряди

як серії (від 3-5 до 20-30) імпульсів. Так, електричний вугор в момент виявлення здобичі подає імпульси напругою 300-600 В тривалістю 0,6 –2,0с; в стані пошуку вугор генерує імпульси напругою з амплітудою до 50 В і тривалістю близько 2 мс (рис. 1).

Рис.1. Форма імпульсів електричного вугра.

Рис. 2. Імпульси африканського слоника.

Сила струму під час замикання може досягти 1 А. Ще в одного представника сильно-електричних риб – електричного сома, –між головою і хвостом може створюватися різниця потенціалів майже 350 В силою струму близько десятих частин ампера. У електричних скатів напруга розрядів становить майже 60 В силою струму 50А. Слабо-електричні риби можуть генерувати електричні імпульси напругою з амплітудою близько 1 В та утворювати навколо себе електричне поле дипольного типу (рис. 2).

Виявлені електричні поля і у не електричних видів риб, як правило, їх розряди мають складну форму і продовжують від 5 до 280 мс. Так карась утворює поле напруженістю 8 мкВ/см; тривалість імпульсу розряду становить 8 мс; у річкового окуня ці параметри дорівнюють 15 мкВ/см і 45 мс; у щуки – 8 ÷ 19 мкВ/см і 120 ÷ 280 мс відповідно.

Дослідження, проведені на 26 видах прісноводних риб, [2] дозволили встановити, що електричні поля, які генеруються рибами, складаються з:

- високочастотного компонента (як розряди з амплітудою 100 – 3000 мкВ і тривалістю 5 ÷ 250 мс, який виникає при кидках, прискореннях, розворотах;
- низькочастотного компонента, зумовленого потенціалами за рахунок іонного транспорту через епітелій зябреного і ротового апарату та корелюючи ми з дихальними рухами риб;
- компонента, представленого постійними й квазіпостійними потенціалами за рахунок активного іонного транспорту через шкіру риб.

В основному електричні поля, які генеруються рибами, використовуються ними з метою локації – виявлення у водному середовищі об'єктів, пошуків їжі. Електричні сигнали, що випромінюються, можуть бути використані для залучення інших індивідів, виявлення агресивних намірів (наприклад, при

захисті своєї території) та демонстрації міжстатевих зносин. Збільшення біоелектричного поля зграї риб порівняно з полем одного індивіда може бути реалізоване зграєю для орієнтації в просторі (за рахунок взаємодії з геомагнітним полем) або навігації.

Для отримання інформації про фізіологічний стан тварин використовують такі методи, як електроміографія, електрокардіографія, електроенцефалографія [3]. Але застосування цих засобів для дослідження риб пов'язане з цілком певними труднощами, які зумовлені специфікою середовища їх проживання.

В роботах А. С. Суздальцева запропоновано метод електропневмографії риб, який базується на реєстрації низькочастотних потенціалів, що супроводжують зяберне дихання не електричних видів риб. Дистанційне зондування електропневмограм у десяти видів прісноводних риб показало, що зяберне дихання супроводжується появою слабких електричних полів $0,01 \div 1$ мВ, причому в утворенні поля беруть участь ротове відділення і зяберні кришки. Частотний діапазон зареєстрованих сигналів становить $0,2 \div 8,0$ Гц. Спостерігається видова різноманітність частотного діапазону сигналів зябреного апарату. Виявлена залежність характеру електропневмограм від вмісту кисню і температури середовища, від швидкості потоку води та впливу токсикантів.

Риби живуть у водному середовищі, яке характеризується високою електропродуктивністю; самі риби здатні створювати електричні поля й розпізнавати об'єкти, що знаходяться у воді. Можна розділити риб на таких, які мають електрорецепторні системи і сприймають електричні поля, і таких які їх не мають. Електрорецепторні системи виявлені у сомових риб (*Ameiurus nebulosus*, *Parasilurum asotus*) та інші, в акул (*Scyliorhinus oaricula*) і скатів (*Raja olavata*). Подібні системи дозволяють риbam сприймати з високим ступенем чутливості амплітудні, спектральні і часові характеристики зовнішніх електричних полів.

Чутливість риб, що мають електрорецептори, коливається від $0,01 \div 0,02$ мкВ/см у акул і скатів до $1 \div 2$ мкВ/см у гімнотидів та мормиридів. Межа чутливості риб, що не мають електрорецепторів, може коливатися від часток (нільський слоник, звичайний скат) до десятків (гімнотус) мВ/см. Функції електрорецепторів виконують поверхневі каналні невромасти, ампули Лоренціні, пухирці Саві.

Для риб характерні певні реакції на зовнішні електричні поля. Під час включення джерела поля риба демонструє рухливу реакцію: під час збільшення напруженості поля вона демонструє спробу вийти із зони дії поля; нарешті під час збільшення напруженості електричного поля риба намагається пливати до аноду. При дії зміни електричних полів можлива демонстрація "осцилотаксису" – розміщення риби поперек силових ліній. У полях обох типів високої напруженості можлива висока загибель риби. Реакція риб на імпульсні електричні поля залежить від амплітуди, частоти і тривалості імпульсів.

Дослідження також вплив електричної дії на електрорецептори морських і прісноводних риб з боку природних і штучно створюваних електричних полів.

Об'єктами досліджень були прісноводні карликові сомики (*Iotaurus nebolosus*), у яких електрорецепторну функцію виконують ямкові органи, а також чорноморські скати *Trigon pastinaci* (хвостокіл) та *Raja olavata* (морська лисиця), що мають добре розвинену систему ампул Лоренціні. Була досліджена імпульсна активність одиночних нервових волокон при дії на електрорецептори електричних стимулів різної інтенсивності і тривалості. Мінімальна межа появи відповіді для ямкових органів і ампул Лоренціні становить 10^{-11} А/мм² і $7,5 \cdot 10^{-11}$ А/мм² відповідно. При нерухомому стані риб була зареєстрована ритмічна активність з частотою 20 – 60 імп/с для сомиків і 15 - 25 імп/с для скатів. Зроблено припущення про можливість використання сомиками й скатами електричних рецепторів для знаходження інших риб і предметів у воді.

Багато видів риб проявляють рецепцію на слабкі електричні поля біологічного і фізіологічного походження. Так чутливість ампул Лоренціні хрящових риб до градієнта потенціалу у морській воді становить $0,01 \div 0,1$ мкВ/см; можливо, електрорецепторні органи цих риб дозволяють визначити харчові об'єкти, знаходити хижаків, осіб свого виду і т.д., а також реагувати на електричні поля, викликані течіями, хвилями, циклонами, штормами, землетрусами і т.д. Дослідженнями встановлюють, електросенсорні системи скатів зірчатого *Raja radiata* Donovan і шилоподібного *Raja olavata*, була визначена спектральна область електрорецепції $0,05 \div 0,5$ Гц, а також здатність скатів реагувати на електричні поля, викликані морськими хвилями і цунами.

Здатність риби реагувати на електричні поля використовується в промисловому риболовстві. В зв'язку з цим необхідно відзначити використання електротралів для вилову прісноводних риб поблизу дна, електронеодів і бортових пасток, електрорибозагороджувачів, електропристроїв для відлякування риб (наприклад із зони плотин або гідроелектростанцій).

З урахуванням того, що з 1 га поверхні океану можна брати вдвічі більше (в перерахунку на 1 га) риби, ніж м'яса з 1 га пасовища, проблема пошуку, обліку і відлову риби за допомогою електричних методів справді дуже актуально.

Література

1. Протасов В. Р. Поведение рыб. Механизм ориентации рыб и их использование в рыболовстве. М.: - Легкая и пищевая промышленность, 1984. 334 с.
2. Басов В. М. Исследование электрических полей пресноводных не электрических рыб. М.: - Легкая и пищевая промышленность, 1983. 27 с.
3. Федисин Я. І. Фізика. Л.: - Норма, 2006. 558 с.

Summary

Posudin Y.I., Fedyshyn Y. I., Loboyko Y.V., Kaban G. B.

Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies named after S. Z. Gzhytskyj

It is shown the results of the investigation of fish electric field and the influence on fish of environment electric fields.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2010

УДК 796.011.

Приставський Т.Г., старший викладач
Пацевко А.Й., доцент, **Ковбан О.Л.**, асистент
Голубева О.Т., старший викладач

*Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З.Гжицького*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИХОВАННЯ В СПОРТІ

Актуальність. Метою виховного процесу в спорті є формування у спортсмена якостей і зокрема виховання світогляду, переконань, відчуття етичних та естетичних ідеалів, відповідного відношення до праці, свідомої дисципліни, поведінки в суспільстві та інші. Цей процес не ізольований від освіти і зокрема від знань, звичок і навичок.

Ми впливаємо на формування особистості виховними діями, незалежно від того вони є свідомими чи ні. Обидва ці процеси є взаємозалежними, оскільки створюють передумови для досягнення цілей в формуванні морального обліку та індивідуальної свідомості спортсмена.

В нашому суспільстві процес виховання відбувається в сім'ї, школі, колективі.

Процес формування особистості – це відображення суспільного побуту та різних форм впливу на поведінку спортсмена. Сам процес зрозуміло є тривалим.

Одноразовим впливом батьків, вчителя, тренера у вихованні у особистості хороших якостей або перевихованні вже існуючих успіху досягти неможливо, особливо якщо йдеться про відповідну дисциплінованість, правдивість, чесність, єдність слова і діла та інші. Позитивних наслідків можна досягти тільки шляхом безперервного впливу на спортсмена. Тут мова йде про розбіжність між старим звичним способом поведінки і новими вимогами. Щоб позбавитись цих протиріч необхідний час, щоб у людини виникло переконання у справедливості і правильності нових вимог.

У виховному процесі виникають розбіжності між:

- попередньо прийнятим способом поведінки та відношенням особистості до нових вимог;
- вимогами тренера по відношенню до можливостей спортсмена (кожен вихователь повинен знати можливості своїх підопічних);
- свідомістю спортсмена, що неминуче виникне між власною поведінкою і вимагаємим необхідним способом поведінки;
- розбіжностями в самооцінці самого себе і реальними можливостями спортсмена.

Якщо ці вимоги в порівнянні з реальними будуть заниженими, то це може призвести до недостатньої самовпевненості і відваги, несміливості, в результаті чого спортсмен не реалізує себе в повній мірі.

У випадках перевищення своїх реальних можливостей, оцінки з боку сторонніх осіб, власного досвіду і самооцінки вимоги змінюються, узгоджуються з реальними можливостями. Якщо так не відбудеться наступить стан тривалої занепокоєності, пригніченості. Тоді людина переносить свої невдачі в інший вид діяльності, де зможе досягти успіху і відійти від зідеалізованої уяви про себе. На цій підставі змінюється його відношення до навколишнього середовища. Спортсмен оцінює свою невдачу як несправедливу, йому здається, що це змова проти нього, а не результат власних помилок, не здібності, відсутності необхідних вольових якостей. При такій критичній дійсності зауваження сприймаються емоційно виникають не приятельські відчуття, напруженість, підозра, почуття кривди і переконання, що оточуючі його люди несправедливі.

Позбавитися від такого стану складніше, ніж попередити його появу. Тому необхідно:

- об'єктивно оцінювати свій стан та можливості;
- звернути увагу на мотиви поведінки;
- об'єктивно оцінювати процес досягнення результатів;
- створювати стабільну зацікавленість, яка стане запорукою послідовності, цілеспрямованості, що буде сприяти досягненню відповідних успіхів.

Виховний вплив залежить від вміння викладача-тренера аналізувати дії спортсмена, гнучко використовувати головні закономірності виховного процесу (мета, принципи), правильно обирати відповідні засоби і методи, враховувати специфічну своєрідність кожного спортсмена.

Виховання – це процес, де у взаємних між людських відносинах формується індивідуум.

Важливу роль у вихованні індивідуума відіграє група (команда), з якою він найчастіше спілкується. Саме в колективі стимуляція психічних здібностей і якостей проявляється найкраще.

Колектив жертвує формуванням таких важливих якостей як свідомість, кмітливність, дисципліноване підпорядкування своїх інтересів ціленаправленістю колективу в процес засвоєння навиків колективної праці, відданості колективу і поваги до його членів.

В процесі виховання значне місце посідає мотивація, стимулюючи спортсмена на виконання дій, що відповідають інтересам особистості, що закладені в ньому генетично, націлюючи їх на задоволення власних потреб.

З моральної точки зору їх оцінити неможливо. Така діяльність, в залежності від мотивів, може мати різну моральну оцінку. Наприклад зовнішньо дії того чи іншого спортсмена можуть виконуватись згідно норм та вчинків, що вимагають тієї чи іншої діяльності, хоча можуть бути і егоїстичними.

Виховання – це діяльність, яка вимагає постійного (щоденного) контролю.

Знання мети і задач виховання спортсмена є відправним пунктом його реалізації, але для досягнення відповідного результату є недостатнім. Визначеної мети і задач можна досягти тільки якщо в своїй роботі будемо дотримуватися правил виховання. Це загальний напрямок, розробка вимог, створення умов для реалізації їх змісту, засобів і методів виховання.

З аналізу суспільної і біолого-психологічної обумовленості виховного процесу в спорті можна визначити наступні принципи.

Принцип цілеспрямованості – є головним у вихованні. Ясне представлення цілей є основою педагогічної праці. Пасивні вчинки іноді пояснюємо небажаною випадковістю. Тоді виховний процес здійснюється в межах одного періоду тренувань та на кожному занятті.

Принцип активності – на підставі добре розвинутої активності виховують самостійно і свідомо в рамках відповідних вимог, де вирішуються поставлені в заняттях задачі. Тут важливу роль відіграє свідомість спортсмена, знання ним вимог і причин чому саме такий спосіб виконання є узгодженим з його розумінням.

Принцип виховання в колективі – має велике значення в самооцінці спортсмена, що сприяє вихованню самовпевненості. Тільки в здоровому колективі створюються умови для розвитку здібностей, інтересів, прагнень спортсмена. В хорошому колективі створюються стимули, сприятливі умови, які оберігають спортсмена від небажаних вчинків, егоїзму, відчуття неповноцінності, недовіри, нездатності нав'язувати контакти з партнерами та іншими.

Принцип гідності особистості – кожен тренер повинен знати інтереси і схильність своїх вихованців своєчасно не допускати до негативних проявів (навики, звички). Особливу увагу слід звертати на прояв віри в силу і можливості долати негативні прояви. Викладач-тренер постійно повинен нагадувати підлеглим про колишні негативні прояви в проступках, прояви недовіри та інші, що може призвести до переконливості, про неможливість змін на краще, втрати віри у власні сили та прояву апатії.

Принцип спів розміреності – успіх вихователя залежить від оцінки кожного підлеглого, особливо від його загального розвитку, темпераменту, відмінностей якості виховного впливу, зокрема умов проживання, миттєвих впливів осередку, які можуть стати причиною змін в поведінці, або недоліків, що передували у вихованні. Власне з врахуванням згаданих особливостей і слід визначати засоби, методи, принципи і вимоги до виховання та інші.

Принцип систематичності – виховний процес повинен бути безперервним і послідовним. Цей принцип вимагає суворого дотримання вимог і виконання наказів і правил, що визначені викладачем-тренером і послідовне дотримання їх як викладачем-тренером, так і спортсменом.

Принцип єдності вимог і виховного впливу – гарантує цілеспрямованість і єдність процесу виховання. Тут завданням викладача-тренера є знання сім'ї, школи та місця роботи підлеглих, перебувати з ними в тісному зв'язку в рішеннях виховних проблем. Це надзвичайно важливо по

відношенню до осіб, що часто порушують дисципліну або випадках помітної зміни дисципліни.

Принцип провідних завдань у вихованні – вимагає контролю і оцінки дій спортсмена. Головним завданням методу є поєднання його з розвитком активності, ініціативи і створення умов для найкращого використання прикладених зусиль, прагнення до самостійної думки, активного прояву своєї особистості.

Методи дослідження. Для рішення поставленої мети і задачі застосовують відповідні методи дослідження. Вибір того чи іншого методу залежить від організаційних форм і його впливу на спортсмена. Як у тренувальному, так і у змагальному процесі специфічних виховних методів не існує. Використовуються практично всі. Серед них важливе місце посідають:

- **метод вимог** – він повинен відповідати віку, бути чітко і ясно сформованим. Тут застосовуються: накази, поради, прохання, вилучення та інші. В цьому методі значну роль відіграє авторитет викладача-тренера;

- **метод роз'яснень і переконань** – конкретними формами цього методу є: індивідуальні бесіди, спортсмен допустив проступок вперше або кілька разів скоював проступки, але тренер переконаний, що колективного обговорення проступка не потребується, оскільки торкається життя колективу, знання такого спортсмена, його інтересів, проблем, мотивів поведінки.

Розмова тренера повинна вестись у спокійному, товариському руслі:

- **метод вправ** – полягає у виправленні виявлених помилок в рухах, в переконанні спортсмена, що помилки в рухах піддаються виправленню;

- **метод прикладу** – є одним із найстаріших. Побудований на наглядності, де прикладом є видатні спортсмени, вчитель-тренер, батько, герої кінофільмів, літератури та інші.

Крім того, застосовуються особливості прикладу, зокрема уподоблюванню, ситуаційні обставини та інші.

В процесі виховання застосовуються і негативні приклади. Їх долають шляхом свідомого засудження вчинку і таке інше.

Метод оцінки - залежить від вимог, поставлених перед спортсменом. Оцінка повинна бути об'єктивною і доведеною до спортсмена перед колективом з наголошенням, що той чи інший вчинок був випадковим. Негативна оцінка не повинна бути пристрасною і вразливою для спортсмена. не бажано застосовувати іронічні приклади. До оцінок важливо відноситися тактовно і з повагою. Ступінь оцінки повинен відповідати важливості проступка.

Якісне виконання і прояв ініціативи оцінюють з похвалою. Покарання не повинно носити характер засудження спортсмена, інакше можна зачепити його почуття честі, відваги та інші. З педагогічної точки зору про скоєний спортсменом проступок не слід нагадувати повторно. При винесенні покарання варто не забувати і про позитивні риси особистості особливо віру в силу і здатність покараного усунути негативні явища.

Кожен із наведених методів органічно пов'язаний з іншими.

Висновок: При виборі методу виховання кожен педагог-тренер повинен діяти творчо з врахуванням умов і конкретної ситуації. Адже складність, різноманітність і мінливість умов виховання не надає переваги тільки одному методу, придатному для вирішення тієї чи іншої задачі. Саме тому важливо застосовувати творчий підхід.

Література

1. Уэйберг Р.С. Основы психологии спорта и физической культуры. –К.; Олимпийская литература, 1998.
2. Физическое воспитание: Учебник /Под редакцией В.А.Головина, В.А.Маслякова. «Высшая школа», 1983.
3. Поташнюк Р.З. Соціально-економічна сутність здоров'я. Луцьк, 1995.
4. Коваленко В.А. Фізична культура в забезпеченні здоров'я і професійної психофізіологічної готовності студентів. –М:Поліграф-сервіс, 2002.
5. Осінчук В.Г. Пропаганда фізичної культури і спорту. –К: Світ, 1993.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2010

УДК 796.011.1

Приставський Т.Г., старший викладач**Пацевко А.Й.**, доцент**Бабич А.М.**, асистент©*Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З.Гжицького*

ВПЛИВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ НА ЗДОРОВ'Я ТА ПРАЦЕЗДАТНІСТЬ ЛЮДИНИ

Актуальність. Успішне вирішення завдань соціально-економічного розвитку України потребує від кожної людини належного рівня фізичного розвитку. Дуже важливо, щоб кожний член суспільства правильно ставився до свого здоров'я, відчував внутрішню потребу у фізичній і духовній досконалості. Тому у законах України «Про освіту», «Про фізичну культуру і спорт» (6) поставлена мета створити умови, за яких будуть покликані до життя творчі сили особистості.

«Фізична культура є важливим засобом підвищення соціальної і трудової активності людей, задоволення їх моральних, естетичних та творчих запитів, життєво важливої потреби взаємного спілкування, розвитку дружніх стосунків між народами і зміцнення миру».

Сама мета гармонійного (всебічного) розвитку особистості є продуктом історії розвитку людства. Але умови для її реалізації особистість одержує лише на певному етапі історичного розвитку. Всебічний розвиток людині необхідний для того, щоб мати можливість брати участь у всіх напрямках діяльності (професійній, громадській, спортивній, художній та ін.) Але для цього потрібно розвинути структуру особистості, зробити її комунікативною, здатною до перетворюючої художньої діяльності, сформувати ціннісні орієнтації. Це можливо за умови різноманітності змісту, форм і способів діяльності людини та їх оптимального поєднання у процесі її культурного розвитку.

У процесі культурного розвитку людина послідовно діє у трьох напрямках. **Перш за все**, вона засвоює культуру, виступаючи об'єктом її впливу. Іншими словами, під впливом культури формується людська особистість, розвиваються її здібності.

По-друге, у процесі творчої діяльності особа створює нові культурні цінності, виступаючи в даному випадку як суб'єкт культурної творчості (пошук нових шляхів, засобів, раціональних методів фізичного виховання тощо).

Нарешті, **третій аспект** культурного розвитку полягає в тому, що культура інтегрується в суті самої особи, яка функціонує в культурному середовищі як конкретний носій культурних цінностей, поєднуючи в собі загальне, властиве культурі і цілому, і особисте, привнесене в культуру на основі індивідуального життєвого досвіду, рівня знань, світогляду тощо.

Специфічною основою змісту фізичної культури як особливої і самостійної галузі культури є раціональна рухова активність людини як фактор її підготовки до життєдіяльності через оптимізацію фізичного стану. Вона

виникла і розвинулась одночасно з загальною культурою людства. Майже одночасно (ще в первісному суспільстві) виник і один з її основних компонентів – фізичне виховання; пізніше виникають спорт і фізична рекреація.

В особистому аспекті фізична культура є тією частиною загальної культури людини, яка виражається ступенем розвитку її фізичних сил і рухових навичок та здоров'я. Вона дозволяє з допомогою своїх специфічних засобів і методів розкривати потенційні фізичні можливості людини.

Діяльність у галузі фізичної культури має і матеріальні, і духовні форми вираження. Впливаючи на біологічну сферу людини комплексом засобів і методів, фізична культура неминуче впливає на інтелектуальну, емоційну, духовну сфери особистості в силу єдності та взаємообумовленості функціонування матеріального і духовного в людині.

З матеріальною культурою фізична культура пов'язана процесом рухової діяльності, яка є її головним змістом, що матеріалізується у фізичних якостях людини. Крім того, вона спирається на матеріальну базу (спортивні снаряди, інвентар, майданчики, зали, палаци та ін.).

З духовною культурою фізична культура пов'язана наукою, спортивною етикою, естетикою, тощо.

Таким чином, характеризуючи фізичну культуру, необхідно розглядати щонайменше **три методи дослідження**.

1. Діяльнісний аспект, який включає доцільну рухову активність у вигляді різних форм фізичних вправ, спрямованих на формування необхідних в житті рухових умінь і навичок; розвиток життєво важливих фізичних здібностей; оптимізацію здоров'я і працездатності.

2. Предметно-ціннісний аспект представлений матеріальними (матеріально-технічні засоби) і духовними (наукові знання, методи) цінностями, створеними суспільством для забезпечення ефективності фізкультурної діяльності.

3. Результативний аспект характеризується сукупністю корисних результатів використання фізичної культури, які виражаються у володінні людиною її цінностями, надбанні нею високого рівня фізичної дієздатності. Найсуттєвішим результатом повноцінного використання фізичної культури є виховання готовності людини взяти на себе відповідальність за свій фізичний стан і здоров'я після закінчення шкільного курсу «фізична культура».

Висновок. Таким чином, фізичну культуру можна визначити як сукупність досягнень суспільства у створенні і раціональному використанні спеціальних засобів, методів і умов цілеспрямованого фізичного та духовного удосконалення людини.

Література

1. Енциклопедія здоров'я. – К., 1999.
2. Якушева С.І. Раціональне харчування. – К., 2000.
3. Як залишатися здоровим до 100 років. – Харків, 1999.
4. Амосов М.М. Роздуми про здоров'я. – К.:Здоров'я, 1990. -168с.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2010

УДК 619 (091)

Присяжнюк В.Я., кандидат ветеринарних наук, доцент ©

Vasyl Prysyzhnyuk @ ukr. net

Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З.Гжицького

З ІСТОРІЇ ЛІКУВАЛЬНОЇ СПРАВИ І ОСВІТИ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ.

Подано стислі відомості про передумови виникнення і розвитку вищого навчального закладу з підготовки фахівців лікувальної справи – Замойської академії, зокрема медичного факультету, його структуру, організацію навчання. Представлено роль графа Яна Замойського у заснуванні цього освітнього навчального закладу.

Ключові слова: лікувальна справа, освіта, академія, медицина, лікарня, учні, класи, навчання, факультет.

Вступ. Вивчення історії лікувальної справи і медичної освіти в нашій країні з кожним роком набуває вже більшого значення. Вивчення історії науки і пізнання минулого важливе для більш повного і правильного розуміння теперішнього. Історія лікувальної справи і освіти в західних областях України на даний час не отримала широкого висвітлення у відповідній літературі.

У окремих роботах висвітлюються деякі питання зародження лікувальної справи і підготовки фахівців з давніх часів до ХІХ ст. в Україні, зокрема цехової системи підготовки спеціалістів лікувальної справи тварин (2), окремі питання історії вищої ветеринарної освіти в Україні (5), та навчальних закладів (4,6,7,9).

Матеріал і методи. Матеріалом для вивчення лікувальної справи і освіти на західноукраїнських землях послужили окремі архівні документи, а також деякі вітчизняні та іноземні літературні джерела, видання періодичної преси наукової бібліотеки імені В. Стефаніка НАН України у м. Львові.

Результати дослідження. Перші спроби створити необхідні умови для розвитку на українських землях вищої медичної освіти відносяться до кінця ХУІ і початку ХУІІ століття. До цього часу підготовка фахівців лікувальної справи здійснювалась головним чином у Краківському університеті, заснованому у 1364 році.

У 1593 році в невеликому містечку Замостя поблизу Львова створюється другий після Краківського університету вищий навчальний заклад - академія за ініціативою і на особисті кошти графа Яна Замойського, який отримав освіту в Падуйському університеті і поставив собі мету – заснувати навчальний заклад на взірць цього університету. Містечко Замостя було розміщене на перетині важливих торгівельних шляхів і тому швидко розвивалося, серед його

населення був значний прошарок українців, тому і серед студентів академії були українці.

Згідно даних Харламповича К.В. (8) в Замойській академії навчалися представники польського, російського, литовського, прусько –лівонського народу та іноземці, у зв'язку з цим учні були поділені на 5 відповідних груп.

У 1594 році Папа Климентій УШ видав 3 грамоти (29 жовтня, 22 листопада, 5 грудня) на прохання графа Яна Замойського, якими стверджувалось заснування Замойської академії, типографії при ній і визначалися її права. У відповідності з цими грамотами академія отримала всі права університету, включаючи право присуджувати вчені ступені докторів філософії, права і медицини (3).

Мотиви, якими керувався Я. Замойський, засновуючи академію її цілі і задачі були виготовлені ним у промові на відкритті цього навчального закладу: « У житті немає нічого більш корисного і бажаного як наука і добродійність...Я думаю, що освічені діти дорожчі багатства, і я відкриваю джерело цього благословення в тільки що закладеній академії, в якій ваші діти будуть черпати науки мудрості...Як землеоброблювач вибирає хороше насіння, так учитель повинен викладати ті науки, які дають істину мудрість...Я ненавиджу вчителів, завантажуючих молодь спекулятивними науками, заганняючих розуми в прірву, і сам я подумавши, що корисніше нашому краю, вкажу і науки , і письменників, і метод навчання (8).

Перші учні були прийняті в Замойську академію 15 березня 1595 року. Згідно грамоти Папи Климентія УШ в академії мали бути 3 факультети: юридичний, філософський і медичний. Але фактично поділу такого не існувало і всі студенти першого набору розподілялися на класи. У четвертому класі викладалася медицина та інші предмети (8).

У перші роки існування цього навчального закладу в Замості був заснований госпіталь, на базі якого слухачі медичного факультету вивчали практичну медицину. Про це свідчить грамота Я. Замойського від 28 травня 1601 року, якою він підтверджує запис жителя міста Замостя Греха Яна на місце, город і дім під будинок для бідних віри « грецької і російської» з дозволом збирати по містах і селах пожертви на згаданий госпіталь (1).

Факт наявності лікарні в Замості підтверджують дані про вибори старших братчиків Замойського братства, згідно з якими згадуються Григорій Лісовський і Семен Побвпанович, вибрані «до лікарні господарями» (1).

У 1610 році Я. Замойським був затверджений статут академії, у якому визначені правила прийому студентів, умови проживання учнів, розпорядок занять, організація академії, її облаштування, а також викладені обов'язки декана і студентів.

У 1611 році цей статут був доповнений ректором академії С.Пеховичем, який включив у нього текст присяги для посадових осіб академії і студентів, форму диплома на вчену ступінь, порядок виборів ректора і обов'язки професорів.

Керували академією ректор і декани, які вибиралися з професорів академії терміном на один рік. У виборах приймали участь професори і 5 студентів

старших класів. Ректор керував академією з допомогою ради, затвердженої ним же, що складалася з 2 професорів старших класів, 2 професорів молодших класів і одного студента. Всі розпорядження ректора вступили в силу після узгодження з радою.

Кожен факультет мав декана, який обирався професорами академії. Декан займався переважно навчальною і науковою роботою. Проводив вступні іспити, розподіляв студентів у класи, складав розклад занять. Він також здійснював контроль за відвідуванням занять, дотриманням встановлених правил проведення лекцій, практичних занять, екзаменів, заліків (1).

Тривалість занять впродовж дня становила 5 годин – з 8 до 10.30 ранку і з 14.30 до 17.00 після обіду, навчальний рік тривав 10 місяців – з 8 вересня поточного року до середини липня наступного року Літні канікули тривали з 13.07 до 24.08, зимові – з 20.12 до 8.01, до початку канікул відводилось 8-10 днів для проведення екзаменів.

Термін навчання на філософському, юридичному і теологічному факультетах був 3 роки, на медичному - 4 роки, але фактично багато студентів навчалось 5-6 і навіть 8 років. Випускні іспити проводились в середині травня, після чого в урочистій обстановці присвоювали вчені ступені і вручали дипломи тим, хто закінчив академію. Точних даних про кількість студентів медичного факультету в окремі роки не знайдено. Верхратський С.А. (2) відзначає, що загальна кількість студентів на всіх курсах медичного факультету Замойської академії в кращі часи не перевищувала 40 осіб, в середньому за рік навчалось на медичному факультеті 30 - 40 осіб, тому не всі міста Західної України мали дипломованих лікарів.

Кінець ХУІ століття в Галичині характеризується розвитком тваринництва, як неодмінної умови розвитку феодального господарства. Але значної шкоди наносили повальні, пошесні захворювання, що охоплювали величезні території і призводили до великої кількості смертності людей і загибелі тварин. Всі ці пошесні спустошливі хвороби доходили і до Галицького краю, наносили шкоди власникам тварин, поражаючи значну кількість тварин і людей. Тому важливим було недопущення хвороби серед людей і тварин, а у випадку виникнення захворювання проводилися лікувальні заходи. Оскільки дипломованих фахівців лікувальної справи було замало, тому носіями народної ветеринарної медицини були знахарі, цілителі, а також пастухи, вівчарі і власники тварин. Це були перші акушери, терапевти, хірурги, фармацевти. Вони надавали ветеринарну допомогу при травмах, родах, інших захворюваннях. Лікували тварин травами, використовуючи продукти тваринного походження, мінеральні речовини.

Проте Замойська академія та інші медичні навчальні заклади готували невелику кількість фахівців лікувальної справи, а більшу частину населення і тварин при захворюваннях лікували знахарі, цілителі, коновали, кровопускачі, ковалі, цирульники.

Висновки.

1. Підготовка фахівців лікувальної справи на західноукраїнських землях до 16 століття здійснювалась головним чином у Краківському університеті на медичному факультеті.
2. Засновником і організатором академії у м. Замостя поблизу Львова був граф Ян Замойський.
3. Замойська академія і її медичний факультет внесли певний вклад у розвиток лікувальної справи і медичної освіти на території західноукраїнських земель у 16-18 століттях.

Література

1. Архив ЮЗР, Киев, 1904. Т.10, Ч.1.- С.502-504, 55, 260-263
2. Верхратский С.А. Из медицинского прошлого старого Львова и западных областей Украины / Верхратский С.А.// Врачебное дело. – 1956.-№1. – С.93-96.
3. Лукашевич И. История школ от древнего времени до 1794г. / Лукашевич И.- Познань, 1851. – С128-159.
4. Львівська державна академія ветеринарної медицини імені С.З. Гжицького (1784-2000). / [Кравців Р., Падура М., Берко Й. та ін.] – Львів: Модерн -2, 2000. – 904с
5. Рудик С.К. Українські витoki ветеринарної освіти // Вет. медицина України. - 2007. - №9. - С.31-33.
6. Станіслав Рудик Моя Alma mater / Рудик Станіслав. –К.: Національний аграрний університет, 2007. – 338с.
7. Рудик С. Гордість «Харківського Ветеринарного інституту імператора Миколи I» (1805-1905). – К.: Академія наук вищої освіти України, 2009. – 376с.
8. Харлампович К.В. Западнорусские православные школы 15 и начала 17 века / Харлампович К.В. – Казань, 1898. –С. 4,127-130, 135-137.
9. Яценко І.В. Внесок у розвиток та становлення медицини та ветеринарії професорів Харківського університету Ф. Пільгера, Х.А. Екеблада, К.Ф. Вишневського / Яценко І.В., Головка Н.П. // Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини. Зб. наук. праць ХДЗВА. – Х., 2009.- Вип.20, ч.2, т.2. - С.483-491.

Summary

Prysyazhnyuk V.Ya., candidate of veterinary science, university reader
Lviv national university of veterinary medicine and biotechnologies named after S.Z. Gzhytskyj

There is short information about circumstances of establishment and development of Zamojska academy that prepared doctors, and about medical faculty, its structure and organizations of study process. The role of duke Jan Zamojskyj in establishing of the academy was outlined.

Key words: education, academy, medicine, hospital, students, classes, study, faculty.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2010

УДК 619:637.513.1(477-25), 18-19"

Стегней М.М., кандидат ветеринарних наук, в.о. доцента ©

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

ОРГАНІЗАЦІЯ ВЕТЕРИНАРНОЇ СЛУЖБИ КИЇВСЬКИХ МІСЬКИХ СКОТОБОЄНЬ (1888-1914)

Подано стислі відомості щодо кількості ветеринарних фахівців на Київських міських скотобойнях. Показано, що їх кількість збільшувалася поступово, що було викликано підвищеним інтересом до міських скотобоєнь з боку Губернської управи, і необхідністю покращення ветеринарно-санітарного стану у м. Києві у кінці XIX- на початку XX ст.

Ключові слова: *Київські міські скотобойні, ветеринарний лікар, ветеринарна служба, ветеринарна справа.*

Вступ. Наддніпрянський край, древня Київська земля завжди були центром історичних подій та культурного життя українського народу [1]. Впродовж століть можна прослідкувати розвиток лікувальної справи на теренах Київщини. Особливої уваги заслуговує ветеринарна справа Київщини кінця XIX - початку XX ст. коли відбувся перехід від однієї системи правління до іншої.

Вивчаючи ветеринарну справу Київщини і її організацію, майбутній спеціаліст повинен чітко уявляти собі особливості і основні принципи її формування у дореволюційний період і нині.

Особливості організації ветеринарної служби Київських міських скотобоєнь були зумовлені як географічним положенням регіону, зокрема м. Києва, так і соціальним станом населення. Ветеринарна медицина з моменту зародження лікувальної справи знаходилася у підпорядкуванні медичних фахівців, і лише у 1899 р. згідно циркуляру Міністерства внутрішніх справ (№ 340 від 01.06.1899 р.) медичні лікарі були звільнені від виконання обов'язків з ветеринарної частини, так як чисельність ветеринарного персоналу дозволяла їх виконувати [2].

Чисельність ветеринарного персоналу Київських міських скотобоєнь займала вагомую частку у загальній кількості ветеринарного персоналу м. Києва і відіграла значну роль у формуванні ветеринарної справи міста.

Методи дослідження. При проведенні дослідження використано хронологічний - для визначення основних закономірностей розвитку ветеринарії на Київщині у кінці ХГХ - початку ХХ ст. та системний методи.

Результати дослідження. Київські міські скотобойні відкрито 17.12.1888 р. на основі „Обов'язкової постанови про міські скотобойні і керування ними" від 20.10.1888 р. До 1888 р. у м. Києві діяло 17 невеликих приватних боєнь. Бойні розміщувалися у дворах і коморах, у яких забивали худобу, без дотримання будь-яких норм і правил ветеринарно-санітарної експертизи м'яса і продуктів

забою. Ці бойні викликали велике незадоволення у міського населення і Київська міська дума вирішила закрити існуючі бойні і відкрити міські скотобойні, тобто сформувати регламентований заклад, який дотримувася б високогуманних завдань, відповідальність за виконання яких покладалася на ветеринарний персонал боєнь.

З відкриттям міських скотобоєнь забій худоби здійснювали виключно на бойнях. При цьому не дозволявся посадибний забій навіть баранів, який проводили з релігійною метою мусульмани, що проживали у м. Києві. Для цього на міських скотобойнях відводилося спеціальне приміщення, де забивали баранів для мусульман [3].

З моменту відкриття на бойнях працювало три ветеринарні лікарі. Ветеринарний персонал боєнь підпорядковувася управляючому бойнями (не ветеринарному спеціалісту), чи голові Санітарної комісії (медичному лікарю). До складу Санітарної комісії, до 1886 р. не входило жодного ветеринарного спеціаліста. У 1886 р. дума запросила на посаду міського ветеринарного лікаря м. Києва вільно практикуючого ветеринарного лікаря Пономарьова В.К., який, в основному, виконував покладені на нього обов'язки Санітарної комісії. У 1894 р. було відкрито другу посаду міського ветеринарного лікаря. Незважаючи на те, що Київські міські скотобойні відігравали особливу роль у дотриманні ветеринарно-санітарних правил у місті, ветеринарні лікарі боєнь не входили до складу Санітарної комісії чи управи. Майже усі засідання боєнських комісій проходили без участі ветеринарних лікарів боєнь.

На скотобойнях ступінь доброякості м'яса і вік тварин визначалися не колегією ветеринарних лікарів боєнь, а наглядцем за діяльністю боєнь, який вирішував ветеринарні питання не маючи на це юридичного права. Відповідно з цим, боєнські ветеринарні лікарі не виконували своїх професійних обов'язків. Таке відношення Громадського управління міста призвело до того, що влітку 1890 р. Київські бойні залишилися без жодного ветеринарного лікаря [4].

У зв'язку з цим, міський ветеринарний лікар Слесаревський МП. протягом деякого часу виконував обов'язки ветеринарних лікарів боєнь. Усі ветеринарні лікарі при міських скотобойнях підпорядковувалися Громадській управі міста. Для покращання ветеринарної справи на Київських міських скотобойнях, ветеринарні лікарі виступали за підпорядкування боєнь Міністерству внутрішніх справ [5].

Протягом наступних чотирьох років (1890-1894 рр.) ветеринарними лікарями на бойнях, у складних умовах, працювали Васневський О.М., Дуброва СП., Стопакевич К.Є., Шумський О.І. і 23 травня 1894 р. бойні знову залишилися без ветеринарного нагляду. Слід зазначити, що протягом п'яти з половиною років на бойнях змінилося 18 ветеринарних лікарів.

У 1899 р. на Київських міських скотобойнях працювали п'ять ветеринарних лікарів: Дуброва СП., Бурлак М.Д., Ф.М. Беневський, Тараканов М.І., Любимірський І. А. Така кількість тривала до 1909 року.

Територія Київських міських скотобоєць розділялася на п'ять площадок (дворів) для забійних тварин. У дворі №1 проводився прийом усіх тварин, що поступали для забою. Цей двір був загальним для тварин різних видів (велика

рогата худоба, дрібна рогата худоба, свині, коні). Тут проводили сортування тварин, ветеринарний огляд і таврування. У цьому дворі знаходилася кімната ветеринарного лікаря. У 1902 році посаду пунктового ветеринарного лікаря при Київському скотопрогінному дворі обіймав Стопакевич К.Є., робочий день якого тривав 10-16 годин залежно від кількості тварин, що поступали для забою.

Приміщення Київських міських скотобоєнь будувалися з каменя, добре освітлювалися і були просторими. Бойні розділялися на чотири відділи: камерна бойня, павільйонна або кошерна бойня, бойня для дрібних тварин, свинобойня і центральне кишкове відділення.

У 1909 р. виділено ще дві посади ветеринарних лікарів, які замінили ветеринарних фельдшерів. Обов'язки старшого ветеринарного лікаря виконував С.П. Дуброва, скотопрогінним двором завідував Ляпунов Л.Н. Решта п'ять ветеринарних лікарів (Бурлак М.Д., Тараканов М.І., Короткое М.Д., Кандиба О.І., Кожин Л.П.) завідували бойнями великої рогатої худоби і дрібною рогатою худобою, свинобойнею і конебойнею [6]. Старший ветеринарний лікар завідував ще трихірнелоскопічною станцією. У цьому ж році введено в дію Обов'язкові постанови організації ветеринарно-санітарної справи у Київській губернії, що включали правила влаштування і утримання скотобоєнь. Цими постановами введено в дію одноманітний порядок у забійну справу.

Слід відмітити, що Київські міські скотобойні були дуже престижні. Про це свідчить те, що майже через три роки після відкриття, у 1891 році на Київських міських скотобойнях забито 125379 голів різних видів сільськогосподарських тварин. На Київські міські скотобойні доставлялася для забою велика рогата худоба із Полтавської (44,3%), Київської (43,5%), Херсонської (5,5%), Чернігівської (4,5%), Катеринославської (0,9%), Волинської (0,7%), і Подільської (0,6%) [7].

Перша світова війна (1914-1916 рр.) майже повністю припинила діяльність не лише міських скотобоєнь, але і діяльність ветеринарних лікарів у губернії. Більшість ветеринарних лікарів були мобілізовані в армію і управою були запрошені два тимчасові ветеринари.

Отже, ветеринарна служба Київських міських скотобоєнь відігравала важливу роль у забезпеченні ветеринарно-санітарного стану м. Києва у кінці XIX - початку XX ст. Київські міські скотобойні з часу їх відкриття розділялися на ряд відділів, що і зумовило збільшення кількості ветеринарних фахівців з трьох (1888) до семи (1909).

Література

1. Рудик С.К. Історія становлення ветеринарної служби в Україні // К., Видавництво „Бронт”. - 1995. - 31.
2. Письмо Господину Киевскому городскому голове // Державний архив Київської області. - Ф.1. Оп.271. Д.№394. - С - 6-10.
3. Киевские скотобойни // Вестник общественной ветеринарии. - 1892. - №23.-С. 376.
4. Новый Киевский инцидент // Вестник общественной ветеринарии. - 1894. - №11.-С. 322-324.

5. Томили И. Киевские центральные городские скотобойни // Вестник общественной ветеринарии. - 1892. - №20. - С. 313-314.
6. Дуброва СП. Киевские городские скотобойни // Вестник общественной ветеринарии. - 1911. - №18. - С. 966-969.
7. Томили И. Киевские центральные городские скотобойни // Вестник общественной ветеринарии. - 1892. - №21. - С. 338-339.

Summary

Stegney M.M.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
THE STRUCTURE OF THE VETERINARY SERVICE OF KYIV CITY
SLAUGHTER (1988-1914)

Given the short information about the number of veterinary specialists on the Kiev city slaughter. It is shown, that their number is growing, what is connected with the increasing of interest to the city slaughters from the Gubemskiy department and the need of improvement the veterinary - sanitary situation of Kiev city in the end of XIX - beginning of XX century.

Key words: *Kyiv city slaughter, veterinary specialists, veterinary services, veterinary business.*

Стаття надійшла до редакції 19.04.2010

УДК 378.1

Тищенко В.М., доктор філософії, професор ©*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького***ЕРУДИЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ІQ**

Пам'ять і увага гарантують викладачу вищої школи додання ще одної манливої, але в той же час необхідної планки – планки високої ерудиції.

Складно знайти ще таку роботу на світі, окрім нашої, де ерудиція виконувала б не другорядну, не декоративно-прикладну функцію, а мала чітко визначене **професійне, цільове призначення**.

Сучасне студентство, можна сказати, цікавить усе: політика, економіка, досягнення науки, мистецтво, література, спорт, кохання, туризм, віртуальний світ Інтернету... Звідси висновок: викладач вищої школи **зобов'язаний** бути людиною високоерудованою. Поза сумнівом, абсолютна більшість професіоналів вузівського викладання відповідають цій вимозі. Тому сказане нижче є лише спробою обміну досвідом, що, очевидно, не може бути зайвим у середовищі колег.

Наша ерудиція має три складові: **скільки ми прочитали, скільки ми почули, скільки ми побачили**. Належу до покоління, яке з дитинства пам'ятає: "Любіть книгу – джерело знань". Отже: щоби багато знати, треба багато читати. У математиці та кібернетиці, як відомо, одним із основних понять є поняття алгоритму. Це спосіб (або програма) розв'язання задач з указанням дій та їх послідовності для отримання результату, визначеного вихідними даними.

Праві ті, хто вважає, що кожний читач має свої алгоритми і передпрограми читання. Інтегральний² алгоритм читання передбачає урахування індивідуальних особливостей читача: професії, знань, досвіду, мети читання.

Усе частіше педагоги сучасної вищої школи читають тексти зі своїх домашніх і робочих комп'ютерів. Гадаємо, методика **швидкого** читання тут набуває особливого значення, оскільки електронні книги відчутніше, ніж книга традиційна впливають на загальний (у тому числі – фізичний) стан людини. Чим скоріше вимкнемо ми екран, виконавши поставлене завдання, тим, мабуть, краще для нашого здоров'я. Даруйте за акцентоване висловлювання, але переконати нас у протилежному можуть лише офтальмологи, психоневрологи та психіатри. Геніальний, архіважливий для людства винахід – Комп'ютер, як і все у світі, не передбачає надмірного застосовування. І перший тривожний сигнал надсилають нам тут саме вищеназвані спеціалісти.

А тепер про аудіоаспект справи. Це простіше, ніж швидке читання,

---

© Тищенко В.М., 2010

² Знову-таки термін із галузі точних наук, де з указанням функції він зустрічається, якщо ми не помиляємось, у дванадцяти варіантах (інтегральна сума, інтегральна схема, інтегральний логарифм, інтегральна оптика, інтегральний косинус і т.п.). – *В.Т.*

оскільки ми чуємо слова інших людей лише з такою ж швидкістю, з якою вони ці слова вимовляють. Річ тут у звичайному сортуванні почутого, у відкладуванні в пам'яті найбільш потрібної й корисної для нас інформації.

Власний досвід викладацької роботи підказав форму, яку умовно можна назвати **записником ерудита**. Виглядає це так:

№№ з/п	Цікавий факт, його місце і час	Джерело інформації

Ця загальна форма (у електронному варіанті також) діятиме на початковому етапі забезпечення власного банку ерудиції. Згодом, по мірі його наповнення, можна перейти до тематичних розділів – скажімо: „історія”, „політика”, „література”, „мистецтво”, „спорт”, „географія”, „видатні особистості” тощо. Приклади можна продовжувати довго, оскільки ерудиція не знає верхньої межі: чим більше – тим краще.

Особливого значення у „банку” власної ерудиції набуває такий капітал, як **побачене** нами. „Краще один раз побачити...” – сказано давно. І сказано вірно.

Неоднакові у нас, на превеликий жаль, можливості, але неоднакові, зізнаймося, й бажання – літати, їздити, плавати, дивитись, запам'ятовувати. Немало існує людей, що навіть за наявності відчутного фінансового підґрунтя, мляво (а то ще й скептично) реагуватимуть на чийсь-там гарячі переконання у неціненності побаченого людиною на Землі.

Що ж... Є й така істина: кожному своє. Але для викладача вищого навчального закладу рівень ерудиції мусить виглядати переконливо.

Повертаючись до питання про формування ерудиції, назвемо, ще раз, третє її джерело – побачене нами. Не на кіноплівці, не по телевізору (то само собою) – **побачене на власні очі**. І от саме це вимагає від нас вміння **розповісти студентам** про побачене, розповісти і усно, і письмово. А те, що „усно” і „письмово” – жанри за технікою принципово різні, знає, напевно, кожен професіонал слова. У газеті „Світ Університету” публікувався у кількох номерах матеріал автора, *фрагменти* якого (початок і закінчення) пропонуються для прикладу Читачам статті.

Ніч тривала вже 16 годин і була зоряною та глибокою Ні, астрономічного дива не сталося, ніч не застигла нерухомо у просторі. Вона йшла своєю звичною дорогою, відступаючи по планеті зі сходу на захід. Але кожного разу міжконтинентальний гігант ІЛ-62М наздоганяв її мовчазну смугу: над Польщею, у Франкфурті-на-Майні, над Францією, Іспанією, Португалією, в Лісабоні. І лише пізніше, над Атлантикою, далеко від європейського узбережжя, якраз тоді, коли 12-кілометрова висота і ніч ховали від нас тасмнічі краплинки Бермудських островів, горизонт по лівому борту непомітно поміняв свої барви: темно-фіолетову, майже чорну, – на блідо-голубу, тонко підрізану знизу оранжевим лезом світанку...

Рейс СУ-335 виконувався точно за розкладом. Повітряний корабель

входив у зону дії дальніх приводних радіостанцій Гавани.

Після короткого відпочинку на Кубі – завершальні п'ять з половиною годин польоту. Тепер уздовж 80-го меридіану, точно на південь: Карібське море, Ямайка, Панама, і знову неозора синя площа океану. Але вже іншого – Тихого. І ось вона, ця мить, про наближення якої пасажирів попереджували задалегідь – мить переходу з Північної півкулі в Південну: під нами був екватор.

Літак прибув у Перу о 22 годині 05 хвилин за київським часом. "Екіпаж прощається з вами і бажає усього найкращого. Будемо раді вітати вас знову на борту наших лайнерів. Спасибі". – Милий дівочий голос повторює цю фразу іспанською та англійською мовами, і стюардеса, вимкнувши мікрофон, наче ставить останню крапку дороги. Позаду були 17000 кілометрів і 25 годин 32 хвилини загального часу польоту.

На трапі ще раз дивлюся на свій годинник: стрілки показують пізній вечір той далекий-далекій, зимовий, напевно такий же як учора – вітряний і морозний. Свідомість ще не встигла із цим розлучитися і все трималася за тоненькі засніжені обриси київських каштанів. А очі вже бачили інше – нещадне сонце в зеніті.

Ми ступали на землю Південної Америки...

...Неприступна інкська цитадель, останній пункт опору іспанським завойовникам, сьогодні є унікальним планетарним музеєм просто неба. Він захоплює своїми знаменитими площами, сторожовими вежами, жертвними місцями. І висотою, від якої мимоволі затамовуєш подих. Наш невтомний гід Марко у бездоганному темному костюмі-трійці наче не помічав моторошної, вертикальної безодні біля своїх ніг і безжального сонячного диску над головою. Він вводив нас у далекі й незнайомі часи, нечутно гортав сторінки історії. І, стоячи у самому центрі Анд, у захмарному царстві кондорів, мовчазності й минулого величчя, – з якоюсь особливою гостротою розумеш значення свого знайомства з кам'яним дивом, що зветься Мачу-Пікчу...

... Людина швидко зникає до дороги і шістдесят годин, проведених у літаках різних авіакомпаній світу та аеропортах Європи й обох Америк, де ми 28 разів злітали та йшли на посадку, не здавалися чимось надзвичайним. Неосяжні відстані легко долалися могутньою силою реактивних швидкостей.

Але цей день був одним з небагатьох, який почався з наземної дороги. Автобус досить швидко вирвався на широке шосе, що веде на північ від еквадорської столиці. Ми вже звикли до того, що в Південній Америці повороти долаються без зменшення швидкості. Ще один, ще... І раптом зупинка. Перед неширокою білою смугою на дорозі. Зліва монумент у вигляді земної кулі, праворуч – великий щит із написом LINEA EQUINOCCIAL Lat. 0°00'.

Екватор! Середина світу, стик його протилежних половин! Тепер уже не в кілометрах, а в сантиметрах від наших очей. **Нахиляюся, щоби торкнутися відразу обох Півкуль Планети своєю долонею ...**

Це було своєрідне прощання з Південною Америкою. Залишалися у пам'яті далекі країни, міста, фортеці, храми, вулиці, площі, зустрічі з екзотичною природою, різними кліматичними і часовими зонами. І, звичайно, –

зустрічі з людьми. Їх було немало й кожна з них, як дотик до вічного джерела пізнання Людини, її долі, звичаїв, радощів, сумнівів, надій.

... Ми залишали Еквадор уночі. Вона тут настає відразу всюди, присипляючи на короткий час великі й малі проблеми країни під неозорим куполом екваторіального неба. Я подивився вгору. Який незвичний малюнок зоряного розсипу! Велика Ведмедиця дивно перекинулася і скотилася під самісінький горизонт, її молодшої сестри не було зовсім, а на місці Полярної зорі повновладно сяяв у своїй яскравій і холодно-чужій красі Південний Хрест.³

Чи поталанить нам побачити усі жадані, вимріяні куточки Планети, усі її загадки й дива... Скоріш за все – ні. Наголосимо знову: особисте палке бажання буде гальмуватися фінансовими обставинами, які належать до розряду тих, що сильніші за нас. Але є ситуації, коли вибір майже цілком залежить від людини.

Чи завжди ми, знаходячись, припустимо, у відрядженні в одному з міст України, прагнемо оглянути його історичні, культурні чи архітектурні перлини? Чи не віддаємо у вільний час перевагу готельному номеру, спортивним штанам і телевізору? **Забуваючи тим самим, до якої професії належимо, і що вона, професія, вимагає від нас у таких випадках.**

Але якщо про небезпеку власного „малознавства” забуваємо ми, то про це нам нагадають інші, – у першу чергу наші студенти. То чи не краще самостійно й надовго усвідомити, що ерудиція це капітал, який не виміряти в умовних одиницях, оскільки одиниць такого виміру просто не існує. Ерудиція безцінна. І навпаки: дефіцит ерудиції при нашій роботі викличе проблеми, які здатні набрати загрозливого характеру, – аж до професійного фіаско.

Розглядаючи інтелект і поруч із ним ерудицію як його безперервно функціонуючу складову, нагадаємо одну адресу: MENSA FREEPOST Wolverhampton WV2 1BR, England. Тут знаходиться Товариство Лицарів Міжнародного Круглого Столу. Воно нараховує понад 100.000 членів з найвищим коефіцієнтом інтелекту.⁴

А який він у кожного з нас? Цікаво. Не для когось – для себе. На сьогодні існують різні методики інтелективміру – з більшими або меншими похибками. Вибір певного варіанту є справою індивідуальною. І у тих варіантах щось піддається нашим скромним можливостям, щось – ні.

Однак, не заглиблюємось на завершення у вправи з аутоконтролю інтелекту і... помріємо. Помріємо про те, що у глибинах століття XXI-го, чи навіть і раніше, інтелект людини буде вимірюватися – до того ж, абсолютно точно, – якимось дивоприбором, швидко й легко, як зараз вимірюються температура тіла, кров'яний тиск людини, її вага, її зріст...

Не простий, не вселенсько щасливий, але знаковий це буде час. Оскільки буде він **справедливим**.

Коли вимір інтелекту для претендентів на **певні** професії стане обов'язковим,

³ Див. також: В.М. Тищенко. Переклади. Публіцистика. – Львів: Сполом, 2005. – 178 с.

⁴ Латинське “erudicio” належить, як відомо, до термінів, за яким у перекладі стоїть цілий змістовий ряд: освіта, вченість, пізнання, глибокі всебічні знання, широка обізнаність. – В.Т.

а результат – об'єктивним, то це легше сприйматиметься навіть тими, хто із зрозумілих причин не зможе опинитися (**і це справедливо**) у сфері діяльності, де інтелект має вирішальне значення.

Освіті і науці належить тут своє місце.⁵

Література

Стаття є авторським матеріалом, частиною власної концепції, з найбільш повним висвітленням якої Шановні Читачі можуть, зокрема, ознайомитись у монографіях: Тищенко В.М. *У володіннях Логоса*. – Львів: Сполом, 2002. – 342 с.; Тищенко В.М. *Викладач вищої школи: феномен професії*. – Львів: Сполом, 2006. – 398 с. А також у навчальному посібнику: Тищенко В.М. *Лаконічна Україна*. – Львів: Сполом, 2009. – 320 с. (Гриф МОН).

Summary

Vadim Tyshchenko

*Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies
named after S.Z. Gzhytskyj*

ERUDITION AS CONSTITUENT OF IQ

Memory and attention guarantee the teacher of higher school of overcoming of another drawing, but at the same time necessary slat – slat of high erudition.

It is difficult to find yet such work in the world, except for our, where erudition executed not second-rate, decoratively applied not function, but had the professional, having a special purpose setting is expressly certain.

How hardly not better independently and for a long time to realize that erudition it a capital which not to measure in conditional units, as units of such measuring do not exist simply. Erudition is priceless. And vice versa: the deficit of erudition during our work will cause problems which are able to collect threatening character, – up to a professional fiasco.

Стаття надійшла до редакції 5.03.2010

---

⁵ Що ж до прогнозу автора в принципі, то не бачимо його занадто фантастичним. – В.Т.

УДК 378.1

Тищенко В.М., доктор філософії, професор©*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького***БОЛОНСЬКИЙ ШЛЯХ: КАДРОВИЙ НАПРЯМОК**

Якщо б статистично визначити головний аргумент у найрізноманітніших ситуаціях, позитивний вихід з яких шукає українське суспільство, то першість, напевно, належала б фразі: **„Так, як це робиться в усіх цивілізованих країнах...”**

Однак ця фраза, при переможній своїй кількості, застосовується все ж вибірково. Коли те, що „робиться у цивілізованих країнах” нам робити чомусь не хочеться, – ми тоді отого „робленого” і „зробленого” не бачимо і не чуємо. Якщо, скажімо, Керманичі української освіти зібралися вести нас „Болонським шляхом”, то поруч з орієнтирами, які стосуються, переважно студентів (значне збільшення годин на самостійну роботу, зміна форм екзаменаційної звітності, запровадження кредитів, зміна тривалості навчання та рівнів освіти: чотири, п’ять років; бакалавр, магістр) – бажано помічати інші дороговкази – ті, що напряду торкаються **викладачів**. А саме:

не дві дисертації (кандидатська, докторська), а одна – на здобуття вченого ступеня доктора філософії (Ph.D);

основні викладацькі посади в університетах⁶ – асистент, професор.

Стосовно першого пункту, то в інтерв’ю, яке транслювало Українське радіо, один із шановних високопосадовців вітчизняної освіти сказав: “Слід було б вже перейти на одну дисертацію, та, знаєте, не хочемо **травмувати** людей”.

Якось не зовсім зрозуміло... Кого і чим травмувати?..

Але ми, здається, здогадалися, про що мова. Тоді ще одне питання: невже серед нас так багато осіб, кого тяжко травмує факт, що він „робив” дві дисертації, а комусь достатньо одної? Чому не прогнозувати ситуацію навпаки: інтелігенти, педагоги, вчені, і у більшості, напевно ж, Християни, – порадіють за Близнього. Чи це сміхотворна утопія? Ну, коли так, то, може, нам – “травмованим” успішними справами колеги, товариша, сусіда, кума, – слід поради́ти хоча б **за Справу Загальну**, якій всі ми служимо? У даному випадку складно не помітити, що Справа виграє. Адже час на створення **другого** великого рукопису і на проходження всіх, пов’язаних із ним, формальностей, продуктивніше задіяти для роботи над **монографіями, підручниками, посібниками, теоретичними статтями**. І саме за їх якістю визначати рівень нашої кваліфікації в одній з фундаментальних складових професії – здатності вести науковий пошук.

Підсилимо цю розмову нагадуванням про Кодекс Авторської Честі. І тут перевага книг, статей, брошур також є очевидною: в публікаціях, які на виду,

© Тищенко В.М., 2010

⁶ У вітчизняній структурі ВНЗ III-IV рівнів акредитації. – В.Т.

компіляторам та плагіаторам складніше приховати свої діяння, ніж у рукопису дисертації, що іноді залишається непримітним і нерухомим у бібліотечних фондах.

Щодо пункту другого, то виділення там слова **посади** не випадкове. У Світі, який часто береться нами за зразок, асистент і професор це **саме посади**, тобто – як у всіх інших галузях людської діяльності – указання на те, хто ким працює на даному підприємстві, в установі: токарем, міністром, хірургом, суддею, пілотом, асистентом, професором... При цьому необхідно додати, що в ряді країн професорами називають педагогів і вищих, і **середніх** навчальних закладів (наприклад, у Сполучених Штатах Америки, Канаді), а також педагогів **шкіл** (ФРН, Австрія, Бельгія, Польща та ін.).

У ВНЗ, якщо викладач одержав право читати лекційний курс, то він **працює** професором, **називається** професором.⁷ Але не має **звання** професора. Державний „Атестат професора” нікому не видається. По-перше, такого документа не існує. А по-друге, компетенція визначати кваліфікацію науково-педагогічних працівників належить виключно університетам. Ми, очевидно, здивуємо західних колег, коли повідаємо не лише про наявність в наших університетах довічного посадового звання⁸, але ще й тим, що остаточне рішення про **присвоєння** отого звання (запровадженого, до речі, ще в СРСР – 13.06.1934 р.) **залишається не за університетами, а за міністерськими чиновниками.**

Здивує, мабуть, і те, що при успішному захисті дисертації, тобто після позитивного таємного голосування членів Спеціалізованої вченої ради університету, ми ще далеко не впевнені у долі своєї наукової праці, оскільки належить тепер дочекатися рішення (позитивного чи негативного) ще одного столичного закладу – ВАК.

ВАК?.. А що це?.. Однак те, що непросто зрозуміти викладачам американських, англійських, японських, французьких, німецьких, італійських і т.д. університетів – у тому числі знакового Болонського, – перед нами постає майже абеткою.

Ну чому, скажемо, у відповідних столичних інстанціях перевіряються, а буває і скасовуються рішення вчених рад наших ВНЗ? А тому, панове американці, німці, японці, що є в **чиновників** української освіти і науки тривожні сумніви: а ну як комусь і чомусь там, на місцях „допомогли” стати кандидатом, доктором?

Що ж, абсолютно відкинути таке питання поки що, на жаль, не можна. Та чи розв’язується воно передачею остаточних рішень від вчених рад, де у **таємному** голосуванні беруть участь десятки професіоналів, – у „наглядів” установи – в той же незрозумілий для наївних західних колег ВАК? І хто присягне, що ВАК завжди безгрішний у своїх діях?

Поза сумнівом, переважаюча більшість працівників Міністерства освіти і

⁷ Аналогічно і з посадою асистента – викладача, який веде практичні (семінарські заняття). – *В.Т.*

⁸ Довічним „в усіх цивільних країнах” є лише **вчений ступінь**. Він дає можливість **доктору філософії**, - тобто **“вчителю мудрості”** (адже такий переклад з латині) отримати за умовами конкурсу **посаду** професора університету.

науки та Вищої атестаційної комісії є порядними й кваліфікованими людьми. Але хіба у вчених радах університетів таких людей менше? У чому тоді річ? Як пояснити, що наші американські, європейські, азійські, австралійські колеги навіть не уявляють можливість перегляду **ким би то не було** кадрово-кваліфікаційних рішень, прийнятих у стінах їх вищих навчальних закладів, – а для нас „зовнішній” контроль із загрозою протилежного рішення є звичною нормою. Причому, нормою, бережно перенесеною у сьогодення з комуністичного минулого, яке ті ж освітянські і неосвітянські чиновники піддають час від часу усім формам критики та осуду – аж до мітингового прокляття...

Гадаємо, тут зруйновані не лише логічні, але й моральні конструкції.

Автор не хотів би висувати версії щодо причин такого надмірного тримання держслужбовців незалежної України за окремі функції їх радянських попередників. А тому залишає останнє слово за Читачами. І сподівається на спільну позицію стосовно необхідності перегляду деяких реалій у житті української вищої школи.

Час окреслених змін прийде і поза нашими бажаннями чи небажаннями. Прикро лише, що ми іноді запізнюємося там, де вчасний крок не вимагає ані приватизації (реприватизації) гігантських підприємств, ані вступу до ЄП, СОТ, НАТО, ані змін у Конституції, ані будь-яких інших тектонічних державних зрушень. У згаданій ситуації достатньо відповідних рішень Кабінету міністрів України.

Професійна вертикаль має свої поверхи. На кожному з них – **здібності, знання, досвід, вміння** конкретних осіб, що визначають якість праці. Завжди щастить нам, коли знаходимося поруч із яскравими особистостями. Тими, з кого ми беремо приклад і в кого готові вчитися. Це знову ж – світова практика. Гарвард, Кембридж, Оксфорд, Сорбонна **шукають для своїх кафедр таланти по всій Земній Кулі**. Чи не тому названі та інші, рівні їм за рангом та авторитетом університети, помітно сприяють забезпеченню у суспільстві такого політичного, економічного, соціального та побутового рівня, про який – в країнах з меншим піклуванням про інтелект і професіоналізм, – доводиться лише мріяти.

Будемо сподіватися, що у доленосне число Гарвардів, Оксфордів, Кембриджів, Сорбонн увійде в майбутньому цілий ряд українських університетів – з **активною селекційною роботою**, коли жодна із “Зірок” викладацької справи, де б вона не засяяла, не залишиться поза увагою флагманів вітчизняної вищої освіти...

Стосовно ж справ земних, то маємо деякі проблеми. Одна з них у тому, що викладацький склад багатьох навчальних закладів (особливо нестоличних) формується не лише за рахунок фахівців, освіта яких передбачає виробничу, наукову та **педагогічну** роботу. Частина лекторів та асистентів є колишніми студентами даного ВНЗ. Вони не готувалися для викладацької роботи, не

вивчали педагогіки, психології, логіки, риторики⁹. **Серед них немало здібних людей, які і без педагогічної освіти успішно працюють у студентській аудиторії.** Та все ж таки... Чи є можливість корекції у забезпеченні різнопрофільної вищої школи викладацькими кадрами належного фахового гатунку? Спробуємо відповісти на поставлене питання позитивно.

Бажання студента технічного, медичного, аграрного і т.д. навчального закладу стати тут у подальшому викладачем слід офіційно зареєструвати після третього курсу (що видається найбільш оптимальним часом) заявою кандидата на ім'я ректора. Заява візується деканом і ним же додається характеристика, де мають бути названі відповідні **здатки** студента і пояснена доцільність (або ж недоцільність) його подальшої спеціальної підготовки.

Сама ж спеціальна підготовка могла би передбачати **створення на четвертому і п'ятому курсах окремих академічних груп** із додатковими годинами для дисциплін, обов'язкових при оволодінні педагогічним, викладацьким, лекторським фахом. Ця додаткова навчальна пара слугуватиме майбутнім колегам у плані **теоретичної** підготовки. Щодо підготовки **практичної**, то доцільно запровадити без обмежень, на вибір відвідування студентами згаданих спецгруп лекцій та практичних занять провідних викладачів.

Не зайве звернути увагу на досвід сучасної спортивної науки. Спортсмени, навчаючись, тренуючись, можуть у будь-який момент проглянути (і не раз) відеозаписи рекордних стрибків, запливів, забігів, і т.д. того чи іншого видатного майстра. Його рухи розкладають на елементи, зупиняють стопкадром, ще й ще раз думають над ними, вивчають їх поодиночі, у зв'язках і в комплексі. І робиться це не тому, що немає відповідної методичної чи наукової літератури. Просто, справжню майстерність завжди доцільно **бачити**.

А чому б не створити відеоматеріали роботи наших докторів, професорів, академіків, заслужених діячів... – тобто провідних майстрів академічних лекцій? Причому, хотілося, щоб це були лекції, проведені саме у студентських аудиторіях з їх неповторним мікрокліматом, а не начитані в порожній студії перед камерою.

Такий шлях міг би стати одним із напрямів при доборі та підготовці вищими навчальними закладами **власних** викладацьких кадрів.

Література

Стаття є авторським матеріалом, частиною власної концепції, з найбільш повним висвітленням якої Шановні Читачі можуть, зокрема, ознайомитись у монографіях: *Тищенко В.М. У володіннях Логоса.* – Львів: Сполом, 2002. – 342с.; *Тищенко В.М. Викладач вищої школи: феномен професії.* – Львів: Сполом, 2006. – 398 с. А також у навчальному посібнику: *Тищенко В.М. Лаконічна Україна.* – Львів: Сполом, 2009. – 320 с. (Гриф МОН).

⁹ Аспірантура далеко не завжди компенсує ці втрати. До того ж не всі, хто написав або пише дисертацію, доводить тим свою педагогічну, викладацьку здатність. – *В.Т.*

Summary
Vadim Tyshchenko
Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies
named after S.Z.Gzhytskyj
BOLONSKIY WAY: SKILLED DIRECTION

Harvard, Kembridzh, Oxford, Sorbonna search for the departments talents on all Earth. How not that is why adopted and other levels to them after a grade and authority universities are notedly instrumental in providing in society of such political, economic, social and domestic level about which – in countries with less пілкуванням about an intellect and professionalism, – it will be only to dream.

Will hope that in the доленосне number of Garvardiv, Oksfordiv, Kembridzhiv, Sorbonn will enter in the future a number of the Ukrainian universities – with active selection work, when none of „Stars” of teaching business, wherever it began to shine, will not remain out of eyeshot leaders of higher education.

Стаття надійшла до редакції 5.03.2010

УДК 378.1

Тищенко В.М., доктор філософії, професор ©*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького***РІВЕНЬ ВИКЛАДАЦЬКОГО ФАХУ: ДЕ-ЮРЕ І ДЕ-ФАКТО**

Пригадується бурхливе народне віче, на якому один із ораторів – мабуть, тих, хто керується у своїх оцінках переважно емоціями, кричав у мікрофон: „Сьогодні все продається! Все купується! Все у нас можна купити! Все, окрім здоров'я!!!”

Бачачи, наскільки схвильованою була ця, немолода вже людина, як тремтіли в неї натружені довгими роками праці руки, і як болісно-приречено дивилися очі, – не вистачило сміливості підійти і сказати: „Ви дещо помиляєтесь, Добродію. Поміляєтесь стосовно здоров'я. Воно давно вже купується. Адже, коли захворіє бідна людина – один прогноз, захворіла багата – прогноз інший. Можливості бідного окреслюються, як правило, довжелезною чергою у районній поліклініці (варіант – багатомісною шпитальною палатою), поспішним і не завжди, даруйте, кваліфікованим лікарським оглядом, традиційними пігулками...

А можливості (по гаманцю) багатого – від кращих лікарів, кращих клінік, кращих ліків своєї країни до найкваліфікованіших лікарів, найсучасніших клінік і найефективніших ліків, які тільки є на Земній Кулі”.

І все ж у гірке узагальнення „Все продається, все купується!” внесемо одне аксіоматичне заперечення: назвемо те, що **за всіх часів і режимів не купувалося, не купується і не буде купуватися ніколи – Розум, Здібності, Талант.**

Офіційну, формальну „значущість” можна, кажуть, сьогодні придбати. Називаються навіть ціни... Не знаю. Бог милував. Однак при всій стриманості у висновках мусимо зауважити, що система видачі посад, нагород, звань, ступенів, рангів на сьогодні дискредитована.

При цьому ще й виникає питання: а чи не забагато у нас отих професійних відзнак? Хто пригадає хоча б одну державу з числа лідерів у соціально-економічному розвитку та життєвому рівні, де було би щось подібне?

В усьому (за мізерним винятком) світі професіоналізм чи навпаки – непрофесіоналізм того чи іншого працівника має лише одну відзнаку – його власне ім'я. Є добрий фахівець ”Джонсон” і гірший фахівець ”Томсон”. Все. Подальше зробить Його Величність Ринок Послуг – юридичних, медичних, наукових, педагогічних, інженерних і т.д., і т.п. **Імена висококласних майстрів своєї справи та їх конкурентів нижчого професійного рівня швидко стають відомими.** І клієнти, пацієнти, партнери йдуть до кращого. Як все просто, і як все мудро одночасно. І не треба кращому працівникові чекати (дадуть-не дадуть) ще й чиновницької оцінки свого фаху у вигляді почесних знань та відзнак. І не зможе

негідний працівник неправедними шляхами роздобути оті звання й відзнаки. Їх просто не існує.

Гадаємо, це непогана модель виробничо-соціально-**моральних** відносин.

Ми багато від чого з радянського минулого відмовились одним махом. Змахували, траплялося, й те, що змахувати, мабуть, було не слід, – список можна б зараз навести. Але робити це немає сенсу: для тих, хто все бачить і все розуміє, такий перелік не потрібний, а тим, хто бачити і розуміти не хоче або не може, – він марний.

Так, ми могли би дещо взяти із **позитивних** набутків власного минулого. Натомість швидко запозичили те, що запозичати було не лише не обов'язково, але й не бажано. Тут серед іншого викликає подив, що українські владні команди естафетно передають одна одній **такий радянський атавізм, як вирішальне право чиновників оцінювати професійні дані тих чи інших працівників, даючи (не даючи) їм звання, титули, нагороди.**

Можна припустити, що колись така система й відігравала роль певних стимулів для поліпшення індивідуальних фахових показників. Можливо, спочатку відзначали і нагороджували дійсно кращих. Але не треба бути великим знавцем нашого суспільного буття і соціальним психологом, щоби зрозуміти **неминучу мутацію первинних задумів і первинної практики.** І на сьогодні не багато лишилося серед нас таких, хто не усвідомлює, м'яко скажемо, умовності отих звань, значків, титулів, нагород.

Чому ж ми їх протягом 19 років непорушно зберігаємо? Кому і чому це вигідно? Хто тут виграє і хто програє? Замість відповіді зауважимо: у суспільствах, де підстави для таких запитань відсутні, у вигрaшу висококласні професіонали, суспільство, держава. Програє найчастіше той, хто не в змозі виконувати свою роботу якісно.

Ми по різному ставимось до Західного Світу. Причому почуття, як це нерідко трапляється, – полярні: від безоглядного захоплення до категоричного несприйняття. Обидві крайності розчаровують. Хотілося, аби рацію частіше було над емоціями, і щоби об'єктивність (коли вона не порожній звук) виводила нас крізь любов і нелюбов на ще одну позицію – **поваги** до тих зарубіжних цінностей, котрі на повагу заслуговують. Залучимо для прикладу правило, за яким, скажімо, в частині західних університетів за списування на контрольній (модульній) роботі студента звільняють без права поновлення... Здібній людині названий „вирок” із виключенням не загрожує. А от менш здібним доведеться стати перед вибором: або працювати вдвічі, втричі, вдесятеро більше, або, на жаль, зійти з дороги. Ця істина прищеплюється, як бачимо, зі студентської лави, а значить – і майбутнім представникам нашої професії. І це не залишає в них сумніву, що на науково-педагогічній площині не знайти тих дивних віконець, з яких вельми скромній за розумовими і фаховими даними людині можуть видати документ, котрий свідчить про потужний інтелект і професійну майстерність.

І не обминути нам зараз відомого сюжету вітчизняного байкарства: заець дістав довідку, що він лев. І тут же йому – шану, посаду, зарплату, владу... Смішно? У байці, мабуть, так. Але коли замість алегоричного зайця діє реальний людський прототип, тоді вже не до сміху. Кількість і різновиди

гіпоінтелектуалів та псевдофахівців, сягаючи критичних величин, впливають на моральний, матеріальний та політичний стан суспільства, “забезпечуючи” йому втрати, провали, безлад і ганьбу.

Щодо України, то розумних і високоосвічених людей в ній ніяк не менше, ніж у будь-якій державі. Чому тоді не все гаразд? У переліку причин, які ми швидко готові виставити, будуть неодмінно підступи наших зовнішніх недоброзичливців. Воно-то так... Але до кінця об’єктивної відповіді ми не дамо ніколи, поки самі собі не скажемо: **чому заєць з дипломом лева влаштує нас іноді більше, ніж справжній лев?..** Можна залишити це на рівні кумедного басчного сюжету, а можна – зарахувати до сакраментальних питань нашої дійсності.

Подумаймо над цим...

Повертаючись до розмови про почесні звання та відзнаки, згадаємо, що вони є і в освітній галузі, зокрема у вищій школі. І спочатку зобов’язані сказати добре слово про Колег, які почесні звання й відзнаки мають, і кому ті звання присвоїли заслужено.

Але у будь-якому випадку автор не висловився би за те, щоби когось – навіть при очевидній розбіжності між офіційними титулами та фактичними професійними даними – позбавляти вищезгаданих регалій.

Є інший шлях.

1. Тим, хто вже мають почесні звання та відзнаки, слід залишити їх довічно разом із пільгами, передбаченими Законом.

2. Настав однак час подумати про доцільність **подальшого** присвоєння викладачам почесних звань і відзнак, як таких, що на жаль, аж ніяк не відповідають іноді фактичному рівню професійної майстерності нагороджених.

3. Майстерність викладача ВНЗ¹⁰ визначається якістю його роботи за двома, образно скажемо, верстатними: **у студентській аудиторії та за письмовим столом**. Деякі додаткові міркування з цього приводу спробуємо висловити нижче. Але перед тим розглянемо пояснення до названих пунктів.

Перший і другий: там не стільки гуманність, скільки продуманий вибір між революційною дією і еволюційними змінами на користь останніх. Не завжди із допомогою свого роду шаблони, лома чи сокири можна виправити навіть найбільш прикрі помилки у „розбудові Держави” за незабутні 19 років. І ті, хто зі шпальт, трибун чи екранів кричать про корупцію, нечесність, некомпетентність, несправедливість, – праві лише наполовину: в тому, що корупції, несправедливості і непрофесіоналізму у нас, на жаль, вдосталь. Але будь-чій обіцянки змінити „все і зараз” – **не реальні**.

Поїзди, як кажуть, вже пішли. І деякі пішли далеко – не наздогнати. Є єдине, на наш погляд, рішення: не продовжувати сьогодні робити те, що було невдало зроблено вчора. Це хоча й повільний, але крок уперед. Гадаємо, його еволюційність краще, ніж високі революційні підскоки на місці з вигуками ганьби чи слави та обіцянками всенародного добробуту і щастя, які не вимальовуються навіть у надпотужній уяві.

---

¹⁰ Про середню школу краще скажуть працівники цієї ланки освітнього процесу. – В.Т.

Пункт третій. Говорячи про обдарованих людей нашої професії (а таких, повторюємо, достатньо), ми однак змушені час від часу визнавати наявність працівників, подекуди випадкових на університетському Олімпі. Вища освіта втрачатиме, коли ми легкою рукою продовжимо спрямовувати на викладацьку роботу осіб, не наділених відповідними **особистими** даними. Навчання людиною інших людей – **унікальне мистецтво**. А тому суто індивідуальне.

Ну не сприймемо ж як особисту образу, коли нам скажуть, що Ви, пане, не вмієте малювати, не здатні творити музику, не спроможні на шедевр у літературі, не зіграєте фахово в театрі і в кіно, не станете зіркою спорту... Оті „не вмієте”, „не здатні”, „Вам не дано” можна довго перераховувати. І всі розуміють: так, – для того, щоби чимось із названого (і доброї сотні неназваного) професійно займатися, потрібні особливі здібності. І коли їх немає, то результат не порадує.

А чи так вже часто спостерігаємо на вчених радах, ректоратах засіданнях кафедри, різноманітних наукових, науково-практичних та методичних конференціях належне протистояння посередності, непрофесіоналізму? **Що, – делікатне питання?** Мабуть нам тоді доведеться прочитати ще раз попередній абзац. Що ж до рядків наступних, то наважимося прилюдно написати слово, яке доцільно ввести у педагогічний, викладацький, лекторський обіг: **профнепридатність**.

У нашій професії таке поняття поки що відсутнє. І чи не саме тут ми стратегічно помиляємося. Для всіх видів **творчості** цей своєрідний діагноз не ганебне тавро, а об'єктивний, прагматичний підхід до роботи, результати якої особливо відчутно залежать від здібностей виконавців.

Література

Стаття є авторським матеріалом, частиною власної концепції, з найбільш повним висвітленням якої Шановні Читачі можуть, зокрема, ознайомитись у монографіях: *Тищенко В.М. У володіннях Логоса.* – Львів: Сполом, 2002. – 342 с.; *Тищенко В.М. Викладач вищої школи: феномен професії.* – Львів: Сполом, 2006. – 398 с. А також у навчальному посібнику: *Тищенко В.М. Лаконічна Україна.* – Львів: Сполом, 2009. – 320 с. (Гриф МОН).

Summary

Vadim Tyshchenko

Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies
named after S.Z.Gzhytskyj

LEVEL OF TEACHING PROFESSION: DE JURE And DE FACTO

In the whole (after a wretched exception) world professionalism or vice versa – непрофесіоналізм of that or other worker has one difference only – him the proper name. There is a good specialist of „Dzhonson” and worse specialist of „Tomson”. All. The subsequent will do His Majesty Market of Services – legal, medical, scientific, political science, engineer, economic, architectural, detective, literary, pedagogical et cetera, et cetera The names of high quality technicians and their competitors of lower professional level become known quickly.

Стаття надійшла до редакції 5.03.2010

УДК 141.7

Халецька О.О., аспірант кафедри історії культури ©
ЛНУ ім. І.Франка, м.Львів

ПРИРОДНИЧО-НАУКОВІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ПАРАДИГМИ

Від середини ХХ ст. через нові напрямки науки, такі як синергетика, антропний принцип, квантова гравітація, інфляційно-сценарна модель Всесвіту тощо виникає новий творчоцентричний образ світу. Світ не є даність, а є його творення як ноосферизаційне одухотворення. Одухотворення історичного процесу – це збільшення свідомісно-духовних чинників його розвою. Соціально-культурна парадигма – це укорінена у нових напрямках науки сучасна визначальність соціально-духовних чинників розвитку суспільства.

Ключові слова: *світотворення, перфекційний розвиток, хвилеподібно-“гілковано” – “різомний” розвиток, поступально-прогресивний розвій, ноосферизаційне одухотворення, свідомісно-духовні чинники історичного розвитку, соціально-культурна визначальність.*

Від кін. ХХ – поч. ХХІ ст.ст. у різних науках надзвичайно актуалізується, як одна з головних, проблема культурних чинників розвитку суспільства. На нашу думку, соціально-культурна парадигма коріниться не стільки у соціально-гуманітарних, скільки у сучасних загальносвідоглядних викладах так званих нових напрямків науки від сер. ХХІ ст. [7]. У космологічному контексті на цю проблематику імпліцитно виходить антропний принцип Б.Картера 1972 р. з провідною ідеєю людиномірності космосу, синергетика Г.Гакена або І.Пригожина 1977 р. з ідеєю самоорганізації від хаосу до порядку через атрактор-направник (“порядком творчих катастроф”, за висловлюванням Є.Маланюка), квантова гравітація С.Хокінга 1982 р. з ідеєю тотожності творіння і розвитку (еволюції) або інфляційно-сценарна модель Всесвіту А.Гута-А.Лінде 1989 р. з ідеєю як первеня творчої силодії, теорія сематично насиченого меону В.Налімова – Л.Лескова 1994 р. з ідеєю значинневого поля світорозвитку [7], у галузі філософії – узагальнюючий їх всіх і всю сучасну нову науку народжуваний від поч. ХХІ ст. так званий універсальний еволюціонізм, якій іде на зміну постмодерністському постструктуралізму [9, 238].

У галузі історикі (сукупність всіх історичних наук за Й.Дройзеном 1858 р., М.Карєєвим 1913 р., М. Гандельсманом 1921 р., М. Семеновим 2003 р. та інш.) чинник культури отримує нову актуалізацію від сер. ХХ ст. у т.з. “новій історії”: школі “Анналів” (М.Блок, Л.Февр, Ф.Бродель, Ж.Ле Гофф, Ж. Дюбі, Е.Ле Руа Лядюрі, А.Гуревич, Н.Яковенко та інш.), з її провідною ідеєю антропо-соціально-культурної тотальності (а відтак – її соціально-філософського відгалуження – світ – системного аналізу І. Валлерстайна 1974 р. – Ф.Броделя 1976, 1979 рр.) через так звану інтелектуальну історію кін. ХХ ст. (від конференції істориків у Вінгспреді 1977 р.) Д.Хайяма, К.Брінтона,

Р.Стромберга, Р.Дарттона, Д.Холінджера, А.Вейсі, Д.Вуда, С.Аверінцева, так званої “мислячої історії” Ліни Костенко та інш., з її засадничою ідеєю історії як інтелектуального проекту, а також у новітній соціології (Н.Черниш, К.Баранцева та інш.), у так званій еволюційній політекономії (М.Павловській та інш.), у різних галузях [10, 278-279] гуманітаристики (В.Шинкарук, В.Іванов, В.Табачковський, М.Попович, В.Шевченко, Я.Дашкевич, С.Грабовській, О.Пріцак, Я.Грицак, Ю.Павленко, Ю.Канигін, Ю.Шилов, Т.Возняк та інш.), що отримали філософське та філософсько-історичне узагальнення у постмодерністському кін. ХХ ст. постструктуралізмі Ж.-Ф.Ліотара, Ж.Дерріда, Ж.Дельоза, У.Еко, у платоністичних ремінісценціях В.Біблера, Г.Померанца, С.Кримського, тоталогії В.Кизими (від 1994р.) та інш. [9, 183], у яких історія не є данність, а є процес її творення через 1) подієво-часове “тілкування” (ідея синергетики), 2) соціально (інтелектуально) – культурний проект (ідея “нової історії”) як 3) множинність розмислів-новоозначень (“бісовська текстура” за Р.Бартом або “лабіринт” за У.Еко) [9, 240-241]. Друга надзвичайно актуалізована (чи то від комп’ютерних ігор – стратегій, чи то від синергетики) у сучасній суспільній думці (від неоеволюціонізму Л.Уайта, Д.Стюарта, А.Ле Руа-Гурана, К.Ренфрю та інш.) ідея (нелінійного, тобто багатолінійного, тобто багатоваріантного, так зване “тілкування”) світорозвитку, знаком чого стала Нобелівська премія 1993 р. історика економіки Р.Фогелю за ретропрогноз американської історії ХІХ ст. (так звана альтернативна історія), де точка біфуркації (розгалуження варіантів розвитку) – це новий соціально-культурний проект [7; 9, 241].

У вітчизняній філософії одним із найбільш значущих результатів антропологічного повороту 1960-1980-х р. був вихід Київської школи на проблематику діяльнісно-культурних (духовних) чинників суспільного буття і розвитку, де В.Табачковським, Є.Бистрицьким, Н.Тарасенко, В.Івановим, О.Яценко, В.Звигляничем, М.Єсипчуком, Є.Андросом, М.Булатовим, А.Лоем, Є.Козловським, В.Пролеєвим, С.Малаховим, Г.Горак, В.Демяновським, Ю.Джулаєм, С.Кошарним, І.Лосєвим, А.Лисенко, В.Семеновим, Л.Соловійовим та інш. були розроблені повні і глибокі дослідження, не буде перебільшенням сказати, навіть у контексті розвитку світової філософської думки. Не втримаємось, також, від зауваження про те, що дослідження Київської світоглядно-антропологічної школи можуть бути одним із найбільш яскравих прикладів наповнення вичерпаних себе радянських марксистсько-ленінських стереотипів, ще цілком “марксоїдним”, але вже новим змістом, які так і сприймалися тодішньою генерацією “кухонних” інтелектуалів, незважаючи на неоковирний стиль і жахливе нагромадження філософсько-гарабарської термінології. У десятках монографій була розгорнута проблематика абсолютного у культурі і суспільної динаміці (В.Пролеєв, 1992 р.), культури і духовно-практичного відношення до світу в їх соціально-історичній перспективі (М.Тарасенко, 1985 р.), доцільності культури і універсального розвитку сутнісних сил людини (О.Яценко, 1983 р.), природної історичності буття людини у культурі, буття і діяльності, всезагальності і фактичності діяльнісної позиції людини у культурі, (Є.Бистрицький, 1991 р.), особи у світлі культури і проблем сутності та існування (Є.Бистрицький, 1992 р.), культури і особистісного буття, співвідношення технології і діяльності, культурно-

історичної специфіки технологічних засобів (В.Табачковський, 1985 р.), культурно-історичних передумов категоризації світу (Є.Бистрицький, 1983 р.), простору і часу культури: діяльності, буття, часу, хронотопу, тілесності (Є.Козловський, 1992 р.), часу і особистісного виміру культури (Є.Бистрицький, 1991 р.) і, нарешті, вироблено (у монографії “Діалектика діяльності і культура” 1983 р. тощо) саме поняття “соціально-культурного розвитку” [4, 182]. Так, наприклад, на думку О.Яценко, саме “модель культури ... виявляє генеральну тенденцію розвитку людства” [4, 192], або у Є.Бистрицького: “детермінація культурою виявляється ... більш фундаментальною, ніж ... від суспільного буття. Відмінності їх впливу на людину можна було би порівняти ... з так званими сильними і слабкими взаємодіями між фізичними тілами, маючи на увазі, що більш “сильний” – матеріальний інтерес визначає деякі порівнено “близькі”... суспільно-практичні зв'язки. У той же час сили культурного тяжіння ... утворюють все ж такі більш глобальний людський зв'язок, охоплюючи всю багатоманітність життя, а також будь які життєві можливості майбутнього” [2, 154-155] і тому подібне, і тому подібне.

Слідом ними, В.Біблер у 1991 р. запропонував розглядати феномен культури у його дійсній загальності [3], у 1996 р. зростаючу роль культури у суспільному розвитку відзначав М.Коган [5]. Специфіка соціокультурної методології за О.Ахієзером 1998, 2000 рр., полягає у тому, що її предметом є не лише культура, але цілісна діяльність, причому зміни у відповідних культурних програмах невідворотно змінюють зміст самої діяльності, а причинами суспільного розвитку є суперечності між старими соціальними відносинами і новими культурними програмами [1, 29-36]. На думку академіка М.Лапіна 2000 р., який спирається на концепцію П.Сорокіна, культура виступає як сукупність способів і результатів діяльності, а соціальність трактується ним як сукупність відносин людини, що також формується у процесі діяльності. Сучасне суспільство, трактоване ним на основі синергетики, характеризується паритетною взаємодією культури і соціальності [6, 3-4]. На думку директора Інституту філософії РАН В.Стьопіна 2003, 2004 рр., який проголошує себе прибічником синергетики і філософії універсального еволюціонізму, своєрідним геномом соціального життя виступають універсалії культури, а тип цивілізаційного розвитку визначається генетичними кодами, якими виступають системи цінностей [8, 37-43]. За визначенням Н.Черниш 2003 р., сукупність соціокультурного підходу виступає як цілісний процес соціального розвитку за допомогою культурної творчості. Наскільки ми розуміємо історико-філософський процес, на зміну вичерпалому себе постмодерністському постструктуралізму (знаком чого стало самогубство Ж.Дельоза 1995 р.) від початку ХХІ ст. приходить нова філософська парадигма універсального еволюціонізму (Д.Болі, С.Хокінг, Р.Раджананан, М.Розенталь, Г.Вайсберг, В.Ахназаров, В.Стьопін та інш.) або глобального еволюціонізму (А.Крушанов, І.Фролов, М.Горлач, В.Кремін, Л.Мельник та інш.), яка виростає на фундаментальному узагальненні всіх нових наукових досягнень [8, 182-183]. Отже, соціально-культурний розвиток у суспільній думці розуміється трояко: по-перше, як історично-духовна тотальність (школа “Анналів” та всі інші “анналоїди”), по-друге, як здійснення соціально-культурних проєктів

(постмодерністській постструктуралізм) і, по-третє, як збільшення ролі і значення свідомісно-духовних чинників у розвитку суспільства (універсальний еволюціонізм та історіологія).

Література

1. Ахиезер А.С. Философские основы социально-культурной теории и методологии / Ахиезер А.С. // Вопросы философии. – 2000 р. - №9.
2. Быстрицкий Е.К. Феномен личности: мировоззрение, культура, бытие / Быстрицкий Е.К. - К.: Наукова думка. 1991.
3. Библер В.С. От наукоучения – к логике культуры: Два философских введения в XXI век / Библер В.С. – М.: Политиздат, 1991.
4. Диалектика деятельности и культура. – К.: Наукова думка. 1983.
5. Каган М.С. Философия культуры / Каган М.С. – СПб.: Петрополис, 1996.
6. Лапин Н.Н. Социокультурный подход и социально-функциональные структуры / Лапин Н.Н. // Социо. – 2000 р. - №7.
7. Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности. – М.: Прогресс – Традиция. 2003.
8. Стёпин В.С. Генезис социально-гуманитарных наук (философские и методологические аспекты) / Степин В.С.// Вопросы философии.- 2004 р. - №3.
9. Халецький О.В., Костенко В.В., Халецька О.О. αναβασις – як історично-духовні напрями поступально-прогресивного розвитку / Халецькій О.В. // Духовність. Культура. Нація. Збірник наукових статей. Випуск 4. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім.І.Франка, 2009. – С.238-243.
10. Халецький О.В., Халецька О.О. Елітистський дискурс у сучасній українській соціально-філософській думці / Халецькій О.В. // Науковий вісник ЛНУВМ та БТ ім.С.З.Гжицького. Т.9, № 4 (35). Ч.1, - Львів. 2007. – С. 276-280.

Summary

O.O.Khaletska

SOCIAL AND CULTURAL PARADIGM IN SCIENTIFIC THOUGHT

Social and cultural paradigm has his root in modern commonly-conceptualstatement, so-called new directions of science, legitimated in birthrated philosophy of universal evolutionism. History isn't the contribution, but a process of it's creation because of: 1) eventually-partually branching (the idea of sinergetics), 2) social and intellectual cultural project (the idea of so-called "new history"), as 3) plurality of discussions – new meanings ("demon texture" by R.Barton, or "labyrinth" by U.Ecko). Peculiar genome of socisl life are culture decree, are the type of civilizational development is determined with the help of genetic codes, which are the systems of valuation. Social and cultural development in social thought are means treably: Firstly, as historical and spiritual totality (school of "Annales" and all others "annaloides"), Secondly, as fulfilment of social and cultural projects (postmodernism and poststructuralism) and, Thirdly, as determined role of consciousness and spiritual determinantes from the middle of the XX century are gaining an important meaning, and social and cultural development is presented.

Стаття надійшла до редакції 5.04.2010

УДК 141.7

Халецький О.В., доктор філософії, доцент кафедри філософії і політології
ЛНУВМБТ ім. С.З.Гжицького, ©

Халецька О.О., аспірант кафедри історії культури ЛНУ ім. І.Франка, м.Львів

НЕЗНАНИЙ БОГ АПОСТОЛА ПАВЛА ЯК ПРОЦЕС – ТЕОЛОГІЧНЕ ЄДИНОБОЖЖЯ

Незнаний Бог ап.Павла невідомий не тому, що невідоме його ім'я, а тому, що він всеіменний і всеєдиний. «Коли запалюється свічадо мудрості, гасне світло релігії» (Еліша бен Абуя). Сучасна доба характеризується виникненням нової універсалістсько-теономної релігійності та її своєрідною гностизацією, тобто діє усвідомленням релігії як світотворчого просвітлення. Бог як уособлена творчісна силодія самоздійснюється у світотворенні як історично-духовний розвиток і досягає самоусвідомлення у релігійно-філософській думці. Незнаний Бог ап.Павла отримує найбільш повний і глибокий розвиток у сучасній надконфесійній теології процесу через здійснення універсалістсько-теономних тенденцій як поступовір'я.

Ключові слова: *Незнаний Бог, павловоапосто́л – всеімення, універсалістсько-теономна релігійність, гностика, світотворче просвітлення, історично-духовний розвиток і релігійно-філософська думка, теологія процесу, поступовір'я.*

За «Діяннями апостольськими» б. 85 р. євангеліста Луки (Діян. 17:23) апостол Павел у Афіньському ареопазі б. 51-52 р. схвально відгукується про жертovníк Незнаному Богу, вбачаючи в цьому велику побожність і виголошуючи «ось того, кого навмання ви шануєте, того (тобто Незнаного Бога – О.Х.) я проповідую вам» (Діян. 17:23). Апостол Павел каже, що Незнаний Бог 1) «створив світ і все в ньому», 2) не потребує храмого служіння, «бо сам дає ... все», 3) створив все людство, щоби «людський рід» шукав його, 4) хоча він «недалеко, бо в нім живемо і рухаємось» і, цитуючи поета (рідкісний випадок у ап.Павла і у «Новому завіті» взагалі), «ми божий той рід», 5) Незнаний Бог не потребує зображень («... золота, каменю, творів мистецтва...») і людських вигадок про себе (очевидно певного конкретного антропоморфного образу), а 6) наказує каятися, бо 7) хоче судити весь світ, 8) через «мужа поставленого», якого «для доказу воскресив» (Діян. 17:22-32). На що епікурейці, при звістці про воскресіння мертвих, підняли апостола Павла на глум, а стоїки вирішили, що цей дивакуватий дідок проповідує їм, поруч із старими, іще одного нового бога (порівняйте звинувачення тим самим ареопагом Сократа у введенні нових богів), хоча він тут не називає Ісуса Христа богом, а лише «мужем вибраним» і, взагалі, не називає цього імені (Діян. 17:31).

Перша проблема, чи належить ідея Незнаного Бога євангелісту Луці у «Діяннях апостольських» б. 85 р., чи дійсно Незнаного Бога проповідував сам ап.Павел іще у сер. I ст.? На нашу думку, оскільки ідея Незнаного Бога зустрічається і в інших посланнях ап.Павла (наприклад, у «Посланні до Римлян» б. 57 р. «...бо Невідомий Бог, від створення світу, власне його вічна сила й Божество, думанням про творіння стають відомі») (Рим. 1:20), то вона у

сер І ст. (50-60-х р.) належить ап.Павлу, а у писаннях кін. І ст. («Діяння апостольські» євангеліста Луки б. 85 р., за Р.Брауном) надзвичайно актуалізується у зв'язку з остаточним оформленням ідеї (у «Євангелії від Іоана» б. 100 р. у м.Ефесі, серед пишучих учнів «Іоанової традиції», можливо Прохор), що Ісус Христос не тільки «благий учитель» (Мк. 10:11-12), не тільки «син людський» (Мк. 9:12, 10:45, 13:26, 14:62) – це зазвичай іменування пророків у старозавітних писаннях, наприклад Йехезкеля (Іезикиїла) б. 570 р. до н.е., або у «Писанні пророка Даниїла» б. 167-165 р. до н.е. (7:13-14), не тільки месія – спаситель (Мк. 14:61-62), не тільки Син Божий (Мф. 11:27; Лк. 10:22), не тільки Господь (Мф. 8:19; Лк. 9:57-58), не тільки втілене Слово Боже (Ін. 1:1, 14:1), але Ісус Христос – Бог (Ін. 1:1-4, 9-11, 14, 18, 29; 2:31-36 тощо).

Ідея Незнаного Бога не користується занадто великою популярністю у богословсько-філософській думці, навіть у сучасних так званих «після бультманівських» (Е.Кеземан 1953; Д.Борнікамм 1960; Е.Фручс (E.Fruchs) 1964; Г.Конзелман 1973; огляди Д.Робінсона 1959; Р.Брауна 1964 та інш.) відчайдушних спробах «прорватися» до справжнього Ісуса Христа і апостольського християнства (3, 439-454) на міжнародних так званих Семінарах по Ісусу від 1985 р. (Р.Франк 1985 і Д.Коссан 1985, 1991, 1994; М.Борг 1987; Д.Спот 1992, 1994; Р.Функ 1993; Г.Шанк 1994; Л.Кек 1994; Г.Людеман, К.Кіт, Г.Етрідж 2006 та інш.) і його критиках (Е.Сандерс, 1985, 1993; Г.Томсен 1987; Р.Хорслі 1987, 1989; Д.Мейер 1993; Е.Шуслер Фьоренса 1994; Р.Браун 1997; Г.Ястребов 2008 та інш.). Спеціально цей євангельський епізод і проблему Незнаного Бога досліджує Х.Бюркле, який приходить до характерного і для всіх інших висновку про те, що «Великий Невідомий стає тут відомим ... мірило пошуку – Ісус Христос» [4, 37], тобто тут ап.Павел провідує нового бога світу ім'я якому Ісус Христос. Тобто богословський загал розуміє Незнаного Бога точнісінько так само як стоїки на Аеропазі (окрім суду, це ще пагорб в Афінах де збирались різні «панове мислителі» (А.Глюксман) – це ще один новий бог світу, вже не кажучи про те, що ап.Павел під Богом-творцем світу очевидно розуміє все ж таки не Ісуса Христа, а майбутнього Бога-отця (для ап.Павла – це Ягве, Адонаї, га – Шем), а Ісуса Христа прямо називає не інакше як «народженим від жони під владою закону» (Гал. 4:4) «великим мужем», «якого Бог воскресив» (Діян. 17:31). Апостол Павел не міг називати Незнаного Бога Ісусом Христом, тому що для нього Ісус Христос це (окрім названого «великого мужа») – месія – спаситель (ІІ Кор. 5:19 б. 56-57 р., І Рим. 9:5 б. 57 р.) через якого діє сам Бог (ІІ Кор. 5:19 б. 56-57 р.; Рим. 8:3 б. 57), господь або Господь (І Філіп 2:11 б. 56 р.; ІІ Кор. 4:5-56 б. 57 р.), Син Божий (Галат 1:15-16 б. 50 р.; ІІ Кор. 1:19 б. 56-57 р.; Рим 1:3, 9 б.57 р.) – це іменування месії у пророцьких писаннях, наприклад у Йірмягу (Веремії) (Іер. 7:25 прор. Баруха р. 570 р. до н.р.) або у «Писанні пророка Даниїла» (7:13-14 б. 167-165 р. до н.е.), втілене слово (воля) Божа (ІІ Кор. 5:19 б. 56-57 р.; Рим. 8:3, 9-17, 19-39 б. 57 р., що, всупереч усталеним поглядам, аніскільки не суперечить правовірному іудаїзму, як садукейського так і фарисейського напрямків, де Бог – це і є втілене слово Боже, тобто Тора), де бути Сином Божим – це значить жити по духу (Рим. 9:17 б. 57 р.). За сучасними дослідженнями [15; 16; 17; 11] сам Йешу (скор. від Йешуа та Йегошуа) га – Нощі (7/4 р. до н.е. – 31/33 р.) навряд чи проповідував щось більше [11, 92-118] ніж покаєння і настання Царства Божого (апокаліптична загибель старої і настання «нової землі і нового неба»), яке

наступить коли він, згідно з писанням пророків (Іс. 42:1-4; 49:1-6; 50:4-9; 52:13-53), віддасть себе на страждання в Єрушалаїмі. Сам себе Йешу га-Ноцрі не вважав ні богом, ні месією, а лише, можливо під впливом Іоханана га-Матбіля (Іоана Христителя), пророком [11, 92-118]) і суворо припиняв (Мк. 8:27-30; Мф. 26:64; Лк. 12:67-68, хоча були і спроби визнання - Мк. 14:61-62) подібні спроби з боку послідовників («... син людський не для того прийшов, щоб йому служили...») (Мк. 10:45), тому що його проповідь була строго теоцентричною, христоцентричною вона стане у подальших писаннях християн. Коли ж після смерті Йешу га-Ноцрі кінець світу не настав, то виникла криза знайшла своє вирішення у маленькій іудео-християнській громаді назореїв у Єрушалаїмі чи, певніше, у Шауля (Павла) із Тарса (10-66/67 р.) у думці про те, що «Царство Боже» все ж таки настало (чи настає) оскільки Йешу га-Ноцрі – це Христос – Месія спаситель, запорукою чого є його воскресіння (ідея воскресіння виникає і поширюється, всупереч садукеям – жерцям, рухом фарисеїв десь від кін. III – поч. II ст. до н.е., але ні у Законі (Торі) ні у Пророках не йдеться про воскресіння саме пророка або месії, а лише про їх жертвне постраждання, тому вона очевидно запозичена із оточуючого великого елліністичного світу, віддавна переповненого подібними ідеями, ймовірно від самарійських гностиків, куди попервах повтікали б. 34-35 р. послідовники Йешу Шимон Кіфа, син Іони (Петро), Іоханан, син Заведесв (Іоан), Іаков Назорей, брат Йешу). Обережним відображенням цього може бути відкрите навесні 1980 р. і досліджене до 2006 р. археологом Ш.Гібсоном, експертами Гарвардського університету, проф. А.Фойервергером та інш. так зване Талпіотське поховання (10 урн-саркофагів у гробівці між Єрусалимом і Віфліємом (дав. Бет Лехемом), ймовірно (один шанс до шістисот) родини Йешу га-Ноцрі (на арамейській мові: Йегошуа бар Йосип, його сестри Маріам і Соломія, його чотири братим Симон, Іуда, Іаків, Іосія (як у Євангелії Марка, а не Йосип) брат Йегошуа (дуже рідкісний напис), їх мати Маріам, мар (арам. учителька, наставниця) Маріамене (генетично не належна до цієї родини, можливо Марія Магдалина) та її маленькій син Яхуда (Іуда), син Йегошуа (доведено аналізом ДНК), зі знаком іудео-християн назореїв (гострокутник з колом або кулею всередині), зафіксованим також на їх цвинтарі поблизу Єрушалаїма та на ймовірному похованні Шимона Кефи, сина Іони (Петра), відкритому іще у 1953 р. Ця велика ідея воскресіння Ісуса Христа знаходить відображення у Павлових посланнях і подальший розвиток у «Євангеліях» і «Діяннях апостольських», де послідовно через іменування [11, 259-283] Ісуса Христа від “благого учителя» (Мк. 10:11-12), до «сина людського», тобто пророка (Мк.9:12, 10:45), до месії-спасителя (Мк. 14:61-62), до втіленого Слова Божого (Ін. 1:1, 14:1) і нарешті Богом (Ін.1:1-4, 9-11 тощо) постає нова христоцентрична релігія. Остаточо ідея «Ісус Христос - Бог» формується до кінця I ст. б. 100 р. серед пишучих послідовників «Іоанової традиції», у малоазійських християнських громадах, ймовірно у м.Ефес [3, 366-367], у «Євангелії від Іоана». Оскільки, за свдченням Іринія, еп.Лугудунського б. 180 р. і давньою християнською традицією, за ап.Іоаном записував Прохор (майбутній еп. у Нікомедії Віфінійській, закатований у Антиохії), від нього – Полікарп еп. Смірни (спалений там же римською владою), що утвердив («Послання до Філіпійців» і так званих «Посланнях» ап.Павла I і II до Тимофія і до Тита) особливе значення перейнятої від гностиків

еліно-християнської «Павлової традиції», а від нього – попередник Іриная у малій грекомовній громаді християн із Малої Азії у Лугудунумі Пофін.

Проблема друга: так хтож такий Незнаний Бог ап.Павла і євангелиста Луки? На нашу думку, тут ключовим словом є *παννομαστος* - всеіменний, тобто Бог який «поглинає» (а відтак і «містить») всіх «інших» богів і божків. Ідея «поглинання» незчисленних різних локальних і партикулярних богів і божків кожен раз все новим і все вищим Богом як один із магістральних шляхів до єдинобожжя є наскрізною у розвитку релігійно-філософської думки [2]. Так, наприклад, у Давньоєгипетській цивілізації до 1400 р. до н.е. всі великі боги починають розумітися як прояви єдиного вищого Амана – Ріу (застаріле Амон-Ра), який набуває видимого образу у сонці Ріа і присутній у цьому світі як Пта [8, 495], що знайшло завершення у спробі єдинобожної реформи Ах-на Йяті (Ехнатона) б. 1361 р. до н.е. У Давньосхідній цивілізації навіть у задрипаному Ізраїльському царстві племінний бог коліна Йегудиного, коли його представник Давид стає царем б. 1000 р. до н.е., поглинає племінних богів усіх інших колін (племен) Ізраїлевих, наприклад Йегошуа (тобто Ісуса) у коліні Веніаміновому та інш. Нестримна і шалена релігійна синкретизація у еліністично-римському світі поєднала давньоєгипетського сонячного бика – бога Апіса з давньогрецьким уособленням влади Зевсом, зробила «великою матір'ю всіх богів» «всеіменну» Ісіду, а вищим богом – ірано-римського Мітру і тому подібне. У Давній Індії I-II ст. – це концепція в'юх, у якій чисельні божки і боги розуміються як прояви одного із вищих богів – творця Ішвари, або у середньовічній Індії б. VII ст. – концепція аватар, в якій сонм язичницьких богів розуміється як вже земні втілення Вішну або Шіви. На Далекому Сході єдинобожна синкретизація проявляється у тому, що чисельні сімейно-кланові і природно-суспільні культури з переходом до середньовіччя починають розумітися як аспекти або прояви єдиного великого Дао (весь великий даосистський пантеон або у дао – буддизмі синкретичного «сань цяо» - трьохвір'ї школи Цюань Чжень Ван Чунь-яна б. 1159 р., чи сучасній славній Фалунь – гун 1992 р. Лі Хун - чжі) або духовного перетворення (просвітлення) світу у буддизмі (Адді-будхі у ваджраяні VII – XI ст. або Вайрочани у японській Сінгон Кукая 814 р. тощо), у тюрків – це Тенгри, у слов'ян – Сварог – сяюче небо і батько (тобто володар) всіх богів – сварожичів, Ягве, Аллах, Ісус Христос, Будха як різні імена одного і того ж єдиного Бога у сикхізмі або у сучасному (бахай, монотеїстично-персоналістичні спроби У.Хокінга або, особливо теологія процесу) релігійному універсалізмі як вищому ступені єдинобожжя тощо.

На нашу думку, «всеімення» Незнаного Бога могло би означати, що це не «іще один бог», а те, що він мусив би «поглинути» все язичницьке багатобожжя. Незнаний Бог - це подолання багатобожжя. Невідомий Бог невідомий не тому, що невідоме його ім'я, а тому, щор він всеіменний. Усі конкретні боги – лише імена – знаки і прояви всеєдиної вже надсвітової творчій силі – єдиного Бога. Бог – не «іще один Ісус Христос», а всеєдин. «Поглинання» всіх земних природно-соціальних богів і перетворення їх на прояви єдиної надсвітової творчій силі є не тільки одним із основних способів переходу до єдинобожжя, але й подальшого розвитку релігійно-філософської думки [2;5]. Наприклад, у суперортодоксальній давньоіндійській мімансі («Міманса - сутра» кін. I ст. брахманського роду Джайміні, Шабара б. поч. VI ст., Кумаріла і Прабхакара VII-VIII ст. та інш) чисельні божки і боги

розглядаються як позбавленні власної сутності (чи не тут виток шунья-вади Нагарджуни кін. II ст.) просто імена – прояви єдиної могутньої сили ритуалу («апурва» у «Міманса – сутрі» кін I ст. і у Шабари поч. VI ст., «нйюга» у Прабхакари VII – VIII ст.) або у вітчизняному ім'яслав'ї (Антоній Булатович, соборно-єпископська УАПЦ Феофіла Булдовського, В.Ерн, С.Булгаков, П.Флоренський, О.Лосев та інші) де божественними [1] є молитва, імена Бога, Богородиці, Ісуса Христа, святих, плащаниця, чаша, хрест тощо як провідники єдиної божественної благодаті (порівняйте у молитві: «хай освятиться ім'я твоє», або «не тобі, не тобі, а імені твому», або «все, що твориться, і все, що мовиться, суть одне ім'я» у «Писанні творення» б. 363 р. тощо). Всеіменно – всеєдиний Незнаний Бог – проявляє себе (дає благодать) в усіх «іменах», які є окремими проявами єдиної силодії. Іменування нещасного Йешу га-Ноцрі месією, а месії – грецьким Христом, а Христа – втіленим Словом Божим, а божого Слова – Богом є яскравим прикладом зростання його значення в історично-духовному розвитку людства і способом нашого залучення до Бога. Історія Бога – це історія іменування Бога (божественна ономастологія за П.Флоренським і О.Гурко). У змісто-знако-значенні певний зміст (Бог як творчісна силодія) через певний знак (ім'я) набуває [7] для нас певної значимості, значення (ім'яслав'я В.Іванова, С.Булгакова, П.Флоренського, О.Лосева, філософія Е.Касіра або Ж.Дерріда та інші.), всеімення Незнаного Бога є його приведенням до значення всеохопно-за межного абсолюта.

По-друге, на нашу думку, Невідомий Бог ап.Павла і євангеліста Луки мусив би бути вже не земним (Олімпійським чи на давньоіндійській Кайласі чи китайській Тайшань), а надсвітним і за межним (трансцендетним) Богом. Становлення єдинобожжя проходить від родо-племінних головних богів до великих «поглинаючих» богів містерій і від них до всеіменно-єдиного Бога. Подальший розвиток єдинобожжя відбувається як трансценденція (уза межнення) єдиного Бога. Разом із усвідомленням Бога як єдиної надземної і взагалі надсвітної силодії відбувається розвиток від антропоморфізованих (іудаїзм V ст. до н.е. і похідні від нього так звані авраамістичні релігії) до надособистісних уявлень про Бога (буддизм і даосизм II ст., «ніргуна брахман» в середньовічних іудаїзмі і «Айн-Соф» в іудаїській каббалі, «божественне ніщо» християнських «Ареопагітик» кін. V ст. і «божество» Мейстера Екхардта поч. XIV ст., світовий розум Просвітництва XVII- XVIII ст., «абсолют» у гегельнізованих розмірковуваннях або «безсвідома воля» у А.Шопенгауера і Е.Гартмана XIX ст., пронизуюча усі світи творчісність у сучасній думці тощо). Надособистісна божественна стихія (божество, енергія, творчісно-енергетично-інформаційна субстанція – суб'єкт) набуває свідомості і самосвідомості у релігії (Г.Гегель, Е.Гартман, А.Древс та інші), де бог втілюється у людині – Христі (А.Древс «Релігія як самоусвідомлення Бога в людині», 1906 р.), в її історично-духовному розвитку (Л.Ціглер «Мінливість божественних ликів», 1920 р., «Священне царство німців», 1925 р., «Становлення людства», 1948 р.; «філософія історії філософії» і діаноматика М.Геру; теологія процесу та інші) як безконечному семіозисі новоозначування (Р.Генон, У.Еко, Т.Альтіцер у «Самовтіленні Бога» 1977 р., К.Рашке та інші) «імен Бога» («божественна ономастологія» П.Флоренського, О.Гурко та інші). На нашу думку, не у пресловутій дуалізації, яка вже давно увійшла у релігійний розвиток людства: в Ірані – б. 400 р. до н.е. у жрецькій дуалізації єдинобожного

вчення б. 663 р. до н.е. пророка Заратуштри; в елліністичному та іудейському світі від поч. III ст. до н.е., проявленого у перетворенні «слуги божого» Сатана – звинувачувача («Писання Йова» б. 300 р. до н.е.) у Сатану у «традиції Єноха» від поч. III ст. до н.е. («Писання Єноха» б. 10 р. до н.е.) і перекладу «Писання Йова» на грецьку у Септуагінті у II ст. до н.е. тощо, у «Писанні Товіта» поч. II ст. до н. е., а у трансцендетації - «узаємненні» єдиного вищого бога через безконечне нагромадження проміжних сил – еонів (від 33 у Валентина до 365 у Василида) постає суть і значення широкого релігійного руху гностицизму I-II ст. і подальших століть. Ніякого дуалізму немає у перших гностиків («... коли з двох ви зробите одне, тоді увійдете ви у царство небесне» у «Євангелії від Фоми» християнського гностицизму) [14, 377], наприклад у Симона Мага із Гіти у Самарії (який б. 48 р. через Петра приєднався до першохристиянської громади, а б. 50 – 54 р. виступив з власним вченням де є, очевидно одна із перших трійць, отця, сина і духа святого) або у Валентина б. 140 р. тощо. Він характерний лише для низового радикального опозиційно-повстанського так званого профанного гностицизму у маніхеїв III-XIII ст., маздакитів V – VI ст. та їх послідовників павликіан VII – IX ст. у Вірменії, богомилів X – XIV ст. на Балканах, катарів XI – XIII ст. у Західній Європі і т.д. Про поширення гностицизму не у II ст., як здебільшу вважають науковці, а ще у I ст. у Палестині опосередковано свідчить «вихід» б. 60 тис. «товлей сахарід» (занурювальників на зорі) або гіперобаптистів – послідовників Іоханана га-Матбіля (Іоана Христителя) і частини назореїв – іудео-християн (майбутніх звироднілих гностиків – мандеїв) із Палестини до Харрану б. 36 р. після: 1) зосередження в Самарії втікачів: у 33-36 р. – із Галілеї (від переслідувань Гордоса (Ірода) Антіпи) «занурювальників» - послідовників Іоханана га-Матбіля і у 34-36 рр. – із Іудеї, від переслідувань Єрусалимських властей (римського префекта Понтія Пілата і садукейського духовенства Храму на чолі з первосвященником 18 – 36 років Каіафою), іудеохристиян – назореїв Шимона Кіфи, сина Іони (Петра), Іоханана, сина Заведеева (Іоана), Йаков – Ела, брата Йешу у 36 р.; 2) укамінування елліно-назорєя Стефана у Єрусалаїмі і розгрома Понтієм Пілатом переповненої втікачами Самарії і 3) замиренням (через посередництво Ірода Антіпи) з Парфією, що відкривало втікачам кордон (стимульований ще одним спустошенням краю правителем Набатей Аретом IV). Тобто вже у сер. I ст. правовірні назореї (іудео-християни) вже встигли десь (очевидно у тій же Самарії, звідки Симон Маг) «набратися» гностицизму (в майбутньому б. 272 р. - мандеї). Тобто прогресуюче єдинобожжя вимагало вже не земного (на Олімпі, чи на горі Кайласа, чи Тайшань або де інде), а надсвітowego і вже утаємниченого (хоча би з чисельними еонами) Незнаного Бога. Відповідно, замежний і надсвітовий Незнаний Бог вимагає як віри вже свого пізнання (гносису) і з'являється: у ап. Павла б. 56 р. «гносис як дар духовного життя» [I Кор. 12:8-11, 13-12] «недоступний просто душевним людям» [I Кор. 2:14], як «мета духовного життя» [I Кор. 15:42-44], а «спасіння – в його (тобто Бога – О.Х.) пізнанні» [I Кор. 13:12], в усіх синоптичних Євангеліях Марка б. 69 р., Матвія і Луки б. 83 р. «пізнаєте істину і істина (тобто знання – О.Х.) звільнить вас» [Ін. 8:32] і, нарешті, в «Євангелії від Іоана» б. 100 р., «життя вічне – це гносис Бога» [Ін. 17:3]. Одним словом, замежний Бог (абсолют) вимагає богопізнання. Віра здійснюється через обряд (таїнства), закон (у кращих проявах – праведне життя) які дають людині благодать (силу

божу, богосилопоширення), але просвітлення (Бог – світло, сйво, тобто творення) вимагає вже більших зусиль («Царство Боже здобується силою») і може бути досяжним (містика, езотерика, гностика) через віру як богопізнання.

Іудео-християнське назорейство як один із струменів широкого гностичного нурту у друг пол. I ст. через усвідомлення божественності Ісуса Христа (А.Древс) відокремилось (за висловом А.Гарнака, «гностицизм – це гостра елінізація християнства») від іудаїзму. У гностицизмі (очевидно течії сифіан) виникає образ не плаксивого, а Ісуса, що сміється на хресті над невіглазством (темнотою) своїх ворогів, торжествуючого Ісуса Христа у «Другому посланні Великого Сіфа» (кодекс 7, стор. 55, рядки 30-35; стор. 56, рядки 14-19) сер II ст. із Наг Хаммаді. Торжествуючий сміх Ісуса на хресті, започаткований гностиками, знаходить продовження у козацькому реготі на палях (коли, посаджені на палі козакі, кепкували і сміялися з своїх катів, викликаючи у них жах), у «безумстві хоробрих» (у ап.Павла «віра наша для іудеїв безумство, а для елінів спокуса») УВО-ОУН або УНСО. Відокремившись і зміцнившись (через набуті у гностицизмі єпископальні форми організації) християнство у сер. II ст. відокремлюється і від гностичного загалу (який перетворюється на нечисельні езотеричні гуртки для жменьки вибраних) і стає не тільки самостійною, але й широкою і всеохопно-всесвітньою релігією. Для зростаючого і оцерковленого християнства особливо неприйнятним було заперечення гностиками так званого посередництва і культивування особистісного «многотрудного» духовного шляху людини до Бога.

Вочевидь слід розрізнити гностика як один із наскрізних напрямків розвитку релігійно-філософської думки і гностицизм I – II ст. як один із його локальних проявів. Гностика розумілася: 1) до сер. XX ст., за Іринеєм та інш. «отцями церкви», як внутрішньохристиянська єресь «неправдивого гностицизму», протиставлена (оскільки, часто згадуваного науковцями, офіційного християнства до 325 р. Нікейського собору ще не існувало і кожна громада – церква сповідала його як їй Бог на душу положить) правдивому християнському гностицизму «Іоанової традиції» (Іоан – Полікарп – Пофін - Іринеї); 2) після сер. XX ст., тобто відкриття справжніх християно-гностичних текстів Наг Хаммаді 1945 р.; праць Г.Йонаса 1934 р. «Гностична релігія» 1954 р., 1966 р.; видання текстів Наг Хаммаді Д.Робінсоном 1977 р.; К.Рудольфа «Гносис» 1985 р., Т.Чертона 2005 р. – як широкий синкретичний рух I – II – VI ст.; 3) від поч. XXI ст., з розвитком нової релігійності і явно гностичної релігійно-філософської думки передусім теології процесу [6, 26-95], гностицизм постає як один із наскрізних в історії течій релігійно-філософської думки, сутність якої у світотворчому просвітленні. Одним словом кажучи, гностика, у найширшому сучасному значенні – це духовне прилучення до абсолюта як виведення (в тому числі і надання) світо творчо-просвітлюючих значень.

Започаткована християнським гностицизмом і його Незнаним Богом моноістично-універсалістська «обробка» релігійно-філософської свідомості майже пробойно проклала собі шлях через зародження і розвиток меркавізму II ст., християнське чернецтво III – IV ст. і перше і основоположне «Сефер Йеціра» - «Писання творення» (III – VI ст.), яке на нашу думку, зважаючи на його основоположне значення, принагідно може бути уточнене як «симптом» (М.Дворжак) ситуації 363 р. 1). Достеменно встановлено його підсумковий характер [10, 73-119], а до III ст. іще не було достатньо накопичено містичного

досвіду в іудаїзмі: від III ст. до н.е. – «традиція Єноха», в ній «Писання Єнохове» (так звана I ефіопська Кн. Єноха) б. 10 р. до н.е. у Ерец Йісраель і «Писання таємниць Єнохових» (так звана II словянська Кн. Єноха), укладеної імовірно після повстання 38 р. в Олександрії у тамошній іудейській діаспорі, у яких апокаліптика (через містичні звернення законників – «таннаїв» Йохана бен Заккая б. 69 р., Акіби та Ішмаеля бен Еліші б. 100-130 р., особливо Шимона бар Йохая б. 150 р., Йегуди га-Насі б. 120 р. та ін.) поступово переростала у повний меркавізм I – III ст. В ньому, під впливом гонінь імп. Адріана (можливо б. 130 р.) «таннаї» Еліша бен Абуя, Бен Аза, Бен Зама і Акіба звернулись до містики меркави (саява, слави Божої) і досягли таки «пардес» (сада пізнання), в якому Еліша бен Абуя перейшов до «іншого» - до еліно-гностицизму («Ахер» - інший), оціненого сентенцією «коли запалюється світоч мудрості, гасне світло релігії» (Rabad A.Emunach) і лише Акіба повернувся до іудаїзму. Виникають «Писання небесних чертогів» (так звана III гебрайська Кн. Єноха) б. д.п. III ст., біблійні езотерика, ангелологія і демонологія тощо, які в свою чергу, від «Писання творення» б. 363 р., переростають у кабалістику. 2). Достеменно встановлено [10, 112-117, 195-203] впливи неоплатонізму на «Писання творення», але у сер. III ст. він тільки виник (Плотін 244 р. у Римі, 254 р. підтримка імп. Галлієна і запис) та ще не досяг великого впливу, якого набув у сер. IV ст. (269-301 р. – Малх із Тира – Порфірій, б. 301 р. сирійська школа Ямвліха, б.330 р. Сопатр Апамейський при дворі рим. Костянтина I тощо) за свого шанувальника римського імператора 361-363 р. Юліана Філософа (придворний Юліана учень Емесія Максим та інш.). 3). У III ст. іудаїзм цікавили інші проблеми, передусім створення Мішни, на яку були направлені всі зусилля «таннаїв» (Гамлієля, Шаммая, бен Гіти, Торфона, Акіби, Ішмаеля бен Еліші, рабі Мейера, Шимона бер Йохая, Егуди га-Насі та інш.). 4). Містика актуалізується у часи кризи, а саме у IV ст. відбувається занепад іудаїзму: повстання і розгром Галілеї 351-352 рр. Урсіціном, невдала грандіозна спроба відбудови єрусалимського храму Юліаном Філософом і Еліпієм, знищення пожежею 363 р., календарна реформа Гілея II 359 р., яка привела до децентралізації культу і зменшення влади першосвященика, в цей час додалися нові гоніння з боку християн. 5). У «Писанні творення» використовуються вже не тільки усталені буквені, але і нові числові маніпуляції, актуалізовані після календарної реформи 359 р. з обчисленням Пасхи та інш. у кожній громаді окремо. 6). Кабалістичні вправи «Писання творення» засновуються на поняттях еліно-грецького походження (наприклад, «сефірот» від лат. Cifra, «гемастрія» - від геометрія, «нотарікон» - від гр. скоропис і т.д.), що мусило би статися у часі перебування Ерец Йісраель у межах потужної античної цивілізації. 7). На відмінну від III ст., діячі IV ст. менш відомі, що свідчить на користь характерного для «Писання творення» прихованого авторства. Ці обережні спостереження мимоволі наводять на думку (навіть не робочу гіпотезу), що, можливо, 1) «Писання творення» є «симптомом» (проявом) ситуації 363 р. – останньої грандіозно-трагічної спроби відродження Храму і його краху. 2) Серед можливих авторів «Писання творення» (Г.Шолем називає, зацікавлених у містичних таємних доктринах талмудистів Рава і Ахі бен Йякова) [10, 76] найбільш ймовірно могли бути не рав Йіона, який займався переважно правничими питаннями, а швидше, голова Тиверіацької Академії Йосе. Якщо події 363 р. становлять нижню дату «Писання творення», то їх верхню межу

(укладання, доповнення, переробки і редагування тощо), на нашу думку, мусили би становити ще один і катастрофічні події «світової війни VII ст.» (М.Гумільов) 614-628 р.: у 614 р. - месіанські заворушення, повстання, допомога персам захопити Галілею, Іудею, Єрусалим і тріумфуюча передача його гебраям з надією на відбудову Храму і відродження іудаїзму; у 628 р. відвоювання Єрусалима візантійським імператором Іраклієм – крах надії і гоніння на іудеїв, а вже у 1633 р. звільняюче іудеїв арабське завоювання, що породжували всілякі містично-езотеричні звернення (іслам тільки розпочинався, а у християн - це Іоан Синаїт, автор «Лествиці» б. 649 р. або Ісаак Сирянин б.700 р., впровадження «Аеропагітик» Максимом Сповідником та інш.). Ці деякі спостереження, які виводять «Писання творення» із ситуації 363 р., звичайно не претендують на дослідження, але мають бути висловлені, зважаючи на вагомість «Писання творення» для розвитку всієї релігійно-містичної традиції. Звичайно історичні дослідження не спростовують релігійних (християнських) істин, а лише повніше і глибше обґрунтовують їх, позбавляючи від неточностей, неправди і примітивізму. Прогресуюче єдинобожжя як «всеімення» і «узаможнення» знаходить все більш повний і глибокий розвиток у сучасній релігійно-філософській думці.

Сучасна доба постіндустріального друг.пол. XX ст. та інформаційного – від поч. XXI ст. суспільства розпочата НТР у сфері економічній, крахом тоталітарних режимів, провідництвом нового середнього класу, переходом до демо-ліберального устрою у сфері соціально-політичній, глобальною множинно-єдиною (мозаїчною) духовністю, створенням нового процесуально-творчоцентричного образу світу, у сфері релігійній характеризується завершенням секуляризаційного розвитку (в Амереці Д.Кеннеді 1960-1963 р. громадянська релігія зусиллями його радника Р.Беллаха досягає значення офіційної ідеології тощо) і виникненням нової універсалістсько-теономної релігійності [13, 238]. Науково-технічна революція, сутність якої у перетворенні науки (тобто духовного) на безпосередню продуктивну силу приводить до визначальності духовних чинників розвитку суспільства (соціально-культурна парадигма), а відтак – до інтелектуалізації всіх сфер суспільного життя. Визначальними стають всі свідомісно-духовні (наука, мистецтво, релігійно-філософська сфера) чинники розвитку суспільства, в тому числі, зростає значення оновленої релігії [14, 379]. Про те, що нова доба буде релігійною або не настане ніколи заявляли А.Ейнштайн, П.Валері, Р.Занер та інш. Очевидно релігійна компонента (мабуть карколомний симбіоз науковості з релігійною значущістю) майбутньої цілокупної духовності буде зростати по мірі зростання ролі свідомісно-духовних чинників розвитку суспільства. Основними віхами (напрямами) розвитку сучасної релігійно-філософської думки стала теологія культури і теономія П.Тілліха («Систематична теологія» 1951-1968 р. і «Релігійна субстанція культури» 1959 р. тощо), римокатолицька теологія прогресу (від II Ватиканського собору 1962-1965 р. і енцикліки папи Римського Павла VI «*Popularum progressio*» 1967 р., Г.Кюнга та інш.), універсалістська теологія процесу (Д.Кобб, Ш.Огден та інш.), постмодерністська деконструктивістська теологія Т.Альцітера, К.Рашке та ін., переважно римокатолицькій (К.Раннер, З.Фер, А.Морено, В.Маркоцці, П.Оверхаге та ін.) і православній (О.Мень) теїстичний еволюціонізм кін. XX – поч. XXI ст. Сучасна релігійна думка всупереч усталеним уявленням не є секуляризаційною,

яка релігійне перетворює на світське (профанне), а теомною (П.Тіллх), яка, навпаки, світське перетворює на священне служіння Богу, тобто збільшує сферу сакрального. Навіть церковна діяльність у сучасному світі все більше і більше постає як надання релігійної значущості цілком «земним» справам (боротьба за мир або з бідністю, або досягнення національної єдності, або за поступально-прогресивний розвиток в цілому тощо). Утверджуються нові уявлення про Бога як уособлене творення (світотворення), невдало зведені у два напрямки його натуралізації та антопологізації (власне історизації, де «Христос воплотився і став історією»). Давні «наскрізні» тенденції розвитку релігійно-філософської думки знаходять найбільш повне і глибоке сучасне концептуальне вираження у новітній процес-теологічній релігійності (Д.Кобб, Ш.Огден, Д.Гріффін, Р.Джеймс, Б.Годяк в Америці, К.Пітендорф, П.Гамільтон у Британії та інш.), яка має своїм витокком весь історично-духовний розвиток людства але бере свій початок у сучасних науково-філософських уявленнях [12, 501]. За допомогою науково-філософського концептуального апарата теологія процесу намагається досягти сучасного осмислення традиційних релігійних поглядів. За А.Уайтхедом, Бог як надсвітлова творчісна силодія (творення) є основою процесу розвитку світу і в той же час цей існуючий в усій своїй повноті і конкретності процес постає як «тіло Бога» [12, 503]. При такому підході Бог постає як сам процес світо творення (і його уособлення у релігійній свідомості), як процес розвитку (при розвинуті у квантовій гравітації тотожності творення і розвитку) Всесвіту, поєднуючи в собі все минуле, сучасне і майбутнє. Таким чином Бог є одночасно і трансцендентним, тобто надсвітловим, замежно-відмінним від світу і іманентним йому, поцейбічним, оскільки світ є самоздійсненням Бога, його своєрідним «тілом». Представники теології процесу переконані що таке панентеїстичне, навіть космологічне, визначення Бога дозволить у певній мірі подолати обмеженість і неповноту сучасних уявлень про сутність Бога інших релігійних модерністів. Розвиток єдинобожжя іде від антропоморфічного теїзму (біблійний іудаїзм V ст.. до н.е.) до універсалістськи - надособистісних уявлень [14, 382] про абсолют у буддизмі II – VI ст. (просвітлення або «алая віджнана» - накопичена космічна свідомість у йогочарі V ст. або Аді Будха VIII ст. у ваджраяні тощо), даосизмі V-XII ст. (сокровенне Дао і його аспекти від III-IV ст. тощо), «ніргуна брахман» в індуїзмі Шанкари VIII ст. або сікхізмі XVI ст., у християнських «Ареопагітиках» к. V ст. (божественне ніщо) або у Мейстера Екхардта поч. XIV ст. (божественність), у Г.Гегеля (абсолютна ідея) або А.Шопенгауера (світова воля) у XIX ст., надособистісна божественна стихія, набуваюча самосвідомості у релігійно-філософській творчості людства, у А.Древса і Л.Ціглера, надсвітлова творчісність у А.Ейнштейна або у Р.Генона у XX ст. [1, 201-245; 5, 228-244], оскільки «там де Бог є те або інше, там де Бог взагалі іще є дещо, він завжди має щось неохоплене ним і тому не є іще Бог» (Л.Ціглер), тобто Бог не є окремою антропоморфізованою «річчю серед речей». Процес розвитку Всесвіту, як єдиного організму, який включає в себе людину і всю історію людства (порівняйте з буддистськими уявленнями про світ як єдиний світосвідомісний потік просвітлених станів), є прямию вічної самотворчості Бога, що вочевидь є продовженням основоположної новоевропейської думки (наприклад Гегеля) про самоусвідомлення Бога в людині, тобто про Бога здійснюваного у культурно-історичній творчості людства. У теології процесу Бог – творець,

тобто уособлена творчісна силодія, творення, здійснюваний в історично-духовному розвитку людства, усвідомлюваний у релігійно-філософській думці через його гносис, тобто духовне перетворення і досягнення творчісних станів. Через таке розуміння сутності Бога теологія процесу надає вірі в нього універсального характеру [12, 503]. На нашу думку, сумнів у наявності творення (тобто єдинобожних тенденцій) у буддизмі є позірним, оскільки там немає створення світу із нічого, але є його духовне пере-творення (просвітлення), що й обожнюється. Із всіх сучасних церков найбільш жалюгідна віра бахаї (саяво, тобто слава Божа) з її віровчительним універсалістським єдинобожжям і доктриною так званого поступального одкровення, при певній модернізації (активізації, подоланні решток партикуляризму і переході у практичній роботі від благодійництва до просвітництва), могла би із «бридкого каченяти» перетворитись на «прекрасного лебедя» нової процес-релігійності, найбільш адекватної сучасному глобалізованому світу.

З погляду теології процесу віра у такого всеохопного (універсального) Бога реалізується у різних творчих актах людини (М.Унамуно, М.Бердяєв, С.Франк та інш.), які охоплюють буквально всі сфери її життєдіяльності, тому всі люди, незалежно від того, чи вважають себе віруючими або ні, є релігійними [12, 503]. Всяка діяльність людини незалежно від того, чи усвідомлює це людина чи не усвідомлює, є релігійною, тому що в ній реалізується божою мета. Оскільки всяка людська діяльність є в той чи інший спосіб здійсненням божої справи світо творення, то в ній в такий спосіб долається протиставлення сакрального і світського, церкви і культури і досягається їх теомнона єдність (П.Тіліх. «Релігійна субстанція культури» 1959 р.), яка є «передбаченням царства Божого». Метою як релігійного так і історичного розвитку є духовне перетворення (просвітлення), таким чином відбувається збіг (поєднання) релігійного та історичного [14], тобто досягається теомонія як у світо-суспільному та і особистісному розвитку. З погляду практикування процесу (Б.Гадяк) універсалістські-теомонно дієусвідомлений Бог вимагає від людини не підкорення, а вільних і творчих (М.Бердяєв) прагнень і дій [6, 302-501]. Тому теологія процесу вважає, що релігія, суб'єктом-об'єктом якої є такий універсалістські-теомонний Бог, є релігією звільнення і розкріпачення людини, тому що вона закликає людину до вільної активної творчої діяльності, розглядаючи її як прилучення до Бога, як вираження служіння йому. Бог (уособлена творчісна силодія) самоздійснюється у світотворенні як історично-духовному розвитку і досягає самоусвідомлення у розвитку релігійно-філософської думки як її гностики (виведення світотворчо-просвітлюючих значень). Процес-теологія не відкидає (як наприклад, протестантська деміфологізація) ні церковних обрядів, ні заповідей, ні навіть найхімерніших релігійних уявлень, при тому тільки певним чином «просвітлюючи» (очевидно, раціонально-світотворче виявляючи) їх процесуально-теомонне змісто-значення для божого поступального світо творення. В цьому стосунку практикування процесу (Б.Гадяк) постає як возведене до значення релігійного служіння Богу, просвітлююче поступовство (або «дієпоступ історично-духовний як його Незнаний Бог невідступно» - О.Х.). Світ є його творення ($\upsilon\beta\rho\iota\zeta$) як його (творчісно-енергетично-інформаційної субстанції-суб'єкта) розвиток (процес), всепоступальний ($\alpha\nu\alpha\beta\alpha\zeta\iota\zeta$), закономірно-тенденційний (хаосмос), імовірно-багатоваріантний, хвилеподібно-«гілковано»-«різомний», через космогенез літосфери, біосферу життя, антропоносферу дієрозуму, через людину

як істоту діяльнісно-свідомісну і суспільство як відповідне діяльнісно-свідомісне утворення, а розвиток суспільства – як історично-духовний процес, через формації, цивілізації і події, через збільшення свідомісно-духовних чинників розвитку (просвітлення або соціально-культурна парадигма), через безконечний семіозис новоозначування («бісовську текстуру» Б.Барта або «лабіринт» У.Еко), через соціально-культурні проекти (та універсальні образи світу), через особистісну трансгресію в Еон духовної вічності у Вирії [13, 239-240].

Процес – вічний нурт первинної єдиної творчісно-енергетично-інформаційної субстанції суб'єкта (інфляційно-сценарна модель Всесвіту А.Гута 1972 р.), яка перетворюється в усе і його дієусвідомлення у теології процесу як поступовства, тобто перфекційного удосконалюючиперевершуючого розвитку (практикування процесу) в усіх сферах життя. Творчісна силодія продовжує себе в історично-духовному розвитку, у збільшенні його свідомісно-духовних чинників, у релігійно-філософському розвитку людства. Оскільки вся людська історія, у кінцевому і найбільшому рахунку, так чи інакше є поступальним розвитком (всепоступальність синергетики), то і вся історія релігійно-філософської думки, у кінцевому і найбільшому рахунку, є своєрідним поступовір'ям, на узагальнене релігійне дієусвідомлення якого, знову ж таки, найбільш успішно претендує теологія процесу через свою онауковлену всеохопність [12, 504-505]. Удосконалюючепросвітлююча діяльність (поступ) у теології процесу отримує релігійне обґрунтування, а теологія процесу у просвітлюючому поступі отримує свою релігійно-життєву практику (практикування процесу). У процес-теології єдинобожжя, як таухід у суфізмі, доводиться не стільки теологічними розмірковуваннями, скільки щоденним практикуванням процесу. В кінцевому рахунку, процес-теологія – це надання діє поступу історично-духовному релігійного значення як Незнаному Богу. З набуттям Незнаного Бога як дієпоступу історично-духовного головним способом богоздійснення є поступовство як просвітлення, а найбільшим гріхом – від нього відступлення і відступництво. Набуття Незнаного Бога вимагає посвяченого життя, а посвячене життя вимагає подвижництва, а подвижництво вимагає одержимості (одержимості просвітленням) [14, 383]. Метою процес-теології є дієусвідомлення просвітлення як збільшення свідомісно-духовних чинників розвитку. Обряд має важливе допоміжне значення, але правдива служба Бога – це поступовство. Таким чином процес-теологічна релігійність стала обґрунтуванням сучасного поступально-прогресивного історично-духовного просвітлення [12]. Етапами «утробного» визрівання ідеї світопоступу стали: 1) енергетизм В.Оствальда, А.Ейнштейна, В.Гейзенберга, Е.Шредингера та інш.; 2) «філософія життя» А.Бергсона, М.Блонделя та інш.; 3) актуалізм Д.Джентіле і неогегельянство Б.Кроче, Р.Колінгвуда, Е.Калера та інш. (у сфері духовній); 4) критичний реалізм з його ступенями зростання: неорганічною, органічною, душевною і духовною у М.Гартмана, царствами матерії (незбагненної енергетичної силодії), сутностей (потік світозначень подібний до буддиського потоку світосвідомості), істини, духа і енергетично-інтелектуально-естетичними критеріями поступу (тобто зростанням свідомісно-духовних чинників розвитку) у Д.Сантаяни та інш. і, особливо, 5) емерджентний еволюціонізм А.Уайтхеда, С.Олександера, Я.Смедса та ін., де, власне, і створюється вчення про поступальний розвиток творчісно-енергетично-

інформаційної субстанції суб'єкта до літосфери космогенеза, біосфери життя і антропоносфери дієрозуму М.Вернадського П.Тейяра, Е.Леруа та інш. У теології процесу просвітлюючий поступ постає як релігія. Релігія – це шлях до Бога, тобто рух вперед, поступ і, навпаки поступ – це є шлях до Бога, тобто справжня релігія [13, 240]. Поступовство як збільшення свідомісно-духовних чинників розвитку, інтелектуалізація, просвітництво повинні набрати релігійного значення, де Бог здійснюється в історично-духовному розвитку як його перфекційний, тобто удосконалююче-перевершуючий розвиток через безконечний семіозис ново означень імен Бога. Бог (творчісна силодія, понаденергія, творчісно-енергетично-інформаційна субстанція суб'єкт) здійснюється, досягається (Г.Гегель, А.Бергсон, Л.Ціглер, емерджентний еволюціонізм, Тейяр, теологія процесу, Т.Альтіцер, теїстичний еволюціонізм та інш.) через просвітлююче поступовство [6].

Теологія процесу як нова релігійність за своєю практикою є принциповим і невідступним удосконалююче-перевершуючим поступовством, а в її теоретичних усвідомленнях, за змістом, є дискурсом (розміслом) всієї історії релігійно-філософської думки [5]. Релігія – це процес, тобто історія релігії. На відміну від секуляризації (наприклад просвітництва XVII-XIX ст.) або протестантської де міфологізації (Р.Бультман та інш.) теологія процесу не відкидає, а послідовно включає в себе всі магічно-міфологічно-догматичні нагромадження історії релігії, виявляючи («просвітлюючи») їх раціональне процесуально-розвиткове змісто-значення для розвитку релігійної свідомості людства. У релігійно-магічних ритуалах долається, принаймі психофізично, безнадійна обмеженість наших можливостей. Сучасна процес-теологія – це ледве не єдина релігійність де з «чистою совістю», без натяжок і душевних криз (а навіть цілком, прости Господи, комфортно) можна насправді бути одночасно науковцем і богословом в їх «зворушливій єдності». Наприклад, процес-теологічні розмірковування А.Уайтхеда, А.Ейнштайна або А.Тойнбі та інш. без натяжок цілком науково-філософськи і одночасно цілком релігійні.

Одним із найбільших досягнень процес-теології є її своєрідна науковість і надконфесійність (універсалізм). Найбільш ґрунтовно це досягається шляхом «виведення світла духовного із темного потоку історії» (його горизонтального і вертикального вимірів у діаноматиці «філософії історії філософії» М.Геру, М.Гуйє, Е.Брейє, Е.Вейля, Ж.Гюсдорфа та інш.), що дозволяє виявити змістозначення (так званий раціональний сенс) найхімерніших закрутів розвитку релігійно-філософської думки. «Непорочне зачаття» сучасної універсалістськи-теономної релігійності теології процесу відбувалось через духовне «батьківство» енергетизму (В.Оствальд, А.Ейнштайн, В.Гейзенберг, Е.Шреденгер та інш.), бергсоніанства (А.Бергсон, М.Блондель, М.Ікбал та ін.), емерджентного еволюціонізму (А.Уайтхед, С.Олександр, А.Лавджой, Я.Сметс та ін.) і породженого ним теїстичного еволюціонізму (П.Тейяр, А.Тойнбі та ін.). «Народження» теології процесу відбулось в одному «виводку» разом із теологією культури П.Тіліха, римокатолицьким оновленням II Ватиканського собору 1962-1965 р., теології розвитку Г.Кюнга та інш., дискурсивною теологією Т.Альцітера, К.Рашке та інш., теїстичним еволюціонізмом кін. XX ст. (К.Раннер, З.Фер, А.Морено, В.Маркоцці, П.Оверхаге, О.Мень та інш.), але римокатолицький теїстичний еволюціонізм не досягає всеохопної універсалістської надконфесійності і

залишається самотнім струменем у могутньому річці РКЦ - богослів'я. Оскільки процес-теологічна релігійно-філософська думка об'єднує представників різних конфесій: протестантів (В.Лоу, Д.Шербурн, І.Гріфін та інш.), римокатоликів (Т.Хосінські та ін.), буддистів (М.Сушокі та ін.), бахаї та ін. [6, 558-559], тобто є над конфесійною, то вона постає не як релігія, а як релігійність, як квінтесенція сучасної релігійності, яка проявляє себе в усіх конфесіях. Процес-теологія найбільш повно і глибоко розвиває давні універсалістсько-теономні тенденції розвитку релігійності на сучасному науково-філософському ґрунті [12, 503]. У сучасному глобальному єдиному множинному світі єдиногобожжя нагально вимагає єкуменізму (поєднання єдиновірних церков) і універсалізму («світового братства релігій»). Послідовне єдиногобожжя вимагає (як у вищезгаданих давніх «поглинаннях») не менш послідовного релігійного універсалізму, тобто об'єднання всіх партикулярних «імен» (Ягве, Ісус Христос, Будха, Аллах та інш.) у вищому єдиному Бозі, очевидно, при збереженні (принаймні тепер) їх «іменних» культів. Бути богословом неймовірно важко, майже не можливо, оскільки воно вимагає не тільки віри в Бога, а його знання, що важкодоступно. Конфесійне богослів'я обмежує Бога церковними догмами, це не стільки богослів'я, скільки церковнослов'я. Справжнє богослів'я мусить бути надконфесійноуніверсалістським, як єдиний для всіх релігій Бог. Бог в собі – це творчісна силодія в уособленому дієусвідомленні, Бог для нас – це його виведення із темного потоку історії, наші уявлення про нього, Бог в нас – наша богоподібна здатність до творчості [14, 381]. Всі богословські проблеми постають як історично-релігійний розмисел. Історіологічне поступознавство, історія релігійно-філософської думки і богослів'я утворюють триєдиний гносис. Перевага теології процесу у надконфесійній всеохопності розвитку від окремої релігії до нової універсалістсько-теономної релігійності. У Американокаліфорнійському Клермонті створений спеціальний центр для вивчення філософії процесу у сполученні з ідеями екзистенціалізму, тейярдизму, буддизму та інш. для розвитку теологічної думки і обґрунтування своєрідного натуралістичного теїзму, як основи нової форми всесвітньої релігійності. У 1971 р. при цьому центрі Л.Фордом і Д.Коббом почав видаватись спеціальний журнал «Process Studies» з метою осмислення християнської віри не тільки за допомогою філософії процесу А.Уайтхеда і Ч.Хортшорна, але також інших філософів для яких характерне так зване процесуальне бачення світу (Г.Гегель, Г.Фехнер, А.Бергсон, С.Олександрер, М.Бердяєв, П.Тейяр де Шарден та інш.), журнал поширює використання ідей А.Уайтхеда не тільки у теології, але і у багатьох інших галузях – у естетиці, літературній критиці, біології, фізиці, історії релігії, політичних науках [12, 503-504].

Очевидно, поруч з універсалізацією і теономією доводиться відзначати своєрідну гностизацію сучасної релігійної свідомості, тобто дієусвідомлення релігії як світотворчого просвітлення. Не слід плутати окремі гностичні вчення II сторіччя та інш., «ім'я яким легіон», з гностикою (гностиком, а не гностицизмом) як «наскізним» (одвічним) напрямком релігійно-філософської думки, який, ґрунтуючись на ідеях: 1) «узаможненого» Бога – абсолюта (тобто такого, що вимагає вже свого пізнання) і 2) абсолютизації духовного перетворення («просвітлення»), «червоною ниткою» пронизує всю її історію. Сучасна гностика, на нашу думку, коріниться у 1) творчоцентричному характері

всієї духовності та 2) інтелектуалізації всіх сфер суспільного життя. Ця, часом явна, а часом прихована, гностизація проникає в усі сфери сучасної духовності, у науку, літературно-мистецьку і релігійно-філософську сфери (наприклад інфляційно-сценарна модель Всесвіту, яка трактує про узагальнену первинну творчісну силодію іще до створення «нашого світу» через так званий «Первісний Вибух» або вчення про ноосферизаційний діє розум Всесвіту, або так звана «соціально-культурна парадигма» у суспільних науках, яка трактує про зростання свідомісно-духовних чинників розвитку і т.д.) дуже повільно і непомітно, але все відчутніше, надаючи «гностичного присмаку» майже всім (не тільки релігійним, наприклад, гностика історичного процесу або буття) розмірковуванням, розчиняючись у них як сіль у воді і сама стаючи, у певній мірі, «сіллю» сучасного інтелектуалізму. Одним словом кажучи, гностика – це виведення світотворчо просвітлюючих значень, найбільш успішно здійснюваних процес-теологією. Безконечний семіозис новоозначень як духовне перетворення світу завершує (звершує), на нашу думку, виведення із темного потоку історії світотворчо-просвітлюючих значень, тобто гностику [13, 241-243]. Грубо кажучи, якщо доіндустріальне так зване традиційне суспільство проявляє релігію як обряд, а у новочасному індустріальному суспільстві - вже «твоя праця – твоя молитва», то у прийдешньому інфо-суспільстві – «твоя праця – твоє просвітлення» [5]. Особливо успішно у цьому напрямку просувається, на нашу думку, найбільш відповідна сучасній онауковленій свідомості, «теологія процесу», яка (через свою універсалістську надконфесійність і можливість бути застосованою будь-якою церквою) найбільш перспективно займає авангардне становище не тільки в омріяному сучасному релігійно-науковому синтезі, але з часом може претендувати на звання сучасної гностики.

Незнаний бог ап.Павла отримує найбільш повний і глибокий розвиток у сучасній теології процесу, яка відповідно здійснює сучасні тенденції: 1) «виведення» нової релігійності шляхом своєрідного «просвітлення» (виявлення раціонального, ледве не наукового змісту і, тим самим, інтелектуалізації) всього історично-релігійного розвитку людства; 2) над конфесійного універсалізму і 3) теомії.

Література

1. Антология имяславия. – М.: Факториал – ПРЕС, 2003. – 544 с.
2. Армстронг К. История Бога / К.Армстронг. [пер. с англ. К.Семёнова]. – К.: София, 2004, - 496 с.
3. Браун Р. Введение в новый завет. Том II / Р.Браун. [пер. с англ.]. – М.: Библейско-богословский институт св.апостола Андрея, 2007. – 571 с.
4. Бюркле Х. Человек в поисках Бога. Проблема не христианских религий / Х.Бюркле. [пер. с нем.]. – М.: Христианская Россия, 2001. – 229 с.
5. Гарин И. И. Обретение бога / И.Гарин. – К.: Издательство «Мастер клас», 2009. – 400 с.
6. Годяк Б. Незнаний Христос / Б.Годяк. – Тернопіль : Богдан, 2008.- 540 с.
7. Гурко Е.Н. Божественная ономотология: Именованіе Бога в имяславии, символизме и деконструкции / Е.Гурко. – Мн.: Эконом-пресс, 2006.- 448 с.
8. История древнего Востока. Зарождение древнейших классовых обществ и очагов рабовладельческой цивилизации. - Ч.2. Передняя Азия, Египет. – М.: Главная ред. восточной литературы издательства «Наука», 1988. – 623 с.

9. Хукер М. Святой Павел / Морана Хукер. [пер. с англ. А.Гаркавого]. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2005, - 288 с.
10. Шолем Г. Основные течения в еврейской мистике / Г.Шолем. [пер. с англ. и иврита Н.Бартман, Э.Заболотная]. – М.: Мосты культуры, 2007. – 510 с.
11. Ястребов Г.Г. Кем был Иисус из Назарета? / Г.Ястребов – М.: Эскимо, 2008. - 384 с.
12. Халецький О.В. Спадщинні напрямні теології процесу або поступу / О.Халецький // Історія релігій в Україні. Праці XII-ї міжнародної наукової конференції (Львів, 20-24 травня 2002). – Львів, 2003. - Кн. II. - С.501-506.
13. Халецький О., Децик О., Халецька О. $\alpha\alpha\beta\alpha\zeta\zeta$ як історично-духовне сходження / О.Халецький // Науковий вісник ЛНУВМ та БТ ім. С.З.Гжицького. - Львів, 2008. - Т.10, № 1 (36). – Ч.1. – С. 447-455.
14. Халецький О.В., Халецька О.О., Дзера М.М. При сьйві. Метафізика світла і соціально-культурна парадигма. Пригоди однієї ідеї у мандрах крізь віки / О.Халецький // Науковий вісник ЛНУВМ та БТ ім. С.З.Гжицького. – Львів, 2009. - Т. 11, №2 (41). - Ч.5. – 375-385 с.
15. Allison D. Iesus of Nazareth: Millenarian Prophet / D.Allison. – Minneapolis: Augsburg Fortress Press, 1998, - p. 380.
16. Crossan D. The historical sensus: The life of a meditezzanean Jewish Peasant. / D. Crossan. – San Francisco: Haper San Francisco, 1991. – p. 440.
17. Meier J. P. Marginal Jew / J.P.Mejer. – New York: Doubleaday, 2001. – p. 845.

Summary

Khaletsky O.V., Khaletska O.O.

The unknown God as the process of theological belief in the only God

The unknown God of apostle Paul is unknown not because of his name, but because he has a lot of names and is the only. “When the candle begins to burn – to wisdom, religious light is died out” (Elisha ben Abuya). Nowadays are characterized by the rise of new universal theonomic religiousness and its peculiar Gnosticism it means, its action is religious understanding as enlightenment world creation. God as impersonated creative power of action is realizing itself in world creation as historical and inward development and reaches its understanding in religious and philosophical thought. The unknown God of apostle Paul has got the most perfect and the most considerable development in modern strong desire faithful theology of the process because of realization the universal and theonomic tendencies as gradual faith.

Key words: *the unknown God, to have a lot of names, universal and theonomic religiousness, gnostics, word creative enlightenment, historical and inward development and religious and philosophical thought, process theology, gradual faith.*

Стаття надійшла до редакції 9.04.2010

Хміляр Д.Д., кандидат ветеринарних наук, професор

Чепига М.П., доктор філософії, професор©

Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С.З. Гжицького

ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ПРИ ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ ТА СЛУХАЧІВ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Ключові слова: управління, самостійна робота, студент, слухач, творчість.

В умовах, коли в навчальному процесі відбувається цілеспрямоване зменшення кількості годин аудиторної роботи студента та слухача (відповідно до європейських стандартів) важлива роль в якості підготовки і перепідготовки фахівця покладена на його самостійну роботу.

Самостійну роботу слід розглядати, як тристоронній процес, в якому чітко взаємодіють між собою: викладач, студент чи слухач і об'єкт навчання [4].

Методичні засади програмування самостійної роботи, шляхи її активації, певні практичні поради знайшли своє конструктивне відображення в працях відомих педагогів С.О. Сисоевої [5], В.А. Тюрині [6], А.Г. Сон [7].

Значний внесок у розробку питань активізації самостійної роботи шляхом введення в навчальний процес елементів наскрізності зробили вчені – педагоги Національного аграрного університету Д.Г. Войтюк, М.П. Барабин, Я.М. Михайлович, Т.Д. Іщенко [8] та інші вчені [2-3, 9 - 12].

Проблемам самостійної роботи, самостійної самоосвіти присвячено ряд психолого-педагогічних праць Г.М. Андреева, В.П. Булкина, І.Ф. Білокур, В.М. Безсонової, В.К. Бурака, В.М. Донцова, Н.П. Ерастова, Б.П. Єсіпова, О.М. Зв'ягіна, О.І. Кочептової, Л.В. Кузнецової, П.І. Підласистого, Г.М. Юшко та ін.

Розрізняють поняття “ Самостійна робота “ та “ Самостійна діяльність “ [13]. Перше – форма індивідуальної роботи, друге – якість пізнавальної активності: використання ініціативної позиції (а не відповідної), погодження власних думок (а не повторення думок других).

Призначення самостійної діяльності – не лише закріплення знань та умінь, але й пошук з акцентом на розвиток універсальних здібностей, таких як, наприклад, наполегливість, пошукова активність. Така робота - “ напружений та невпинний процес самостійного пізнання “ [14]. Самостійна робота здійснюється без викладача, а самостійна діяльність не лише допускає його присутність, але й передбачає іноді як обов'язкову і включає самостійну роботу.

Методологічні та теоретичні підходи до організації самостійної роботи студентів та слухачів описані в прекрасній статті В.Буряка [10].

Як правило, викладачі не мають труднощів із викладанням суми знань. Розроблено достатню кількість методичних вказівок для практичних і лабораторних занять, мета яких – вироблення певних фахових навичок. Правда, із тренуванням ще не все гаразд. Виклад знань на лекціях чи лабораторно-практичних заняттях складніше. Змусити студентів і слухачів післядипломної освіти розмірковувати – набагато серйозніша проблема, а керувати цим процесом зовсім проблематично.

Викладач ВНЗ повинен бути не тільки джерелом інформації, але й організатором мислєдїяльностї. Таким чином, здатність викладача творчо мислити і передавати цю особливу властивість студенту та слухачу післядипломної освіти виступає вирішальним фактором перебудови навчання в контексті болонських домовленостей. Для цього, він сам повинен бути творчою особистістю і володіти тією методологічною основою, на якій ця мислєдїяльність виявляється.

Однак і методологічна, і психологічна підготовка викладача як професїонала, керівника мислєдїяльностї в педагогічній освітї, часто викликає нарікання.

Підготовка викладача до управління індивідуально орієнтованим навчанням:

А. Формулювання запитань, на які можливі багатоваріантні відповіді.

Б. Складання завдань для самостійного розв'язування, які б відповідали таким вимогам:

1. На них не повинно бути прямої відповіді у книжках, посібниках чи конспектах лекцій, вони мають змусити студентів та слухачів післядипломної освіти думати: шукати аналогії і протилежності, загальні ознаки, вирішення проблемних ситуацій.

2. Ставити запитання з метою підвищення ідеальності системи, процесу лікування тощо.

Можна використовувати такі тренінгові завдання:

- Неорганічна хімія: розв'язувати задачі різними варіантами.
- Органічна хімія: скласти моделі молекул.
- Аналітична хімія: ідентифікувати іони у розчинах.
- Анатомія: визначити кістки на дотик.
- Гістологія: ідентифікувати мікропрепарати.
- Патанатомія: порівняти патолого-анатомічні зміни в органах.
- Кліндіагностика: відрізнити шуми хворих органів.

В. Допомога викладача студентам і слухачам у визначенні модальності їх мислення (переважаючий канал сприйняття навчальної інформації: зоровий, слуховий...).

Г. Допомога викладача студентам і слухачам налаштуватись на навчання (фізичне і психічне розслаблення тощо).

Технологія управління навчанням студентів і слухачів післядипломної освіти.

Студенти та слухачі приходять добровільно на заняття і лише тоді, коли переконані, що оволодіють незрозумілим матеріалом під керівництвом викладача.

У приміщенні для заняття створюється сприятлива для навчання атмосфера:

1. Студент і слухач заходить у приміщення, в якому чути класичну музику, аромати, горять свічки.

2. П'ять-десять хвилин студенти чи слухачі налаштовуються на навчання – слухають, нюхають, розслабляються.... Звільняють мозок для сприйняття навчальної інформації.

3. Кожен студент чи слухач одержує завдання від викладача, на які не має відповіді у книжках, які тут же, у практикумі (лабораторії, клініці...) стоять на столах. Якщо у методичній вказівці не вказано, які знання потрібно мати студентам чи слухачам на першому (другому..) етапі для розв'язання проблемної ситуації, вони звертаються за консультацією до викладача (до якого вони записалися на індивідуально орієнтовне навчання). Студенту чи слухачу забороняється (в момент роз'яснення завдання) звертатись про допомогу чи консультацію до іншого студента чи слухача, оскільки це може перешкодити самостійному роз'ясненню проблеми.

Викладач орієнтує студента чи слухача на ознайомлення із матеріалом (із певного навчального джерела: книжки, конспекту, наукового журналу...) і на основі аналогії чи протилежностей, пошуку протиріч і розв'язання їх, а також може допомогти вирішити перший етап проблемної ситуації. Якщо студент чи слухач, не здогадується (не має розвинутих здібностей до творчості), як вирішити проблему, то викладач підказує правильний розв'язок першого етапу й орієнтує студента чи слухача (слід отримати матеріал на суму знань у спеціальній літературі) на роботу із другим (третім...) етапом проблеми. Наприклад, використовуючи комбінування відомих елементів проблеми та їх взаємозв'язків, одержати нову властивість і вирішити проблему. Як правило, йдеться про ідеальне рішення.

Зауважимо, що мислення народжується в проблемній ситуації. Розвиток мислення активний в умовах, коли до змісту навчальних матеріалів залучаємо суб'єктивно-творчі завдання, проблеми теоретичного і практичного характеру, що потребують самостійного мислення, суб'єктивної творчості.

Викладач управляє процесом комбінування, допомагає студенту чи слухачу систематизувати варіанти з метою усвідомленого вибору елементів певного етапу проблеми. Якщо студент чи слухач не справляється із проблемою після двох-трьох допоміжних втручань викладача, то розв'язування проблеми переноситься на наступну зустріч. Студенту чи слухачу дається нове завдання і все починається за описаним вище алгоритмом.

Важливий процес творчості, навіть з допомогою викладача, а не кінцевий результат. Але контроль є контроль і якість навчання перевіряється через 2—3 заняття після занять чи на занятті у відведений час. Студент чи слухач може показати вирішення проблеми викладачу і на наступний день чи одержати консультацію між заняттями.

Студент чи слухач в зошит обліку самостійної роботи на кафедрі записує завдання і коротку відповідь, підтверджену викладачем-консультантом.

У кінці заняття студент чи слухач повідомляє викладачу про виконану роботу і одержує домашнє завдання. Студент чи слухач знайомиться з новим завданням, у випадку, якщо проблема не зрозуміла, просить зорієнтувати його до певної літератури.

Після занять викладач керує роботою з написанням рефератів, курсових робіт, випускною роботою і спрямовує студентів чи слухачів на розкриття причинно-наслідкових зв'язків, створення розв'язок та проблемних ситуацій з використанням логічного, творчого та фахового мислення тощо.

У кінці заняття викладач переконує і заохочує студента чи слухача знову прийти до нього, якщо є проблема, із якою студенту чи слухачу важко впоратись.

Роль викладача у підготовці та проведенні дискусії. Однією із форм управління роботою студентів та слухачів є дискусія. Її не можна перетворювати у псевдообговорення, псевдопошук тих знань, які відомі викладачеві. Дискусія повинна бути проблемною.

Вернер Гезенберг — творець теорії невизначеності — вважає, що навчання починається з бесіди. Розмови мають вирішальний вплив на наше мислення. У групі диспути більш креативні, логічні, ніж під час індивідуального мислення.

Навчальна дискусія передбачає постановку питання викладачем і відповіді студентів чи слухачів. Головна роль у дискусії належить викладачу, його вмінню задавати питання, вести діалог, тримати паузу, очікуючи відповіді. Під час дискусії роль викладача не повинна зводитися до директивних реплік або висловлювання особистих суджень. Багаторічна практика показує високу ефективність питань відкритого типу, що стимулюють мислення. Це “*дивергентні*”, або “*оціночні*” за своїм змістом питання. Вони не передбачають (на відміну від закритих, “*конвергентних*”) короткої, однозначної відповіді, спонукають до пошуку, творчого мислення. Це питання типу: *Як? Чому? За яких умов? Що може статися, якщо...? “Оціночні”* питання допомагають студентові чи слухачу виробити свою власну оцінку того чи іншого явища, власне судження.

Продуктивність генерації ідей збільшується, якщо викладач:

- надає час для обміркування відповідей;
- уникає нечітко сформульованих питань;
- не ігнорує жодного питання;
- розширює думку або змінює її напрям;
- уточнює висловлювання;
- уникає узагальнень;
- спонукає слухачів до поглиблення думки.

Правила ведення дискусії:

1. Доброзичливе ставлення і увага до кожного учасника.
2. Утримання від схвальних або несхвальних висловлювань.

3. Зосередження дискусії на одній темі, фіксація уваги учасників на питаннях, які обговорюються. Стислість, змістовність, аргументованість як у процесі дискусії, так і під час підведення підсумків.

4. Загальний висновок — не кінець роздумам над проблемою, а наступний крок у дослідженні нової теми.

Викладачі застосовують різноманітні способи комунікації. Постійно пам'ятаємо про те, що студенти чи слухачі мають різні стилі навчання, різні здібності, характер і темперамент.

Ведення “Журналу обліку діяльності викладача з управління тематичною самостійною роботою студентів чи слухачів післядипломної освіти поза межами розкладу навчальних аудиторних занять”

У позанавчальний час ми допомагаємо студентам чи слухачам не тільки зрозуміти і засвоїти інформативну частину знань із конкретного предмету вчитися розмірковувати, але й проводимо розумове виховання: щоб студенти та слухачі любили предмет заради його труднощів. Так студенти і слухачі можуть розвинути свої творчі здібності й за умови старанності стануть творчими особистостями.

Необхідно вміти керувати емоціями студентів та слухачів, оскільки емоції стимулюють або пригнічують творчий процес. Вони підвищують чи понижують енергію, яка веде до успіху.

Підвищують енергію ентузіазм, творчий дух, спокій, прагнення до мети, зосередженість, захопленість, впевненість у своїй обізнаності тощо.

Забирають енергію, скутість, страх, хвилювання, нерішучість, тривожність, критичність у ставленні до інших, критичність з боку інших, втома, злість, образи, збудженість, почуття самотності, відчуття безнадійності, безпорадність, тощо.

Приклад розграфлення “Журналу..”

1	2	3	4	
			5	6

Назва графи:

1. Дата.
2. Прізвище та ініціали викладача, студента чи слухача; факультет, курс, група.
3. План самостійної підготовки на одне чи декілька занять. Завдання зростаючої складності.
4. Реалізація плану самостійної роботи.
5. Закриті (відповідь “так” чи “ні”) чи відкриті (для з'ясування ситуації) запитання з використанням мислительних інструментів і запитання, на які очікується творча відповідь.
6. Чого я навчився (лася)? Які уміння здобув (ла)? Що досягнуто?

Роз'яснення до заповнення граф:

1. Заповнює студент чи слухач.
2. Заповнює студент чи слухач, разом із викладачем.

План підготовки складає студент чи слухач із врахуванням своїх знань і можливостей під керівництвом викладача на основі доброзичливого спілкування.

Співбесіда завжди має відбуватись мовою студента чи слухача, доступних йому понять і відчуттів.

План має бути гнучким і спрямованим на досягнення відповідного результату:

— розуміння теоретичного матеріалу (суми знань);

- розвитку навички, так щоб мислення було впевненим. Впевненість — це

манера, в якій виконується дія: хімічна, математична, діагностична чи лікувальна.

План спрямований на генерування альтернатив, наближених до “реального рішення”. Так студент чи слухач навчається вчитися.

4. Заповнюється викладачем, який проводить індивідуальну консультацію й індивідуальне управління самостійною роботою.

Спочатку викладач досліджує прогалини в навчальній інформації, що стосується питання, яке цікавить студента чи слухача (сума знань, умінь, відсутність альтернатив...).

Якщо студенту чи слухачу важко генерувати альтернативи, то викладач підводить його до цього направляючими чи виманюючими запитаннями. Складається список альтернатив і аналізується для пошуку тієї, яка найближча до “реального вирішення”.

Щоб сформувані у студента чи слухача звичку мислити, використовуються такі (мислительні) інструменти:

ПМЦ (Плюс, Мінус, Цікаво) — інструмент привернення уваги студента чи слухача.

Звичайною фразою: “Було б цікаво побачити...” викладач заохочує студента чи слухача до розширення знань (ідеї).

АМВ (Альтернативи, Можливості, Вибір). Вони активізують наше бажання шукати альтернативи “в цей конкретний момент”. Чим більше генерується альтернатив, тим більший вибір маємо.

РВФ (Розглянемо Всі Факти) і фактори, які в даній ситуації потрібно розглянути.

НІР (Наслідки і Результати). Грунтуються на словах “може бути” і “могло би бути”.

ЗРН (Згода, Розбіжність, Недоречність). Наприклад, наші розбіжності полягають в тому, що...

ПІЛ (Погляд Інших Людей).

Крім цього, допоможіть студентам чи слухачам визначити стиль навчання (зоровий, слуховий...).

Використовуйте ці загальні запитання при складанні завдань, на які очікуєте одержати творчі відповіді:

— Яким чином можна... використати для...?

— Що відбудеться, якщо...?

- На що подібне...?
- В чому сильні та слабкі сторони?
- Що ми вже знаємо про...?
- Як... пов'язати з тим, що ми вивчали раніше?
- Поясніть, чому...?
- Поясніть, як...?
- Що, коли...?
- В чому полягає суть ?
- У чому полягає різниця між... і ...?
- Який аргумент можна навести на противагу...?
- Який з ... є кращим, і чому?
- Які можливі варіанти вирішення завдання?
- [Порівняти ... і ... на основі...]
- Чим ви аргументуєте свою відповідь?

Та інші.

Для з'ясування незрозумілих питань студент чи слухач може ставити лабораторні досліди, проводити операцію чи клінічне обстеження...

Викладач звертає увагу на те, чи студент та слухач використовує попередні знання і досвід, як у нього упорядкований засвоєний матеріал.

Від викладача на консультації вимагається, щоб під час пояснення матеріалу побудова змісту була логічною, а приклади цікаві й переконливі.

Багаторазове наголошування на практичному використанні набутих знань підвищує рівень зацікавленості й мотивацію студентів чи слухачів до навчання. Робиться все, щоб заняття були якомога привабливішими.

5. Заповнюється студентом чи слухачем на основі співбесіди і дискусії з викладачем стосовно досягнення мети навчання.

Перевіряючи ефективність системи ми у 2006 – 2008 навчальному році провели анкетування студентів та слухачів післядипломної освіти про їхню задоволеність самостійним навчанням під керівництвом викладачів.

Більша привабливість для студентів старших курсів порівняно з першокурсниками і слухачів відвідування кафедр для самостійного вивчення матеріалу може бути обумовлена більшою мотивацією необхідності предметів для майбутніх фахівців. Студенти першого курсу вважають, що таке навчання допомагає краще засвоїти теоретичний матеріал, тоді як студенти старших курсів та слухачі більше надіються на свою працездатність і здатність самостійно аналізувати навчальний матеріал.

Управління тематичною роботою студентів та слухачів підвищення кваліфікації на кафедрі поза межами розкладу навчальних аудиторних занять під керівництвом викладачів сприяє засвоєнню знань, виробленню творчого і фахового мислення.

Література

1. Закон України “ Про освіту “. – К.: Наукметодцентр аграрної освіти, 2002. – 36 с.

2. Лист Міністерства освіти і науки України від 31.07.1998 № 285 “ Про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах у 2002/2003 навчальному році”.

3. Бомба Я.Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти. Навчальний посібник для слухачів закладів підвищення кваліфікації системи вищої освіти. – К.: ВВП “ Компас “, 1997, - 64 с.

4. Блозва І.І. Роль диференціації навчальних завдань для самостійної роботи студентів // Збірник науково-методичних праць “ Наука і методика “. – Київ: Аграрна освіта, 2005. – с. 61-65.

5. Педагогічні технології: Наука – практиці. Навчально – методичний щорічник / О.І. Кульчицька, С.О. Сисоєва, Я.В. Цехмінгер /. за ред. С.О. Сисоєвої, - К.: ВІОПХ, 2002, Вип.. 1. – 281 с.

6. Тюрина В.А. Формирование познавательной самостоятельности учащихся общеобразовательной школы: Дис. ДЛН. – Х, 1994. – 498 с.

7. Сон А.Г. Самостоятельное приобретение знаний, умений и навыков как средство оптимизации обучения учащихся (на материалах преподавания математики в школе): Автореферат дис. канд. пед. наук. (В. 20.01).- К., 1988. – 25 с.

8. Войтюк Д.Г., Барабан М.П., Михайлович Я.М., Іщенко Т.Д., Оглядничук Р.В. Комплексное проектирование по общетехническим дисциплинам. // Праці четвертої Міжнародної науково – практичної конференції “ Проблеми та шляхи розвитку вищої технічної освіти “. К. 2002. с.5—17.

9. Бендера І.М., Корольчук О.В. Організація самостійної роботи під час проведення лабораторного практикуму у студентів технологічних спеціальностей. // Наука і методика: Збірник науково – методичних праць. К.: Аграрна освіта, 2005, Вип. – с.131-134.

10. Буряк В. Самостійна робота як системоутворюючий елемент навчальної діяльності студентів. // Вища школа, 2008, № 5. – с.10-24.

11. Дементьева Н.А. Развитие самостоятельности как качества личности в процессе педагогической практике. – Вопросы формирования личности учителя в условиях педагогического института. – Саратов, 1970.- с.65-68.

12. Буряк В.К. Керування самостійною роботою студента. // Вища школа, - 2001, - № 4-5. – с. 16 – 22.

13. Вербицкий А., Попов Ю., Подлеснов В., Андросюк Е. Самостоятельная работа студентов: проблема и опыт. // Высшее образование в России. 1995. - №2. – с.137 – 145.

14. Костенко И. Аудиторная самостоятельная работа студентов с учебным текстом. // Высшее образование в России. 1995. - №1. – с.101 – 105.

15. Долингер В.А. Самостоятельная деятельность учащихся и ее активация при обучении математики. – Омск: Изд-во ОмИПКРО, 1993. – 156 с.

16. Андреева В.М. Методика активизации самостоятельной работы студентов ускоренного обучения. // Организация самостоятельной работы студентов в процессе изучения общественных наук, - Л.: Изд – во ЛГУ, 1989. – Вып. 6. – с. 24 – 28.

17. Никишин – Потапович В.А. Проблемы самостоятельной работы студентов в педагогике высшей школы. // Совершенствование форм и методов самостоятельной работы студентов. – Симферополь, : Изд – во СГПИЛ., 1985. – 218 с.
18. Попов Ю., Орбинский В. Организация самостоятельной работы студентов в бакалавриате. // Высшее образование в России. – 1998. - № 4. – с.87-89.
19. Беляева А. Управления самостоятельной работой студентов. // Высшее образование в России. – 2003. - № 6. – с. 105 – 109.
20. Тарантей В.П. Педагогика в вузе: самостоятельная работа студентов. // Педагогика. – 1990. - № 2. - с.83-87.
21. Юшко Г.Н. Научно – дидактические основы организации самостоятельной работы студентов в условиях рейтинговой системы обучения: Автореф. дис. канд. пед. наук. – Ростов. Н/Д, 2001. – 25 с.
22. Давыдов В.П. Роль и место автоматизированных систем в самостоятельной работе студентов . Автореф. дис. канд. пед. наук. – Новосибирск. 1999. – с.13.
23. Гордал Драйден, Джаннет Вос. Революція в навчанні. / Пер. з англ. М. Олійник. – Л.: Літопис, 2005. - 542 с.
24. Левитес Д.Г. Практика обучения: современные образовательные технологии. – М.: Воронеж, 1998, - 337 с.
25. Меерович М.М., Шрагина Л.Н. Технология мышления. – Мн. Хорвест, 2003. – 432 с.
26. Монахов В.М. Технологические основы проектирование и конструирование учебного процесса. – Волгоград, 1995. – 322 с.
27. Підкурчанка Г.О. Ідеї управління в теорії і практиці вищої педагогічної освіти. // Педагогіка і психологія. – 1996, № 14. – с.177 – 185.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2010

УДК 636.(091)(092)

Ходарченко К.М. ©

**АНАЛІЗ ОСНОВНИХ НАПРЯМКІВ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
М.П. ЧИРВИНСЬКОГО**

Подані описні відомості щодо аналізу основних напрямків наукової діяльності М.П. Чирвинського.

Ключові слова: годівля, молодняк, тваринництво

Матеріалом дослідження стали архівні документи Державного архіву м Києва., Національної парламентської бібліотеки України та Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. У процесі роботи використано хронологічний та системний методи дослідження.

Питання годівлі сільськогосподарських тварин до кінця ХІХ ст. знаходилося на початковій стадії розвитку. Лише у вісімдесятих роках ХІХ століття молодий вчений М.П. Чирвинський почав свою роботу над вивченням цього питання. Його науковий пошук був пронизаний ідеєю створення нових методів покращання годівлі тварин, про що свідчить стаття „К учению о кормовых средствах и о кормлении скота” (1871).

М.П. Чирвинський чітко уявляв необхідність розробки наукових основ годівлі сільськогосподарських тварин і висловив це в епіграфі до своєї збірки про стан науки про годівлю: „Хто шукає в наш час у науці про годівлю тварин простих рецептів, які він би наслідував, той не знайде собі задоволення, і якщо йому не вдалось пізнати фізіолого-хімічну сторону, тобто ядро цього вчення, тоді кожне творення, трактуючи про цей предмет, здаватиметься йому книгою за сіма замками”. [1,5]

Наукові здобутки у галузі годівлі тварин М.П. Чирвинський висвітлив у своїх працях „Влияние возраста на способность переваривать корма овцами” (1871) та „Значение минеральных веществ корма для животного организма” (1875). [4]

Незважаючи на надзвичайно об’ємну і складну роботу з питань годівлі тварин М.П. Чирвинський підготував до друку статтю „Современное состояние учения кормления домашних животных” (1878).

Його перші дослідження були направлені на вивчення питання утворення жиру в організмі тварин М.П. Чирвинський писав, що „жир – основний продукт відгодівлі. Знати джерело його утворення надзвичайно важливо для практичних цілей, лише тоді можна скласти кормові раціони, щоб вони сприяли кращому утворенню і відкладенню жиру у тілі тварин, наскільки це залежить від складу корму”. [1,4]

Даючи назви статтям: „Очерки по истории развития учения о питании” (1881), „К вопросу об образовании жира в животом организме” (1882),

---

© Науковий керівник доктор вет. наук, професор Рудик С.К.
Ходарченко К.М., 2010

„Кормовые нормы Крева и их критическая оценка” (1888), „О кормлении домашних животных” (1889), він ґрунтовно і послідовно виклав отриманий матеріал і поступово робить висновок, що організм тварин потребує збалансованої годівлі для правильного фізіологічного розвитку.

Висновок М.П. Чирвинський обґрунтував діяльність власних досліджень чим і спростував гіпотезу Фойта, яка заперечувала участь вуглеводів в утворенні жиру у живому організмі.

Оскільки його роботи мали велике значення для розвитку зоотехнічної науки і представляли інтерес для практичного тваринництва, висновки про джерела жирутворення в організмі являються значним внеском у науку про годівлю тварин. Цією роботою експериментатор заявив що в Україні існує експериментальна наука і вона здатна йти самостійним шляхом.[1,6]

Значна кількість робіт, присвячена питанню годівлі сільськогосподарських тварин, були опубліковані М.П. Чирвинським і присвячені історії розвитку годівлі тварин, науковим основам і техніці годівлі, консервуванню корму та підготовці його до згодовування.

У 1897 році М.П. Чирвинський виступив із доповіддю на агрономічній секції XI з’їзду російських натуралістів і лікарів „Про методи дослідження російських кормових продуктів”, а також з науково популярною лекцією „Про годівлю тварин” в Товаристві любителів природознавства, антропології і етнографії м. Москви.

У доповіді про методи дослідження вітчизняних кормових продуктів, автор особливу увагу звернув на необхідність всебічного вивчення кормів і вважав це питання одним із невідкладних завдань по вивченню тваринництва.

Особливу увагу М.П. Чирвинський зосередив на дослідженні кормів. У доповіді автор висвітлив вимоги, які на той час ставилися до хімічних методів вивчення складу кормів.

Маючи хорошу підготовку з хімії, М.П. Чирвинський чітко розумів недосконалість стандартних методів зоотехнічного аналізу і шукав шляхи удосконалення їх.

Минуло більше 100 років від зробленої доповіді і внесено багато пропозицій щодо покращання методів дослідження корму виділення у кормових продуктах різних груп органічних речовин. Думки, висловлені з цього питання М.П. Чирвинським, не втратили вагу і до тепер.

При дослідженні кормів на вміст протеїну з невідомим складом азоту у білках речовини, він вважав доцільним використовувати множник 6,25 а в інших випадках змінювати величнику коуфіцієнту відповідно до вірогідного вмісту.

При визначенні вмісту сирого жиру у кормах, Микола Петрович не бачить достатніх підстав для розподілу сирого жиру на декілька більш однорідних фракцій і більш того – для визначення окремих його складових, оскільки кількість жиру у більшості кормів невелика: «...у тих же випадках, коли вміст сирого жиру значний, неможливо не визнати бажаним детальне дослідження цієї групи, або хоча б визначення обмилуючої частини ефірного екстракту».[2]

Свої дослідження окремо присвятив доцільності розподілу без азотистих речовин на дві групи: розчинні і нерозчинні. Аналізуючи переваги і недоліки різноманітних методів визначення клітковини, він надав перевагу способу Кнега, що дає можливість провести декілька подальших звичайних розподілів без азотистих речовин, а саме, на деревинну, пентозами і без азотисті екстрактивні речовини. Підкреслюючи велику складність ще не вивченої групи без азотистих екстрактивних речовин, Микола Петрович визнав доцільним поділити їх на більш однорідні підгрупи, для чого і провів аналіз для цих способів. Слід відмітити, що не зважаючи у ваги на актуальність ці питання нині залишаються не вирішеними у зоотехнічній науці.[2]

Поряд з науковою діяльністю, М.П. Чирвинський вів велику роботу по розповсюдженню наукових знань у галузі зоотехнії. Широкого поширення набули його знамениті підручники з тваринництва для вищих, середніх і нижчих сільськогосподарських шкіл, а також популярні лекції. Він володів здібністю коротко, у ясній і цікавій формі передати читачу наукові знання і показати їх велике значення і роль для практичного тваринництва.

Висновки. Основні напрямки наукової діяльності Чирвинського М.П. забезпечили можливість подальшого наукового обґрунтування необхідності розробити наукові основи годівлі сільськогосподарських тварин.

Література

1. Попов И.С. Избранные сочинения в двух томах М.П.Чирвинського 1949.-Т.1.-С.522.
2. Чирвинський М.П. О некоторых производных монооксидензола //Журнал русского химического общества.-1873.-т.5-С.215-219.
3. Чирвинский М.П. Влияние возраста на пищеварительную деятельность овец // Журнал Русское сельское хозяйство.-1874.-Т.ХVII.-№7-С.8.-1.
4. Чирвинський М.П. Значение минеральных составных частей корма для животного организма //Журнал Русское сельское хозяйство.-1875.-Т.ХХ.-№1.-С.52-72.
5. Чирвинский М.П. Несколько исследований относящихся до питания животных // Журнал Русское сельское хозяйство.-1875.-Т.ХХII.-№7.-С.23-48.
6. Чирвинський М.П. Современное состояние о кормлении домашних животных // Журнал Русское сельское хозяйство.-1875.-Т.ХХIII.-№10.-С.84.

Summary

Brief information about analysis of basis direction on sciences activities of M. P. Chyrvinskiy is given.

Стаття надійшла до редакції 8.03.2010

Якимішин І. Д. ©

*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
ім.С.З.Гжицького*

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ МІНІ-ФУТБОЛУ(ФУТЗАЛУ) В УКРАЇНІ В ПЕРІОД з 2001 по 2003 р.р.

На даному етапі розвитку міні-футболу (футзалу) в нашій державі поруч із підвищенням його популярності та здобутками на міжнародній арені надзвичайно відчутним є недостатня кількість спеціальної науково-методичної та історичної літератури. Мета нашого дослідження встановити етапи становлення та дослідити аспекти та історичні дати розвитку міні-футболу (футзалу) в Україні.

Ключові слова: *Міні-футбол (футзал), цільова комплексна програма, дитячо-юнацька спортивна школа, етапи становлення, архівні матеріали.*

Формулювання цілей статті (постановка завдання), виклад основного матеріалу дослідження.

Мета - встановити етапи становлення міні-футболу(футзалу) в Україні.

Завдання – дослідити аспекти та історичні дати розвитку міні-футболу(футзалу) в Україні в період (2001-2003рр.)

Методи: документальний метод (аналіз архівних матеріалів АМФУ за період 2001-2003рр.)

В місті Києві 11 лютого 2001 року проведена 3-я звітно-виборча Конференція, яка затвердила зміни та доповнення до Статуту АМФУ. Президентом одноголосно вибрали Геннадія Лисенчука. Віце-президентами вибрали: Володимира Братуся, Валерія Кир'яна, Сергія Веселова, Віталія Пилипенка, а також вибраний новий склад комітету ветеранів на чолі з Олександром Жовтонопом.

У 2001 році національна збірна команда України виборола срібні медалі на Чемпіонаті Європи в місті Москва (Росія) – головний тренер, заслужений тренер України Геннадій Лисенчук, тренер Станіслав Гончаренко, а також у цьому році головному тренеру ФК "ІнтерКрАЗ" Станіславу Гончаренку присвоєно звання "Заслужений тренер України".

Чемпіоном України 2000 – 2001р.р. стала команда "Уніспорт - Будстар" місто Київ (президент команди - Ростислав Левицький, тренер команди - Олександр Гуржеєв), володарем Кубка України стала команда "ІнтерКрАЗ" місто Київ (президент команди - Сергій Веселов, тренер команди - Станіслав Гончаренко).

1 липня 2001 році створений спортивний клуб "Енергія" як структурний підрозділ ОАО "Львівобленерго" з метою організації професійної міні-футбольної (футзальної) команди. Ініціаторами проекту стали голова

спостережної ради Олександр Сагура, голова правління Володимир Матвійшин і голова профспілкового комітету ОАО "Львівобленерго" Степан Гордий. Команда дебютувала в першості країни серед команд 1-ї ліги. За підсумками сезону завоювала друге місце і отримала путівку в вищу лігу.

У цьому ж році був проведений 1-й Чемпіонат України по міні-футболу (футзалу) серед команд ВНЗ в місті Запоріжжя, переможцем якого стала команда МАУП-КПП місто Київ тренер - Кривенда В'ячеслав, а в колективі фізкультури Маріупольського металургійного комбінату ім. Ілліча в першості заводу з міні-футболу прийняло участь 64 команди. Команда шахти ім. А.Ф. Засядько в місті Києві зайняла перше місце на 3-х міжнародних спортивних іграх робітників країн СНД, а переможцем першості України серед команд ветеранів 45-років і старші стала команда з міста Одеси "Рішільє", на другому місці "Шахтар" з Донецька, на третьому команда "Вікторія" з міста Суми.

Переможцем міжнародного турніру "Кубок Визволення", який провели у 2001 році в Харкові стала команда МФК "Запоріжжєк" місто Запоріжжя, у цьому ж році в місті Одеса провели 1-й міжнародний турнір на приз заслуженого тренера України Валерія Водяна, переможцем якого стала команда "Зоря" з міста Бельці (Молдавія).

24 грудня 2001 року Рада АМФУ прийняла колективними членами Асоціації Одеської і Дніпропетровської областей, а також фізкультурно-спортивне товариство "Динамо".

У 2002 році чемпіоном України стала команда – "Шахтар" з міста Донецька. Президент клубу Євгеній Геллер, тренер Олег Солодовник. Володарем Кубка України стала команда – МФК "Дніпроспецсталь" з міста Запоріжжя. Команда представляє лідера вітчизняної електрометалургії – ОАО "Електрометалургійний завод "Дніпроспецсталь" імені А.Н.Кузьміна". Президент клубу Олексій Комаринський, тренер Раміз Мансуров, а переможцем чемпіонату України серед команд першої ліги стала команда ФК "Колос" Львівська пивоварня. Президент клубу і головний тренер команди Григорій Брунець.

У 2002 році студентська збірна завоювала бронзові медалі на Чемпіонаті світу серед студентських команд в Угорщині. Національна збірна України в Словаччії перемогла в відбіркових іграх Чемпіонату Європи. Збірна команда Дніпропетровської фінансової академії завоювала золоті медалі на 18 міжнародних студентських іграх в місті Тарту (Естонія), а в місті Києві провели міжнародний турнір "УЛІС - Перемога" за участю хлопців 1988 року народження.

У цьому ж році переможцем 2-го Чемпіонату серед вищих навчальних закладів знову стала команда МАУП-КПП з міста Київ, тренер В'ячеслав Кривенда, а чемпіоном України серед команд ветеранів 35 років і старші стала команда "Причорномор'я"(Дніпропетровськ), на другому місці команда "Єнакієвець"(Єнакієве), на 3-му команда "Євробіс"(Київ).

12 липня 2002 році відкрили приватний спорткомплекс "ТВД - Спорт" в селі Малечковичі Львівська область (проект Мирона Кіндія і Сергія Сакаля),

побудований для розвитку міні-футболу (футзалу) і організації здорового способу життя.

У 2002 році АМФУ провела Кубок Ліги, володарем якого стала команда “Універ - Локо” місто Харків, президент клубу Чігрінов, тренер команди Кобзар Юрій, а у місті Донецьку провели Раду АМФУ, присвячену 10-ттю створення Асоціації.

У цьому ж році був створений НФК “Ураган” місто Івано-Франківськ. Ініціаторами створення клубу стали ОАО “Прикарпатське Обленерго” і УМВС України в Івано-Франківській області. Президент клубу Олександр Бубен, тренер команди Юрій Костишин.

У 2003 році національна збірна України здобула титул – віце-чемпіона Європи. Чемпіонат проходив в Італії. Головний тренер заслужений тренер України Лисенчук Геннадій Анатолійович, тренер Солодовник Олег. Гравці – Вячеслав Корнєєв, Олександр Косенко, Ігор Москвичов, Володимир Дейнега, Олексій Кудлай, Сергій Коридзе, Олег Безуглий, Георгій Мельников, Олег Шайтанов, Федір Пилипів. Кращі бомбардири Чемпіонату Європи – Сергій Коридзе – 7 м’ячів, Олександр Косенко (обоє Україна) – 5 м’ячів, Діма Андре – 5 м’ячів (Португалія), Ігор Москвичов – 3 м’ячі (Україна). Фінал Італія – Україна – 1:0. На грі було присутніх 7000 глядачів, у цьому ж році національна збірна на міжнародному турнірі в Єгипті завоювала “Кубок пірамід” і виграла відбіркові матчі Чемпіонату світу серед збірних команд в Андорі.

У 2003 році чемпіоном України стала команда – “ІнтерКрАЗ” місто Київ, Володарем Кубка України стала команда – “Шахтар” місто Донецьк, а переможцем 3 – го Чемпіонату України серед студентів – команда Дніпропетровської державної фінансової академії (тренер Юзик Олександр).

У цьому ж році заснований клуб “Луганська Телефонна Компанія”- президент клубу – Шацький Юрій – віце-президент АМФУ, президент асоціації міні-футболу області. В структуру клубу входять команди вищої та першої ліги, а також дитяча Академія футзалу, в якій навчаються та тренуються юнаки різних вікових груп. Побудований приватний спеціалізований спортивний комплекс “Старт” з залом для гри в футзал, а також команда “Імпульс” (Президент клубу Чернов Е.Д.) Шосткінського казенного заводу по випуску капсульної продукції і засобів ініціювання зарядів вибухових пристроїв вперше прийняла участь в змаганнях професійних команд – в кубковому матчі і виграла з рахунком 3:2 у команди ФК “ЗГУ”.

У 2003 році в Чернівецькій області пройшов 10-й міжнародний Кубок першого космонавта України Леоніда Каденюка, а по ініціативі клубу СК “Енергія” відкрита ДЮСШ “Енергія” в якій під керівництвом тренерів займаються юні футзалісти. У цьому ж році АМФУ надруковані методичні рекомендації і технічні інструкції арбітрам і інспекторам українських змагань по футзалу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

- 1) В 2001 році був проведений 1-й Чемпіонат України по футзалу серед команд ВНЗ, в 2002 році студентська збірна завоювала бронзові медалі

- на Чемпіонаті світу серед студентських команд в Угорщині, у 2003 році національна збірна України – віце-чемпіон Європи .
- 2) В досліджуваний нами історичний період чемпіонами України ставали: в 2000-2001 роках – “Уніспорт-Будстар”, в 2001-2002 роках – “Шахтар”(Донецьк).
  - 3) В період з 2001 по 2003 р.р. набувають розвитку змагання серед дитячо-юнацьких команд та ветеранів.
  - 4) В подальшому нами буде досліджено історичні аспекти становлення міні-футболу(футзалу) в світі і в Україні в період 2004-2008рр., та вивченню змісту змагальної діяльності гравців у міні-футбол (футзал).

Література

- 1.Лисенчук Г.А., Рымко А.В., Лисенчук С.Г. Упражнения для технико-тактической подготовки в мини-футболе .Методические рекомендации. Киев,1998.
- 2.Левчук В.Є. Міні-футбол. Вправи, ігри, стандарти. Львів, 2006.
- 3.Соломонко В.В., Лисенчук Г.А., Соломонко О.В. Футбол.-К.:Олімпійська література, 1997.-288с.
- 4.Андреев С.А. Футзал.ФиС,1978.-111с.
- 5.Andrea Sabalino. Tecnica, tattica e condizionamento fisico per il Calcio a 5 CALZETTI MARIUCCI.
- 6.Архівні матеріали АМФУ 2001-2003рр.

Summary

For the time being with growing the popularity of mini-football and it's achievement in the international sphere we can feel the lack of special science methodical and historical literature. The aim of our resarch is to set up stages and historical development of mini-football(footgym) in Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 26.03.2010

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА ТА ПЕРЕРОБКИ ПРОДУКТІВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ECONOMIC EFFICIENCY OF PRODUCTION AND AGRICULTURAL PRODUCTS ALTERATION

1.	Батюк Б.Б., Батюк О.Я. ПАРТИСИПАТИВНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ОДИН З МЕТОДІВ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ	3
2.	Бенцак О. В. ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В ПРОЦЕСІ СТВОРЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ СУМІЖНИХ ТЕРИТОРІЙ ...	8
3.	Велесик Т. А. ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕЛІОРАЦІЇ, ЯК ПОШТОВХ ДО ФОРМУВАННЯ РИНКУ МЕЛІОРОВАНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ	14
4.	Войничка Л.Й. ОСОБИСТІ СЕЛЯНСЬКІ ГОСПОДАРСТВА У ФОРМУВАННІ КООПЕРАТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ	18
5.	Гірняк К.М. ОБГРУНТУВАННЯ ПЕРСПЕКТИВНИХ ПАРАМЕТРІВ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ СВИНАРСТВА	22
6.	Гончарова В.М., Неділько Т. М., Шейко К.В. ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ВИРОБНИЦТВІ ПРОДУКЦІЇ СВИНАРСТВА	28
7.	Гринчишин Я.М. ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЧИННИКІВ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ ЯК ФАКТОР ЕФЕКТИВНОСТІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ	33
8.	Дорош М.М. РОЛЬ АГРАРНОЇ НАУКИ ТА ІННОВАЦІЙНИХ ВПРОВАДЖЕНЬ У ПОДОЛАННІ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ ТА ФОРМУВАННІ НОВОЇ ЕФЕКТИВНОЇ ЕКОНОМІКИ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ ТА КРАЇНИ В ЦІЛОМУ	37

9.	Дутка Г.І. АГРОПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС ЯК ОСНОВА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ	42
10.	Жарун О.В. РОЗВИТОК ТА СТАН ІНВЕСТИВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ	48
11.	Катинська М.З. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА ІНФЛЯЦІЇ. ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРІЇ ІНФЛЯЦІЇ	53
12.	Климюк О.М., Дадак О.О. РОЛЬ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ СТРАХОВОГО БРОКЕРА В РОЗВИТКУ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ	56
13.	Кобрин Л.М. ВПЛИВ ЗОВНІШНЬОГО І ВНУТРІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ МОЛОКОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВЮ	60
14.	Ковальчук Р.Л. АЛЬТЕРНАТИВНА ЕНЕРГІЯ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛКИ	65
15.	Козій Б.І. МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ В СИСТЕМІ АНАЛІЗУ ДАНИХ МЕТЕОРОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ	70
16.	Кравців С.М. АЛЬТЕРНАТИВИ ДО ФОРМУВАННЯ ТОВАРНОЇ ПОЛІТИКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ...	76
17.	Лозова О.А. УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ	80
18.	Мелимука І.М. ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗМІСТ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ У ПОРЕФОРМЕНИЙ ПЕРІОД	85
19.	Минів Р.М., Ковальчук Р.Л. МЕХАНІЗМ ФІНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ	89
20.	Музика Т.П. УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ В КОНТЕКСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В РИНКОВИХ УМОВАХ	94
21.	Нечипоренко В.В. ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА МОЛОКА В СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ	100
22.	Родзяк Н.І., Чипак О.В. ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОЩУВАННЯ КУКУРУДЗИ НА ЗЕРНО	104

23.	Сендецька С.В. ІНТЕРВЕНЦІЙНІ ФОНДИ, ЯК МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕРНОВОГО РИНКУ	109
24.	Том'юк Г.М. КОНКУРЕНЦІЯ, ЯК РУШІЙНИЙ ЧИННИК АДАПТАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ ДО УМОВ РИНКУ	114
25.	Харенко А.О., Бурляй О.Л. МАРКЕТИНГОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА І ПЕРЕРОБКИ МОЛОКА ...	120
26.	Blaskó L., Balogh I. POSSIBILITIES OF SWEET SORGHUM PRODUCTION ON A SALT EFFECTED SOIL	129

ГУМАНІТАРНА ОСВІТА В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ШКОЛИ

HUMANITARIAN EDUCATION IN HIGHER SCHOOL

27.	Берко Й.М. ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНЕ ЗАВДАННЯ З БОТАНІКИ (ДИДАКТИЧНИЙ ТА МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТИ)	138
28.	Богачик О.Г. ЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТУ «ДОБРОБУТ ТВАРИН» ДЛЯ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ	144
29.	Брик М.В. ПРОБЛЕМИ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	148
30.	Бучковська В.І. СТАН ГАЛУЗІ ПТАХІВНИЦТВА УКРАЇНИ У 20-30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ	154
31.	Галяс В.Л. ВАЦЛАВ МОРАЧЕВСЬКИЙ – ДОРОГА У СВІТ НАУКИ СТЕПАНУ ГЖИЦЬКОМУ	157
32.	Голубева О.Т., Стахів М.М., Василів О.В. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ	161
33.	Гунчак В.М., Галяс В.Л. ЖИТТЯ ГІДНЕ БЕЗСМЕРТЯ! (до 110-річниці від народження С.З.Гжицького)	165

34.	Гунчак В.М., Ощипок І.М., Драч М.П., Томаневич Л.М. ДИДАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ	172
35.	Дзера М., Крачковський Б., Копитко А. СТРУКТУРНІ ЗМІНИ ЗАЙНЯТОСТІ У ДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА ЕТАПІ ФОРМУВАННЯ АГРАРНИХ РИНКОВИХ ВІДНОСИН	178
36.	Дзера М.М., Прокіп А.В. ІНСТИТУТ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ У ТРАДИЦІЙНИХ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ МОНАРХІЯХ -ШВЕЦІЇ ТА НІДЕРЛАНДАХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ	183
37.	Дзера М.М., Прокіп А.В. ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ І ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПАРТІЙ, ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ КРАЇН ЄС ТА УКРАЇНИ	188
38.	Костенко В. Г., Фецишин Я. І. СВІТ У СВІТЛІ СИСТЕМНИХ УЯВЛЕНЬ	194
39.	Кричковська А.М., Болібрux Л.Д., Червцова В.Г., Стасевич М.В., Губицька І.І., Новіков В.П. ІННОВАЦІЙНІ ТА АЛЬТЕРНАТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ	197
40.	Левківський Д.М., Грицик Т.М. ВИКОНАННЯ КОМПЛЕКСНИХ ДИПЛОМНИХ РОБІТ СТУДЕНТАМИ ФАКУЛЬТЕТУ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ	202
41.	Луц У.І. ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ПРОЦЕСУ СЕКУЛЯРИЗАЦІЇ У СУЧАСНІЙ ЗАХІДНОФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ (У КОНЦЕПЦІЯХ ДЖАННІ ВАТТІМО ТА ЧАРЛЬЗА ТЕЙЛОРА)	206
42.	Мазур Т.В., Сорокіна Н.Г., Мельник В.В. КАФЕДРА ЕПІЗООТОЛОГІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ВЕТЕРИНАРНОЇ СПРАВИ. ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ	215
43.	Падура М.Ф. ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ВЕТЕРИНАРНИЙ ІНСТИТУТ (ЛІПЕНЬ 1941 – ЛЮТИЙ 1942)	220
44.	Плазова Т.І. УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД ХХ СТ	225
45.	Посудін Я.І., Фецишин Я. І., Лобойко Ю. В., Кабан Г.Б. ВЛАСНІ ЕЛЕКТРИЧНІ ПОЛЯ РИБ	230
46.	Приставський Т.Г., Пацевко А.Й., Ковбан О.Л., Голубева О.Т. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИХОВАННЯ В СПОРТІ	234
47.	Приставський Т.Г., Пацевко А.Й., Бабич А.М. ВПЛИВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ НА ЗДОРОВ'Я ТА ПРАЦЕЗДАТНІСТЬ ЛЮДИНИ	239

48.	Присяжнюк В.Я. З ІСТОРІЇ ЛІКУВАЛЬНОЇ СПРАВИ І ОСВІТИ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ	241
49.	Стегней М.М. ОРГАНІЗАЦІЯ ВЕТЕРИНАРНОЇ СЛУЖБИ КИЇВСЬКИХ МІСЬКИХ СКОТОБОЄНЬ (1888-1914)	245
50.	Тищенко В.М. ЕРУДИЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ІQ	249
51.	Тищенко В.М. БОЛОНСЬКИЙ ШЛЯХ: КАДРОВИЙ НАПРЯМОК	254
52.	Тищенко В.М. РІВЕНЬ ВИКЛАДАЦЬКОГО ФАХУ: ДЕ-ЮРЕ І ДЕ-ФАКТО ...	259
53.	Халецька О.О. ПРИРОДНИЧО-НАУКОВІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО- КУЛЬТУРНОЇ ПАРАДИГМИ	263
54.	Халецький О.В., Халецька О.О. НЕЗНАНИЙ БОГ АПОСТОЛА ПАВЛА ЯК ПРОЦЕС – ТЕОЛОГІЧНЕ ЄДИНОБОЖЖЯ	267
55.	Хміляр Д.Д., Чепига М.П. ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ПРИ ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ ТА СЛУХАЧІВ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ	283
56.	Ходарченко К.М. АНАЛІЗ ОСНОВНИХ НАПРЯМКІВ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ М.П. ЧИРВИНСЬКОГО	292
57.	Якимішин І. Д. СТОРІНКИ ІСТОРІЇ МІНІ-ФУТБОЛУ(ФУТЗАЛУ) В УКРАЇНІ В ПЕРІОД з 2001 по 2003 р.р.	295

Підписано до друку 28.05.2010. Формат 60х90/8,
Гарн. Times New Roman. Папір офсетний № 1. Ум. друк. арк. 32,83
Наклад 300 прим. Зам. № 17/05.

Друк ФОП Корпан Б.І.
Львівська обл., Пустомитівський р-н., с Давидів, вул. Чорновола 18
Тел. (032) 243-68-49
Код ДРФО 1948318017, Свідоцтво про державну реєстрацію В02 № 635667
від 13.09.2007